

ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ

*Навчально-методичний посібник
(за кредитно-модульною системою)*

Полтава – 2011

Укладачі:

Борисова І.С., к.е.н., доцент кафедри фінансів і кредиту
Зоря О.П., к.е.н., доцент кафедри фінанси і кредит

Рецензенти:

Опря А.Т., д.е.н., професор, професор кафедри фінансів і кредиту
Полтавській державної аграрної академії

Цветкова Л.О., к.е.н., доцент, завідувача кафедрою фінансів і кредиту
Полтавського університету споживчої кооперації України

Розглянуто на засіданні кафедри фінансів і кредит,
протокол № 7 від „ 7” листопада 2011 року.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою за напрямком
підготовки 6.030601 „Менеджмент” факультету „Економіки та
менеджменту”, протокол № 3 від ”24” листопада 2011 р.

Фінанси, гроші та кредит: Навчальний посібник (за кредитно-модульною системою навчання) для студентів напряму підготовки 6.030601 „Менеджмент” ОКР „Бакалавр”. – Полтава: РВВ ПДАА, – 2011. – 350 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ТИПОВА РОБОЧА ПРОГРАМА КУРСУ «ФІНАНСИ»	5
2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДО ТЕМ ДИСЦИПЛІНИ «ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ»	18
ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1. СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСІВ. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ	
Тема 1. Сутність та функції фінансів	18
Тема 2. Фінансова система та фінансовий механізм	34
Тема 3. Податкова система держави	59
Тема 4. Бюджет і бюджетна система держави	77
Теми 5. Державні доходи та видатки	87
Тема 6. Державний кредит	105
ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2. ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ ТА НАСЕЛЕННЯ. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	
Тема 7. Фінанси суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій	119
Тема 8. Фінанси населення	135
Тема 9. Фінансовий ринок	146
Тема 10. Міжнародні фінанси	172
ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 3. ГРОШІ ТА ГРОШОВИЙ РИНОК. ГРОШОВІ ТА ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ	
Тема 11. Сутність та функції грошей	189
Тема 12. Грошовий оборот і грошові потоки	198
Тема 13. Грошовий ринок	220
Тема 14. Грошові системи	230
Тема 15. Інфляція та грошові реформи	239
Тема 16. Валютні відносини та валютні системи	247
Тема 17. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм	265
Тема 18. Кредит у ринковій економіці	271
ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ №4 КРЕДИТ ТА КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ	
Тема 19. Кредитні системи	284
Тема 20. Центральний банк та його роль в економіці	292
Тема 21. Комерційні банки як основна ланка кредитної системи	297
Тема 22. Спеціалізовані кредитно-фінансові установи	304
3. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	320
4. ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ СТУДЕНТІВ ТА МЕТОДИЧНИХ ВКАЗІВОК ДО ЇХ ВИКОНАННЯ	323
5. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО ВІДНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТІВ	
6. ТЕРМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	334
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	348

ВСТУП

Навчальний посібник підготовлений у відповідності з навчальною і робочою програмами дисципліни “Фінанси, гроші та кредит” для студентів ОКР “Бакалавр” напряму (галузі знань) “Менеджмент і адміністрування”.

Фінанси відіграють надзвичайно важливу роль у суспільстві. Вони формують його життєдіяльність, його потенціал, забезпечуючи при цьому реалізацію поставлених кожною людиною, кожним підприємством та державою завдань і цілей. Розуміння сутності грошей, кредитних відносин, валютних відносин, принципів побудови та функціонування кредитної і банківської системи дозволяє об’єктивно оцінювати фінансове середовище, в якому функціонує господарюючий суб’єкт і приймати ефективні фінансові рішення в процесі управління його діяльністю.

Навчальний посібник складається із вступу; типової програми дисципліни, навчально-методичного забезпечення по кожній темі в розрізі модулів; перелік питань що відносяться до самостійної роботи студентів, переліку питань для підсумкового контролю знань студентів; тематики індивідуальних навчальних завдань студентів та методичних вказівок до їх виконання; термінологічного словника та списку рекомендованої літератури.

Дисципліна “Фінанси, гроші та кредит” відноситься до числа спеціальних базових дисциплін і вивчає сутність фінансів, грошей та кредиту, їх функцій в суспільстві, ролі в процесі становлення ринкової економіки, складу кредитної системи і функцій її окремих компонентів, а також актуальних проблем грошового обороту та кредитування.

Мета дисципліни – формування у майбутніх фахівців з менеджменту сучасного економічного мислення та системи знань щодо загальних закономірностей розвитку сучасних фінансових і грошово-кредитних відносин суспільства.

Завдання курсу – з’ясування закономірностей у сфері фінансових відносин держави, суб’єктів господарювання і населення; шляхів використання закономірностей у сфері фінансових відносин у практиці фінансової роботи; роль фінансів у забезпеченні економічного зростання суб’єктів ринкових відносин; тенденції розвитку національного та міжнародного фінансового ринку; закономірностей грошового та кредитного обігу в умовах ринкового господарства; принципів і форм організації сучасної грошово-кредитної системи; особливостей вітчизняної та зарубіжних ринкових моделей грошей і кредиту; характеристики ринку позичкових капіталів, грошового обігу, банків та банківської діяльності; функціонування спеціалізованих небанківських інститутів; організації міжнародних грошово-кредитних відносин; сутності методів, принципів та інструментів грошово-кредитної політики тощо.

1. ТИПОВА РОБОЧА ПРОГРАМА КУРСУ «ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ»

Зміст дисципліни розкривається в темах:

- Тема 1. Сутність та функції фінансів.
- Тема 2. Фінансова система та фінансовий механізм.
- Тема 3. Податкова система держави.
- Тема 4. Бюджет і бюджетна система держави.
- Тема 5. Державні доходи та видатки.
- Тема 6. Державний кредит.
- Тема 7. Фінанси суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій
- Тема 8. Фінанси населення.
- Тема 9. Фінансовий ринок.
- Тема 10. Міжнародні фінанси.
- Тема 11. Сутність та функції грошей.
- Тема 12. Грошовий оборот і грошові потоки.
- Тема 13. Грошовий ринок.
- Тема 14. Грошові системи.
- Тема 15. Інфляція та грошові реформи.
- Тема 16. Валютні відносини та валютні системи.
- Тема 17. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм.
- Тема 18. Кредит у ринковій економіці.
- Тема 19. Кредитні системи.
- Тема 20. Центральний банк та його роль в економіці.
- Тема 21. Комерційні банки як основна ланка кредитної системи.
- Тема 22. Спеціалізовані кредитно-фінансові установи.

Зміст модулів і тем дисципліни

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ №1 СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСІВ. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

Тема 1. Сутність та функції фінансів

Предмет науки про фінанси. Фінанси – специфічна форма суспільних відносин, підсистема економічного базису. Фінанси як економічна, вартісна, розподільна, історична категорія. Специфічні ознаки фінансів, характерні риси та суспільне призначення. Мікро- і макрорівні вивчення фінансів.

Фінансові категорії як форма наукового пізнання сутності фінансових відносин. Взаємозв'язок фінансів та інших економічних категорій.

Фінанси, особливості їх функціонування – економічне вчення про товарно-грошові відносини, розширене відтворення, природу і функції держави. Відбиття специфіки товарно-грошових відносин і функцій держави в умовах ринкової економіки на фінансових відносинах.

Функції фінансів: розподільча, контрольна, регулююча. Прояви розподільчої функції фінансів у процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Сутність контрольної функції фінансів, її реалізація в організації контролю за розподілом і цільовим використанням грошових фондів.

Сутність та значення регулюючої функції фінансів у стимулюванні (дестимулюванні) соціально-економічних процесів у суспільстві.

Сутність і джерела формування фінансових ресурсів. Централізовані та децентралізовані фінансові ресурси. Фінансові ресурси держави, підприємств і населення.

Тема 2. Фінансова система та фінансовий механізм

Поняття фінансової системи. Фінансова система як об'єкт управління. Структура фінансової системи за внутрішньою будовою та організаційною структурою. Сфери та ланки фінансових відносин, їх взаємозв'язки.

Державні фінанси як провідна складова централізованих фінансів суспільства. Державні фінанси та їх ланки: державний бюджет і місцеві бюджети, державні цільові фонди; фінанси державного сектора економіки, державний кредит, резервні та страхові фонди органів державної влади.

Фінанси суб'єктів господарювання та їх роль у розвитку національної фінансової системи. Складові фінансів суб'єктів господарювання: фінанси комерційних підприємств і організацій, фінанси некомерційних підприємств та організацій.

Фінансовий ринок як складова фінансової системи держави. Структурні складові фінансового ринку: ринок грошей, ринок кредитних ресурсів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг.

Роль міжнародних фінансів у розвитку інших складових фінансової системи держави.

Фінансова політика – складова частина економічної і соціальної політики держави. Зміст і завдання фінансової політики. Стратегія і тактика фінансової політики. Фінансова політика України на сучасному етапі.

Фінансовий механізм. Поняття і склад фінансового механізму. Взаємодія фінансового механізму з господарським механізмом і фінансовою політикою.

Поняття про управління фінансами. Об'єкти і суб'єкти управління. Органи управління фінансами та їхні функції.

Фінансове планування: суть, принципи, методи, завдання. Система фінансових планів. Зведений фінансовий баланс держави. Зміст фінансового планування під час трансформаційних зрушень.

Фінансовий контроль. Зміст і призначення фінансового контролю. Види, форми, методи фінансового контролю. Органи, що здійснюють фінансовий контроль.

Фінансове право. Правове регулювання фінансових відносин. Розвиток фінансового законодавства в Україні.

Тема 3. Податкова система держави

Сутність, призначення та необхідність податків. Функції податків. Характерні риси податків, відрахувань і платежів. Взаємозв'язок з іншими розподільчими категоріями (кредит, заробітна плата, собівартість, ціна).

Елементи податку. Принципи оподаткування.

Класифікація податків. Прямі податки. Непрямі податки.

Об'єктивна необхідність податкової системи. Поняття податкової системи і методи її побудови. Структурна побудова податкової системи. Податкова система України, основні етапи її становлення.

Податкова політика.

Податкова служба, склад податкової служби України.

Тема 4. Бюджет і бюджетна система держави

Сутність бюджету як економічної категорії. Призначення та роль бюджету держави. Об'єкти і суб'єкти бюджетних відносин. Функції бюджету.

Бюджет як основний фінансовий план держави. Провідна та координуюча роль бюджету у системі фінансових планів. Показники стану бюджету – бюджетний надлишок і бюджетний дефіцит.

Сутність і причини виникнення бюджетного дефіциту. Допустимі межі та джерела покриття бюджетного дефіциту. Класифікація бюджетного дефіциту. Динаміка бюджетного дефіциту в Україні.

Особливості державного бюджету на поточний рік.

Бюджетний устрій і бюджетна система. Принципи побудови бюджетної системи.

Бюджетний процес, його складові елементи та регламентування.

Фінансові ресурси місцевого самоврядування. Місцеві бюджети, їх роль у місцевому самоврядуванні. Поняття фінансової автономії та показники її рівня.

Взаємовідносини між ланками бюджетної системи, їх форми та організація. Бюджетне регулювання. Бюджетне субсидювання та його види: субсидії, субвенції, дотації.

Теми 5. Державні доходи та видатки

Економічна сутність державних доходів. Значення державних доходів.

Централізовані державні доходи; доходи державного бюджету, державний кредит, доходи державних цільових фондів.

Доходи державного бюджету. Форми їх вияву та матеріальне втілення. Класифікація доходів державного бюджету. Принципи організації системи доходів бюджету та джерела їх формування. Методи формування доходів державного бюджету.

Податкові надходження. Державні позики, емісійний дохід та їх значення у системі доходів бюджету. Неподаткові доходи бюджету, їх склад і призначення.

Децентралізовані державні доходи. Доходи державних підприємств та організацій – складова частина державних доходів. Прибуток державних

підприємств.

Сутність, характеристика, склад державних видатків. Класифікація державних видатків. Фактори, що визначають структуру державних видатків.

Сутність і принципи кошторисного фінансування. Кошторис: види та його основні елементи.

Сутність і роль державних цільових фондів на сучасному етапі. Об'єктивна необхідність їх створення. Класифікація державних цільових фондів, доходи та витрати державних цільових фондів. Проблеми і перспективи їхнього функціонування.

Якісна характеристика державних видатків, принципи їх організації. Методи і форми фінансування державних витрат. Бюджетні кредити. Державні дотації. Державні гарантії.

Тема 6. Державний кредит

Суть і значення державного кредиту. Особливості фінансових відносин, що формують державний кредит, його суб'єкти. Об'єктивна необхідність і можливість використання державного кредиту. Роль державного кредиту у мобілізації коштів населення, підприємств та організацій. Вплив державного кредиту на стан грошового обігу в державі. Значення державного кредиту у фінансовому забезпеченні загальнодержавних і регіональних потреб.

Відмінності державного кредиту від банківського. Форми та види державного кредиту.

Позики, їх класифікація за правом емісії, формами виплати доходів, методами розміщення, термінами погашення та іншими ознаками.

Види державних боргових цінних паперів, їх характеристика та законодавче регулювання. Емісія державних боргових цінних паперів: вибір їх видів, обґрунтування термінів обігу, форми виплати доходів тощо.

Капітальний і поточний, внутрішній і зовнішній державний борг. Поняття державного боргу. Джерела погашення державного боргу. Управління державним боргом. Методи управління державним боргом. Кількісний аспект державного боргу та проблеми його сплати в Україні.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ №2 ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ ТА НАСЕЛЕННЯ. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

Тема 7. Фінанси суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій

Необхідність і сутність фінансів підприємств. Фінанси підприємств – основа фінансової системи держави. Функції фінансів підприємств та принципи їх організації. Організаційно-правові форми суб'єктів господарювання. Особливості організації фінансових відносин залежно від галузевих особливостей, галузей економіки, сфер бізнесу.

Грошові фонди і фінансові ресурси підприємств, особливості їх формування в умовах ринку. Склад грошових фондів і доходів, порядок їх

утворення і використання в умовах ринку.

Економічні методи й способи формування фінансових ресурсів. Джерела формування доходів. Поділ коштів підприємства на власні та залучені. Виручка від реалізації продукції, робіт і послуг, її розподіл. Види витрат. Собівартість продукції, робіт, послуг та її складові.

Економічний зміст прибутку, його склад. Особливості формування прибутку суб'єктів господарювання різних форм власності. Види прибутків. Розподіл і використання прибутку.

Фінанси неприбуткових організацій. Види неприбуткових організацій. Особливості та завдання неприбуткових організацій. Джерела формування та напрями використання коштів неприбуткових організацій. Благодійництво. Спонсорство. Меценатство.

Тема 8. Фінанси населення

Сутність фінансів населення, їх значення. Зв'язок фінансів населення з іншими складовими фінансової системи.

Фінансові ресурси населення. Джерела формування доходів населення. Класифікація джерел формування доходів населення. Фактори, що впливають на рівень доходів населення.

Порядок використання доходів населення. Фактори, що впливають на розподіл доходу на споживання та заощадження. Функція споживання, функція заощадження.

Мотиви утворення заощаджень населення, їх класифікація. Рівень заощаджень населення. Сучасні тенденції формування заощаджень населення України.

Фінансовий портфель громадянина, його склад: споживчий портфель, накопичувальний та інвестиційний. Фактори, що сприяють перетворенню заощаджень на інвестиції.

Складові інвестиційного портфеля.

Портфель нагромадження та його складові.

Тема 9. Фінансовий ринок

Роль фінансового ринку у ринковій економіці. Фінансовий ринок як механізм міжгалузевого перебігу капіталу, та перерозподілу коштів. Функції фінансового ринку. Суб'єкти фінансового ринку.

Класифікація структурних складових фінансового ринку. Грошовий ринок. Ринок капіталів. Ринок банківських кредитів. Ринок цінних паперів. Страховий ринок. Взаємозв'язок складових фінансового ринку.

Фондовий ринок: особливості та роль у розвитку ринкової інфраструктури. Первинний і вторинний ринки цінних паперів. Біржовий та позабіржовий обіг фондових цінностей. Характеристика основних видів цінних паперів, їх класифікація.

Фінансові інститути ринку. Фонд держмайна: його функції, завдання, обов'язки, організація. Роль фонду державного майна у процесі роздержавлення та приватизації. Роздержавлення і приватизація: суть та

особливості.

Фінансові посередники. Функції та види фінансових посередників.
Роль Національного банку України на ринку державних цінних паперів.
Проблеми та перспективи розвитку фінансового ринку України.

Тема 10. Міжнародні фінанси

Сутність, призначення та роль міжнародних фінансів. Міжнародна фінансова інтеграція та її вплив на фінансові інтереси суверенних країн і регіонів.

Поняття зовнішньоекономічної діяльності. Форми та види зовнішньоекономічної діяльності. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності як складова загальної зовнішньоекономічної політики держави. Інструменти регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Форми та засоби регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Валютні відносини та їх державне регулювання в Україні. Валютні системи: сутність, види і структура, Валютна політика держави.

Міжнародний фінансовий ринок: сутність, особливості та класифікація. Вплив міжнародного фінансового ринку на національні фінансові ринки та національну економічну систему держави.

Міжнародний кредит та його форми. Класифікація міжнародних кредитів.

формування й розвиток Європейського валютного союзу. Україна та ЄС: особливості організації міжнародних фінансових зв'язків та перспективи їх розвитку.

Міжнародні валютно-фінансові і кредитні організації. Співпраці України з міжнародними фінансовими інституціями.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ №3 ГРОШІ ТА ГРОШОВИЙ РИНОК. ГРОШОВІ ТА ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

Тема 11. Сутність та функції грошей

Походження грошей. Раціоналістична та еволюційна концепції походження грошей. Поява грошей як об'єктивний наслідок розвитку товарного виробництва та обміну. Роль держави у створенні грошей.

Суть грошей. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив. Портфельний підхід до визначення суті грошей. Гроші як форма прояву суспільних відносин. Специфіка прояву суті грошей у різних економічних системах. Гроші як особливий товар, мінова й споживча вартість грошей як товару. Гроші як гроші і гроші як капітал. Зв'язок грошей з іншими економічними категоріями.

Форми грошей та їх еволюція. Натурально-речові форми грошей, причини та механізм їх еволюції від звичайних товарів першої необхідності

до благородних металів. Причини та механізм демонетизації золота, ідеальні форми грошей та їх кредитна природа. Еволюція кредитних грошей від урядових (казначейських) зобов'язань до зобов'язань центрального банку. Різновиди сучасних кредитних грошей. Роль держави в утвердженні кредитних зобов'язань як грошей. Електронні гроші.

Вартість грошей. Специфічний характер вартості грошей. Купівельна спроможність як вираз вартості грошей при різних їх формах. Вартість грошей і час. Вплив зміни вартості

грошей на економічні процеси. Ціна грошей як капіталу: альтернативна вартість, зберігання грошей та процент.

Функції грошей. Поняття функції та її еволюція, функція міри вартості, її суть, сфера використання. Масштаб цін. Ідеальний характер міри вартості. Ціна як грошовий вираз вартості товарів.

Функція засобу обігу, її суть, сфера використання; реальність і кількісна визначеність грошей у цій функції. Функція засобу платежу, її суть, відмінність від функції засобу обігу, сфера використання, еволюція.

Функція засобу нагромадження, її суть, сфера використання. Вплив часу на функцію засобу нагромадження. Світові гроші. Еволюція золота як світових грошей. Передумови використання як світових грошей національних та колективних валют. Взаємозв'язок функцій грошей. Вплив на функції грошей зміни їх вартості.

Роль грошей у системі суспільного відтворення. Якісний і кількісний аспекти впливу грошей на економічні й соціальні процеси. Грошове середовище як фактор впливу на матеріальні інтереси та виробничу активність економічних суб'єктів. Вплив зміни кількості грошей на макро- та мікроекономічні процеси. Гроші як інструмент регулювання економіки. Зміна впливу кількісних параметрів грошей на економіку на коротко- та довгострокових інтервалах. Роль грошей у розвитку міжнародних інтеграційних процесів. Еволюція ролі грошей в економіці України.

Тема 12. Грошовий оборот і грошові потоки

Поняття грошового обороту як процесу руху грошей. Грошові платежі як елементарні складові грошового обороту. Сукупний грошовий оборот і оборот грошей у межах індивідуального капіталу. Основні суб'єкти грошового обороту: фірми, сімейні господарства, державні структури, фінансові посередники. Основні ринки, що взаємопов'язуються грошовим оборотом. Національний дохід і національний продукт як визначальні параметри грошового обороту.

Економічна основа та загальна схема сукупного грошового обороту. Структура сукупного грошового обороту. Грошовий обіг. Фіскально-бюджетний оборот. Кредитний оборот. Фінансовий оборот.

Основні сфери грошового обороту. Безготівковий грошовий оборот. Готівковий грошовий оборот. Співвідношення між безготівковим і готівковим грошовим оборотом та подальша його тенденція. Канали надходження грошей та їх вилучення з грошового обороту.

Грошові потоки та критерії їх класифікації. Модель сукупного грошового обороту. Характеристика основних видів грошових потоків. Взаємозв'язок між окремими видами грошових потоків. Структура грошових потоків. Грошові потоки припливу та грошові потоки відпливу. Механізм балансування грошових потоків.

Грошова маса та основні форми її існування. Агрегатний метод класифікації функціональних форм грошей. Характеристика грошових агрегатів. Грошова база. Особливості побудови показників грошової маси в Україні.

Закони грошового обігу. Швидкість обігу грошей та фактори, що її визначають. Порядок розрахунку швидкості обігу грошей. Основні шляхи та показники інтенсифікації руху грошей у сфері обігу та платежів. Проблема монетизації валового внутрішнього продукту. Механізм поповнення маси грошей в обороті. Первинна емісія центрального банку. Вторинна емісія депозитних грошей комерційних банків. Грошовий мультиплікатор. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий оборот: банкноти, розмінна монета, депозитні гроші, векселі, чеки, їх суть та характеристика.

Тема 13. Грошовий ринок

Гроші як об'єкт купівлі-продажу. Суть грошового ринку. Особливості прояву на грошовому ринку основних ринкових ознак – попиту, пропозиції, ціни,

Інституційна модель грошового ринку. Канали прямого і опосередкованого фінансування.

Економічна структура грошового ринку. Ринок грошей (монетарний ринок). Ринок капіталів. Суб'єкти грошового ринку. Банки і небанківські фінансово-кредитні структури як суб'єкти грошового ринку.

Попит на гроші. Теоретичні моделі попиту на гроші. Основні мотиви (джерела) сукупного попиту на гроші: попит на гроші для трансакцій і попит на гроші як на активи. Чинники, що визначають параметри попиту на гроші. Номінальний та реальний попит на гроші.

Пропозиція грошей. Загальні теоретичні положення пропозиції грошей. Механізм формування пропозиції грошей. Грошова база. Банківські резерви. Грошовий мультиплікатор. Роль кредитної системи у формуванні пропозиції грошей. Банкнота та депозитна емісія.

Графічна модель грошового ринку. Рівновага та грошовому ринку та процент. Фактори, що визначають рівновагу грошового ринку. Рівноважна процентна ставка.

Тема 14. Грошові системи

Поняття грошової системи. Основні принципи організації та моделі побудови грошових систем. Призначення та місце грошової системи в економічній системі країни.

Вплив національних та історичних традицій на зміст елементів грошової системи.

Елементи грошової системи та їх характеристика. Національно-державна обумовленість і призначення грошової системи.

Склад грошової системи. Система безготівкових розрахунків. Система готівкового обігу. Валютна система.

Основні типи грошових систем. Їх еволюція. Саморегульовані грошові системи, та їх історичні форми. Біметалізм (система паралельних валют, система подвійної валюти, система «кульгаючої» валюти). Монеметалізм (золотомонетний стандарт, золотозлитковий стандарт, золотодевізний стандарт). Регульовані грошові системи. Система паперово-грошового обігу. Система природного (кредитного) обігу. Неринкові та ринкові грошові системи. Відкриті і закриті грошові системи.

Державне регулювання грошової сфери як головне призначення грошової системи. Центральний банк як орган державного регулювання грошової сфери. Методи та інструменти регулювання грошової системи.

Становлення й розвиток грошової системи України. Необхідність створення грошової системи України. Особливості процесу запровадження національної валюти в Україні: запровадження тимчасової валюти, паралельний обіг купоно-карбованця та рубля, процес стабілізації тимчасової валюти. Випуск постійної валюти – гривні.

Загальна характеристика грошових систем зарубіжних країн. Грошова система ЄС.

Тема 15. Інфляція та грошові реформи

Суть інфляції. Вплив інфляції на виробництво, зайнятість і життєвий рівень. Теоретичні концепції інфляції: теорія «інфляції попиту», теорія «інфляції пропозиції», монетаристська теорія, теорія інфляції як багатofакторного процесу. Інфляція та дефляція.

Основні форми інфляції: повзуча, галопуюча, гіперінфляція, відкрита та закрита інфляція. Класичні, монетарні та загальноекономічні чинники інфляції. Інфляція попиту. Фіскальна інфляція» Інфляція витрат. Імпортна інфляція.

Основні показники вимірювання інфляції. Методи регулювання інфляції. Дефляційна політика (регулювання попиту). Політика доходів.

Соціально-економічні наслідки інфляції.

Інфляція в системі державного регулювання грошової сфери.

Особливості інфляційного процесу в Україні.

Грошові реформи: поняття та цілі. Стабілізація грошей як основна ціль реформи. Грошові реформи як радикальні заходи негативних соціально-економічних наслідків інфляції.

Класифікація грошових реформ. Становлення нової грошової системи. Часткова зміна грошової системи. Проведення спеціальних стабілізаційних заходів. Основні методи стабілізації валют: дефляція, деномінація, нуліфікація, девальвація, ревальвація.

Основні моделі грошових реформ. Грошові реформи формального типу. Грошові реформи конфіскаційного типу. Реформи паралельного

(консервативного) типу.

Особливості здійснення грошових реформ в окремих країнах. Характеристика основних грошових реформ, здійснених в Україні.

Тема 16. Валютні відносини та валютні системи

Суть і види валютних відносин. Поняття валюти. Призначення та сфера використання валюти. Види валюти: національна, іноземна, колективна.

Валютний ринок: суть та основи функціонування. Валютні операції. Види валютних операцій. Біржова та позабіржова торгівля валютою. Валютні ризики і методи валютного страхування. Об'єкти та суб'єкти валютного ринку. Роль банків на валютному ринку. Фактори, що впливають на кон'юнктуру валютного ринку.

Котирування валют. Валютний курс, його функції. Суть, основи формування та види валютного курсу. Поняття, значення і механізм забезпечення конвертованості валюти. Порядок визначення валютних курсів.

Валютне регулювання: суть і необхідність. Механізм регулювання валютного курсу: девальвація, ревальвація, валютна інтервенція. Регламентація статусу валюти та порядок здійснення операцій з нею (правила купівлі-продажу, ввозу-вивозу, використання валютної виручки, здійснення валютних платежів, нагромадження золотовалютних запасів тощо). Платіжний баланс у механізмі валютного регулювання. Золотовалютні запаси в системі валютного регулювання. Режим валютного курсу в Україні.

Валютні системи: поняття, структура, призначення. Види валютних систем: національні, регіональні, світові, Основні елементи національної валютної системи. Розвиток валютної системи України.

Еволюція світової валютної системи. Характеристика сучасної світової валютної системи та роль МВФ в її функціонуванні. Баланси міжнародних розрахунків та їх основні види. Розрахунковий баланс. Баланс міжнародної заборгованості. Платіжний баланс, його загальна характеристика та структура. Методи регулювання платіжного балансу. Європейська валютна система. Проблеми формування валютної системи країн СНД.

Тема 17. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм

Класична кількісна теорія грошей, її основні постулати. Економічні причини появи кількісного підходу до вивчення ролі грошей. Еволюція постулатів кількісної теорії.

Номіналістичне трактування суті грошей послідовниками кількісної теорії. Відмінності в поглядах на гроші послідовників кількісної теорії грошей і трудової теорії вартості.

Неокласичний варіант розвитку кількісної теорії грошей. «Трансакційний варіант» І. Фішера. «Кембриджська версія» кількісної теорії. Вклад Д. Кейнса в розвиток кількісної теорії грошей. Зміна акцентів в оцінці ролі держави в економічному регулюванні та механізмів впливу на економіку. «Передаточний механізм» у трактовці Кейнса. Неминучість інфляційних наслідків реалізації кейнсіанських концепцій. Сучасний

монетаризм як альтернативний напрям кількісної теорії. Відмінності монетаристських трактовок ролі держави з регулювання економіки. Вклад М. Фрідмена в розробку монетарної політики на основі неокласичного варіанта кількісної теорії.

Грошово-кредитна політика України у світлі сучасних монетаристських теорій.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ №4 КРЕДИТ ТА КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ

Тема 18. Кредит у ринковій економіці

Загальні передумови формування кредитних відносин, Еволюція кредитних відносин. Методи перерозподілу коштів у процесі відтворення. Теорії кредиту. Основні положення натуралістичної теорії кредиту. Основні положення капіталотворчої теорії кредиту.

Необхідність та суть кредиту. Кредит як форма руху вартості на зворотній основі.

Кредит як форма суспільних відносин. Основні функції кредиту. Суб'єкти та об'єкти кредитних відносин.

Ознаки кредиту в ринковій економіці. Позичковий капітал та кредит. Позичковий капітал як форма грошового капіталу. Основні ознаки позичкового капіталу. Ринок позичкових капіталів.

Форми та види кредиту. Критерії класифікації кредиту. Форми кредиту, переваги та недоліки кожної з форм. Види кредиту. Характеристика окремих видів кредиту: комерційного, споживчого, державного, міжнародного, банківського.

Банківський кредит. Класифікація банківських кредитів. Принципи та методи банківського кредитування. Механізм банківського кредитування. Форми забезпечення та страхування банківських кредитів. Характеристика окремих видів банківського кредиту.

Економічні межі кредиту. Поняття меж кредиту, причини та наслідки їх порушення. Кредитні відносини та інфляція. Процент за кредит. Суть процента, види, економічні межі руху та фактори зміни ставки процента. Процентний ризик. Процент в умовах інфляції.

Специфіка становлення кредитних відносин в окремих країнах. Кредитні відносини в ЄС. Історичний розвиток кредитних відносин в Україні. Проблеми реалізації позитивних функцій кредиту в сучасних умовах розвитку України.

Тема 19. Кредитні системи

Поняття кредитної системи. Об'єктивні економічні умови формування кредитної системи. Основні етапи розвитку кредитної системи. Принципи побудови кредитної системи. Роль та місце кредитної системи в сучасному економічному просторі. Кредитна система як елемент інфраструктури грошового ринку.

Основні типи кредитних систем.

Структура кредитної системи. Загальна характеристика основних структурних елементів кредитної системи.

Банківська система. Функції банківської системи. Основи організації банківської системи (принципи побудови, цілі, механізм функціонування) Емісійні банки. Неемісійні банки.

Парабанківська система. Небанківські фінансово-кредитні установи (спеціалізовані кредитно-фінансові інститути), їх відмінності від банків, економічне призначення, види, функції, роль. Поштово-ощадна система. Інфраструктура кредитної системи.

Стійкість кредитної системи. Поняття та значення стійкості кредитної системи. Механізм забезпечення стійкості кредитної системи.

Специфіка функціонування кредитних систем окремих країн. Кредитна система ЄС. Становлення й розвиток кредитної системи України.

Тема 20. Центральний банк та його роль в економіці

Центральний банк – орган державного грошово-кредитного регулювання економіки.

Історичні аспекти організації центральних банків. Сучасні організаційно-правові форми центральних банків. Незалежність центральних банків. Особливості взаємовідносин центральних банків з виконавчою владою. Особливості функціонування ЄЦБ.

Функції центрального банку. Емісія готівки та організація грошового обігу. Функція банку банків. Функція банку уряду. Реалізація грошово-кредитної політики.

Грошово-кредитна політика центрального банку – суть, стратегічні цілі, проміжні й тактичні завдання, інструменти грошово-кредитного регулювання. Основні типи грошово-кредитної політики: рестрикційна та експансіоністська. Загальні методи реалізації грошово-кредитної політики. Політика облікової ставки. Операції на відкритому ринку. Політика обов'язкових резервів. Політика рефінансування. Селективні способи реалізації грошово-кредитної політики. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в системі державного регулювання ринкової економіки. «Сеньйораж» і монетизація бюджетного дефіциту.

Національний банк України: його завдання, функції та історія розвитку. Організаційна і функціональна структура НБУ. Повноваження Правління НБУ. Основні напрями діяльності НБУ. Грошово-кредитна політика НБУ. Банківський нагляд. Формування інформаційної системи. Пасивні та активні операції НБУ.

Тема 21. Комерційні банки як основна ланка кредитної системи

Суть і призначення комерційних банків у сучасному економічному просторі. Класифікація комерційних банків.

Організаційна та функціональна структура комерційного банку. Збори акціонерів (учасників) банку. Рада банку. Правління банку. Ревізійна комісія банку. Структурні підрозділи банку. Основні показники діяльності

комерційних банків.

Загальна характеристика банківських операцій.

Пасивні банківські операції. Банківські ресурси та їхня структура. Власний капітал банку та його основні функції. Статутний фонд. Резервний фонд. Нерозподілений прибуток.

Залучені кошти. Депозити та їх основні види. Депозити до запитання. Строкові депозити. Ощадні депозити. Недепозитні джерела залучення коштів.

Активні операції комерційних банків. Основні види активів. Кредитні операції, їх сутність і призначення. Інвестиційні операції та їх види. Інвестиційний портфель та інвестиційна політика комерційного банку.

Суть комісійно-посередницьких банківських операцій. Розрахункові операції. Касові операції. Валютні операції. Консультаційні та інші послуги.

Особливості регулювання банківської діяльності в сучасних умовах.

Тема 22. Спеціалізовані кредитно-фінансові установи

Суть, функції та основні види спеціалізованих кредитно-фінансових установ.

Об'єктивні передумови становлення й розвитку кредитно-фінансових інститутів. Основні напрями діяльності сучасних спеціалізованих кредитно-фінансових установ.

Страхові компанії: їх функціональна суть та форми організації. Об'єкти страхування та особливості їх страхування. Основні операції страхових компаній. Страхові премії.

Пенсійні фонди. Організаційно-правові форми пенсійних фондів. Особливості функціонування пенсійних фондів. Операції пенсійних фондів.

Інвестиційні компанії. Інвестиційні компанії закритого та відкритого типу. Основні операції інвестиційних компаній.

Позиково-ощадні асоціації. Фінансові компанії. Кредитні спілки. Ломбарди. Добродійні фонди.

Міжбанківські об'єднання, їх роль та значення у функціонуванні кредитних систем. Класифікація міжбанківських об'єднань. Характерні риси міжбанківських об'єднань.

2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДО ТЕМ ДИСЦИПЛІНИ “ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ”

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1. СУТНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСІВ. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

Тема 1. Сутність та функції фінансів

Зміст

1. Сутність та призначення фінансів.
2. Предмет і метод науки про фінанси.
3. Передумови виникнення фінансів.
4. Функції фінансів

1.

Сутність та призначення фінансів.

Фінанси пронизують усе наше життя та належать до однієї з найважливіших і найскладніших економічних категорій товарного виробництва.

Вихідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що **фінанси** – це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язано з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту. У процесі розподілу формуються та використовуються грошові фонди, призначені для задоволення суспільних інтересів та потреб.

Нині значення фінансів в історії та суспільному житті незаперечно: за ними визначається як політична доля держави, так і економічні та соціальні умови певної країни. Основним фактором у розвитку фінансів завжди була потреба в коштах, що пояснювалося зміцненням держави та боротьбою за її існування.

Дуже важливим для розуміння фінансів як економічної категорії є чітке розрізнення між категоріями грошей і фінансів. Якщо гроші – це особливий товар, який виконує роль загального еквівалента, товар в якому виражається вартість усіх інших товарів, то фінанси – це певні економічні відносини, що здійснюються за допомогою грошей. Наприклад, коли робітник отримує плату за свою працю, то ці відносини між працівником та роботодавцем – не фінанси. Але, якщо із своєї заробітної плати працівник платить податки, то це вже сфера фінансів.

Обов'язковою ознакою участі фінансів у економічному житті держави, підприємця чи громадянина є **гроші**. Без використання грошей у процесах виробництва, у здійсненні державою своїх функцій, задоволенні населенням своїх життєвих потреб не існували б і фінанси. Усі процеси економічного життя, де беруть участь фінанси, мають грошове вираження, тобто оцінку в грошовій формі.

Проте, фінанси - це не гроші, а відносини:

- *суспільні* – мають місце в суспільстві;
- *економічні* – пов'язані з процесом розширеного відтворення;
- *грошові* – функціонують виключно в грошовій формі;
- *розподільчі* – формуються на стадії вартісного розподілу ВВП;
- *фондоутворюючі* – супроводжуються формуванням і використанням фондів грошових коштів.

Фінанси в економічній системі будь-якого типу мають місце тоді, коли здійснюється процес створення та використання фондів грошових засобів, тобто фінансових ресурсів. Умовою наявності фінансів є гроші, які опосередковують процес товарного обміну.

Економічне життя в державі постійно вимагає створення грошових фондів, тобто фондів фінансових ресурсів для задоволення різноманітних потреб. **Ці фонди й є фінансами.** Обсяг цих фондів характеризує кількісно і якісно масштаби діяльності та фінансові можливості підприємця, держави, громадянина, їхнє фінансове становище.

Так, наприклад, держава створює централізовані та децентралізовані фонди у формі бюджетів різних рівнів, інші цільові фонди – пенсійний, фонд зайнятості, інноваційний тощо для виконання функцій покладених на нею конституцією.

Централізовані грошові фонди – до них відноситься бюджет держави, державні цільові фонди, місцеві бюджети, фонди міністерств і відомств.

Децентралізовані грошові фонди – фінанси суб'єктів господарювання.

Суспільство не може існувати без постійного відтворення їжі, одягу, житла, соціальної сфери. Із збільшенням чисельності населення планети, урбанізацією, загостренням протиріч усереднені окремих держав і між ними, з розвитком прогресу, науки, удосконалюванням техніки та технологій і проявом багатьох інших факторів відтворення середовища існування стає неодмінною умовою виживання людства.

Процес відтворення складається з чотирьох стадій:

- 1) виробництва;
- 2) обміну;
- 3) розподілу;
- 4) споживання.

Ці стадії обов'язкові для відтворення, процес якого буде припинений за відсутності хоча б однієї з них. Кожна стадія відтворення обслуговується однією або кількома економічними категоріями. Участь категорій у відтворювальному процесі може бути прямою й опосередкованою. Так поряд з такою категорією, як товар, ціна є центральною складовою в обслуговуванні стадії обміну. Але вплив ціни безпосередньо виявляється на стадії споживання, хоча цю стадію відтворення обслуговують інші економічні категорії.

Фінанси мають більш широкий діапазон розподілу, ніж ціна. Вони забезпечують не лише первинний розподіл вартості валового внутрішнього продукту на рівні виробничої структури, а й подальший перерозподіл через

бюджетну систему. У розподільних процесах поряд з фінансами та ціною беруть участь також заробітна плата і кредит. У практиці господарювання доцільне комплексне використання усіх цих економічних категорій з урахуванням відмінностей кожної із них.

Ціна – це грошовий вираз вартості будь-якого товару. Ціни, як і фінанси, здійснюють розподіл валового внутрішнього продукту. Ціни визначаються на основі попиту й пропозиції, але це при реалізації товару. При формуванні ціни виробником враховуються усі витрати виробництва й збуту, а також певна сума накопичень у формі прибутку.

Взаємозв'язок фінансів і *заробітної плати* проявляється у тому, що держава регулює величину заробітної плати через податки, створюючи загальнодержавні фонди фінансових ресурсів. Водночас держава за рахунок централізованих фондів фінансових ресурсів стимулює розвиток окремих видів діяльності, надаючи субсидії, субвенції та інші форми фінансових дотацій. Разом з тим, заробітна плата є лише частиною вартісного розподілу валового внутрішнього продукту, яка стосується саме фонду оплати праці. Заробітна плата пов'язана з такими факторами виробництва як робоча сила, а фінанси впливають на використання всіх факторів виробництва.

Фінанси тісно пов'язані з *кредитом*, по суті мають однакову економічну природу. Вони виражають рух вартості валового внутрішнього продукту. При функціонуванні як фінансів, так і кредиту створюються й використовуються фонди фінансових ресурсів. Фінанси готують передумови для функціонування кредиту. Кредит являє собою рух позичкового фонду, який здійснюється через банківську систему і спеціальні фінансово-кредитні інститути.

Відмінності між фінансами і кредитом полягають у тому, що фінансам притаманний односторонній рух вартості, так як кошти надаються на безповоротній основі. Кредитні відносини характеризуються двостороннім рухом вартості, оскільки кредитування здійснюється за принципами платності, строковості, повернення і забезпеченості.

За господарської практики доцільне комплексне використання економічних категорій з урахуванням відмінностей кожної з них.

Отже, фінанси – це сукупність економічних відносин, які виникають між державою, фізичними та юридичними особами, пов'язаних з обміном, розподілом і перерозподілом у грошовій формі вартості ВВП, а в певних умовах національного багатства.

Об'єктом, де проявляється суть і роль фінансів, є створення та використання валового внутрішнього продукту (ВВП) (*ВВП та національне багатство*).

Суб'єктами цих процесів є, з одного боку, держава (за правом керуючої структури суспільства), а з іншого – населення та підприємницькі структури (виробники ВВП) (*держава, фізичні та юридичні особи*).

Об'єкти фінансових відносин

Національне багатство	Валовий внутрішній продукт
Вартість нагромаджених у країні матеріальних цінностей та залучених у виробництво природних ресурсів (основні засоби; матеріальні ресурси; золотий запас; валютний запас; природні ресурси)	Додана вартість, вироблена у країні виробниками товарів, робіт, послуг у поточному році (амортизація, зарплата, прибуток; непрямі податки)

За умов, коли об'єктом фінансових відносин виступає національне багатство, для формування доходів використовується те, що створене попередніми поколіннями або дане природою. Закономірним таке явище є тільки в тому разі, коли є зайві основні засоби чи матеріальні ресурси, які не використовуються, а також при наявності значних запасів природних ресурсів, що перевищують потреби даної країни. В інших випадках розпродаж національного багатства є звичайним “проїданням” ресурсів. У свою чергу, це може бути викликане економічною чи фінансовою кризою, коли іншого виходу практично не існує, чи безвідповідальною фінансовою політикою.

Нормальна фінансова ситуація.

Основним об'єктом фінансових відносин є ВВП; національне багатство – тільки в частині зайвих ресурсів.

Кризова фінансова ситуація.

ВВП не вистачає для формування доходів і фінансових ресурсів, тому розпродається національне багатство.

Тільки виробництво ВВП створює стабільні фінансові передумови для процвітання нації.

2.

Предмет і метод науки про фінанси.

З фінансовими категоріями ми зустрічаємося всюди, адже до них належать *податки, збори, доходи, видатки, прибуток, бюджет, пенсії, дотації, фінансові санкції* та багато інших. Фінансові поняття ми часто використовуємо, проте не завжди точно розуміємо їх поняття та зміст. В сучасних умовах, в період становлення ринкових відносин, фінансові проблеми зачіпають та хвилюють всіх: вчених, державних діячів, громадськість та населення. Найбільший інтерес викликають проблеми досягнення фінансової стабілізації у країні, подолання інфляційного процесу та бюджетного дефіциту, зменшення податкового тягаря та стимулювання підприємницької активності, ефективного та цільового використання фінансових ресурсів держави. Потреби стабілізації економічної ситуації поставили на порядок денний реформування бюджетної, податкової, грошово-кредитної політики.

Сутність фінансів відбувають наступні вихідні фінансові категорії:

– *податки;*

- державні прибутки;
- державні витрати
- державний кредит;
- фінанси держави.

Податки, що сплачуються всіма суб'єктами економічного життя, формують державні прибутки, які концентруються в державному бюджеті. В наступному із державного бюджету фінансуються державні витрати. У випадку, коли державний бюджет не в змозі профінансувати всі державні витрати, держава використовує державний кредит – бере в борг або у вітчизняних або іноземних кредиторів, у якості яких виступає населення або суб'єкти, що господарюють. Усі п'ять перерахованих вище категорій формують фінанси держави.

Фінансові категорії утворюють піраміду, підніжжя якої складають податки, а верхівку – фінанси держави.

Фінансова наука вивчає явища та процеси, які здійснюються у державі при створенні та використанні різноманітних фондів фінансових ресурсів на цілі її економічного та соціального розвитку.

Предметом фінансової науки є сукупність фінансових відносин, що виникають на різних рівнях економічної системи між державою, юридичними та фізичними особами, які пов'язані із створенням і використанням фондів фінансових ресурсів.

Фінансова наука вивчає факти та явища не відокремлено від сьогодення, а в конкретних умовах організації держави та інтересів різних верств населення. Але врахування цього повинно здійснюватися виходячи з поняття закономірностей фінансових явищ, їхньої об'єктивної необхідності.

Фінансова наука входить до складу соціально-економічних наук. Проте вона вивчає лише ті фінансових явища, що пов'язані з перерозподілом валового внутрішнього продукту, який здійснюється за допомогою фінансів. Це диктує необхідність застосування певного методологічного підходу до вивчення фінансового життя в країні та необхідності врахування інтересів усіх учасників процесу створення валового внутрішнього продукту: держави, як представника суспільства в цілому, виробничих структур і безпосередньо зайнятого в суспільному виробництві населення.

Загальною метою фінансової науки є пізнання дії об'єктивних законів і закономірностей у сфері фінансів, а також передача результатів наукових досліджень до їхнього практичного використання.

Фінансова наука зможе успішно виконати свою роль тільки при використанні певних ***методів*** пізнання фінансового життя, основними з яких є методи індукції і дедукції.

Метод індукції передбачає проведення досліджень шляхом вивчення окремих фактів, аналізу статистичних даних, даних опитувань, спостережень та інших способів пізнання, на основі яких вчений – фінансист доходить певних висновків щодо наявності закономірностей та залежностей між фінансовими явищами й процесами, а також їх впливу на економічне життя.

При використанні ***методу дедукції*** спочатку висувається певна гіпотеза,

а потім здійснюється її перевірка на фактичному матеріалі. Гіпотеза, як правило, народжується на основі спостережень або логічних висновків.

При дослідженні із застосуванням будь-якого методу фінансова наука може використовувати спосіб абстрагування. Абстрагування – це навмисне спрощення ситуації шляхом виключення із дослідження нетипових явищ або другорядних факторів. Фінансове життя як держави в цілому, так і окремих юридичних чи фізичних осіб дуже складне, тому при проведенні досліджень треба використовувати математичні методи й моделі, що дасть змогу зробити наукові висновки і пропозиції обґрунтованішими.

На основі висновків фінансової науки встановлюється стійкість тих чи інших форм виявлення фінансів. У цьому проявляється зв'язок фінансової науки з правовими. Фінансова наука – це основа для відпрацювання принципів фінансової науки.

Фінансова наука, фінансове право та фінансова політика – це напрями дослідження фінансових проблем. Усі вони однаково необхідні для всебічного вивчення фінансів.

На основі висновків фінансової науки встановлюється стійкість тих чи інших форм виявлення фінансів.

Фінансова наука включає такі розділи:

- науку про державний бюджет;
- науку про державні доходи і видатки;
- науку про податки;
- науку про фінанси підприємницьких структур;
- науку про державний кредит;
- науку про місцеві фінанси;
- науку про страхування тощо.

Таким чином, значення фінансів полягає в тому, що вони:

- є частиною фінансового бізнесу;
- допомагають державі виконувати свої функції;
- допомагають здійснювати рух національного продукту, а саме виробництво, обмін, розподіл і споживання.

3.

Передумови виникнення фінансів

Існують різні варіанти походження терміну “фінанси”. Розповсюдженим є погляд, що термін “фінанси” походить від латинського *financia*, що означає обов’язкову сплату грошей.

Існує й інша точка зору, згідно з якою авторство терміна “фінанси” належить французькому вченому Ж.Бодену, який у 1577 р. видав книгу “Шість книг про республіку”. Із старофранцузької мови “*finer*” означає платити, оплачувати. Також існує точка зору, що термін “фінанси” походить від латинського “*finis*”, тобто кінець. У середньовіччі це слово вживали для позначення строку сплати, а потім і для визначення документів, що свідчили про погашення боргу, якими завершувалась угода.

Пізніше терміном “фінанси” стали позначати будь-який примусовий платіж на користь держави.

Вперше в теперішньому розумінні його почали застосовувати ще наприкінці XIII ст. в Італії. Він означав мобілізацію грошових засобів державою для виконання своїх функцій.

Поява фінансів пов’язана, по-перше з розвитком товарно-грошових відносин, по-друге, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій (рис.1.1).

Рис. 1.1. Передумови виникнення фінансів

Так, при простому індивідуальному веденні господарства – за первіснообщинного ладу необхідності у фінансах не виникало в зв’язку зі слабо розвинутою господарською системою, коли практично всі потреби задовольнялися за рахунок діяльності членів самої сім’ї при наявності замкнутого циклу суспільного виробництва.

При переході до суспільного поділу праці (спочатку – на скотарство і землеробство) виникла необхідність обміну продуктами праці. У цей період виникли відносини обміну, що припускали певну оцінку продуктів і товарів, які підлягали обміну.

З розвитком обмінних відносин та державних інститутів влади (армії, суду, верховної влади), виникають фінансові взаємовідносини між суб’єктами економічного життя держави: у зв’язку з необхідністю сплати податків, мита, різних зборів і т.п. Таким чином, необхідність розвитку фінансових відносин пов’язана з виникненням і розвитком товарного виробництва.

Еволюційний процес формування людського суспільства свідчить, що жодна людина не може існувати відокремлено від інших людей, вона беззахисна перед природою, не може успішно розвиватись у матеріальному відношенні, не завжди може себе захистити. Для вирішення даних і багатьох інших проблем створювалися перші об’єднання людей, громади, общини, які з часом трансформувалися у організоване людське суспільство – державу.

Держава виникла на певному історичному етапі розвитку людства для спільного задоволення потреб індивідів, з часом поступово визначилися найважливіші державні функції і завдання. Закономірно, що для їхнього виконання необхідні були відповідні засоби (матеріальні, а з появою грошей – грошові). Держава завжди мала у власності певне майно – землю, угіддя, кораблі, дороги, порти, споруди тощо; одержувала від цього доходи, які називалися доменами. Ще одним джерелом доходів державної скарбниці

були регалії – казенні промисли, в яких держава має перевагу перед своїми підданими, дуже часто або не допускаючи приватної конкуренції, або обмежуючі її. Наприклад, пошта, телеграфна, монетна справа, залізні дороги, виробництво зброї, тютюну, алкогольних напоїв тощо.

Основними ознаками держави є наявність:

- певної території;
- населення, що проживає на ній;
- верховної влади (в особі голови держави – монарха, президента і т.п.);
- "вертикалі управління" (представники верховної влади у всіх населених пунктах держави);
- військових з'єднань, що захищають зовнішні кордони;
- закладів, що охороняють інтереси правлячої більшості (міліція, поліція, карний розшук і т.п.);
- судової влади.

Фінанси з'являються тоді, коли в економічному житті держави переважають товарно-грошові відносини, незалежно від того, яка модель економіки застосовується на даний час.

Оскільки виникнення фінансів пов'язано з розвитком товарно-грошових відносин, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій, то **причиною появи фінансів** можна вважати потреби суб'єктів господарювання і держави у фінансових ресурсах, які забезпечують їх діяльність.

3.

Функції фінансів

Сутність кожної економічної категорії детально розкривається в її функціях, які характеризують суспільне призначення даної категорії. В економічній літературі не існує єдиної думки про функції фінансів. Але більшість авторів зводяться до думки, що фінанси виконують дві основні функції – розподільчу і контрольну.

Валовий внутрішній продукт, що виробляється в країні, належить для споживання учасниками процесу виробництва. Проте перед споживанням він обов'язково має бути розподілений між державою, підприємствами і населенням. Розподіл валового продукту, утворюваного в сфері матеріального виробництва, відбувається, перш за все, в підприємствах та інших господарюючих суб'єктах за допомогою застосування розподільчої функції фінансів.

Традиційно фінанси виконують дві функції:

- 1) розподільчу;
- 2) контрольну.

Розподільча функція – основна для фінансів. Проявляється в процесі розподілу ВВП та національного доходу шляхом утворення фондів грошових коштів і використання їх за цільовим призначенням (рис. 1.2.).

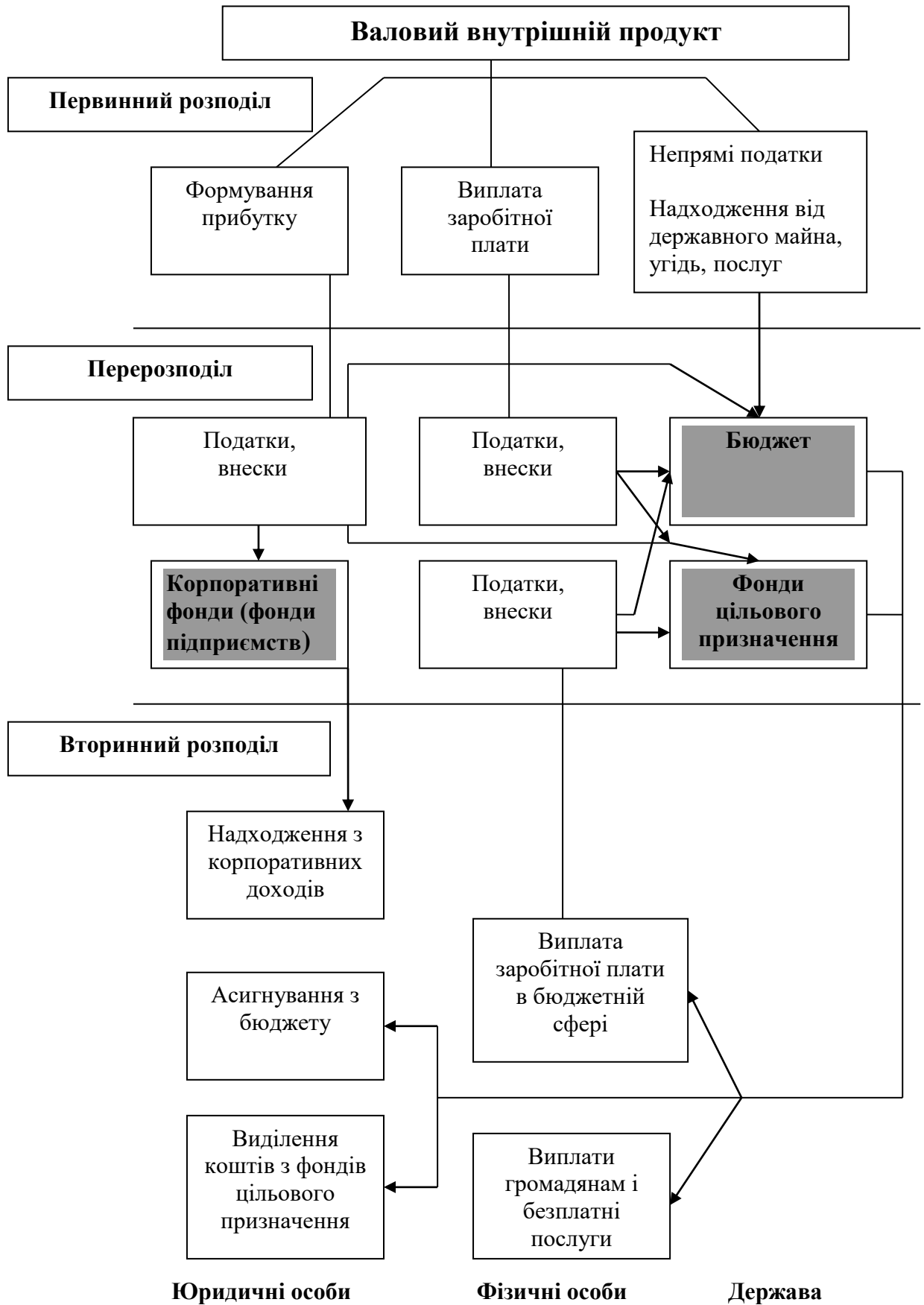

Рис. 1.2. Механізм дії розподільчої функції фінансів

Механізм дії розподільчої функції фінансів пов'язаний зі схемою

розподілу ВВП. Він включає в себе кілька стадій:

- 1) первинний розподіл;
- 2) перерозподіл;
- 3) вторинний розподіл.

1) Первинний розподіл починається разом з розподілом виручки, що отримує підприємство за продукцію, роботу, послуги. Так, отримувана виручка, в першу чергу спрямовується на відшкодування вартості використаних у процесі виробництва засобів виробництва. Частина, що залишилась – розподіляється на фонд оплати праці робітників сфери матеріального виробництва і чистий доход. Отриманий чистий доход розподіляється, в першу чергу, на сплату відповідних податків і платежів до бюджету, а частина, що залишилась – на утворення резервів і фондів підприємства. Разом із формуванням бюджету та інших централізованих фондів грошових коштів починається процес перерозподілу раніше розподіленої вартості.

Первинний розподіл – розподіл вартості ВВП, доходів підприємств і формування первинних доходів суб'єктів, зайнятих у створення ВВП.

До первинних доходів належать:

- 1) зарплата – для фізичних осіб;
- 2) прибуток для юридичних осіб;
- 3) надходження від державних послуг, використання державних ресурсів, угідь;
- 4) непрямі податки (ПДВ, акциз і мито).

2) Перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів (бюджети, Пенсійний фонд України, Державний інноваційний фонд, фонди міністерств і відомств і т.д.). За рівнем централізації вони поділяються на загальнодержавні, відомчі і корпоративні. *Загальнодержавні* включають бюджет і фонди цільового призначення. *Відомчі* – це фонди, що створюють міністерства і відомства. *Корпоративні* передбачають централізацію частини доходів структурних підрозділів у корпоративних об'єднаннях (резервний, фонд матеріального стимулювання).

Перерозподіл – полягає у створенні і використанні *вторинних доходів* (централізованих фондів) за рахунок розподіленої вартості. Його необхідність пов'язується із:

- утриманням невиробничої сфери;
- забезпеченням держави грошовими коштами для виконання нею своїх функцій.

Податки і внески до бюджету і фондів цільового призначення.

До вторинних доходів належать:

- 1) загальнодержавні доходи (бюджет, цільові державні фонди, регіональні – місцеві бюджети і позабюджетні фонди органів місцевого самоврядування, відомчі фонди міністерств і відомств (наприклад, фонд охорони праці));
- 2) корпоративні доходи (фонди підприємств).
- 3) Вторинний розподіл** – це другий етап перерозподілу в частині

формування первинних доходів фізичних осіб, які зайняті в бюджетній сфері. Тобто, він властивий саме тим, хто не бере участі у первинному розподілі. (дитячі садки, школи, наукові заклади, освіта, охорона здоров'я, культура).

У результаті розподілу створеної вартості в усіх власників, груп населення утворюються кінцеві доходи, з використанням яких пов'язана заключна стадія руху НД і відтворювального процесу – його споживання.

Поряд з розподільною фінанси виконують контрольну функцію, сутність якої проявляється в контролі за розподілом ВВП між відповідними грошовими фондами і каналами розподілу та їх цільовим використанням.

Суть контрольної функції полягає в тому, що фінанси виступають інструментом контролю за формуванням і використанням доходів суб'єктів обмінно-розподільних відносин. У процесі цього контролю охоплюється вся діяльність юридичних і фізичних осіб та держави.

Контрольна функція фінансів породжена їх розподільчою природою, здатністю кількісно відобразити економічні процеси, які виникають при розподілі ВВП. Враховуючі те, що фінанси мають таку властивість кількісного відображення розподілу, то їм внутрішньо притаманна і функція контролю за розподілом ВВП на відповідні фонди та їх витрачання на передбачені законодавством цілі.

Контрольна функція фінансів на практиці реалізується у діяльності людей, які проводять фінансовий контроль – це прояв внутрішньо притаманної фінансів контрольної функції, її свідоме використання.

У кожній країні функціонує ціла система органів, які здійснюють фінансовий контроль. В Україні до них належить *Міністерство фінансів України, Рахункова палата, Державне казначейство України, Державна контрольно-ревізійна служба України, Державна податкова служба України* та деякі інші.

Фінансовий контроль - це контроль гривнею за формуванням і раціональним використанням матеріальних і фінансових ресурсів на кожному підприємстві та в народному господарстві країни в цілому. Мета контролю – перевірка збереження і правильності витрачання матеріальних і фінансових ресурсів згідно з чинним законодавством і нормативними документами, викриття і попередження порушень в їхньому використанні.

Дія контрольної функції будується на фінансовій інформації, до якої ставляться наступні вимоги: вона повинна бути повною, достовірною, своєчасною.

Фінансовий контроль виступає в таких видах:

- державний;
- відомчій;
- внутрішній;
- незалежний;
- суспільний.

Державний – це контроль з боку держави за фінансовою діяльністю юридичних і фізичних осіб. Це найбільш організована та дійова форма. Він

охоплює загальнодержавний рівень розподілу ВВП (ДПА, КРС).

Відомчий контроль здійснюється галузевими міністерствами і відомствами відносно до підпорядкованих їм підприємств, організацій і установ. Його об'єктом виступає фінансова діяльність підприємств.

Внутрішній контроль полягає у самоперевірці фінансової діяльності кожним суб'єктом розподільних відносин.

Незалежний фінансовий контроль проводиться спеціальними органами – аудиторськими фірмами з метою встановлення правильності і законності у фінансовій діяльності окремих суб'єктів.

Суспільний – це контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави. Він здійснюється як за рахунок відкритості і гласності фінансової діяльності держави і надання права кожному громадянину вільного ознайомлення, наприклад з бюджетом, так і через виборчу систему (обираючи певні партії і певних кандидатів, виборці обирають чи відкидають певну фінансову політику).

Фінансовий контроль виступає одним з найбільш дійових видів контролю у суспільстві. На відміну від інших він охоплює все суспільство – кожний суб'єкт перевіряє кожного.

Контрольні запитання

1. Що є предметом фінансової науки?
2. У чому полягає сутність фінансів?
3. Які ознаки притаманні фінансам і в чому їх відмінність від грошей?
4. Дайте характеристику фінансових категорій як форми наукового пізнання сутності фінансових відносин.
5. Охарактеризуйте взаємозв'язок фінансів з іншими економічними категоріями.
6. У чому полягає сутність і механізм дії розподільної функції фінансів?
7. Що являє собою контрольна функція фінансів і яким чином вона реалізується в практичній діяльності?
8. Яку роль відіграють фінанси в економічній системі?
9. Які є види фінансового контролю?
10. Які використовуються форми та методи фінансового контролю?
11. Назвіть види фінансового контролю?

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Дайте найбільш повне визначення терміну «фінанси»:

- а) процес безперервного переміщення грошей між суб'єктами господарювання;
- б) економічні відносини, що пов'язані із сплатою податків та інших платежів підприємствами до бюджету;
- в) економічні відносини, що відображають формування, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів у процесі розподілу і перерозподілу ВВП і НБ.

г) економічні відносини, що пов'язані із створенням грошових фондів.

2. Об'єктами фінансового розподілу на макрорівні економіки є:

- а) національне багатство, амортизація, додана вартість;
- б) ВВП, НД, національне багатство;
- в) ВНП, національний дохід, державний кредит;
- г) виторг підприємств, національний дохід, фінансові резерви.

3. Суб'єктами фінансових відносин є:

- а) держава, фізичні і юридичні особи;
- б) державні службовці, працівники ДПА, суб'єкти господарювання;
- в) населення, Державне казначейство, державна служба охорони;
- г) державний бюджет, цільові державні фонди, державний кредит.

4. Основними функціями фінансів є:

- а) контрольна, економічна, стимулююча;
- б) розподільча, стимулююча, відтворююча, регулююча;
- в) розподільча і контрольна;
- г) фіскальна, розподільча, регулююча.

5. Розподільча функція фінансів охоплює:

- а) розподіл і перерозподіл ВВП і НБ;
- б) контроль за розподілом і перерозподілом ВВП і НБ;
- в) розподіл і перерозподіл матеріальних і трудових ресурсів;
- г) розмежування доходів між ланками бюджетної системи.

6. Суть розподільчої функції фінансів полягає у:

- а) здатності фінансів кількісно відображати економічні процеси розподілу і перерозподілу коштів;
- б) перетворення вартості ВВП і НД в конкретні види доходів;
- в) розподіл ВНП і НД в результаті кримінальних порушень;
- г) формування централізованих фондів.

7. Суть контрольної функції фінансів полягає у:

- а) тому, що фінанси виступають інструментом контролю за формуванням і використанням доходів суб'єктів фінансових відносин;
- б) контролі за доходами юридичних осіб;
- в) контролі за формуванням централізованих фондів грошових коштів;
- г) у контролі за ефективністю використання банківського кредиту.

8. Які фінансові категорії є вихідними?

- а) податки;
- б) державні прибутки;
- в) державні витрати;
- г) державний кредит;
- д) фінанси держави;
- е) страхування;
- ж) фінанси домогосподарств;
- з) фінансовий ринок.

9. Залежно від рівня формування, фінансові ресурси поділяються на:

- а) державні і місцеві;
- б) централізовані і децентралізовані;
- в) внутрішні і зовнішні;
- г) власні і позичені.

10. Централізовані фінансові ресурси використовуються на:

- а) фінансування потреб розширеного відтворення;

- б) фінансування державних органів влади та управління;
- в) фінансування суспільних функцій і завдань держави;
- г) фінансування загальнодержавних заходів у сфері економічної й політичної діяльності.

11. Децентралізовані фінансові ресурси використовуються на:

- а) розвиток економіки, фінансування невиробничої сфери, соціальний захист населення;
- б) сплату податків, матеріальне стимулювання робітників, інноваційно-інвестиційна діяльність, соціальна сфера;
- в) обслуговування державного боргу, державне управління, національна оборона;
- г) створення фінансових резервів, національна оборона, охорона навколишнього природного середовища.

12. У чому спочатку полягала сутність терміна фінансія:

- а) це система грошових відносин між державою і населенням;
- б) грошовий платіж;
- в) фонд коштів;
- г) податкові надходження в бюджет.

13. Які ознаки властиві для першого етапу розвитку фінансів?

- а) основна маса коштів витрачалась на військові цілі;
- б) високий ступень впливу фінансів на економіку;
- в) обмежена кількість фінансових відносин;
- г) вузькість фінансової системи.

14. Які передумови виникнення фінансів?

- а) товарно-грошові відносини, існування держави, дія економічних законів;
- б) існування держави, дія закону вартості, потреби розширеного відтворення;
- в) економічний розвиток суспільства, дія економічних законів, потреби розширеного відтворення;
- г) товарно-грошові відносини, дія економічних законів.

15. Суспільне призначення фінансів:

- а) формування і використання грошових фондів держави за допомогою особливих форм руху вартості;
- б) рух вартості без участі готівки перерахуванням коштів по рахунках кредитних установ;
- в) грошові відносини по мобілізації фінансових ресурсів у розпорядженні держави;
- г) грошові відносини, пов'язані з використанням державних засобів на потреби держави.

16. Концентрація грошових засобів капіталістичних країн відбувається в:

- а) фондах корпорацій;
- б) державному бюджеті;
- в) фондах соціального призначення;
- г) домогосподарствах.

17. За хронологію виникнення фінансової системи першою ланкою є:

- а) фінанси домогосподарств;
- б) фінанси суб'єктів господарювання;
- в) бюджет держави;
- г) фінансовий ринок.

18. Як історична категорія фінанси з'явилися одночасно з

- а) з виникненням державної скарбниці і повним відділенням її від власності монарха;
- б) виникненням держави при розшаруванні суспільства на класи;
- в) утворення монополістичних об'єднань, злиття держави з монополіями;
- г) виникненням місцевих фінансів, позабюджетних спеціальних урядових фондів, фінансів державних підприємств.

19. Яка з наведених ознак не притаманна фінансам?

- а) це завжди грошові відносини;
- б) це грошові відносини, спричинені фактором наявності держави як органу управління;
- в) це відносини перерозподілу;
- г) це відносини між органами державної влади.

20. Яке з положень найгрунтовніше розкриває зміст категорії "фінанси"?

- а) Фінанси – це гроші;
- б) Фінанси – це вся сукупність грошових доходів населення;
- в) Фінанси – це сукупність відносин власності між державою, підприємствами і населенням з приводу формування і використання грошових фондів.
- г) система фінансових відносин між державою, з одного боку, та підприємствами та громадянами, з іншого, з приводу формування загальнодержавного фонду.

Визначте, правильні (П) чи неправильні (Н) такі твердження:

1. Поява фінансів пов'язана, по-перше з розвитком товарно-грошових відносин, по-друге, з посиленням ролі держави, розширенням її функцій.
2. Необхідність фінансів починає виникати при простому індивідуальному веденні господарства – за первіснообщинного ладу.
3. На ранніх стадіях розвитку держави не існувало розмежування між ресурсами держави і ресурсами її голови.
4. Податки стали найпершою, найбільш яскравою формою фінансових відносин.
5. В державах стародавнього Сходу, крім царських скарбів, які виникли за рахунок воєнних пограбувань, данини з підкорених народів, з'являється система оподаткування.
6. В умовах феодалізму, коли товарно-грошові відносини стають домінуючим, фінанси відображають економічні відносини у зв'язку з утворенням, розподілом і використанням фондів грошових засобів у процесі розподілу й перерозподілу національного доходу.
7. Концентрація грошових засобів капіталістичних країн відбувається в державному бюджеті.

8. За хронологію виникнення першою є бюджетна ланка фінансової системи.

Теми рефератів

1. Історичний аспект становлення та розвитку фінансів.
2. Роль фінансів у формуванні та розвитку ринкової економіки.
3. Наукові уявлення про фінанси та їх роль на різних етапах історичного розвитку.
4. Наукове уявлення про фінанси на різних етапах історичного розвитку.
5. Сутність податків, їх історичний розвиток.
6. Історичні аспекти виникнення фінансів.
7. Сутність і об'єктивна необхідність фінансів.
8. Визначення сутності фінансів авторами різних навчальних посібників і монографій.
9. Історичний огляд становлення і розвитку фінансів в Україні.
10. Взаємозв'язок фінансів із грошми, кредитом, ціною і заробітною платою.
11. Виникнення грошей, їх роль в суспільстві. Види грошей.
12. Історичне значення фінансових відносин.
13. Внесок Київських князів в розвиток фінансових відносин.
14. Грошова система Київської Русі.
15. Господарський і соціальний устрій у Давніх країнах (самостійний вибір будь-якої країни, в залежності від можливостей студента в підборі літературних джерел).
16. Бюджетні відносини у Давніх країнах.
17. Внесок А.Сміта в науку про фінанси.
18. Новітні уявлення вітчизняних вчених про розвиток фінансової науки.
19. Дослідження в галузі історії фінансової науки.
20. Загальне та специфічне в розвитку фінансової науки в Україні.
21. Етапи становлення та розвитку фінансової науки в СРСР.
22. Розвиток фінансової науки в Росії.
23. Розвиток фінансової науки в Україні. Історія української фінансової думки.
24. Сучасна світова наукова фінансова думка.
25. Класифікація економічних наук.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України "Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні" від 26.01.1993р. // Відомості Верховної Ради України. - 1993.- № 13.
2. Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22.04.1993р.// Відомості Верховної Ради України. - 1993.- № 23.
3. Указ Президента України "Про заходи щодо підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи" від 27.08.2000р. № 1031/2000.
4. Азаренкова Г.М. Фінансові ресурси та фінансові потоки: Теоретичний аналіз / НБУ; Укр.акад.банк.справи: Харківська філія. - Х.: ПП. Яковлева, 2003.

5. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. - К.: НІОС, 2000.
6. Заречнєв А.М., Малаєва Т.В., Русанова Р.П. Фінанси. Тести та задачі: Навчальний посібник. - Київ: ЦУЛ, 2003.
7. Кудряшов В.П. Фінанси. Навчальний посібник / Херсон: Олді-плюс, 2002.
8. Опарін В.М. Фінанси: Навч. посібник. - К.: КНЕУ.- 2001.
9. Петровська І.О., Клиновий Д.В. Фінанси (з елементами статистики фінансів). Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ.- 2002.

Тема. 2. Фінансова система та фінансовий механізм

Зміст

1. *Поняття фінансової системи*
2. *Зміст та завдання фінансової політики*
3. *Поняття і склад фінансового механізму*
4. *Фінансове право. Розвиток фінансового законодавства в Україні*

1.

Поняття фінансової системи

Фінансові системи держав можуть відрізнятися за своєю структурою, оскільки вони є відображенням існуючої моделі економіки, але у всіх у них є загальна ознака — це різноманітні фонди фінансових ресурсів, які різняться методами мобілізації і напрямками використання. Нині у світі налічується понад 20 різних моделей фінансових систем окремих держав.

Структура фінансової системи динамічна. У державах із перехідною економікою фінансові системи характеризуються тим, що окремі їхні ланки перебувають на стадії формування. Це насамперед фінансовий ринок, страхові фонди і страховий ринок, державний кредит, місцеві фінанси.

Фінансова система притаманна кожній державі незалежно від рівня економічного розвитку (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Типи фінансових систем

Фінансова система – це сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів, сконцентрованих у розпорядженні держави, господарюючих суб'єктах, окремих фінансових інститутах і населення для виконання покладених на них функцій, а також для задоволення економічних та соціальних потреб.

Фінансова система розглядається з двох сторін: за внутрішньою будовою і організаційною структурою.

За внутрішньою будовою фінансова система – це сукупність відносно відособлених, але взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу і перерозподілу ВВП.

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин.

Ланка показує відособлену частину фінансових відносин. Виділення ланок проводиться за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

Всі сфери і ланки фінансової системи існують взаємопов'язано, але центральне місце серед них займають бюджети. Бюджети пов'язані зі всіма іншими ланками і об'єднують фінансову систему в одне ціле (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Фінансова система України

Принципи побудови фінансової системи:

- 1) *єдність*, яка обумовлена єдиною фінансовою політикою, що реалізується в життя через фінансову систему;
- 2) *функціональне призначення* ланок виражається в тому, що в кожній з них вирішуються свої завдання специфічними методами, існують відповідні фонди грошових коштів, апарат управління.

1. Центральне місце фінансової системи кожної країни займають державні фінанси. Сфера державних фінансів, що характеризує фінансову діяльність держави, поділяється на такі ланки: бюджет держави, державний кредит, фонди цільового призначення, фінанси державного сектора.

Виняткове місце належить Державному бюджету. Головним джерелом доходів Держбюджету є загальнодержавні податки, обов'язкові збори, а також деякі неподаткові надходження (кошти від приватизації державного майна, доходи від зовнішньоекономічної діяльності, надходження від державних позик та ін.). використовуються бюджетні кошти на розвиток народного господарства, соціально-культурні заходи, оборону, управління, охорону навколишнього середовища.

Державні цільові фонди – у систему входить понад 30 фондів. Найбільшими

за розмірами, а також обов'язковими є: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Державний позабюджетний фонд приватизації, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб та ін..

Державний кредит характеризує відносини, при яких держава виступає позичальником. Кредиторами можуть виступати юридичні і фізичні особи країни, уряди інших країн, міжнародні організації та фінансові інститути. Мобілізовані за допомогою державного кредиту кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту або в окремий фонд, призначений для інвестицій при випуску цільових позик.

Фінанси державного сектору це фінанси підприємств і організацій державної форми власності.

2. Базовою сферою фінансової системи є фінанси суб'єктів господарювання. Сфера фінансів суб'єктів господарювання відображає рух грошових потоків підприємств, до якої належать фінанси комерційних підприємств і некомерційних установ і організацій. *Комерційні* це підприємства які працюють на засадах комерційного розрахунку, якій передбачає отримання прибутку, відшкодування за рахунок власних коштів усіх затрат основної діяльності, а також власних коштів усіх затрат основної діяльності, а також по розширеному відтворенню та розвитку.

До *некомерційних* установ належать такі, які надають послуги, виконують роботи безкоштовно або за символічну плату, яка не відшкодовує їх видатки (лікарні, поліклініки, школи, дитячі дошкільні установи, музеї, середні і вищі навчальні заклади та ін.).

3. Сфера міжнародних фінансів відображають рівень світового господарства і характеризують діяльність на цьому рівні як національних суб'єктів господарювання, так і держави. Міжнародні фінансові відносини характеризують грошові потоки між суб'єктами різних країн, між урядами, між підприємствами, громадянами.

Сфера міжнародних фінансів включає в себе міжнародні розрахунки, фінанси міжнародних організацій, фінансові міжнародні інституції.

1. Міжнародні розрахунки характеризують рух вартості між окремими країнами і базуються на валютному регулюванні, яке полягає у встановленні курсу валют.
2. Фінанси міжнародних організацій характеризують формування і використання фінансових ресурсів цих організацій, суб'єкти і характер цих відносин визначається статутом тієї чи іншої організації.
3. Міжнародні фінансові інституції надають фінансову допомогу окремим країнам, здійснюють міжнародний перерозподіл фінансових ресурсів.

До їх складу входять:

- Міжнародний валютний фонд;
- Група Світового банку;
- Європейський банк реконструкції та розвитку;
- Африканський банк розвитку;
- Азіатський банк розвитку;
- Міжамериканський банк розвитку.

4. Важливу роль у фінансової системі відіграє така сфера, як **страхування**, що формує фонди фінансових ресурсів, основне призначення яких – покриття втрат економіки та окремих громадян, що виникли з непередбачених причин. Страхові фонди перебувають у розпорядженні страхових компаній і можуть бути використані також, як інвестиційні та кредитні ресурси в економіці до настання страхового випадку.

5. Фінансовий ринок – важлива забезпечуюча сфера, складова фінансової та економічної систем.

Суть відносин у сфері фінансового ринку полягає в купівлі-продажу фінансових ресурсів.

Фінансовий ринок як сфера фінансової системи включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг.

На ринку грошей здійснюються операції купівлі-продажу ринкових фінансових інструментів із терміном обертання до одного року.

Ринок кредитних ресурсів (банківських позик, позикового капіталу) є формою залучення тимчасово вільних коштів на інвестиційні та інші потреби.

Ринок цінних паперів – це мобілізації коштів на потреби господарської діяльності через випуск і реалізацію цінних паперів, які є гарантом повернення вкладених коштів і одержання доходу. Операції з реалізації цінних паперів здійснюються на фондовому ринку.

Ринок фінансових послуг є сукупністю різноманітних форм мобілізації й переміщення фондів фінансових ресурсів із вільного обігу в сфері інвестиційного прикладання. Фінансові послуги можуть мати ознаки кредитних операцій, операцій оренди та страхування.

6. Фінанси домогосподарств є засобом створення та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян. Джерелом створення вказаних фондів є заробітна плата й інші джерела доходів кожного громадянина чи його сім'ї. До доходів домогосподарств належать доходи від продажу власного капіталу, землі, продукції підсобних господарств, доходи, одержані від здачі майна в оренду, відсотки на капітал, вкладений у цінні папери тощо.

До видатків домогосподарств належать витрати на придбання споживчих товарів, оплату наданих послуг і виконаних робіт, формування заощаджень, купівлю цінних паперів та інші витрати.

Так, домогосподарства одержують кошти з бюджету та від господарських структур у рахунок оплати праці та при одержанні безоплатних послуг від держави. Зі свого боку домогосподарства вносять

платежі до бюджету та централізованих фондів, беруть участь у формуванні й використанні страхових фондів, є суб'єктами фінансового ринку.

Оскільки окремі складові фінансової системи мають конкретне функціональне призначення в обслуговуванні відтворювальних процесів в економіці, можна стверджувати, що кожна ланка фінансової системи є самостійним елементом, проте ця самостійність відносна в середині єдиного цілого. Так, наприклад, недоліки в організації фінансової діяльності підприємницьких структур, їх збитковість зменшують надходження до бюджетної системи, централізованих цільових фондів, страхових фондів. Це звужує фінансові можливості держави, зумовлюючи дефіцит бюджету. Наявність дефіциту бюджету може призвести до зростання інфляції або державного боргу, що негативно позначиться на діяльності всіх учасників фінансового ринку.

За організаційною будовою фінансова система – це сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками.

Внутрішня структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин і є загальною для всіх країн. Вона складається із сфер і ланок.

Організаційна структура фінансової системи – сукупність фінансових органів та інститутів, яка характеризує систему управління фінансами. Необхідність розподілу і перерозподілу ВВП є об'єктивним явищем, форми і методи фінансових відносин відображають установлену у світовій практиці внутрішню структуру фінансової системи. Разом з тим рух грошових потоків здійснюється не сам по собі, а керується певними управлінськими структурами, юридичними і фізичними особами. Загальне керівництво фінансовою діяльністю в будь-якій країні здійснюють органи державної влади і управління.

До організаційного складу фінансової системи України входять:

1) *органи управління:*

- Міністерство фінансів;
- Державна податкова адміністрація;
- Контрольно-ревізійна служба;
- Казначейство;
- Рахункова палата;
- Аудиторська палата;
- Комітет з нагляду за страховою діяльністю;
- Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- Пенсійний фонд;
- Фонд соціального страхування;
- Державний інноваційний фонд.

2) *фінансові інститути:*

- Національний банк;
- Комерційні банки;
- Страхові компанії;

- Небанківські кредитні установи (ломбард, кредитні спілки);
- Міжбанківська валютна біржа;
- Фондові біржі;
- Фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Провідну роль в управлінні фінансами виконує **Міністерство фінансів**. Саме на нього покладені завдання загального керівництва всією фінансовою системою. Міністерство фінансів України має розгалужену регіональну структуру, яка включає фінансові управління та фінансові відділи.

Регіональні фінансові органи мають систему подвійного підпорядкування. Вертикально вони підпорядковані відповідному фінансовому органу вищого рівня (наприклад, районні фінансові відділи — обласному фінансовому управлінню). Горизонтально фінансові органи підпорядковані місцевим органам державного управління, тобто входять до складу відповідних державних адміністрацій.

Основні функції Міністерства фінансів:

- вироблення основ і напрямів фінансової політики держави та розроблення заходів щодо їх реалізації;
- організація бюджетного процесу, складання проекту Державного бюджету та його виконання після затвердження ВРУ;
- організаційне регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через установлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку і стандартів ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності;
- організація функціонування ринку цінних паперів;
- здійснення заходів з мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним боргом;
- забезпечення фінансових відносин держави з іншими країнами, міжнародними організаціями і фінансовими інституціями;
- організація і здійснення фінансового контролю в країні.

До складу Міністерства фінансів України входять два обособлені підрозділи: контрольно-ревізійна служба і державне казначейство.

Державна контрольно-ревізійна служба спеціалізується на здійсненні фінансового контролю.

Органи Державної контрольно-ревізійної служби виконують такі функції:

- організують проведення ревізій і перевірок, узагальнюють їх наслідки, повідомляють про них органам законодавчої та виконавчої влади;
- проводять ревізії та перевірки фінансової діяльності, стану та збереження коштів та матеріальних цінностей, достовірності обліку і звітності в усіх установах, які отримують кошти з бюджету;
- розробляють інструктивні та інші нормативні акти про проведення ревізій та перевірок.

Державне казначейство створене з метою ефективного управління коштами Державного бюджету України, підвищення оперативності у

фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у Державному бюджеті. *Основними завданнями Казначейства є:*

- організація виконання Державного бюджету України і здійснення контролю за ним;
- управління наявними коштами Державного бюджету України та коштами державних позабюджетних фондів у межах видатків, установлених на відповідний період;
- фінансування видатків Державного бюджету України;
- ведення обліку касового виконання Державного бюджету України, складання звітності про стан виконання Державного бюджету України;
- управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;
- розподіл між бюджетами відрахувань від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими ВРУ;
- здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів;
- розроблення нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів, які є обов'язковими для установ, що використовують бюджетні кошти.

До органів безпосереднього управління державними фінансами України відноситься **Державна податкова адміністрація**, створена на підставі Указу Президента від 22.08.96р. Державна податкова адміністрація України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує регулярне надходження коштів у державні фонди фінансових ресурсів. Вона утворена на базі Головної податкової інспекції України.

Державна податкова адміністрація України залежно від кількості платників податків може утворювати міжрайонні (на два і більше районів), об'єднані (на місто і район) державні податкові інспекції та у їх складі відповідні підрозділи податкової міліції.

Структура ДПА затверджується КМУ і є центральним органом виконавчої влади.

Завдання органів державної податкової служби:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством;
- внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;
- прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;
- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб;
- роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників

податків;

- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Державні податкові адміністрації в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі підпорядковуються Державній податковій адміністрації України.

Видатки на утримання органів державної податкової служби визначаються КМУ і фінансуються з державного бюджету.

Органи державної податкової служби спрямовують на розвиток матеріально-технічної бази 30% донарахованих і стягнутих за результатами документальних перевірок сум податків, інших платежів і зборів, фінансових санкцій. Порядок використання зазначених коштів визначається Міністерством фінансів України.

Основне завдання Державної податкової адміністрації України полягає у реалізації податкової політики держави. На податкову адміністрацію покладені такі основні функції:

- розроблення проектів податкового законодавства;
- контроль за правильністю обчислення податків та інших обов'язкових платежів і своєчасністю їх сплати;
- облік платників податків та надходжень платежів до бюджету;
- накладення штрафних санкцій і адміністративних стягнень на порушників податкового законодавства;
- проведення масово-роз'яснювальної роботи серед платників податків;
- міжнародне співробітництво у сфері оподаткування.

Рахункова палата створена ВРУ з метою здійснення позавідомчого контролю за складанням і виконанням державного бюджету, вироблення й аналізу бюджетної політики держави, контролю у сфері державного кредиту і грошово-кредитної політики. Вона виступає в ролі експертного органу ВРУ, готуючи відповідні висновки і рекомендації з питань фінансової діяльності органів управління. Рахункова палата може проводити також ревізійну роботу в різних ланках фінансової системи.

Національний банк України є основною фінансовою інституцією у сфері грошового ринку. Основне завдання Національного банку — регулювання грошового обігу й організація ефективного функціонування кредитної системи.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів та регулює їх кругообіг. Забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами. Комісія здійснює контроль за діяльністю суб'єктів ринку цінних паперів відповідно до чинного у цій сфері законодавства.

Комітет з нагляду за страховою діяльністю. Постановою КМУ № 743 від 17.09.93 р. було утворено Комітет у справах нагляду за страховою

діяльністю, а також затверджено Положення про цей комітет. Згідно цього Положення на Комітет покладені функції державного нагляду і контролю за ринком страхових послуг в Україні. Комітет здійснює єдиний державний реєстр страховиків, видає ліцензії на зайняття страховою діяльністю, здійснює контроль за платоздатністю страховиків, встановлює правила формування, розміщення та обліку страхових резервів. На комітет покладена розробка нормативних і методичних документів з питань страхової діяльності, організація підвищення кваліфікації кадрів страхових організацій.

Комітет здійснює контроль за діяльністю страхових компаній відповідно до страхового законодавства, а також розробляє методичні рекомендації щодо страхування.

Страхові компанії заключають угоди на страхування, приймають страхові платежі й виплачують страхові відшкодування, інвестують тимчасово вільні кошти. Вони розробляють форми, види й умови страхування, встановлюють розміри страхових тарифів, нараховують належні клієнтам виплати.

Аудиторська палата організовує незалежний фінансовий контроль. Вона видає ліцензії юридичним і фізичним особам на право здійснення аудиторської діяльності й контролює дотримання вимог законодавства з аудиторського контролю.

Аудиторські фірми проводять перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання і дають свої висновки стосовно законності й правильності здійснення фінансових операцій, відповідності ведення бухгалтерського обліку встановленим вимогам, достовірності бухгалтерської і фінансової звітності. Аудиторський контроль має за мету надання консультативної допомоги, за його результатами не приймаються рішення про накладання штрафних санкцій і адміністративних стягнень. Разом з тим аудиторські фірми несуть відповідальність за правильністю аудиторського заключення, оскільки після їх перевірок податкова, бухгалтерська і фінансова звітність перевіряється відповідними органами фінансового контролю.

Фінансові органи та інститути можуть бути згруповані в чотири блоки (рис.2.3).

Рис. 2.3. Організаційний склад фінансової системи

Перший блок становлять органи, які функціонують у сфері бюджету держави. Це насамперед, Міністерство фінансів України та його відособлені підрозділи – державне казначейство, контрольно-ревізійна служба і податкова адміністрація. **Другий блок** становлять контрольно-регулюючі органи – Рахункова палата Верховної Ради України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Комітет з нагляду за страховою діяльністю, Аудиторська палата і аудиторські фірми. **Третій блок** становлять фінансові інститути, які працюють на фінансовому ринку: Національний банк України, комерційні банки, Міжбанківська валютна біржа, фондові біржі та фінансові посередники, страхові компанії. **До четвертого блоку** входять органи управління цільовими фондами, Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування, державний інноваційний фонд.

2.

Зміст та завдання фінансової політики

Фінансова політика має самостійне значення і водночас є важливим засобом реалізації політики держави в будь-якій сфері суспільної діяльності – в економіці, соціальній сфері, військовій реформі, в міжнародних відносинах тощо.

Фінансова політика повинна враховувати потреби суспільного розвитку, реальні економічні і фінансові можливості держави, тому вона

залежить від конкретних історичних умов і завдань, які стоять перед суспільством. Вивчаючи вимоги, які теорія і практика господарювання ставлять до фінансової політики, слід усвідомити дуже важливий висновок – *фінансова політика має бути адекватною законам суспільного розвитку*. Порушення цієї важливої вимоги призводить до значних втрат у народному господарстві.

Фінансова політика на нинішньому етапі повинна характеризуватися новими підходами до суб'єктів господарювання з урахуванням переходу на ринкових відносинах, реформи цін, оплати праці, податкової і кредитної систем, спрямованих на формування нового фінансового механізму.

Фінансова політика – це система державних заходів, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів, їх розподіл і використання для виконання державою своїх функцій.

Головним завданням фінансової політики є забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізації тієї чи іншої державної програми економічного і соціального розвитку, зовнішньополітичної діяльності.

Фінансова політика визначається як:

- 1) політика держави та інших суб'єктів господарювання у сфері фінансів;
- 2) складова частина економічної політики держави (суб'єктів економіки)⁴
- 3) сукупність фінансових заходів (розподільчих і перерозподільчих), які здійснюються відповідними суб'єктами через фінансову систему.

Залежно від рівня економічної системи, розрізняють:

- 1) фінансову політику держави (макрорівень);
- 2) фінансову політику підприємства (макрорівень).

Зміст фінансової політики держави виражається в єдності її ланок.

Ланки фінансової політики:

- 1) Розробка науково-обґрунтованих концепцій розвитку фінансів.
- 2) Визначення основних напрямів використання фінансів, виходячи із необхідності вирішення економічних і соціальних завдань, що стоять на цей момент перед державою.
- 3) Здійснення практичних дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей.

Мета – оптимальний розподіл ВВП між галузями національної економіки, соціальними групами населення, територіями.

Завдання – забезпечення реалізації тої чи іншої державної програми відповідними фінансовими ресурсами.

Форми вираження фінансових заходів:

- 1) фінансове законодавство;
- 2) фінансовий механізм (система форм і методів мобілізації фінансових ресурсів);
- 3) структура доходів і видатків бюджету держави.

Залежно від тривалості періоду і характеру завдань, що вирішуються, фінансова політика поділяється на фінансову стратегію і фінансову тактику.

Фінансова стратегія – довготривалий курс фінансової політики,

розрахований на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною і соціальною стратегією.

У процесі її розроблення прогнозуються основні тенденції розвитку фінансів, формуються концепції їх використання, визначаються принципи організації фінансових відносин.

Фінансова тактика спрямована на розв'язання завдань конкретного етапу розвитку суспільства за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових зв'язків.

Щоб краще усвідомити зміст, завдання і вимоги до фінансової політики, виділяють як самостійні складові податкову, бюджетну, грошово-кредитну, митну політику.

Податкова політика реалізує інтереси держави. Її головне призначення – вилучення частини ВВП на загальнодержавні потреби, перерозподіляючи ці кошти через бюджет.

Під **бюджетною політикою** розуміють визначення державою:

- джерел формування доходів державного і місцевих бюджетів;
- пріоритетних напрямів видатків бюджету;
- допустимих меж розбалансованості бюджету;
- джерел фінансування бюджетного дефіциту;
- принципів взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи.

Під **грошово-кредитною** політикою розуміють забезпечення стабільності грошового обігу через управління емісією, регулювання інфляції і курсу національної грошової одиниці; забезпечення своєчасності розрахунків у народному господарстві і в різних ланках фінансової системи через регламентацію і регулювання діяльності банківської системи; управління діяльністю фінансового ринку через регламентацію емісії і розміщення державних і корпоративних цінних паперів і регулювання їх доходності.

Держава захищає свої інтереси через **митну і валютну** політику. Відповідно до заінтересованості держави в розширенні або скороченні свого експорту чи імпорту застосовується система митних платежів або конкретний митний режим. Головним завданням митної і валютної політики є забезпечення примноження золотовалютних резервів держави.

Фінансова криза

Безвідповідальне, неправильне ведення фінансової політики призводить, в кінцевому підсумку, до фінансової кризи.

Фінансова криза – це глибокий розлад фінансової системи держави, зумовлений економічними й політичними чинниками. До числа економічних належать становище та рівень матеріального виробництва в державі. Висока вартість виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, яка зумовлена великою матеріало- і енергомісткістю виробництва, високими трудовими затратами, зменшує обсяги нагромаджень в економіці у формі прибутку, що призводить до скорочення фінансових можливостей самих

підприємницьких структур, доходів держави й відповідно купівельної спроможності населення.

Фінансова криза може бути зумовлена також політичними явищами. Це насамперед непомірні воєнні затрати, нераціональне і неефективне витрачення коштів державного бюджету, наявність значних сум державного боргу як внутрішнього, так і зовнішнього.

3.

Поняття і склад фінансового механізму

Завдання фінансової політики реалізуються через фінансовий механізм.

Фінансовий механізм – це комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених в державі форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку та соціальних потреб громадян. Фінансовий механізм це, по суті, методичні, організаційні й правові положення та заходи, які визначають функціонування фінансів в економіці держави (рис. 2.2).

Кількісна та якісна характеристики фінансового механізму визначаються тим, яка величина фінансових ресурсів зосереджується й витрачається на відповідних рівнях господарського управління та якою є технологія їх зосередження й витрачання. Тут дуже важливо правильно вибрати саму техніку цих процесів, тобто суб'єкт й об'єкт зосередження і витрачання фінансових ресурсів, показники, ставки, норми, строки, санкції, пільги, тобто увесь інструментарій здійснення руху фондів грошових засобів.

Призначення фінансового механізму зводиться до двох основних функцій – фінансового забезпечення й фінансового регулювання економічних і соціальних процесів у державі.

Рис. 2.4. Структура фінансового механізму

Основні фінансові методи:

1. Фінансове планування – діяльність щодо складання планів, формування і використання фінансових ресурсів на рівні підприємств, галузевих структур, адміністративно-територіальних одиниць, держави в цілому.
2. Оперативне управління – втручання у розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорцій, своєчасного перерозподілу коштів, забезпечення досягнення запланованих результатів.
3. фінансовий контроль – перевірка правильності вартісного розподілу ВВП і НД за відповідними фондами грошових коштів та їх цільовим використанням.
4. Методи фінансового забезпечення, основними є:
 - 4.1. Бюджетне фінансування.
 - 4.2. Кредитування.

4.3. Самофінансування.

5. Фінансове регулювання діяльності, яке відбувається двома способами:
- 5.1. Сальдовим, при якому розподіл створеної вартості здійснюється за окремими елементами, серед яких лише один є результативним (сальдовим).
 - 5.2. Податковим, тобто через систему оподаткування як вилучення частини доходів підприємств та організацій, а також населення і спрямовання цих коштів у бюджет та державні цільові фонди для задоволення державних потре.

Основні фінансові важелі, стимули і санкції:

1. Важелі – конкретні форми розподілу і перерозподілу ВВП встановлений порядок фінансування, кредитування та інвестування. До фінансових важелів належать: податки, обов'язкові збори, норми амортизації, норми витрачання коштів у бюджетних установах, орендна плата, відсоток за кредит, дотації, субвенції.
2. Стимули – заробітна плата, доходи працівників, премії, пенсії, матеріальні допомоги, надання різних пільг. До стимулів належать також заохочувальні фонди, створення з прибутку, бюджетне фінансування ефективних напрямів розвитку економіки, фінансування підготовки і перепідготовки кадрів, спеціальні фінансові пільги (податкові пільги і прискорення амортизація).
3. Санкції охоплюють:

Штрафи – ступінь матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або чинних правил; накладаються, як правило, у твердій грошовій сумі.

Пеню – накладають при невчасному виконанні грошових зобов'язань і нараховують за кожен день протермінування платежу; встановлюється у відсотках від суми протермінованого платежу.

Фінансове регулювання здійснюється через:

- 1) систему норм і нормативів – характеризують певний рівень забезпечення видатків, різних видів фінансових ресурсів (ставки, норми відрахувань податків, платежі до бюджету, інших відрахувань до позабюджетних фондів);
- 2) ліміти – певні обмеження на використання коштів державного бюджету, підприємств (на зарплати, премії, стипендії, на господарські потреби) або населення;
- 3) фінансові резерви – тимчасово вилучені з обороту фінансові ресурси, які мобілізуються при настанні непередбачених ситуацій (війнах, стихійних лихах тощо).

Нормативно-правове забезпечення – регулює взаємодію елементів фінансового механізму. До його складу входять: Конституція України, Закони ВРУ, Укази Президента, Декрети і Постанови КМУ, інструкції, накази, положення міністерств, міжнародні договори тощо.

3.

Фінансове право. Розвиток фінансового законодавства в Україні

Правове регулювання фінансової діяльності – провідна форма державного керівництва економікою. Система правових норм, що регулюють фінансову діяльність держави, становить фінансове право.

Фінансове право представляє собою сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають в процесі планового залучення, розподілу і використання грошових фондів державою, необхідних для виконання завдань, поставлених на кожному етапі її розвитку. Фінансове право – це галузь публічного права, предметом якого є норми, що регулюють державні фінанси.

Специфіка відносин, що регулюються нормами фінансового права, полягає в тому, що вони складаються в особливій сфері життя суспільства – фінансовій діяльності держави. **Предметом фінансового права** є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються у сфері фінансової діяльності держави.

Суспільні відносини, що складають **предмет фінансового права**, характеризуються такими ознаками:

- мають владно-майновий характер;
- направлені на утворення, розподіл і використання державних і муніципальних фінансових ресурсів;
- однією із сторін завжди виступає держава або його орган.

Фінансові відносини, що є предметом фінансового права, виникають при:

- встановленні бюджетної, податкової, грошово-кредитної систем держави;
- складанні, розгляді та затвердженні актів про бюджету;
- розподілі доходів і видатків між окремими ланками бюджетної системи;
- виконанні державного та місцевих бюджетів;
- збиранні податків, зборів, інших обов'язкових платежів;
- фінансуванні та кредитуванні;
- обов'язковому державному майновому й особистому страхуванні;
- при відносинах державного кредиту;
- при регулюванні грошово-кредитної та валютної систем.

Критерієм розмежування галузі в системі права є **метод правового регулювання**, під яким розуміють сукупність юридичних засобів впливу, за допомогою яких забезпечується правове регулювання якісно однорідних, відособлених суспільних відносин.

Основним методом правового регулювання фінансового права є метод владних розпоряджень (імперативний, командно-вольовий). Для державно-владних приписів у сфері фінансової діяльності характерні такі риси, як категоричність та відсутність оперативної самостійності. В нормах фінансового права жорстко закріплюються вимоги держави в області

фінансової діяльності. Це пояснюється тим, якого значення надає держава фінансам для її стабільного функціонування та забезпечення суверенітету.

Більша частина таких розпоряджень йде від фінансово-кредитних органів держави, створених спеціально для здійснення фінансової діяльності.

Маючи свій предмет і метод правового регулювання фінансове право обґрунтовано визнається самостійною галуззю єдиної правової системи держави. Проте самостійність фінансового права не означає його абсолютної відособленості. **Фінансове право тісно пов'язане з усіма галузями права, але найтісніше з конституційним правом, адміністративним і цивільним.**

Конституційне право є провідною галуззю в системі права. Норми Конституції України посідають найвище становище в ієрархії правових норм. Це значить, що його норм є визначальними для регулювання суспільних відносин всіма галузями права.

Норми фінансового права фактично конкретизують положення конституційних норм і забезпечують формування, розподіл і витрачання фондів коштів.

Адміністративне право регулює суспільні відносини управлінського характеру, переважно у сфері державного управління. Зв'язок фінансового права з адміністративним проявляється перш за все в тому, що встановлювані його нормами принципи виконавчої і розпорядчої діяльності органів державного управління розповсюджуються і на фінансову діяльність держави.

Так як фінансові відносини містять в собі елементи майнового характеру (направлені на утворення необхідних державі фондів грошових коштів), правомірна постановка питання про зв'язок фінансового права з цивільним правом, яке регулює майнові відносини. Суб'єкти цивільного права виступають по відношенню один до одного в якості економічно відособлених і юридично рівних сторін, що для фінансового права не характерно. Отже, як предмет, так і методи впливу на суспільні відносини у цих галузях права різні.

Господарське право як галузь права регулює відносини, що існують у сфері організації та здійснення господарської діяльності суб'єктами усіх форм власності.

Фінансове право тісно пов'язане з іншими галузями права: кримінальним (оскільки кримінальне законодавство встановлює відповідальність за правопорушення у сфері фінансових відносин), трудовим (нарахування прибуткового податку та обов'язкових платежів на фонд оплати праці), пенсійним тощо.

Система фінансового права – це його визначена внутрішня структура, яка складається як відображення реально існуючих суспільних відносин в фінансовій сфері.

Система фінансового права дозволяє з'ясувати, з яких підгалузей, частин складається ця галузь права і як ці складові взаємодіють між собою.

Фінансове право, як і інші галузі права, поділяється на загальну і особливу частини.

Загальна частина фінансового права закріплює такі норми й інститути, які є спільними для всіх фінансово-правових інститутів і становлять базу для регулювання правовідносин у сфері фінансової діяльності держави:

- поняття фінансів та фінансової діяльності держави, її завдання, форми і методи здійснення та принципи;
- правову характеристику фінансових правовідносин та фінансово-правових норм;
- правовий статус уповноважених у сфері фінансової діяльності державних та муніципальних органів;
- правові основи фінансового контролю, його види та методи.

Норми Загальної частини фінансового права конкретизуються в Особливій частині. Особлива частина включає в себе підгалузі і правові інститути, що містять норми права, які регулюють окремі напрями фінансової діяльності держави та різні елементи фінансової системи.

Джерела фінансового права – це конкретні форми його вираження, тобто правові акти представницьких і виконавчих органів державної влади і органів місцевого самоуправління, що містять норми фінансового права.

Фінансове право, з цієї точки зору, – це галузь законодавства, що є сукупністю законів та інших нормативно-правових актів, у яких фінансово-правові норми мають своє зовнішнє вираження, становлять джерело фінансового права.

Сукупність нормативних актів, що містять норми фінансового права, прийнято визначати як **фінансове законодавство**.

Фінансово-правові акти – це організаційно-владні розпорядження державних органів і органів місцевого самоуправління з питань фінансової діяльності, що входять в їх компетенцію, прийняті в відповідній формі в установленому законодавством порядку. Таким чином, індивідуальні фінансово-правові акти – це акти застосування норм права.

За органами, що видають фінансово-правові акти вони поділяються на:

- *законодавчі*, до яких відносяться закони, що приймаються Верховною Радою України по питанням фінансової діяльності держави;
- *підзаконні* – найбільш чисельна група, в яку входять акти всіх інших державних органів, що базуються на законі і прийняті для втілення закону.

Основним джерелом фінансового права є Конституція України, яка закріпила форми, методи, принципи здійснення фінансової діяльності держави, правове положення органів державної влади і управління в цій сфері, основні принципові положення фінансового права. Наступним нормативно-правовим актом є Бюджетний кодекс, яким регулюються відносини, що виникають в процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів і розгляду звітів про їх виконання, а також контролю за їх виконанням. Зараз законодавчі працюють над нормами Податкового кодексу.

Важливе значення серед джерел права мають загальні та спеціальні закони. Наприклад, Закон України “Про Рахункову палату”, “Про систему оподаткування”, про державний бюджет на поточний рік.

Фінансове законодавство характеризується системністю, яку йому надають правила ієрархії норм, що містяться в правових актах. Використання цих правил дає можливість у разі виникнення колізій між нормативно-правовими актами віддати перевагу одному нормативно-правовому акту та іншим.

Систематизація законодавства – це діяльність по упорядкуванню і вдосконаленню нормативно-правових актів, зведенню їх до єдиної, внутрішньо узгодженої системи.

Метою систематизації є: усунення протиріч між нормативними актами; підвищення ефективності законодавства; забезпечення доступності користування законодавством для всіх суб'єктів права.

Розрізняють два способи систематизації законодавства:

Кодифікація – спосіб систематизації, при якому здійснюється суттєва переробка і узгодження групи юридичних норм, пов'язаних загальним предметом правового регулювання. Результатом такої кодифікації є кодекс.

Інкорпорація – спосіб систематизації законодавства, що полягає в упорядкуванні існуючих нормативних актів без зміни змісту норм права, яке їх містить. Результатом інкорпорації є збірники, в яких нормативні акти розміщені в хронологічному або алфавітному порядку.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення фінансовій системі та охарактеризуйте її сфери та ланки.
2. Охарактеризуйте організаційний склад фінансової системи.
3. Що являє собою фінансова система за внутрішньою структурою?
4. Який існує зв'язок між окремими сферами та ланками фінансової системи?
5. У чому сутність фінансової системи за організаційною структурою?
6. Які фінансові органи і фінансові інституції здійснюють управління фінансами в Україні?
7. Які функції та завдання Міністерства фінансів?
8. Які функції та завдання Державного казначейства?
9. Які функції виконує Рахункова палата?
10. Які функції і повноваження має Державна податкова адміністрація?
11. У чому полягає сутність фінансової політики?
12. Що є головним завданням фінансової політики?
13. Залежно від рівня економічної системи, фінансова політика буває?
14. У чому виражається зміст фінансової політики?
15. Яка мета фінансової політики?
16. Яке завдання фінансової політики?
17. Яким чином фінансова політика впливає на соціально-економічний розвиток суспільства?

18. Які складові фінансової політики?
19. На що поділяється фінансова політика в залежності від тривалості періоду тої чи іншої програми?
20. У чому призначення фінансової стратегії?
21. До чого призводить безвідповідальне, неправильне ведення фінансової політики?
22. Які складові елементи фінансового механізму?
23. Дайте характеристику фінансового механізму?
24. Назвіть основні фінансові важелі, стимули і санкції.
25. Що таке фінансове планування?
26. Хто є об'єктом, хто суб'єктом фінансового планування.
27. Назвіть основну мету фінансового планування?
28. Назвіть принципи фінансового планування?
29. Види фінансового планування.
30. Форми і методи фінансового контролю.
31. Які є види фінансового контролю?
32. Які використовуються форми та методи фінансового контролю?
33. Що виступає предметом фінансового права?
34. Що представляє собою метод правового регулювання?
35. З якими галузями права тісно пов'язане фінансове право?
36. Що представляє собою система фінансового правового забезпечення?
37. Дайте визначення фінансово-правовому акту?

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Фінансова система це:

- а) сукупність різноманітних, але пов'язаних між собою ланцюгів фінансових відносин;
- б) контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави;
- в) особлива, виробнича специфічна форма виробничих відносин,
- г) пов'язаних з процесом розподілу та перерозподілу частки ВВП;

2. За внутрішньою будовою фінансова система є:

- а) сукупністю фінансових органів і інститутів;
- б) сукупністю відносно відокремлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу і перерозподілу ВВП;
- в) конкретними видами фінансових ресурсів, які знаходяться у розпорядженні підприємств;
- г) системою замкнутих перерозподільчих відносин.

3. Яка організаційна структура фінансової системи?

- а) сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками;
- б) сукупність грошових фондів, які знаходяться у розпорядженні суб'єктів господарювання;
- в) сукупність фінансово-кредитних установ;

г) апарат управління фінансовою діяльністю підприємства.

4. Які принципи побудови фінансової системи?

- а) єдність і функціональне призначення;
- б) єдність і централізм;
- в) комерційний розрахунок і функціональне призначення;
- г) централізм і функціональне призначення.

5. Сфера державних фінансів поділяється на такі ланки:

- а) бюджет держави і фінанси державного сектора економіки;
- б) бюджет держави, державний кредит, загальнодержавні цільові фонди, фінанси державного сектора;
- в) бюджет держави, фонди цільового призначення, страхування;
- г) бюджет держави, ринок грошей, ринок капіталів, фонди цільового призначення.

6. Державний кредит як ланка фінансової системи характеризує:

- а) фінансові відносини у сфері централізованих державних фінансів;
- б) централізацію фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань і проблем;
- в) відносини, при яких держава виступає позичальником, а кредиторами – будь-які юридичні та фізичні особи, враховуючи і кредити інших країн;
- г) надбудову, через яку координується діяльність цієї фінансової системи.

7. Центральне місце фінансової системи кожної країни займають:

- а) фінанси суб'єктів господарювання;
- б) державні фінанси;
- в) фінансовий ринок;
- г) страхування;
- д) фінансовий ринок.

8. Якій орган виконавчої влади займає центральне місце в управлінні фінансами України?

- а) Державна податкова адміністрація;
- б) Міністерство фінансів;
- в) Пенсійний фонд;
- г) Контрольно-ревізійна служба;
- д) Державне казначейство.

9. Фінансова політика – це:

- а) сукупність юридичних норм які регламентують фінансові відносини;
- б) засіб впливу фінансових відносин на економічний та соціальний розвиток суспільства;
- в) сукупність організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави;
- г) вірної відповіді немає.

10. Фінансове право – це:

- а) засіб впливу фінансових відносин на економічний та соціальний розвиток суспільства;
- б) сукупність юридичних норм, що регламентують фінансові відносини;
- в) інструмент формування та використання централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів;
- г) сукупність організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави.

11. Фінансовий механізм – це:

- а) інструмент формування та використання централізованих та децентралізованих фінансових ресурсів;
- б) сукупність юридичних норм, які регламентують фінансові відносини;
- в) сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави;
- г) вірної відповіді немає.

12. За характером заходів і часом їх здійснення фінансова політика поділяється на:

- а) фінансову стратегію і бюджетне регулювання;
- б) фінансову тактику і фінансову стратегію;
- в) оперативну фінансову політику і фінансову тактику;
- г) фінансову стратегію і бюджетне регулювання.

13. Фінансова стратегія – це:

- а) напрями, форми і методи використання фінансових ресурсів;
- б) сформована система довгострокових цілей фінансової діяльності і найефективніших шляхів їх досягнення, які визначаються фінансовою ідеологією;
- в) система принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з рухом фінансових ресурсів;
- г) процес визначення оптимальної структури капіталу.

14. Прикладом фінансової тактики можуть бути:

- а) амортизаційна і податкова політика;
- б) грошова реформа, бюджетна політика;
- в) бюджетна політика, податкова політика;
- г) вдосконалення системи оподаткування, надання пільг окремим платникам податків, територіальний розподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему.

15. Основні елементи фінансового механізму:

- а) фінансове планування, фінансові важелі та стимули;
- б) фінансові показники, управління фінансами;
- в) фінансовий контроль, фінансове право;
- г) фінансове планування і фінансовий контроль, стимули, важелі, санкції, нормативно-правове забезпечення.

16. Фінансові важелі – це;

- а) податки з населення, податок на прибуток, податок на додану вартість;
- б) фінансові показники, управління фінансами;
- в) дотації, виплати по безробіттю, пенсії, стипендії;
- г) фінансовий контроль, фінансове право.

17. Фінансове право – це:

- а) галузь права, яка містить юридичні норми, що регулюють відносини, які виникають при здійсненні державного управління;
- б) галузь права, яка містить юридичні норми, що регулюють відносини, які виникають у процесі створення, розподілу й використання фондів коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх

завдань та функцій;

- в) галузь права, яка містить юридичні норми, що регулюють відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання.

18. Фінансове законодавство включає:

- а) Конституцію України, загальні закони, спеціальні закони, укази Президента та органів виконавчої влади, акти органів місцевого самоврядування та місцевої влади, акти фінансово-кредитних установ, які містять фінансові норми;
- б) загальні закони, спеціальні закони, акти органів місцевого самоврядування та місцевої влади, акти фінансово-кредитних установ, які містять фінансові норми;
- в) Конституцію України, загальні закони, спеціальні закони, укази Президента та органів виконавчої влади, які містять фінансові норми;

19. Об'єктом фінансових правовідносин є:

- а) майно та грошові кошти суб'єктів фінансових відносин;
- б) власність суб'єктів фінансових відносин;
- в) фонди коштів, які формуються, розподіляються та використовуються учасниками фінансових відносин.

20. Суб'єктами фінансових правовідносин є:

- а) лише держава та її органи влади;
- б) фізичні, юридичні особи та держава, в особі її органів;
- в) підприємства, організації, громадяни, бюджетні установи.

Визначте, правильні (П) чи неправильні (Н) такі твердження:

- Тільки виробництво ВВП створює стабільні фінансові передумови для процвітання нації.
- Найбільш динамічною частиною фінансової політики є фінансова тактика.
- Залежно від тривалості періоду і характеру завдань, що вирішуються, фінансова політика поділяється на фінансову стратегію і фінансову операційну діяльність.
- Нормативний метод передбачає відповідність видатків джерела їхнього покриття, ув'язує всі розділи фінансового плану, внаслідок досягається збалансованість плану (ув'язка доходів і видатків).
- Фінансовий механізм це, по суті, методичні, організаційні й правові положення та заходи, які визначають функціонування фінансів в економіці держави.
- Поточне фінансове планування має на меті реалізацію фінансової стратегії підприємства в більш довгостроковому періоді.
- Оперативне фінансове планування має на меті реалізацію поточних фінансових планів і конкретизацію їх показників у формі бюджетів.
- До фінансових важелів належать: податки, обов'язкові збори, норми амортизації, норми витрачання коштів у бюджетних установах, орендна плата, відсоток за кредит, дотації, субвенції.

Теми рефератів

1. Вплив фінансової системи на темпи та пропорції розвитку економіки.
2. Взаємозв'язок фінансової системи й фінансової політики держави.
3. Управління фінансовою системою.
4. Принципи побудови фінансових систем зарубіжних країн.
5. Функції та обов'язки Міністерства фінансів України.
6. Роль Національного банку України та комерційних банків в управлінні фінансами.
7. Фінансові органи та інституції України.
8. Світові фінансові системи.
9. Професіоналізм і відповідальність – важлива умова у реформуванні фінансової системи.
10. Роль фінансів у регулюванні економіки держави в сучасних умовах.
11. Дискусійні питання суті та складу фінансової системи.
12. Фінансова політика й фінансова безпека держави.
13. Генезис фінансової політики держави.
14. Фінансова криза: причини виникнення та шляхи подолання.
15. Удосконалення фінансової політики.
16. Основні напрямки фінансової політики на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України.
17. Фінансовий механізм, його вплив на ефективність економіки та напрями вдосконалення.
18. Реформування фінансового механізму в умовах демократичних та ринкових перетворень.
19. Дискусійні питання сутності і ролі фінансового механізму в реформуванні економіки і підвищення ефективності суспільного виробництва в умовах ринку.
20. Організація управління фінансами в економіці України на сучасному етапі.
21. Фінансовий апарат, його склад, характеристика і розвиток в умовах переходу до ринку.
22. Організація фінансового контролю в Україні, функції та повноваження контролюючих органів.
23. Економічна сутність фінансового контролю і його удосконалення в сучасних умовах.
24. Аудит, його принципи, розвиток і становлення в Україні.
25. Організація фінансового планування і система фінансових планів у економіці України.
26. Система фінансових планів, їх взаємозв'язок та розвиток в Україні.
27. Поточні та перспективні фінансові плани в економічній системі держави.
28. Податкова політика України та шляхи її удосконалення.
29. Основні напрямки і завдання фінансовою політики України на сучасному етапі.
30. Сутність фінансової політики як складника економічної і соціальної політики держави.

31. Економічна сутність фінансового контролю та його удосконалення в сучасних умовах.
32. Фінансова криза: причини виникнення та шляхи подолання.
33. Фінансова політика в економіках різних країн.
34. Вплив політичних чинників на державні фінанси в демократичному суспільстві.
35. Взаємодія фінансового механізму з фінансовою політикою держави.
36. Фінансова політика України та шляхи її удосконалення.
37. Взаємодія фінансової політики і фінансового права.

Список рекомендованої літератури

1. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит.: Навчально-методичний посібник. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К: ЦУЛ, 2002. – 336 с.
2. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: Навч.посібник.- К.: Атіка, 2002.
3. Боринець С.Я. Міжнародні фінанси.-К.: Знання-Прес, 2002.-311 с.
4. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України: Підручник. - К.: НІОС, 2002.
5. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. - К.: НІОС, 2001.
6. Гижиш Л.В. Финансы: Учебное пособие. - 2-е изд., стереотип. - К.: МАУП, 1998. - 92 с.
7. Дмитренко Е.С. Фінансове право України. Практикум. – К.: Атіка, 2003. – 216 с.
8. Єпіфанов А.О., Сало І.В., Д'яконова І.І. Бюджет і фінансова політика України: Навч. посібник. - К.: Наукова думка, 1997.
9. Зюнкін А.Г. Фінансове право: Опорний конспект лекцій. – 2-е вид., доп. – К.: МАУП, 2001. – 144 с.
10. Капаєва Л.М., Лях М.С. Фінансове право: Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 248 с.
11. Луніна І.О. Державні фінанси України в перехідний період. – НАН України, Інститут економічного прогнозування. - К.: 2000.
12. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. Посібник. – 2-ге вид., доп.і перероб. – К.: КНЕУ, 2001.
13. Петровська І. О., Клиновий Д.В. Фінанси (з елементами статистики фінансів). Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ, 2002. - 300 с.
14. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями. - К.- 2002.
15. Финансы: Учебник. / Под ред. Л.А. Дробозиной. – М.: Финансы, 2000. – 525 с.
16. Финансовое право: Учебник. / Под ред. И.Н. Пахомова. – Х.: ООО "Одиссей", 2003. – 448 с.

Тема 3. Податкова система

Зміст

1. Соціально-економічна сутність і функції податків в економіці держави
2. Основи класифікації податків та методи оподаткування
3. Принципи побудови податкової системи України
4. Податкова політика держави

1.

Соціально-економічна сутність і функції податків в економіці держави

Економічна сутність податків виявляється в грошових відносинах, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами з приводу примусового вилучення частини створеної вартості і формування фонду фінансових ресурсів держави.

Економічну категорію «податок» слід розглядати в таких аспектах:

- за економічною сутністю;
- формою прояву;
- з організаційно-правового боку.

Економічна сутність податків виявляється в грошових відносинах, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами з приводу примусового вилучення частини створеної вартості і формування фонду фінансових ресурсів держави. Процес примусового відчуження частки доходів юридичних осіб і громадян на загальносуспільні потреби характеризує односторонній рух вартості (від платника податку до держави) без еквівалентного обміну.

Матеріальною основою податків є реальна сума грошових коштів, що мобілізуються державою.

Конкретними формами прояву категорії податку є види податкових платежів, які встановлюються законодавчими органами влади.

З організаційно-правового боку податок – це обов'язковий платіж, який надходить у бюджетний фонд у визначених законом розмірах і встановлені строки.

Податковим відносинам притаманні свої відмітні особливості, що дають змогу виділити їх із загальної сукупності фінансових відносин. Зокрема, це:

- обов'язковий характер податків;
- їх відносна безповоротність.

Більшість сучасних учених-теоретиків, у тому числі і представники української фінансової школи, стверджують, що податки є обов'язковими платежами юридичних і фізичних осіб, які запроваджуються для утримання державних структур та фінансового забезпечення виконання ними функцій держави. **Податок** – це плата суспільства за виконання державою її функцій, це відрахування частини вартості валового національного продукту (ВНП) на загальносуспільні потреби, без задоволення яких суспільство існувати не може. Але не всі обов'язкові платежі, які надходять до централізованих грошових

фондів держави, називаються податками.

У сучасній фінансовій науці та податковому законодавстві використовуються три основні терміни, якими позначаються платежі державі – *плата, відрахування, податок*. Розглянемо відмінності між ними.

Плата передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою. Прикладами плати є державне мито, збори за спеціальне використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього середовища, рентні платежі, плата за торговельний патент на деякі різновиди підприємницької діяльності. Значною мірою частина їх має відшкодувальний характер: вони є платою за послуги, які надаються державою, платою за отримання дозволу за якусь діяльність тощо. Плата вноситься за рахунок як собівартості, так і прибутку, що визначається механізмом її вилучення.

Відрахування передбачає цільове призначення платежів. Воно може бути або частковим, тобто встановленим згідно з економічним змістом платежів, або повним, коли кошти у повному обсязі використовуються лише за цільовим призначенням. Наприклад, часткове цільове призначення має збір за геологорозвідувальні роботи, оскільки вноситься до держбюджету, і в загальній сумі бюджетних доходів його цільове призначення втрачається. При цьому суми фінансування геологорозвідувальних робіт можуть бути як більшими, так і меншими за відрахування. Коли фінансування менше за надходження, то цільове призначення не зберігається. Прикладами повного цільового призначення відрахувань є збори до державних позабюджетних цільових фондів. Загалом, відрахування відносять до затрат виробництва та включають у собівартість. Отже, за своєю сутністю плата та інший **обов'язковий платіж** – це обов'язковий, безповоротний платіж до бюджетів відповідного рівня, який має відплатний, компенсаційний характер і вноситься регулярно або у зв'язку з наданням державою платникові певної послуги чи певних прав.

Податки насамперед — це сукупність фінансових відносин, що складаються в процесі перерозподілу ВВП з метою створення централізованого державного фонду для фінансування суспільних функцій. Найбільш лаконічним і правильним з теоретичних позицій є, на наш погляд, таке визначення: «Податки – імперативні грошові відносини, у процесі яких створюється бюджетний фонд, без надання суб'єктові податку якого-небудь еквівалента». Як розвиток цього визначення можна навести поняття податку, що дається у проєкті Податкового кодексу України:

«Податок – це індивідуально безвідплатний, безповоротний, нецільовий платіж, що вноситься платником податку до бюджету відповідного рівня в порядку, розмірах та у строки, встановлені законодавством».

Характерними ознаками податків, які дають змогу вирізнити їх серед інших платежів, є те, що податки не мають ні елементів повного еквівалентного обміну, ні конкретного цільового призначення. Також необхідно зазначити, що якщо плата та відрахування можуть сплачуватися як державі, так і іншим юридичним особам, то податки — це атрибут лише держави. Імперативність — це перша сутнісна ознака податку. Вона передбачає відносини влади і

підлеглості.

Розкриття сутності і суспільного призначення податків неможливе без визначення функцій цієї категорії. Стосовно функцій податків у фінансовій літературі існують різні точки зору. О. Д. Василик стверджує, що податки виконують фіскальну і стимулюючу функції. Ряд науковців висловлюють думку, що в сучасних умовах податкам притаманні дві функції – фіскальна і регулювальна. Деякі економісти наділяють податки такими ж функціями, які виконують фінанси, тобто розподільчу і контрольну.

Фіскальна функція визначає суспільне призначення податків. З огляду на роль даної функції у формуванні бюджетного фонду, тобто матеріальних умов для функціонування держави, податкові надходження мають бути постійними, стабільними, рівномірно розподілятися в регіональному розрізі.

За допомогою розподільчої функції, здійснюється формування дохідної частини бюджету з подальшим направленням цих доходів на фінансування різноманітних заходів, пов'язаних з реалізацією державою своїх функцій. З допомогою контрольної функції оцінюється ефективність кожного податку і податкової системи в цілому.

Через стимулюючу функцію податків держава впливає на процес відтворення, стимулюючи його розвиток, посилюючи нагромадження капіталу, розширюючи платоспроможний попит населення, створюючи додаткові стимули для ділової та інвестиційної активності, мотивації до праці, підтримуючи рівень зайнятості. У процесі реалізації цієї функції стимулюючий вплив на суспільне виробництво забезпечується через диференціацію податкових ставок і встановлення різних пільг та ін.

Сутність регулювальної функції полягає у впливі податків на різні сторони діяльності їх платників. Використання податку як фінансового регулятора дуже складна справа, оскільки регулювальна функція податків є обов'язковим явищем, а міра впливу податків залежить від податкової політики, що є явищем досить суб'єктивним.

Податки – одне з основних джерел прибутку держави. Сплата податків – основна форма взаємовідносин фізичних і юридичних осіб із державою, пряме зобов'язання громадян перед нею.

Податки – це **обов'язкові платежі, що сплачуються на користь держави юридичними та фізичними особами.**

Функціями податкової системи є:

- **розподільча** – розподіляє створений чистий прибуток між суб'єктами економічної діяльності;
- **фіскальна** – формує доходну частину державного і місцевих бюджетів, державні і місцеві прибутки;
- **регулююча** – регулює рівень прибутків суб'єктів економічної діяльності.

Держава споконвічно націлена на службу тому, хто оплачує її потреби і функції, в першу чергу, у вигляді податків. У розвинутих країнах основну частину податків (до 80 %) платять приватні особи, тому держава зацікавлена

в захисті інтересів платників податків.

Так, наприклад, у 1994 році населення України сплатило з обліком непрямих податків (ПДВ, акцизний збір) 70,4 % доходної частини бюджету, а одержало з бюджету 39 %. Підприємства ж заплатили 17,3 % доходної частини бюджету, а одержали – 36,8 %, тобто одержали в два рази більш, ніж заплатили. У результаті – збідніле населення фінансує не тільки себе, а й бюджет.

2.

Основи класифікації податків та методи оподаткування

Податки класифікуються за певними ознаками:

- за формою оподаткування;
- за економічним змістом об'єкта оподаткування;
- залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки;
- за методом справляння;
- за способом утримання;
- в залежності від розміру ставок;
- в залежності від напряму використання.

1. За формою оподаткування всі податки поділяються на прями і непрямі (опосередковані).

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платника, який сплачує їх до бюджету держави і обсяг таких податків залежить від розмірів об'єкта оподаткування (податкової бази). Прямі податки в своїй основі мають або особистість, або доходи, незалежно від джерел, або майно, незалежно від доходів. Виходячи з цього, *прямі податки поділяють на дві підгрупи: особисті і реальні*. Різниця між ними полягає в пріоритетності платника і об'єкта оподаткування. При особистому оподаткуванні первинним явищем виступає платник, а вторинним – об'єкт оподаткування. При реальних податках первинним виступає об'єкт оподаткування, а вторинним платник.

Особисті податки – це податки, які встановлюються персонально для конкретного платника і залежать від його доходів (податок на прибуток, податок на промисел, податок на доходи фізичних осіб).

Реальні податки – це податки, які передбачають оподаткування майна, виходячи із зовнішніх ознак; платниками виступають власники цього майна незалежно від їх доходів (податок на землю, податок з власників транспортних засобів, майнові податки).

Прямі податки сприяють такому розподілу податкового тягаря, за якого більше платять ті члени суспільства, котрі мають вищі доходи. Такий принцип оподаткування більшістю економістів світу визнається найсправедливішим.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуги, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів, причому, конкретні платники податків не завжди є їхніми носіями (податок на

додану вартість, мито, акцизний збір). Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуг, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів.

Формально непрямі податки справляються по пропорційних ставках. Кожний фактичний платник податку сплачує при купівлі товару однакову суму податку, незалежно від отриманого доходу. Але за своєю сутністю непрямі податки регресивні, так як чим вищий дохід, тим меншою є питома вага цих податків в доході споживача і, навпаки, чим нижче дохід, тим більша питома вага даних податків. Тому непрямі податки вважаються соціально несправедливими, фіскальними.

2. За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки на доходи, споживання і майно.

Податки на доходи стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємства. **Податки на споживання** сплачуються не під час отримання доходів, а при їх використанні. Вони справляються у формі непрямих податків. **Податки на майно** встановлюються щодо рухомого чи нерухомого майна, що перебуває у власності юридичної чи фізичної особи.

3. Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві

Податковий кодекс, за винятком окремих його частин, набирає чинності 01.01.11 р., (підписано 2 грудня 2010 року й опубліковано в газеті «Голос України» від 04.12.10 р.).

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади. Їх стягнення є обов'язковим на всій території країни, незалежно від того, до якого бюджету вони зараховуються.

Місцеві податки і збори встановлюються місцевими органами влади та управління.

Згідно з Податковим кодексом України систему оподаткування складають:

- загальнодержавні податки і збори (18 замість 29);
- місцеві податки і збори (5 замість 14).

До загальнодержавних податків і зборів належать:

- 1) податок на прибуток підприємств;
- 2) податок на доходи фізичних осіб;
- 3) податок на додану вартість;
- 4) акцизний податок;
- 5) збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
- 6) екологічний податок;
- 7) рентна плата за транспортування нафти й нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України;
- 8) рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що

видобуваються в Україні;

- 9) плата за користування надрами;
- 10) плата за землю;
- 11) збір за користування радіочастотним ресурсом України;
- 12) збір за спеціальне використання води;
- 13) збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- 14) фіксований сільськогосподарський податок;
- 15) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- 16) мито;
- 17) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
- 18) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх Форм власності.

Загальнодержавні податки і збори встановлюються Верховною Радою України і справляються на всій території України.

До місцевих податків належать:

- 1) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, вводиться з 01.01.12 р.;
- 2) єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

- 1) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- 2) збір за місце для паркування транспортних засобів;
- 3) туристичний збір.

Місцеві податки і збори, механізм сплавлення та порядок їх сплати визначається сільськими, селищними, міськими радами відповідно до вищенаведеного переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України.

4. За методом справляння податки бувають: розкладні та квотарні, або окладні.

Розкладні податки – це історична форма справляння податків. Вона відповідала низькій податковій техніці. Механізм оподаткування був наступним: спочатку уряд визначав загальну суму податкових надходжень, яка необхідна була для фінансового забезпечення функціонування держави, потім ця сума розподілялась між адміністративними одиницями залежно від обраного масштабу. Пізніше уряд адміністративної одиниці доводив до кожного платника відповідну суму нарахованого податку.

За **квотарних**, або **окладних податків** для кожного платника нарахована до сплати сума податку визначається залежно від обсягу податкової бази, або об'єкта оподаткування, і ставок (квот) податку.

5. Розрізняють три способи утримання податків:

- 1) біля джерела отримання доходу;
- 2) на підставі декларації;
- 3) на підставі платіжного повідомлення.

Перший спосіб – використовується в процесі стягнення податків і зборів із заробітної плати і доходів громадян від здійснення трудових обов'язків.

Другий спосіб – стягнення податків на підставі декларації передбачає надання платниками даних про фактичні розміри об'єкта оподаткування. При цьому існують значні можливості для ухилення від сплати податків.

Стягнення податків на підставі платіжного повідомлення здійснюється лише у випадках, коли платник має сплатити суму нарахованих йому відповідними органами податків (наприклад, розрахунок сум земельного податку в сільській місцевості здійснюється фахівцями сільських Рад народних депутатів).

6.В залежності від розміру ставок податків розрізняють:

- пропорційні податки – стягуються за стабільною ставкою незалежно від величини об'єму оподаткування (податок на прибуток підприємств, ПДВ);

- прогресивні податки – ставки їх збільшуються відповідно до зростання об'єкта оподаткування (податок на доходи фізичних осіб).

7.В залежності від напрямку використання податки поділяють на загальні та цільові (спрямовані)

Загальні податки – це податки, які не мають цільового призначення і використовуються на загальнодержавні заходи (утримання органів управління, обороні країни та ін.). До них можна віднести податок на прибуток, ПДВ, прибутковий податок з доходів громадян, акцизний збір тощо.

Цільові (спеціальні) податки – це податки, які встановлюють для фінансування спеціальних заходів. Так, податок на землю використовується для фінансування витрат, пов'язаних з раціональним використанням та охороною земель, підвищенням їх родючості, введенням державного земельного кадастру, землевпорядкування та ін.

3.

Принципи побудови податкової системи України

Систему оподаткування становлять сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у визначеному законами України порядку.

Встановлення і скасування податків і зборів, а також пільг їх платникам є прерогативою Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад у відповідності до законів України про оподаткування.

Принципами організації податкової системи будь-якої держави є:

- **загальність** – платити повинні усі, без винятку, громадяни держави;
- **обов'язковість** – платити повинні усі обов'язковим чином;
- **економічна ефективність** – сплата податків не повинна

перешкоджати ефективної фінансово-господарської діяльності фізичних і юридичних ;

- **фіскальна ефективність** – сплата податків повинна гарантувати стабільне і постійне надходження податків у бюджет, сума яких буде достатня для забезпечення виконання усіх функцій держави.

Обов'язковими якостями податкової системи є:

- максимально можлива для платників податків простота сплати податків;
- «соціальна справедливість» - порядок сплати податків повинен бути прогресивним, тобто особи, що одержують великі прибутки, мають, відповідно, сплачувати податків більш, ніж особи з мінімальним або низьким обсягом прибутків;
- неможливість ухилення від сплати податків.

Принципи побудови податкової системи України:

Принципами побудови податкової системи, згідно з Податковим кодексом України (2010 р.)є:

1. **принцип загальності оподаткування** – за ним кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені ПКУ, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з Кодексом;
2. **принцип презумпції правомірності рішень платника податку** – він починає працювати коли норма закону припускає неоднозначне трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, унаслідок чого є можливість прийняття рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;
3. **принцип фіскальної достатності** – за яким установа податків та зборів відбувається з урахуванням необхідності досягнення збалансованості видатків бюджету з його надходженнями;
4. **принцип економічності оподаткування** – податки та збори мають уводитися, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;
5. **принцип нейтральності оподаткування** – установа податків та зборів має відбуватися в спосіб, який не впливає на збільшення чи зменшення конкурентоздатності платника податків;
6. **рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;**
7. **принцип соціальної справедливості** – податки встановлюють виходячи із платоспроможності платників;
8. **принцип стабільності** – забороняється змінювати будь-які елементи податків та зборів пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, у якому будуть діяти нові правила та ставки;
9. **принцип рівномірності та зручності сплати** – строки сплати податків і зборів мають устанавлювати виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення видатків бюджету та зручності сплати їх платниками;

4.

Податкова політика держави

Проявом податкової політики держави на практиці є податкова система.

Взаємозв'язок між податковою політикою і податковою системою може бути визначений так: метою оподаткування є вилучення ресурсів із сфери приватного використання; податкова політика спрямовується так, аби провести це вилучення з найменшою шкодою для економіки країни і соціальної сфери.

У податковій теорії найчастіше використовуються такі терміни: «податкова система» і «система оподаткування».

Організація оподаткування має значний вплив на суспільне життя. Податки в руках одних управлінців можуть бути зняряддям та інструментом стабілізації та економічного процвітання в державі, а в руках інших – засобом нестабільності та економічного саморуйнування.

Податкова політика — це діяльність держави у сферах запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Державні структури повинні провадити таку податкову політику, яка має оптимально поєднувати інтереси держави і платників податків. Про оптимальність із погляду платників можна сказати словами французького економіста Леруа Больє:

«Найкращий податок — то найменший податок».

Звичайно, теоретики не можуть сприймати оптимальність так просто й безпосередньо. На їх погляд, вона полягає в максимізації індивідуально очікуваної корисності від різних комбінацій в оподаткуванні: співвідношення прямих і непрямих податків; диференціації оподаткування за окремими секторами економіки (промисловість, сільське господарство, житлово-комунальна сфера); дії окремих податків (прибуткового, податку на товари та ін.).

Успішне проведення податкової політики можливе за умови наукового поєднання таких критеріїв:

- фіскальної достатності;
- економічної ефективності;
- соціальної справедливості;
- стабільності;
- гнучкості.

Гнучкість податкової політики передбачає, що коли податковий тиск на суб'єктів господарювання призводить до згортання виробництва, податкова система перебудовується на зменшення податкового тиску в інтересах виробника.

Стабільність податкової політики означає, що податкова система будується на чіткому визначенні об'єктів оподаткування, а нормативи оподаткування або обов'язкових платежів не змінюються протягом бюджетного року. Запровадження нових розмірів і нормативів оподаткування не має

зворотної сили, а пільги за податками надаються з моменту введення закону про оподаткування в дію.

Система пільг щодо оподаткування має стимулювати виробництво й інвестування, адже практично ті кошти, які мали б бути зараховані в бюджет, залишаються у виробника, що є своєрідним бюджетним фінансуванням.

Податкову політику необхідно реформувати шляхом послаблення податкового тиску щодо тих, хто сплачує податки, а не ухиляється так чи інакше від сплати. Насамперед необхідно треба зменшити кількість податків, тому що наше законодавство переобтяжене ними.

Державні структури повинні провадити таку податкову політику, яка має оптимально поєднувати інтереси держави і платників податків. Податкова політика має бути зорієнтована на максимальне повернення податків через розширення обсягу суспільних послуг.

Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення державної маси податкових надходжень, зміни форми оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Організація оподаткування має значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи нагромадження капіталу і технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

В умовах розвинутих ринкових відносин податкова система є важливим елементом регулювання економічних і соціальних процесів у державі. Ефективність її функціонування визначається найрізноманітнішими факторами і насамперед економічним становищем, розкладом політичних сил, рівнем податкової культури, досягненнями економічної науки тощо.

Частка валового внутрішнього продукту, яку держава мобілізує у своє розпорядження за допомогою податків, становить у Швеції 52,2 %, у Франції — 43,5 %, у Німеччині — 42,3 %, у США — 34,2 %, в Японії — 33,2 % і має тенденцію до збільшення.

Не менш важливою є структура податків. Вона постійно змінюється під впливом економічних, соціальних та політичних факторів. Загалом розвиткові сучасних податкових систем зарубіжних країн притаманні такі риси:

- розширення оподаткування особистих доходів;
- модернізація податків на споживання;
- зменшення впливу податків на прибуток корпорацій;
- невинне зростання відрахувань на соціальне страхування.

На обсяг податкових надходжень впливає також процес ухилення від сплати податків. Надмірне підвищення норми оподаткування веде до збільшення доходів тіньової економіки та згортання легального бізнесу, а заодно й до скорочення податкової бази.

Добра податкова система повинна бути не лише справедливою, а й ефективною. Тут слід уникати марнотратства так само, як і в будь-якій економічній діяльності, державній чи приватній. Звідси випливають два

конкретні наслідки для податкової політики:

- по-перше, податки не повинні спричиняти «надмірного тягаря»,
- по-друге, витрати на податкову адміністрацію та збирання податків не повинні бути надто великими порівняно з отриманими надходженнями.

Отже, проблема розроблення податкової системи полягає у мінімізації суперечностей між цілями ефективності та справедливості.

Можна виокремити низку основних прав платників податків, які слід визнати і підтримати, аби забезпечити справедливість податкової системи в демократичному суспільстві. Окремі країни вважають концепцію прав платників податків настільки важливою, що об'єднали усі заходи, спрямовані на захист платників податків, у «хартію» або «декларацію» платників податків. До основних визнаних прав платників податків належать такі:

1) Право на охорону від втручання в особисте життя та конфіденційність означає, що всі платники податків повинні мати право сподіватися, що податкові органи не втручатимуться без потреби у їхні приватні справи. На практиці це здебільшого інтерпретується як уникнення безпідставних пошуків та вимог інформації.

2) Право доступу до інформації означає, що платники податків повинні мати доступ до найновішої інформації про функціонування податкової системи і про те, як було розраховано розміри їхніх податків. Вони мають також бути поінформовані про свої права, зокрема про право подавати скаргу.

3) Право подавати скаргу є визначальним пунктом будь-якої справедливої податкової системи, що належним чином захищає платників податків.

4) Платники податків повинні мати досить високий ступінь упевненості щодо результатів своїх дій.

Однією із найсерйозніших проблем, які постають перед будь-якою податковою адміністрацією, є недотримання податкового законодавства. Слід розрізняти ухилення від сплати податку (у межах закону) й уникнення сплати податків. Ухилення від сплати податку — це зміна поведінки з метою зменшення суми податкових зобов'язань. Існує безліч легалізованих методів ухилення від податків: штучне збільшення витрат виробництва, прискорене списання амортизації, пільгове оподаткування приросту капіталу, вкладання коштів в облігації місцевих органів влади, а також у благодійні і довірчі фонди, розщеплення доходів і родинне партнерство, дарування, застосування ліберальних правил списання «безнадійних» боргів, використання податкових «канікул», «гаваней», «сховищ», «оазисів» та ін.

Офшорні операції (англ. *off-shore* — що розташовані на відстані від берега, поза територією країни) являють собою законодавчу основу міжнародних фінансових і торговельних операцій, які здійснюються підприємствами, зареєстрованими на території, що має статус податкової гавані, різновидністю якої є центр «оф-шор». Податкова гавань являє собою територію, що проводить політику залучення іноземних кредитів через надання податкових та інших пільг.

Іноді пільгове оподаткування поширюється лише на окремі види

діяльності Наприклад, у Люксембурзі це пільговий податковий режим для банків, у Швейцарії і Ліхтенштейні — для холдингових і торговельних підприємств. Підприємства, створені в Податковій гавані, дістали назву «офшорні підприємства». Вони можуть бути або повністю звільнені від податку (Ірландія, Ліберія та ін.), або оподатковуються невеликим паушальним податком (єдиною сумою), як у Панамі, на Антильських островах та ін. Пільги надаються як іноземним, так і місцевим підприємцям. Центр «оф-шор» на відміну від «податкової гавані» надає податкові й інші пільги тільки щодо фінансових операцій з іноземними резидентами в іноземній валюті. Центри «оф-шор» розташовані здебільшого на морських узбережжях і в місцях розвинутого Міжнародного туризму (Багамські острови, Кіпр, Мальта та ін.). Вони проводять політику залучення іноземного капіталу, звільняючи нерезидентів від валютного й експортного контролю, надаючи їм податкові пільги. Одним із найпопулярніших центрів «оф-шор» є Кіпр. Усім офшорним компаніям і їх співробітникам кіпрські закони надають такі пільги: пільговий податок на прибуток; нульовий податок на проценти, дивіденди, гонорари; звільнення від валютного контролю; пільгові ставки прибуткового податку для іноземних співробітників; безмитний ввіз товарів.

Центри «оф-шор» мають відповідну спеціалізацію: банківські, трастові, страхові. З метою отримання додаткового прибутку від пільг щодо оподаткування використовується режим, який має назву «зручний прапор». Його надають власникам суден-нерезидентам (Багамські острови, Бірма, Кіпр, Ліберія, Мальта, Панама та ін.).

Проблема мінімізації податкових платежів значною мірою вирішується через формування ефективної податкової політики підприємства. Податкове планування на рівні суб'єктів господарювання є невід'ємною складовою управління фінансами підприємств.

Головним завданням податкового планування є мінімізація податків на основі максимального використання можливостей податкового законодавства, в тому числі і податкових пільг. Податкове планування починається, по суті, ще до реєстрації підприємства і включає обґрунтування вибору організаційно-правової форми суб'єкта господарювання з позицій мінімізації податкових витрат. Наприклад, здійснення комерційної діяльності в режимі приватного підприємництва без створення юридичної особи означає заміну сукупності сплачуваних податків (ПДВ, податку на прибуток тощо) фіксованим або єдиним податком.

Наступним етапом у податковому плануванні має бути вибір місця здійснення діяльності як основного підприємства, так і його філій та відділень. Так, у підприємницькій практиці значним успіхом користується реєстрація фірм в офшорних зонах або у вільних економічних зонах.

Суб'єкту малого бізнесу надається право вибору режиму оподаткування, що також є суттєвим елементом податкового планування. Неабияке значення має форма розрахунків з постачальниками і покупцями, оцінка можливостей різних форм договорів з погляду податкових наслідків їх укладення.

Важливою складовою податкового менеджменту є регулювання

оподатковуваної бази сплачуваних підприємством податків. З цих позицій усі податки поділяються на три групи:

- податки, об'єктом оподаткування яких є виручка;
- податки, об'єктом оподаткування яких є прибуток (дохід);
- податки, що мають об'єктом оподаткування фонд оплати праці.

Для скорочення можливих податкових витрат необхідно враховувати особливості методики розрахунку конкретних податків. Отже, урахування всіх факторів, що впливають на базу оподаткування, уможливить не тільки істотну мінімізацію податків, а й попередить виникнення штрафних санкцій, знизивши тим самим рівень податкових витрат.

У європейських країнах населення сплачує 5 основних податків:

- прибуткові податки з приватних осіб і підприємств (податок на прибуток);
- податок на додану вартість (застосовується у 28 країнах із 156);
- податок на заробітну плату, платять і роботодавці і працюючі;
- податок на майно в бідь-якій формі;
- акцизи.

Кількість податків в Україні така (на кінець 90-х років), що підприємець, який займається, наприклад, м'ясопереробкою, одержує у своє розпорядження після сплати всіх обов'язкових податків і платежів, із кожної гривні приблизно 1,2 копійки.

Таким чином, для розбудови ефективної економіки, розвиток податкової системи має бути спрямований на стимулювання підприємницької активності виробників.

Удосконалення системи оподаткування можливе через поступове зниження податкового тягаря в процесі довгострокової поетапної податкової реформи. Основні відправні елементи цієї реформи знайшли своє відображення у проекті Податкового кодексу.

Незважаючи на різновиди у світі податкових систем, існують загальні принципи, які визначають науковий підхід щодо характеристики внутрішньої суті та суспільного призначення цього поняття. Принципи оподаткування можна визначити як узагальнені і систематизовані погляди та ідеї, пов'язані з оподаткуванням. Принципи «правильного» оподаткування, запропоновані багатьма дослідниками, в основному збігаються. Першим хто сформулював правила, яких має дотримуватися податкова система, був А. Сміт.

У сучасній економіці домінують ідеї американських економістів, які визначають такі принципи оподаткування: Податкова система повинна:

- не спотворювати оптимального розміщення виробничих факторів на ефективних ринках;
- бути справедливою;
- бути гнучким автоматичним стабілізатором;
- бути чіткою, прозорою і незмінною;
- забезпечувати мінімум витрат на стягнення податків.

Контрольні запитання

1. В чому сутність податків як економічної категорії?
2. Які основні етапи історичного розвитку оподаткування в світі?
3. На яких принципах базується побудова податкової системи?
4. У чому полягає економічна сутність податків?
5. Які функції виконують податки?
6. Які існують відмінності між податками і зборами?
7. Які виділяють елементи системи оподаткування?
8. За якими ознаками класифікують податки?
9. Визначити основні види податків і зборів за різними класифікаційними ознаками.
10. Визначити функції податків.
11. Розкрити зміст елементів системи оподаткування: суб'єкт, об'єкт оподаткування, джерело сплати, ставка оподаткування.
12. Класифікація податків за різними ознаками.
13. Види непрямих податків і зборів.
14. Визначення прямих податків і зборів.
15. Розкрийте соціально-економічну суть і види місцевих податків і зборів.
16. Які особливості та загальна характеристика непрямих податків і зборів?
17. Визначити основні види прямих податків і зборів, особливості їх оподаткування.
18. В чому сутність, зміст та які принципи побудови податкова система України?
19. Податкова система України та її характеристика.
20. Особливості організації системи оподаткування в різних країнах світу.
21. В чому полягають основні завдання податкової політики України?
22. Які критерії успішного проведення податкової політики?
23. Державна податкова служба України, її характеристика.
24. Основні завдання податкової політики України.

Тестовий контроль

До кожного із перелічених визначень доберіть відповідний термін або поняття:

- 1) Податки
- 2) Податкова система
- 3) Податкова політика
- 4) Податкові канікули
- 5) Податкові пільги
- 6) Податковий контроль
- 7) Об'єкт оподаткування
- 8) Суб'єкт оподаткування
- 9) Прямі податки
- 10) Плата
- 11) Джерело податку

- 12) Одиниця оподаткування
- 13) Ставка податку
- 14) Податкова квота
- 15) Податковий період

- 1) Податки які встановлюються безпосередньо щодо платника, який сплачує їх до бюджету держави і обсяг таких податків залежить від розмірів об'єкта оподаткування (податкової бази).
- 2) Частка податку в доході платника. Вона характеризує рівень оподаткування і може бути як в абсолютному, так і у відносному вимірах.
- 3) Це законодавче встановлена величина податку на одиницю виміру бази оподаткування. Існують два підходи до встановлення податкових ставок:
- 4) Дохід суб'єкта оподаткування з якого сплачується податок (прибуток, заробітна плата).
- 5) Фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов'язок сплачувати податок.
- 6) Обов'язкові платежі, що сплачуються на користь держави юридичними та фізичними особами.
- 7) Плата передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою.
- 8) Одиниця виміру об'єкта оподаткування (фізична чи грошова). Наприклад, одиниця виміру земельної ділянки, одиниця потужностей двигуна транспортного засобу, одиниця доходу.
- 9) Прибуток або майно, стосовно якого обчислюються податки.
- 10) Сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у визначеному законами України порядку.
- 11) Діяльність держави у сферах запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.
- 12) Певний період часу, протягом якого платнику надається пільга у вигляді звільнення від сплати податку.
- 13) Спеціалізований контроль з боку державних органів за дотримання податкового законодавства, правильністю нарахування, повнотою і своєчасністю сплати податків та інших обов'язкових платежів юридичними і фізичними особами.
- 14) Повне або часткове звільнення платників податків сплачувати податки відповідного до чинного законодавства.
- 15) Термін, за який відбувається нарахування і сплата податків.

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Податки - це:

- а) сукупність зборів, що вносяться до державного бюджету й інших цільових фондів;
- б) певна сума, яку сплачує кожен мешканець держави за її послуги;

- в) дохід або майно, по відношенню до якого визначається обсяг сплати;
- г) вірної відповіді немає.

2. Розмір прямих податків залежить:

- а) від споживання товарів;
- б) від масштабів об'єкта оподаткування;
- в) від використання доходів;
- г) вірної відповіді немає.

3. Принцип загальності оподаткування вимагає:

- а) сплачувати податки мають учасники економічного процесу;
- б) кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені податки та збори, платником яких вона є згідно з Кодексом;
- в) сплата податків не повинна стримувати процес розвитку суб'єктів економічного життя;
- г) вірної відповіді немає.

4. Непрямі податки платить;

- а) більше той, хто має більші доходи;
- б) більше той, хто більше споживає;
- в) той, у кого у власності перебуває майно;
- г) вірної відповіді немає.

5. Суб'єкт оподаткування:

- а) це та фізична чи юридична особа, яка безпосередньо його сплачує;
- б) вказує на те, що оподатковується тим чи іншим податком у платника;
- в) передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою;
- г) вірної відповіді немає.

6. Принцип соціальної справедливості вимагає:

- а) податки встановлюють виходячи із платоспроможності платників;
- б) сплачувати податки повинні обов'язково всі учасники економічного процесу;
- в) сплата податків не повинна стримувати процес розвитку суб'єктів підприємництва;
- г) вірної відповіді немає.

7. Податкова система:

- а) сукупність взаємопов'язаних податків і платежів;
- б) діяльність платників і податкової служби щодо внесення податків та податкових платежів до бюджету;
- в) цілеспрямована діяльність держави у сфері встановлення та стягування податків;
- г) вірної відповіді немає.

8. Суми, отримані від місцевих податків і зборів зараховуються у:

- а) державний бюджет;
- б) місцеві бюджети;
- в) бюджети суб'єктів економічної діяльності;
- г) вірної відповіді немає.

9. Суми, отримані від загальнодержавних податків і зборів зараховуються у:

- а) державний бюджет;
- б) місцеві бюджети;
- в) бюджети суб'єктів економічної діяльності;
- г) вірної відповіді немає.

10. Контроль за правильністю та своєчасністю сплати податків до бюджету здійснюють:

- а) митні органи;
- б) Національний банк;
- в) податкова служба;
- г) вірної відповіді немає.

11. За економічним змістом податки – це:

- а) фінансові відносини;
- б) грошові відносини;
- в) кредитні відносини;
- г) господарські відносини.

12. Податкова система України включає :

- а) державні податки і збори;
- б) державні та місцеві податки і збори, відрахування і внески до цільових фондів;
- в) державні та місцеві податки і збори, амортизаційні відрахування державних підприємств;
- г) вірної відповіді немає.

14. До загальнодержавних податків та інших обов'язкових платежів відносять:

- а) акцизний податок;
- б) податок на нерухоме майно;
- в) податок на прибуток підприємств;
- г) єдиний податок.

15. До місцевих податків і зборів відносять:

- а) податок на нерухоме майно;
- б) туристичний збір;
- в) податок на прибуток підприємств;
- г) плата за землю.

Теми рефератів

1. Сутність податків та їх історичний розвиток.
2. Сутність податкової системи та її місце в економічній системі держави.
3. Податкова система України та основні етапи її становлення.
4. Сутність, завдання і принципи податкової політики України.
5. Особливості податкової політики України на сучасному етапі.
6. Форми і методи контролю за правильним обчисленням і сплатою податків.
7. Основні напрямки удосконалення податкової системи України на сучасному етапі.
8. Сучасні податкові системи зарубіжних країн.

9. Боротьба з ухиленням від сплати податків.
10. Історія оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в Україні.
11. Етапи історичного розвитку податкової системи в Україні
12. Особливості організації системи оподаткування в різних країнах світу.

Список рекомендованої літератури

1. Ісаншина Г.Ю. Податковий менеджмент. – К.: ЦУЛ, 2003.
2. Олійник О.В., Філон І.В. Податкова система: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
3. Білик М.Д. Податкова система України / М.Д. Білик. – К. : КНЕУ, 2000.
4. Буряк П.Ю. Податкова система : теорія і практика застосування активних методів навчання : навч. посіб. / П.Ю. Буряк. – К. : Професіонал, 2004.
5. Гавриленко Н.В. Податкова система : навч. посіб. / Н.В. Гавриленко. – Львів : Новий світ – 2000, 2007.
6. Еш С.М. Податкова система України: навч.- навч. посіб. / Еш С.М. – К. : Кондор, 2008.
7. Крисоватий А.І. Податкова система : навч. посіб. / Крисоватий А.І., Десятник О.М. – Тернопіль : Карт-бланш, 2004.
8. Піхоцький В.Ф. Ресурсні платежі та місцеві податки і збори : навч. посіб. / В.Ф. Піхоцький. – К. : Професіонал, 2005.
9. Пріб К.А. Податкова система : навч. посіб. для дистанц. навч. / К.А. Пріб. – К. : Університет „Україна”, 2005.
10. Аранчій В.І. Податкова система (з елементами кредитно модульної системи та дистанційного навчання) : навч. посіб / Аранчій В.І., Чумак В.Д., Безкровний О.В. – Полтава : ПДАА, 2006
11. Аранчій В.І. Податкова система (за кредитно-модульною системою) [2-е вид., доп. і перероб.] : навч. посіб. / Аранчій В.І., Чумак В.Д., Безкровний О.В. – Полтава : ПДАА, 2008.
12. Чумак В.Д. Податковий менеджмент (з елементами кредитно-модульної системи та дистанційного навчання) : навч. посіб. / Чумак В.Д., Безкровний О.В., Мисник Т.Г. – Полтава : ПДАА, 2006.
13. Аранчій В.І. Звітність по податкових платежах і страхових внесках : навч-метод. посіб. / Аранчій В.І., Чумак В.Д., Безкровний О.В., Мисник Т.Г. – Полтава : ПДАА, 2011.
14. Безкровний О.В. Методичні рекомендації для практичних занять та самостійної роботи студентів з дисципліни Податкова система / О.В. Безкровний, В.М. Собчишин, О.О. Антонюк, 2011.
15. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс] : закон України [від 8 липня 2010 р. №2464-VI]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України [Електронний ресурс] : закон України [від 02.12.2010 р. №2756] – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

17. Податковий кодекс України [від 2 грудня 2010 р. №2755-VI] // Вісник податкової служби України. – 2010. – №46. – С. 2-232.

Тема 4. Державний бюджет

Зміст

1. *Сутність та призначення бюджету держави*
2. *Бюджетний устрій та бюджетна система*
3. *Бюджетний процес, його складові елементи та регламентування*

1.

Сутність та призначення бюджету держави

Бюджет держави є досить складним і багатограним явищем у суспільстві. Розкриваючи поняття «бюджет», доцільно розглянути такі його найважливіші характеристики:

- за сутністю економічної категорії;
- за правовим характером;
- за формою;
- за матеріальним змістом.

Як економічна категорія бюджет являє собою економічні відносини між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами, з іншого боку, з приводу розподілу і перерозподілу ВВП (частково і національного багатства) з метою формування і використання бюджетного фонду, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. Фінансові відносини, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами, називаються бюджетними. Централізація частини ВВП у бюджеті є платою суспільства за виконання державою її функцій, таких як управління суспільством, оборона країни, економічна і соціальна.

Крім того, держава, виступаючи власником засобів виробництва у державному секторі, здійснює підприємницьку діяльність і відповідно є одним із суб'єктів створення і розподілу ВВП.

Правова характеристика бюджету пов'язана із його законодавчим регулюванням. Бюджет виступає документом, в якому подається розпис доходів і видатків держави та органів місцевого самоврядування на бюджетний період. Державний бюджет України затверджується у формі закону.

Бюджет як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він спрямовує фінансову діяльність держави, визначає її фінансові можливості та пріоритети.

За матеріальним змістом бюджет – це фонд фінансових ресурсів, який перебуває у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня й використовується для виконання покладених на них функцій, передбачених Конституцією.

Сконцентровані у бюджеті кошти призначаються для здійснення державної соціально-економічної політики, забезпечення оборони та безпеки

держави. За допомогою бюджету виконуються державні та місцеві програми з розвитку й успішного функціонування галузей економіки, освіти, охорони здоров'я, зміцнення науково-технічного потенціалу й культури, поліпшення матеріального становища населення, підтримки соціально-економічного розвитку регіонів.

Акумуляція у бюджетній системі значних грошових фондів створює можливість для забезпечення рівномірного розвитку економіки і соціальної сфери на всій території країни через маневрування у розподілі коштів, нівелюючи наслідки нерівномірного розміщення продуктивних сил та соціальні наслідки розшарування громадян за їхніми матеріальними статками.

Значення державного бюджету обумовлено не лише обсягом коштів, які зосереджені в ньому. У безпосередньому зв'язку з бюджетом і під його впливом функціонують усі інші ланки фінансової системи. Відтак бюджет є могутнім інструментом державного управління.

Сутність бюджету як економічної категорії реалізується через розподільчу (перерозподільчу) і контрольну функції. Зміст цих функцій, сфера і об'єкт їх дії характеризують специфіку бюджету як економічної категорії. Завдяки *розподільній функції* відбувається концентрація грошових коштів у руках держави і їх використання з метою задоволення загальносуспільних потреб.

Контрольна функція дає змогу дізнатися, наскільки своєчасно і повно фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції в розподілі бюджетних коштів, чи ефективно вони використовуються.

Функції Державного бюджету;

- **аккумулятивна** – зв'язана з концентрацією коштів у централізованому фонді держави за допомогою прибутків бюджету;
- **розподільча** – реалізується через систему витрат, що повинні здійснюватися в інтересах економічного і соціального розвитку держави і задоволення потреб населення;
- **контрольна** – проявляється у виявленні й аналізі відхилень фактичних прибутків і витрат бюджету від запланованих.

Зміст розподільної функції бюджету визначається процесами перерозподілу фінансових ресурсів між різними підрозділами суспільного виробництва. Бюджет в основному відображає вторинний перерозподіл, тобто після первинного розподілу валового внутрішнього продукту на основні його складові здійснюється вторинний перерозподіл за допомогою податків і надання за рахунок бюджету громадянам суспільних благ і послуг. До таких благ належать оборона країни, національна безпека й правопорядок, благоустрій, захист довкілля, освіта, охорона здоров'я, наука, культура тощо. Жодна інша ланка фінансової системи не здійснює такого різноманітного і багаторівневого перерозподілу коштів, як бюджет. Сфера дії розподільної функції бюджету визначається тим, що у відносини з бюджетом вступають майже всі учасники суспільного виробництва.

Контрольна функція дає змогу дізнатися, наскільки своєчасно і повно фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції в розподілі бюджетних коштів, чи ефективно вони використовуються. Основу контрольної функції становить рух бюджетних ресурсів, який відображається у відповідних показниках бюджетних надходжень і видатків.

Бюджет як централізований грошовий фонд перебуває у постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і проводиться фінансування видатків. У зв'язку з цим необхідна чітко налагоджена система управління бюджетом, яка реалізується через бюджетний механізм, що створює держава.

Бюджетний механізм – це сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів. Через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі та соціальні процеси.

2.

Бюджетний устрій та бюджетна система

Державні органи на всіх рівнях управління для виконання покладених на них функцій повинні мати у своєму розпорядженні відповідні фінансові ресурси. З цією метою в державі створюється розгалужена мережа бюджетів, що забезпечують акумуляцію грошових коштів для фінансування господарства, соціальної сфери, благоустрою, утримання органів законодавчої і виконавчої влади та ін.

Сукупність різних видів бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права являє собою *бюджетну систему держави*.

Структура бюджетної системи, принципи її побудови та організація функціонування визначаються бюджетним устроєм, що ґрунтується на адміністративно-територіальному поділі держави. Як правило, в унітарних державах існує дворівнева бюджетна система, яка включає державний та місцеві бюджети. У державах із федеративним устроєм бюджетна система має три й більше рівнів — федеральний бюджет, бюджети адміністративних одиниць, що входять до складу федерації, та місцеві бюджети.

Складовими бюджетної системи України є державний бюджет та місцеві бюджети. Відповідно до Бюджетного кодексу України, ухваленого Верховною Радою України 22 березня 2001 р., місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань).

Рис. 1.4. Бюджетна система України

Для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави складається **Зведений бюджет України**, що включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим і зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

Зведений бюджет області містить показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області. Зведений бюджет району охоплює показники районних бюджетів, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району. Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, то зведений бюджет міста або району в місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

1) **принцип єдності бюджетної системи України** – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) **принцип збалансованості** – повноваження на здійснення витрат бюджет) повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) **принцип самостійності** – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети;

4) **принцип повноти** – до складу бюджетів включаються всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) **принцип обґрунтованості** – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) **принцип ефективності** – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнути запланованих цілей, залучаючи мінімальний обсяг бюджетних коштів, і максимального результату, використовуючи визначений бюджетом обсяг коштів;

7) **принцип субсидіарності** – розподіл видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) **принцип цільового використання бюджетних коштів** – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) **принцип справедливості і неупередженості** – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) **принцип публічності та прозорості** – Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами;

11) **принцип відповідальності учасників бюджетного процесу** – кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Зокрема у Бюджетному кодексі України визначено перелік формальних ознак, які свідчать про те, що уряд недостатньо відповідально поставився до вимог Бюджетної резолюції. Разом з тим підвищено відповідальність

Верховної Ради за дотримання бюджетної політики, визначеної нею ж у Бюджетній резолюції, керівників фінансових органів на рівні області, міста обласного значення та району.

3.

Бюджетний процес, його складові елементи та регламентування

Бюджетний процес – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України.

Учасниками бюджетного процесу є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів, Державне казначейство, Національний банк України, Рахункова палата, головні розпорядники і розпорядники бюджетних коштів та інші органи, на які законодавством України покладені бюджетні, податкові та інші повноваження.

Можна виділити такі стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд та прийняття закону про державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- 3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Основою бюджетного процесу є бюджетне планування, оскільки виконується такий бюджет, який ухвалено. Завдання бюджетного планування:

- достовірне визначення обсягу та джерел формування доходів бюджету;
- оптимальний розподіл видатків за окремими групами і галузями;
- збалансування бюджету.

Процедура бюджетного планування — послідовність заходів і дій зі складання і розгляду проекту бюджету. Вона визначена Бюджетним кодексом України і на державному рівні включає такі етапи та стадії:

- визначення основних напрямів бюджетної політики;
- підготовка й аналіз бюджетних запитів;
- схвалення проекту державного бюджету Кабінетом Міністрів;
- розгляд та прийняття державного бюджету Верховною Радою.

Процедура бюджетного планування регламентується Бюджетним кодексом і містить низьку стадій та етапів.

Послідовність бюджетного процесу в Україні

Найменування бюджетних процедур	Органи, що виконують відповідну бюджетну	Граничні терміни виконання
---------------------------------	--	----------------------------

	роботу	
1	2	3
<i>1. Бюджетне планування:</i>		
<i>1.1. Складання проекту бюджету</i>		
- розробка прогностичних макропоказників економічного та соціального розвитку	Мінфін, Мінстат, Мінекономіки	01.06
- затвердження бюджетної резолюції	Верховна Рада	15.06
- складання проектів Державного та зведеного бюджетів і подання на розгляд Кабінету Міністрів	Мінфін	15.08
- розгляд проекту ДБ, прийняття відповідної постанови, подання до ВР	Кабінет Міністрів	15.09
<i>1.2. Розгляд затвердження бюджету:</i>		
- представлення ДБ, його прийняття за основу або відхилення	Міністр фінансів	Протягом 5 днів з дня подання бюджету
- розгляд проекту бюджету в комісіях, фракціях ВР	ВР	01.10 (0610*)
- розгляд пропозицій щодо проекту бюджету, прийняття відповідних висновків	Комітет ВР з питань бюджету	15.10 (20.10*)
- прийняття бюджету у першому читанні	ВР	20.10 (25.10*)
- доопрацювання проекту бюджету і його подання на повторне читання	Кабінет міністрів	3.11 (8.11*)
- розгляд бюджету у другому читанні	ВР	20.11
- доопрацювання проекту бюджету і його подання на третє читання	Комітет ВР з питань бюджету	25.11
- розгляд бюджету у третьому читанні	ВР	1.12
- затвердження Закону «Про державний бюджет» і прийняття відповідної постанови	ВР	30.12
- публікація Закону «Про Державний Бюджет» в урядовій пресі	Газета «Урядовий кур'єр»	Протягом 7 днів з дня затвердження бюджету
<i>2. Виконання бюджету:</i>		
- прийняття бюджетного розпису	Мінфін	Протягом місяця з дня прийняття
- формування доходів бюджету і здійснення видатків	Податкова служба, Мінфін і його структури	Протягом року
<i>3. Складання звіту про виконання бюджету та його затвердження:</i>		
- складання звіту бюджету та його подання до ВР	Мінфін	01.05
- розгляд поданого звіту Рахунковою палатою, розробка відповідних висновків	Рахункова палата, ВР	Протягом 2 тижнів з дня подання звіту
- прийняття постанови щодо звіту про виконання бюджету	ВР	Протягом 2 тижнів з дня отримання висновків Рахункової палати

* Терміни бюджетних процедур при повторному поданні проекту бюджету на розгляд ВР

Касове виконання бюджету (зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них) може здійснюватись за двома системами: банківською і казначейською. *За банківської* системи рахунки бюджету відкриваються в установах банківської системи, *за казначейської* – створюється спеціальна структура – Державне казначейство, яке веде рахунки бюджету, мобілізує кошти і фінансує видатки.

В Україні застосовується казначейська форма обслуговування Державного і місцевих бюджетів, яка передбачає здійснення Державним казначейством через єдиний казначейський рахунок:

- операцій з коштами державного і місцевих бюджетів;
- розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджету.

Запровадження казначейської системи виконання бюджетів і функціонування єдиного казначейського рахунку, відкритого в Національному банку, дає змогу уряду мати вичерпну щоденну інформацію про стан державних фінансів. Система електронних платежів (СЕП) Національного банку поряд із входженням Державного казначейства у мережу «Клієнт банку – банк» дозволяє провадити платежі у лічені хвилини замість двох або більше днів. Крім того, казначейський принцип оплати рахунків через реєстраційні рахунки, відкриті в рамках єдиного казначейського рахунку, значно скорочує можливості порушення фінансово-бюджетної дисципліни.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Контрольні запитання

1. Що являє собою бюджет якщо його розглядати як економічну категорію?
2. Що являє собою бюджет за матеріальним змістом?
3. Що являє собою бюджет за формою прояву?
4. Між ким виникають бюджетні відносини?
5. Назвіть основні функції бюджету.
6. Принципи побудови бюджетної системи.
7. Назвіть методи бюджетного планування.
8. Бюджетний устрій це:
9. Назвіть етапи бюджетного процесу.
10. Назвіть види бюджетних трансфертів і охарактеризуйте їх.
11. В чому відмінність між дотацією, субсидією і субвенцією?
12. Яким може бути бюджет залежно від співвідношення доходів і видатків?

13. Яким може бути бюджет за джерелами спрямування коштів?
14. Яким може бути бюджет в залежності від суб'єктів формування?
15. На які доходи поділяються доходи бюджетів за юридичними формами?
16. На які доходи поділяються доходи бюджетів за порядком та умовами зарахування?
17. В чому полягає суспільне призначення доходів і видатків бюджету?
18. Які ознаки покладено в основу класифікації видатків бюджету?
19. Назвіть і охарактеризуйте принципи бюджетного фінансування?
20. Які є форми бюджетного фінансування?
21. Які показники характеризують стан бюджету?
22. Коли був затверджений Бюджетний кодекс України?
23. Що являє собою зведений бюджет України?
24. Для чого складають Зведений Бюджет України.
25. Хто здійснює контроль за виконанням місцевих бюджетів?
26. Назвіть системи касового виконання місцевих бюджетів.
27. Джерела формування місцевих бюджетів.
28. Склад і напрями фінансування соціально-економічних потреб регіонального значення.
29. Хто здійснює управління місцевими фінансами в Україні?
30. Що таке бюджетний дефіцит і які існують джерела його погашення?
31. Назвіть причини виникнення бюджетного дефіциту.
32. Які основні наслідки бюджетних дефіцитів для економік демократичних країн?
33. Дайте класифікацію бюджетних дефіцитів.
34. Охарактеризуйте поняття стійкий та тимчасовий бюджетний дефіцит.
35. Який буває дефіцит за напрямом дефіцитного фінансування?
36. На що поділяється бюджетний дефіцит за критерієм визначення складових частин?
37. Який буває бюджетний дефіцит за причинами виникнення?
38. На що поділяється бюджетний дефіцит за формою прояву?

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Бюджет держави це:

- а) централізація фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань і проблем;
- б) основний фонд фінансових ресурсів держави;
- в) система грошових фондів;
- г) грошова оцінка результатів господарської діяльності;

2. Призначення бюджету:

- а) перерозподіл валового внутрішнього продукту;
- б) фінансове забезпечення соціальної політики;
- в) удосконалення оподаткування;
- г) державне регулювання економіки.

3. Бюджет виконує такі функції:

- а) розподільчу і регулюючу;
- б) стимулюючу і фіскальну;
- в) госпрозрахункову і економічну;
- г) контрольну і розподільчу.

4. Єдність бюджетної системи забезпечується:

- а) єдиною правовою базою;
- б) використанням єдиної бюджетної класифікації і форм бюджетної документації;
- в) єдиною соціально-економічною і податковою політикою;
- г) самостійністю бюджетів.

5. Обсяг бюджету визначається:

- а) економічними законами;
- б) потребою держави у грошових коштах для виконання своїх функцій;
- в) фінансовими можливостями держави;
- г) вимогами Верховної Ради України.

6. Бюджетний устрій визначається:

- а) державним устроєм;
- б) адміністративно-територіальним поділом країни;
- в) економічним потенціалом держави;
- г) банківською системою України.

7. Бюджетний процес охоплює такі стадії бюджетної діяльності:

- а) виявлення резервів, розгляд і затвердження бюджету, виконання бюджету, складання звіту про виконання бюджету;
- б) бюджетне планування, узгодження бюджету з загальною програмою фінансової стабілізації;
- в) складання проекту бюджету, розгляд і затвердження бюджету, виконання бюджету, складання звіту про виконання бюджету і його затвердження;
- г) складання проекту бюджету, виконання бюджету.

8. Зведений бюджет – це:

- а) показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення;
- б) сума показників місцевих бюджетів;
- в) показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя;
- г) показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення.

9. Бюджет Автономної республіки Крим – це:

- а) державний бюджет;
- б) бюджет розвитку;
- в) місцевий бюджет;
- г) консолідований бюджет.

10. Бюджет міста Києва – це:

- а) поточний бюджет;
- б) бюджет розвитку;
- в) місцевий бюджет;
- г) державний бюджет.

11. За суб'єктом формування бюджет може бути:

- а) поточний бюджет;
- в) місцевий бюджет;

- б) бюджет розвитку; г) державний бюджет.

Теми рефератів

1. Бюджетний процес в Україні.
2. Характеристика бюджетного устрою і бюджетної системи зарубіжних країн.
3. Необхідність, зміст і роль бюджету в Україні.
4. Бюджет України: актуальні проблеми.
5. Роль бюджету в економічному і соціальному розвитку держави.
6. Основні проблеми формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів.
7. Місцеві податки і збори, їх роль у формуванні місцевих бюджетів.
8. Формування регіональних бюджетів в зарубіжних країнах.
9. Роль місцевих податків у податковій системі України.
10. Проблеми вдосконалення місцевого оподаткування в Україні.
11. Реформування між бюджетних відносин.
12. Склад і структура місцевих фінансів зарубіжних країн.
13. Порядок формування і виконання місцевих бюджетів у зарубіжних країнах (на прикладі окремої держави).
14. Закордонний досвід використання бюджетних трансфертів.
15. Сучасні проблеми фінансового забезпечення місцевого самоврядування.
16. Бюджетний дефіцит: причини, наслідки, методи управління.
17. Бюджетна політика у галузі державних фінансів.
18. Становлення та розвиток державних фінансів.
19. Вплив держави на розподіл фінансових ресурсів.

Список рекомендованої літератури

1. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит.: Навчально-методичний посібник. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К: ЦУЛ, 2002. – 336 с.
2. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: Навч.посібник.- К.: Атіка, 2002.
3. Бюджетний кодекс України. Ухвалений Верховною Радою України 22.03.2001 р.
4. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. - К.: НІОС, 2001.
5. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України: Підручник. - К.: НІОС, 2002.
6. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.97 р. №280/97-ВР. // Відомості Верховної ради України. - 1997. -№24.
7. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. Посібник. – 2-ге вид., доп.і перероб. – К.: КНЕУ, 2001.
8. Опарін В.М. та ін. Бюджетна система: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – 2-ге вид, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 336 с.
9. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч.посібник. - К: Знання-Прес, 2002. - 495 с.
10. Петровська І. О., Клиновий Д.В. Фінанси (з елементами статистики

фінансів). Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ, 2002. - 300 с.

11. Финансы: Учебник. / Под ред. Л.А. Дробозиной. – М.: Финансы, 2000. – 525 с.

Тема 5. Державні доходи та видатки

Зміст

1. *Поняття та основний зміст державних доходів*
2. *Структура доходів Державного бюджету*
3. *Сутність, характеристика державних видатків*
4. *Структура видатків Державного бюджету*

1.

Поняття та основний зміст державних доходів

Для виконання завдань і функцій держава повинна мати у своєму розпорядженні достатню кількість коштів, тобто мобілізувати необхідні фінансові ресурси для забезпечення фінансової діяльності. Основним джерелом доходів держави є валовий внутрішній продукт, частину якого вона використовує для покриття власних видатків. Таке використання відбувається внаслідок переходу до державної власності у вигляді різних видів платежів. Враховуючи значення таких платежів, держава закріпила на рівні Конституції України (ст. 92), що виключно законами встановлюються система оподаткування, податки і збори, порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу.

Відповідно до ст. 142 Конституції України та ст. 60 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" власні доходи мають територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах, якими розпоряджаються відповідні органи місцевого самоврядування.

Держава може виконувати свої функції та завдання, передбачені Конституцією, якщо вона має у своєму розпорядженні достатню кількість коштів. Залучення державою коштів, тобто мобілізація державних доходів, є складовою частиною фінансової діяльності держави.

За своєю економічною сутністю державні фінанси – це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Доходи бюджетів утворюються за рахунок надходжень від сплати фізичними і юридичними особами податків, зборів та інших обов'язкових платежів, надходжень з інших джерел, встановлених законодавством України. Ці кошти зосереджуються у централізованих і децентралізованих грошових фондах. Формування цих грошових фондів здійснюється в результаті розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Державні доходи – це частина внутрішнього валового продукту, що використовується державою для здійснення своїх функцій.

Об'єктом відносин у зв'язку з формуванням державних доходів є ВВП. *Суб'єктами* є: з одного боку – держава, з іншого – підприємства, організації, заклади, населення (*суб'єкти економічних відносин*)

Основою формування державних доходів є створений національний дохід, а в його складі – чистий прибуток, тому обсяг державних прибутків залежить від обсягу і темпів зростання національного доходу.

Державні прибутки в основному формуються за рахунок коштів, що спрямовуються на накопичення.

Аналіз теоретичних концепцій і практики промислово розвинутих країн показує, що в умовах ринкової економіки держава бере на себе вирішення тих завдань, які не можуть розв'язуватися приватним сектором, або розв'язуються ним неефективно, тобто державний сектор є необхідним, щоб суспільство залишалось життєздатним. Сучасна економічна теорія розглядає державний сектор у взаємодії з приватним, включаючи до аналізу обидва ці сектори, а економіка промислово розвинутих країн являє собою змішані системи, в яких можливості держави і приватного сектору взаємодіють.

Держава коригує неспроможність ринку, надаючи суспільні блага і вживаючи заходів проти негативних зовнішніх ефектів. В умовах недосконалої конкуренції держава проводить політику захисту споживача, організовуючи надання відповідної інформації або втручаючись у процеси ціноутворення приватними виробниками монополістами. І звичайно ж вона визначає правові та інституційні рамки всього економічного життя країни і договірних відносин. Звідси сам факт існування держави можна розглядати як «суспільне благо».

Розвиток загальної теорії держави пов'язаний з еволюцією поглядів на сутність державного фінансового господарства. Використовуючи ідеї неокласиків і вчення про правову державу, фінансова наука обґрунтувала й дала чітке визначення основних елементів фінансового господарства держави:

- фінансові ресурси;
- державні доходи і державні видатки;
- доходи і видатки бюджетів.

Доцільно зауважити, що не слід плутати поняття державних доходів та фінансових ресурсів держави, оскільки останні є значно ширшим поняттям, що включає у себе доходи не лише держави, а й усіх фізичних та юридичних осіб України, що отримують доходи на території України й за її межами та володіють певним майном на праві власності.

На перший погляд, ці фінансово-економічні категорії сприймаються як синоніми. Але, з'ясувавши їх внутрішню природу, можна чітко розмежувати ці поняття.

Фінансові ресурси – це першооснова фінансового господарства держави. Фінансові ресурси держави включають:

1. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні органів державного управління:
 - ресурси державного бюджету;

- ресурси місцевих бюджетів;
 - цільові державні фонди;
 - фінансові ресурси державних фінансових інституцій (національного банку, державних страхових органів. Державних кредитних установ).
2. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні господарських підприємств, установ і організацій різних форм власності та видів діяльності.
 3. Фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні населення (вклади, заощадження, депозити).

Майже 50 % фінансових ресурсів держави – це фінансові ресурси підприємницьких структур державної і недержавної форм власності. На відміну від фінансових ресурсів держави державні доходи є власністю держави, без будь-яких умов і зобов'язань щодо суб'єктів держави.

Державні доходи являють собою ту частину грошових відносин з приводу розподілу і перерозподілу ВВП, котра пов'язана з формуванням доходів одного з головних суб'єктів розподільних відносин держави.

За матеріальним змістом державні доходи – це сума коштів, що мобілізується державою на забезпечення своєї діяльності.

Залежно від порядку формування системи державних доходів їх можна розподілити на:

- *централізовані* – кошти, які залишаються у розпорядженні держави в процесі розподілу валового внутрішнього продукту, та спрямовуються на формування централізованих грошових фондів Державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Державного фонду охорони праці, Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення та інші;
- *децентралізовані* – це доходи, які залишаються у розпорядженні державних підприємств, установ, організацій при розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту і формуються, головним чином, за рахунок їх прибутку. Основою для їхнього формування є прибутки і доходи державних підприємств, установ, організацій, населення.

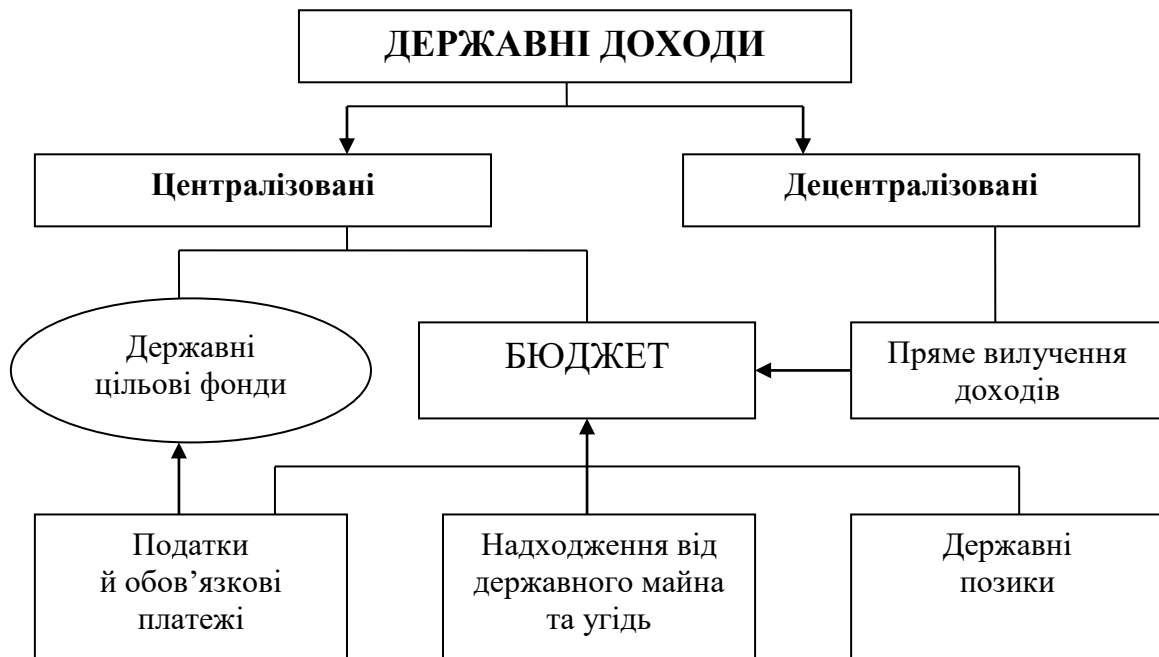

Рис. 5.1. Система державних доходів

Перерозподільні процеси, що здійснюються за допомогою державних фінансів, – це явище макрорівня, проте роль державних фінансів виявляється не меншою мірою у формах і методах мобілізації фінансових ресурсів.

Залежно від методів акумулювання фінансових ресурсів можна виокремити такі групи державних доходів:

- обов'язкові платежі і збори;
- добровільні надходження;
- емісія (включаючи як емісію грошей, так і кредитну емісію);
- надходження від роздержавлення та приватизації державного майна;
- державний кредит;
- надходження від зовнішньоекономічної діяльності.

Джерелами формування державних доходів можуть бути: доходи отримувані від розподілу заново створеної вартості. Тобто національного доходу; доходи, що включаються до складу фонду відшкодування (наприклад, амортизаційні відрахування); доходи від реалізації національного багатства.

Державні доходи включають не тільки доходи від державної власності, а й доходи, отримувані державою в порядку перерозподілу від інших форм власності та населення. Власні доходи держави формуються на основі реалізації її прав власника: доходи державних підприємств, установ та організацій і доходи, отримувані від державного майна: землі, природних багатств і угідь. Перерозподіл доходів підприємницьких структур колективної і приватної власності, а також доходів населення здійснюється на основі наданих державі законодавчими актами прав у сфері регулювання і розподілу доходів.

Державні доходи можуть формуватись на поворотній і безповоротній основі. Поворотні доходи – це державні позики. До *безповоротних доходів*

відносять доходи власне держави і доходи, які надходять від інших суб'єктів розподільних відносин на законодавчій основі.

Центральне місце у системі доходів держави посідають доходи державного і місцевих бюджетів, завдяки яким мобілізується основна частка фінансових ресурсів, необхідних для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Наприклад, у США через бюджет перерозподіляється 28 % ВВП, у Німеччині — 40 %, Швеції — 50 %. В Україні бюджетні ресурси становлять 34 % фінансових ресурсів держави і майже 45 % ВВП.

2.

Структура доходів Державного бюджету

Доходи державного бюджету є фінансовою базою діяльності держави. Їх склад, форми мобілізації залежать від системи та методів господарювання, а також від економічних завдань, які вирішує суспільство в той чи інший період.

Доходи бюджету можуть формуватися на основі чотирьох методів централізації грошових коштів:

- 1) пряме вилучення доходів з державного сектора;
- 2) отримання доходів від державних угідь, майна і послуг;
- 3) перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб за допомогою податків;
- 4) залучення позик.

Головне матеріальне джерело доходів бюджету – валовий внутрішній продукт. Якщо для покриття фінансових потреб його недостатньо, держава залучає національне багатство (сукупність матеріальних благ, створених працею попередніх і нинішніх поколінь і залучених в процес відтворення природних ресурсів, яким розпоряджається суспільство на визначений момент часу), а саме доходи від приватизації державного майна, від продажу золотовалютного запасу та інших національних цінностей.

Доходи Державного бюджету – це обов'язкові і добровільні надходження в Державний бюджет, що зараховуються в бюджет на основі правових норм і використовуються державою для здійснення її функцій.

Країни з ринковою економікою доходи своїх бюджетів формують, в основному за рахунок податків. У доходах центральних бюджетів розвинутих країн вони досягають 80-90%, а в США – більше 90%.

Доходи бюджету класифікують за такими розділами (складаються з V груп):

I. Податкові надходження:

- податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості;
- податки на власність;
- платежі за використання природних ресурсів;
- внутрішні податки на товари та послуги;
- податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції;

– інші податки.

II. Неподаткові надходження:

- доходи від власності та підприємницької діяльності:
 1. надходження позабюджетних коштів бюджетних установ;
 2. надходження від грошово-речевих лотерей;
 3. надходження до бюджету відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами;
 4. надходження дивідендів від суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств;
 5. рентна плата;
 6. надходження від приватизації
- адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу;
 1. збори, що справляються державною автоінспекцією;
 2. плата за пробірування та клеймування виробів і сплавів з дорогоцінних металів;
 3. плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ;
 4. плата за оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств;
 5. державне мито
- надходження від штрафів та фінансових санкцій;
 1. суми стягнені з осіб, що заподіяли шкоду підприємству;
 2. адміністративні штрафи;
 3. штрафи за порушення правил пожежної безпеки;
 4. збори, що стягуються Комітетом з нагляду за охороною праці
- інші неподаткові надходження
 1. надходження сум простроченої кредиторської і депонентської заборгованості;
 2. доходи від продажу надлишкових озброєнь;
 3. плата за транзит нафти, газу, аміаку через територію України;
 4. надходження від перевищення розрахункового фонду оплати праці над фактичними;
 5. додаткові збори на оплату праці;
 6. інші джерела

III. Доходи від операцій з капіталом:

- надходження від продажу основного капіталу;
- надходження від продажу державних запасів товарів;
- надходження від продажу землі та нематеріальних активів;
- податки на фінансові операції та операції з капіталом.

IV. Трансферти:

(зовнішні і офіційні внутрішні трансферти (вилучення коштів))

- дотації вирівнювання;
- субвенції;
- кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
- інші дотації.

V. Цільові фонди:

До державних цільових фондів належать: *Пенсійний фонд України; Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального страхування від нещасного випадку на виробництві; Фонд загально обов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; Фонд України соціального захисту інвалідів; Фонд охорони навколишнього природного середовища(фонди які входять до складу Державного бюджету);* інші фонди. Із названих фондів до складу державного бюджету нині включаються лише два останні фонди, а також реструктуризовані суми заборгованості збору до фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.

У доходи бюджету можуть зараховуватись *трансферти* – перерахування від фізичних і юридичних осіб, міжнародних організацій і урядів іноземних держав, інших органів державної влади на безоплатній та безповоротній основі.

Міжбюджетні трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету в інший. Міжбюджетні трансферти поділяються на чотири види.

Перший вид – це *дотації* вирівнювання, які надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетом. Основною метою даного виду трансфертів є здійснення вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який її отримує.

Другий вид – це *субвенції*, вони можуть надаватися як з державного, так і з місцевих бюджетів. Характерною ознакою субвенції є цільове використання одержаних коштів, основні напрями якого визначено:

- здійснення програм соціального захисту;
- компенсація втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою;
- виконання інвестиційних проектів;
- утримання об'єктів спільного користування чи ліквідація негативних наслідків діяльності об'єднань спільного користування;
- виконання власних повноважень територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань;
- інші цілі.

Третій вид трансфертів представляє *передачу коштів* до державного бюджету або місцевого бюджету з інших місцевих бюджетів у випадках, коли прогностні показники

Четвертий вид між бюджетних трансфертів – це *інші дотації*, які надаються з державного бюджету до місцевих бюджетів.

Субсидіювання – передача коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня з метою надання фінансової допомоги. Існують три види субсидіювання: субсидії, субвенції, дотації.

Дотація – фінансові ресурси, що виділяються з бюджету вищого рівня

до бюджету нижчого рівня на суму відсутніх прибутків за неможливості скорочення витрат. Не мають цільового призначення, (пер. з лат. дар, пожертвування) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету. Залежно від можливостей бюджету, що її видає, покриття може бути повним або частковим. Режим дотацій застосовується щодо сфери освіти, культури, проектів екологічного захисту та інших заходів соціального характеру.

Субвенція – фінансові ресурси, що виділяють з бюджету вищого рівня бюджету нижчого рівня на фінансування передбачених Державним бюджетом витрат на основі пайової участі. Мають суворо цільовий характер, виділяють переважно за бюджетом розвитку, (пер. з лат. – приходжу на допомогу) різновид цільової субсидії, яка передбачає участь у фінансуванні певних заходів і програм бюджету, що її видає, та бюджету, що її отримує. Широко застосовується в розвинутих країнах. Характерною особливістю є те, що якщо субвенція буде використана *не за цільовим призначенням*, вона має бути повернена до бюджету, що її видав.

Субсидія – фінансові ресурси, що виділяють з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування конкретних заходів або закладів. Мають цільовий характер, виділяють переважно за поточним бюджетом, (пер. з лат. – допомога, підтримка) може бути цільовою (на конкретні видатки) і знеособленою. Вона не пов'язується безпосередньо з фінансовим станом бюджету, який її отримує.

Доходи бюджету класифікують за різними ознаками. Залежно від методів мобілізації доходи бюджету поділяють на *податкові та неподаткові*. Країни з ринковою економікою доходи своїх бюджетів формують, в основному, за рахунок податків.

За соціально-економічними ознаками доходи бюджетів поділяються на: доходи від господарської діяльності, від використання природних ресурсів; від зовнішньоекономічної діяльності; від банківської діяльності; від реалізації дорогоцінних металів з Державного фонду дорогоцінних металів; державне мито; митні платежі; збори та інші неподаткові платежі; доходи від приватизації; доходи від громадян.

За порядком та умовами зарахування доходів у бюджети вони поділяються на закріплені та регулюючі.

Закріплені – доходи, які повністю або частково (за твердо фіксованим нормативом, що встановлюється на довгий строк), надходять до даного бюджету.

Регулюючі – такі доходи, від яких встановлюються відрахування до бюджетів нижчих рівнів відповідно до їх потреб і щорічно змінюються.

На даний час в Україні переважають закріплені доходи.

Доходи бюджетів відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку суспільства. Доходи бюджетів є результатом розподілу вартості ВВП між різними учасниками відтворювального процесу. Головне джерело доходів бюджету – валовий внутрішній продукт.

3.

Сутність, характеристика державних видатків

Державні видатки – це грошові відносини, що складаються при розподілі та використанні централізованих й децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування витрат розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб.

За матеріальним змістом державні видатки – це сума коштів, що витрачається державою в процесі здійснення її фінансової діяльності.

Система державних видатків призначена забезпечити раціональне розміщення та ефективне використання державних коштів.

Видатки показують напрямки та цілі бюджетних асигнувань і визначаються характером досить різноманітних функцій держави, які узагальнено об'єднують, як правило, у три великі групи: політичні, економічні та соціальні функції.

До складу *видатків, пов'язаних з політичними функціями держави*, входять: утримання армії, закупівля військової техніки та обладнання, зброї; витрати на утримання державного апарату управління і влади; витрати на утримання посольств, консульств, представництв за кордоном, система внесків до міжнародних організацій тощо. Вони становлять 3-10% ВВП і 10-25% загальної суми державних видатків розвинутих країн.

До складу *видатків, пов'язаних з економічними функціями держави*, входять державні інвестиції в галузі економічній інфраструктури, субсидії приватному капіталу і державним підприємствам, видатки на зовнішньоекономічну діяльність та інші. Держава в сучасних умовах перетворилась на великого підприємця, споживача й інвестора, банкіра, позичальника й експортера капіталу. Вона через власні капіталовкладення досить активно впливає на норму нагромадження, її рівень та динаміку, чим значно сприяє прискоренню темпів оновлення капіталу й економічного зростання. Досить велике значення мають видатки на економіку для регулювання ринкових відносин. У цілому, в розвинутих країнах видатки, зумовлені економічними функціями держави, становлять 10-15% ВВП і 20-35% загальної суми державних видатків.

Важливе місце в системі державних видатків посідають *видатки на соціальні потреби* - освіту, науку, культуру, охорону здоров'я і санітарне обслуговування, соціальне страхування і забезпечення тощо. Соціальні функції сучасної держави значно розширились, що пов'язано з об'єктивними вимогами НТР, зокрема, економічними потребами відтворення і підготовки висококваліфікованої робочої сили. Держава розвиває старі і впроваджує нові форми соціального страхування, підвищує загальноосвітній рівень населення, розширює систему професійної підготовки. Соціальні видатки називають „інвестиціями в людину", і сьогодні вони, як правило, займають провідне місце, становлять у розвинутих країнах 15-20% ВВП і 30-50% загального обсягу державних видатків.

За роллю у суспільному виробництві розрізняють поточні видатки і

видатки на розвиток. В окремих випадках це закріплюється в офіційному поділі бюджету на дві частини: поточний і капітальний бюджети.

Відповідно до цільового призначення видатки класифікуються за статтями витрат, наприклад, капітальні вкладення, капітальний ремонт, оплата праці, послуг, матеріалів та ін.

За формами фінансування розрізняють такі державні видатки: кошторисне фінансування, державне фінансування інвестицій, бюджетні кредити, державні дотації, субсидії і виплати.

Відповідно до рівня розміщення державних доходів державні видатки також поділяються на *централізовані* (з бюджету і фондів цільового призначення) і *децентралізовані* (витрати підприємств державного сектору) (рис.5.2).

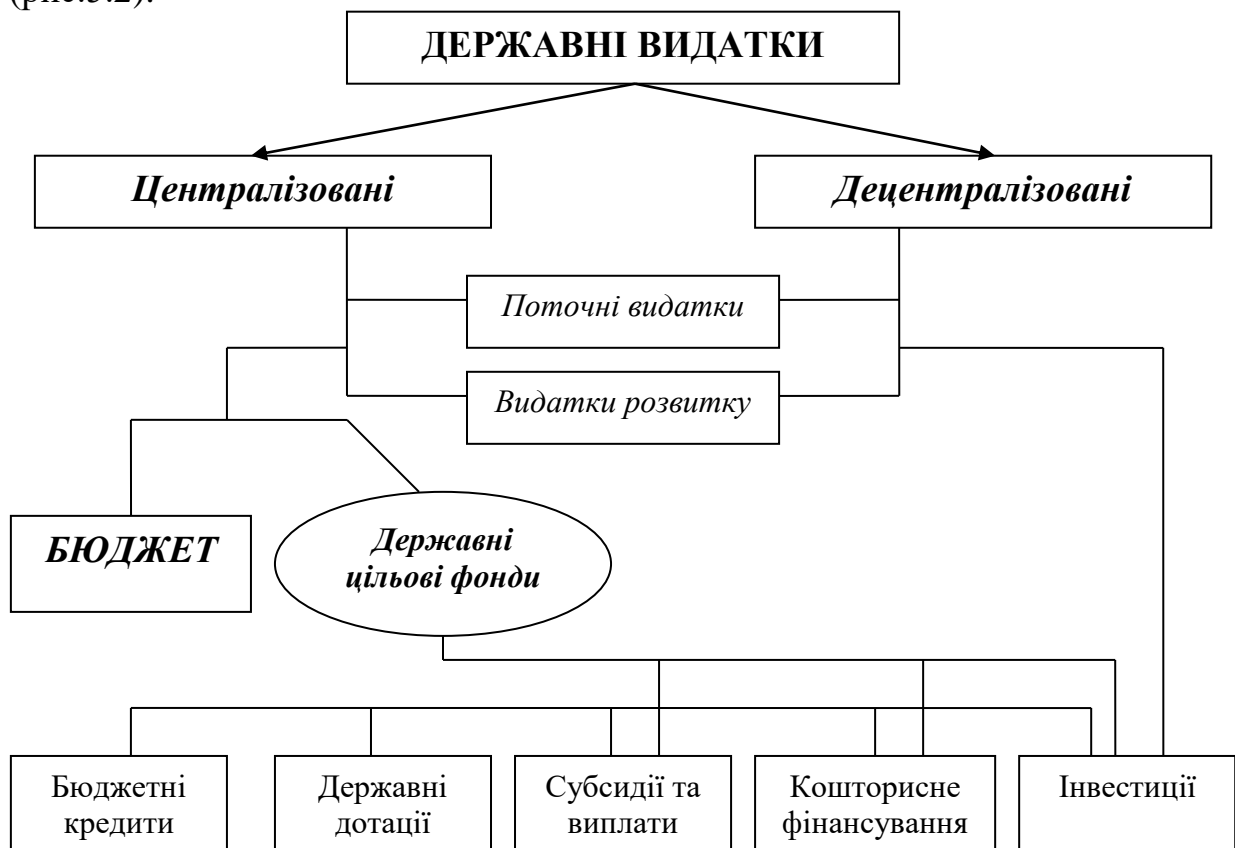

Рис. 5.2. Система державних видатків

Кошторисне фінансування – забезпечення державними грошовими коштами установ і організацій соціально-культурної сфери, оборони, органів державного управління, органів правоохоронних і органів безпеки, органів судової влади і прокуратури. Вони отримують кошти на своє утримання із бюджету на підставі фінансових документів – кошторисів.

Державне фінансування інвестицій вміщує в собі державні інвестиції на основні об'єкти економічного і соціального розвитку. Фінансування капітальних вкладень із бюджету за умов ринку має свої особливості. Держава втручається в процес фінансово-кредитного забезпечення капітальних вкладень державних підприємств. Поряд з бюджетними

коштами, залучаються також іноземні джерела інвестиційного фінансування як з боку іноземних держав, так і з боку міжнародних і приватних вітчизняних комерційних банків і кредитних установ. Досвід провідних Європейських країн показує, що на період трансформації економіки державі належить вирішальна роль у фінансуванні конкретних загальнодержавних, структуроутворюючих інвестиційних програм. Надзвичайно актуальним стає питання якісної оцінки та контролю державних інвестицій у державний сектор.

Бюджетні кредити — це фінансова підтримка державних та інших підприємств, у яких понад 50 % майна є державною власністю. Здійснюється вона з бюджетних асигнувань на поворотній і, як правило, платній основі під затверджені проекти використання коштів, що надаються як державна підтримка. Фінансову підтримку як бюджетну позику в Україні надає Міністерство фінансів на договірних засадах. Державні позики надаються різним галузям на значно м'якших умовах, ніж це робиться комерційними установами. Крім того, державному кредитуванню притаманна більша гнучкість порівняно зі звичайними видатками. Кредитування можна розглядати і як важливий інструмент антициклічної політики, що активно використовується в період спаду ділової активності. Коли ж економічна діяльність повертається до свого нормального ритму, обсяги стимулюючих її позик скорочуються. Операції з кредитування є складовою загального бюджетного курсу уряду з регулювання економіки і впливу на стан фінансового ринку держави.

Державні дотації — це форма бюджетного фінансування планово-збиткових підприємств, організацій і установ, які надають послуги або виробляють необхідні товари, витрати на виробництво яких перевищують ціну продажу.

До **субсидій** у вузькому значенні належать трансферти підприємствам з боку держави (у грошовій формі або у вигляді послуг, що мають грошову оцінку) на фінансування поточних витрат. До субсидій у широкому значенні відносять всі форми втручання держави в економічну діяльність, унаслідок яких змінюються ціни на товари або фактори виробництва, а отже — і умови конкуренції на користь окремих підприємств або сфер економічної діяльності. Тобто субсидією вважається будь-яка виплата держави на користь суб'єкта підприємницької діяльності, якщо ця виплата обмежується певною галуззю, певною метою економічної політики, певним регіоном, певним виробничим фактором. В умовах ринкової економіки до субсидій у широкому значенні також належать трансферти, що мають характер субсидій. Це платежі домогосподарствам і приватним організаціям, які суттєво впливають на структуру економіки.

Склад і напрямки використання державних видатків визначаються характером функцій держави.

До складу видатків, пов'язаних з політичними функціями держави, належать: утримання армії; державного апарату управління і влади; посольств; консульств; сплата внесків до міжнародних організацій тощо.

Вони становлять від 3 до 10 % валового внутрішнього продукту і від 10 до 25 % загальної суми державних видатків розвинутих країн.

До складу видатків, пов'язаних з економічними функціями держави, входять державні інвестиції в галузі економічної інфраструктури, субсидії приватному капіталу й державним корпораціям, видатки на зовнішньоекономічну діяльність тощо. Загалом у країнах з розвинутою ринковою економікою видатки, зумовлені економічними функціями держави, становлять від 10 до 15 % валового внутрішнього продукту і від 20 до 35 % загальної суми державних видатків. Щодо видатків на науково-дослідні роботи та дослідно-конструкторські розробки, то сучасна держава з ринковою економікою перетворилася на головного організатора й інвестора наукових досліджень. За державний попит у країнах Заходу фінансується від 15 до 65 % витрат на ці потреби. У провідних країнах світу на наукові дослідження спрямовується від 2,5 до майже 4 % валового внутрішнього продукту.

Соціальні функції держави втілюються через забезпечення мінімального прожиткового рівня найуразливішим категоріям населення, сприяння розвитку освіти, культури, охорони здоров'я і довкілля. Загалом видатки на соціальні потреби становлять від 20 до 35 % загального обсягу державних витрат у більшості країн світу.

У сучасних умовах посилюється роль і значення управління фінансовими ресурсами, що перебувають у розпорядженні держави. **Управління державними фінансами** – це сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу держави на формування й використання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні державних органів управління.

Понад 70 % фінансових ресурсів держави становлять кошти бюджету, тому бюджетний менеджмент є центральною ланкою управління державними фінансами. Бюджетний менеджмент спрямований на управління бюджетними ресурсами в процесі їх руху на всіх етапах бюджетного процесу.

4.

Структура видатків Державного бюджету

Суспільне призначення державних видатків – забезпечення фінансування державної діяльності, здійснення усіх функцій держави.

Видатки бюджету – це економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави. До видатків не відносяться ті фінансові ресурси, що використовуються з метою погашення боргових бюджетних зобов'язань, а також повернення надмірно сплачених до бюджету сум. Витрати бюджету включають видатки бюджету та кошти, що спрямовуються на погашення основної суми боргу, що виникає в процесі фінансування бюджету.

Державні витрати мають здійснюватись у відповідності з наступними принципами:

- плановість;
- цільове спрямування й використання коштів;
- ефективність використання коштів;
- дотримання режиму економії;
- постійний контроль;
- безповоротність.

Витрати держави підрозділяються наступним чином:

- 1) на розвиток економіки: розвиток промисловості; розвиток агропромислового комплексу; розвиток житлово-комунального господарства;
- 2) на охорону навколишнього середовища – на виконання природоохоронних програм, проведення природозберігаючих заходів та заходів з відновлення природного середовища;
- 3) на створення державних матеріальних і фінансових резервів на випадок виникнення надзвичайних ситуацій та з метою примноження національного багатства;
- 4) на соціально-культурні заходи – на розвиток національного мистецтва, спорту, збереження культурної спадщини;
- 5) на оборону – утримання армії, розвиток військово-промислового виробництва;
- 6) на управління – на утримання державного апарату управління (КМУ, ВРУ, адміністрацію Президента та ін.);
- 7) на соціальний захист та соціальне забезпечення;
- 8) на освіту;
- 9) охорону здоров'я;
- 10) міжнародну діяльність та інше.

Методи фінансування державних витрат:

1. Кошторисний – фінансування бюджетних підприємств і організацій. Цей метод фінансування державних витрат має наступні особливості:

- кошти на покриття витрат виділяються тільки з одного бюджету, у залежності від підпорядкованості підприємства. В даному випадку виняток складає фінансування загальнодержавних заходів – боротьби з епідеміями, ліквідації наслідків від катастроф і стихійних лих;
- фінансування бюджетних організацій здійснюється на основі встановлених економічних нормативів у залежності від сфери діяльності підприємства.

2. Фінансування госпрозрахункових (державно-комерційних) підприємств і організацій – тільки у випадку їх участі у реалізації великих державних проектів і програм.

Видатки бюджетів поділяються за:

- функціональною ознакою (функціональна класифікація видатків), тобто в залежності від функцій, з виконанням яких пов'язані видатки;
- економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків);

- ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків);
- за бюджетними програмами (програмна класифікація видатків).

За економічною характеристикою видатки поділяться на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування (за роллю у розширеному відтворенні). Поточні видатки відносяться до загального фонду, а капітальні – до спеціального. *Капітальні видатки* – це видатки бюджету для фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності. Зокрема, такі видатки направляються на фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, фінансування структурної перебудови народного господарства, виплату субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширеним відтворенням.

Поточні видатки – охоплюють видатки, які не належать до видатків розвитку. Сюди відносяться: фінансування національної оборони, державного управління, судової влади, правоохоронної діяльності, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та соціального забезпечення, культури та мистецтва. Вони складають біля 90% суми видатків бюджету.

Кредитування включає операції, пов'язані з наданням коштів з бюджету на умовах поверненості, платності та строковості. На основі кредитування з'являються зобов'язання перед бюджетом, які передбачають повернення одержаних коштів до бюджету.

Бюджетне фінансування – надання грошових коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом. Безвідплатне виділення коштів з бюджету. Принципи, форми й методи бюджетного фінансування.

Виділення коштів з бюджетів здійснюється на основі визначених у чинному законодавстві засадах, з пред'явленням певних вимог до користувачів, які на практиці отримали назву принципів бюджетного фінансування, найважливішими з них є:

- надання коштів з врахуванням обсягів і строків поступлень інших доходів;
- проведення бюджетного фінансування лише при виконанні установою своїх виробничих показників;
- по мірі використання раніше виділених коштів;
- при цільовому використанні коштів;
- дотриманні режиму економії;
- здійсненні контролю за економічним і цільовим використанням коштів;
- фінансування з бюджету проводиться лише в межах наявних фінансових ресурсів.

Надання бюджетних коштів здійснюється у таких формах:

- *кошторисне фінансування* окремих бюджетних програм – закладів, установ і організацій бюджетної сфери;
- *трансфертів населенню* (трансферти – це кошти, які безоплатно і

- безповоротно передаються з одного бюджету в інший);
- *бюджетних кредитів юридичним особам* (у т.ч. податкових кредитів на сплату податків;
 - *субвенцій і субсидій фізичним і юридичним особам*;
 - *бюджетних інвестицій у статутні капітали діючих або новостворених юридичних осіб*;
 - *бюджетних позик державним позабюджетним фондам*;
 - *кредитів іноземним державам*.

Видатки бюджету можна згрупувати за різними ознаками:

Класифікація видатків бюджету

Контрольні запитання

1. В чому полягає суспільне призначення доходів і видатків бюджету?
2. За якими ознаками класифікують доходи бюджету?
3. Назвіть та охарактеризуйте принципи бюджетного фінансування?
4. Які є форми бюджетного фінансування?
5. Які показники характеризують стан бюджету?
6. За юридичними формами доходи бюджетів поділяються на?
7. За порядком та умовами зарахування доходів у бюджети вони поділяються на?
8. Яким чином поділяються, згідно з джерелами, доходи бюджету, що мають вигляд офіційних трансфертів?
9. Які ознаки покладено в основу класифікації видатків бюджету?

10. В чому полягає суспільне призначення доходів і видатків бюджету?
11. Назвіть методи фінансування державних витрат.
12. На що поділяються державні видатки за економічною характеристикою?
13. Як поділяються видатки бюджету за формами бюджетного фінансування?
14. Як поділяються видатки бюджету за суспільним призначенням?
15. Якими є групи видатків бюджету за економічною структурою?
16. Поточні видатки – це:
17. Капітальні видатки – це:

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Державні доходи – це:

- а) грошові відносини з приводу перерозподілу вартості ВВП, які пов'язані з формуванням доходів держави;
- б) сукупність фінансових відносин, які пов'язані з використанням грошових фондів держави;
- в) це прямі видатки держави і підприємств державної форми власності;
- г) вірної відповіді немає.

2. Державні видатки:

- а) грошові відносини з приводу перерозподілу вартості ВВП, які пов'язані з формуванням доходів держави;
- б) сукупність фінансових відносин, які пов'язані з використанням грошових фондів держави;
- в) це прямі видатки держави і підприємств державної форми власності;
- г) вірної відповіді немає.

3. Доходи державного бюджету – це:

- а) грошові відносини з приводу перерозподілу вартості ВВП, які пов'язані з формуванням доходів держави;
- б) сукупність фінансових відносин, які пов'язані з використанням грошових фондів держави;
- в) це прямі видатки держави і підприємств державної форми власності;
- г) це обов'язкові і добровільні внески у державний бюджет, які використовуються державою для здійснення нею своїх функцій.

4. За характером включення до бюджету доходи можуть бути:

- а) регулюючі;
- в) податкові;
- б) закріплені;
- г) вірної відповіді немає.

5. Принципи здійснення державних видатків:

- а) постійного контролю;
- б) економія бюджетних коштів;
- в) ефективність використання бюджетних коштів;
- г) вірної відповіді немає.

6. Дотація – це:

- а) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету;
- б) фінансові ресурси, що перераховуються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування конкретних заходів або установ, може бути цільовою або знеособленою;
- в) фінансові ресурси, що перераховуються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування видатків на засадах пайової участі, мають суворо

- цільове призначення;
- г) вірної відповіді немає.

7. Субсидія – це:

- а) цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету;
- б) фінансові ресурси, що перераховуються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування конкретних заходів або установ, може бути цільовою або знеособленою;
- в) фінансові ресурси, що перераховуються з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на фінансування видатків на засадах пайової участі, мають суворо цільове призначення;
- г) вірної відповіді немає.

8. Як розрізняється бюджетний дефіцит відповідно до форм прояву?

- а) активний, пасивний;
- б) вимушений, свідомий;
- в) відкритий, прихований;
- г) негативний, позитивний.

9. Якими є джерела покриття бюджетного дефіциту?

- а) державний кредит, податки, прибуток, інвестиції;
- б) державна позика, грошова емісія;
- в) надзвичайний податок, комерційний кредит, амортизаційні відрахування;
- г) міжнародний кредит, валютний фонд держави;
- д) євровалюта, промислове золото, національний дохід.

10. На які розподіляються доходи бюджету?

- а) податкові та неподаткові надходження;
- б) закріплені і регулюючі доходи;
- в) загальнодержавні податки та місцеві податки і збори.

11. Які є джерела формування доходів бюджету?

- а) міжнародний кредит, національне багатство, національний дохід;
- б) створений валовий внутрішній продукт і національне багатство;
- в) валовий національний продукт, державний кредит, емісійний дохід;
- г) податкові та неподаткові надходження.

12. Яким чином поділяються неподаткові надходження бюджету?

- а) доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні штрафи та санкції; плата за навчання іноземних громадян у навчальних закладах, інші надходження;
- б) доходи від власності та підприємницької діяльності; надходження від сплати штрафних санкцій; податки на міжнародну торгівлю інші неподаткові надходження;
- в) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; доходи від власності та підприємницької діяльності; надходження від штрафів та фінансових санкцій, інші неподаткові надходження.

13. За якими принципами мають здійснюватись державні витрати:

- а) плановість;
- б) цільове спрямування й використання коштів;
- в) ефективність використання коштів;
- г) дотримання режиму економії;
- д) постійний контроль;
- е) безповоротність.

14. За економічною характеристикою видатки поділяються:

- а) поточні видатки і видатки розвитку;
- б) видатки на товари і послуги; виплата відсотків; субсидії і поточні трансфертні виплати; створення державних запасів і резервів; придбання землі і нематеріальних

активів;

в) поточні і капітальні видатки, кредитування.

15. За якими формами здійснюється надання бюджетних коштів:

а) дотації;	д) трансферти;
б) субвенції і субсидії;	е) бюджетні інвестиції;
в) бюджетні кредити;	ж) бюджетні позики.
г) кошторисне фінансування;	

16. Виділіть фактори, що сприяють скороченню дефіциту державного бюджету:

- а) збільшення обсягу капіталовкладень у виробничу сферу;
- б) підвищення витрат на керування;
- в) збільшення інвестицій на космічні дослідження;
- г) скорочення витрат на оборону;
- д) ріст податків та скорочення дотацій збитковим підприємствам.

Теми рефератів

1. Склад і структура видатків державного бюджету України.
2. Механізм планування та фінансування за державним бюджетом видатків на соціальний захист населення, заклади соціально-культурної сфери, народне господарство і державне управління.
3. Методи та критерії нормування бюджетних видатків.
4. Розпорядники бюджетних коштів, їх права та обов'язки.
5. Джерела формування доходів державного бюджету України.
6. Склад і структура видатків державного бюджету України.
7. Механізм планування і фінансування за державним бюджетом видатків на соціальний захист населення, заклади соціально-культурної сфери, народне господарство і державне управління.
8. Цільові бюджетні фонди як елемент бюджетних надходжень.
9. Методи та критерії нормування бюджетних видатків.
10. Розпорядники бюджетних коштів, їх права та обов'язки.

Список рекомендованої літератури

1. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит.: Навчально-методичний посібник. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К: ЦУЛ, 2002. – 336 с.
2. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: Навч.посібник.- К.: Атіка, 2002.
3. Бюджетний кодекс України. Ухвалений Верховною Радою України 22.03.2001 р.
4. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. - К.: НІОС, 2001.
5. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України: Підручник. - К.: НІОС, 2002.
6. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.97 р. №280/97-ВР. // Відомості Верховної ради України. - 1997. -№24.
7. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. Посібник. – 2-ге вид., доп.і перероб. – К.: КНЕУ, 2001.

8. Опарін В.М. та ін. Бюджетна система: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – 2-ге вид, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 336 с.
9. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч.посібник. - К: Знання-Прес, 2002. - 495 с.
10. Петровська І. О., Клиновий Д.В. Фінанси (з елементами статистики фінансів). Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ, 2002. - 300 с.
11. Финансы: Учебник. / Под ред. Л.А. Дробозиной. – М.: Финансы, 2000. – 525 с.

Тема 6. Державний кредит

Зміст:

1. *Сутність і значення державного кредиту*
2. *Форми та види державного кредиту*
3. *Поняття державного боргу*

1.

Сутність і значення державного кредиту

Держава, як суб'єкт економічних відносин для покриття своїх видатків залучає не тільки доходи бюджету, але і додаткові фінансові ресурси, які сформовані на позиковій основі. Основним способом для їх одержання виступає державний кредит.

Державний кредит – це специфічний елемент державних фінансів, в якому держава відіграє роль позичальника коштів (в основному), кредитора або гаранта. Держава змушена бути позичальником коштів у зв'язку з необхідністю вирішувати наступні завдання:

- для покриття бюджетного дефіциту та збалансування бюджету;
- фінансування цільових програм;
- розвитку соціальної сфери;
- підтримання сфери виробництва.

При здійсненні кредитних операцій всередині країни, держава зазвичай є позичальником коштів, а населення, підприємства, організації – кредиторами. Але і держава може виступати у ролі кредитора. Таке явище зустрічається не тільки в сфері міжнародних відносин, але і у внутрішньому фінансовому житті країни.

Узяті у борг грошові кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючи їх у додаткові фінансові ресурси.

З історії відомо, що уряд царської Росії ще на початку вісімнадцятого століття звертався до послуг державного кредиту для своїх видатків. Саме тоді з'явилися перші державні позики. В умовах феодальної Росії основними внутрішніми кредиторами були монастирі і церкви. Однак з часом сфера державного кредиту розширилася: позиковцями ставали купці, промисловці, землевласники. Уряд брав гроші на добровільній основі під забезпечення державним майном. Однак, нерідко позики надавалися і у примусовому порядку.

Отже, історія державного кредиту показує, що причиною оформлення

позикових операцій виступає наявність бюджетного дефіциту.

Проте в будь-якому випадку – і при бюджетному дефіциті, і при збалансованому бюджеті – позикові засоби не можуть вважатися доходами держави і відбиватися в дохідній частині бюджету. Ці засоби повинні направлятися на покриття дефіциту бюджету, не впливаючи на розмір звичайних доходів. Недотримання цього може привести до серйозних негативних наслідків, тому що усунення границі між поточними бюджетними доходами і позиковими засобами зменшує пильність уряду, спотворює уявлення про його реальні фінансові можливості. При цьому може відбуватися фінансування суспільних потреб при впевненості в повному фінансовому благополуччі, хоча фактично фінансування йде за рахунок майбутніх поколінь. Неминучим результатом буде розлад фінансової системи.

Джерелами погашення державних позик залежно від економічної ситуації в країні виступають:

- доходи від вкладання позичених коштів у високоефективні інвестиційні проекти;

- додаткові надходження від сплати податків (але при умові, що держава регулює рівень оподаткування. Адже відомо, що надміру високі ставки податків призведуть до зниження підприємницької активності, збільшення тіньової економіки, і в кінцевому підсумку, до зменшення обсягу дохідної частини бюджету);

- кошти, заощаджені від зменшені видатків бюджету (це найбільш привабливий варіант для нашої країни, адже відомо, що в жодній країні світу не існує таких „роздутих” видатків на управління, як в нашій. Вони складають близько 20 % видаткової частини бюджету);

- додаткова емісія грошей (може негативно вплинути на рівень інфляції та на загальну економічну ситуацію в країні);

- кошти, отримані від розміщення нових державних позик.

Найпростішим і найдешевшим способом покриття видатків є грошова емісія. Проте уряд, який постійно покриває дефіцит бюджету за рахунок емісії, стимулює розвиток інфляції в економіці, розширюючи сукупний попит без відповідного додаткового підвищення пропозиції предметів споживання. Це призводить до підвищення цін і вкрай негативно позначається не тільки на життєвому рівні населення, а й на фінансовому стані країни загалом.

Привабливішим заходом є залучення коштів на внутрішньому та зовнішніх фінансових ринках у формі державного кредиту за умови його ефективного використання.

Можливість запозичення державою коштів у населення і підприємницьких структур ґрунтується на виконанні грошима функції нагромадження. У суб'єктів підприємницької діяльності тимчасово з'являються вільні кошти, які вони можуть спрямувати на купівлю державних цінних паперів. Серед населення також відбувається постійний

рух коштів. Часовий розрив між отриманням доходів і витратами є ваговим джерелом державного кредиту. Тому за економічною сутністю державний кредит є формою вторинного перерозподілу ВВП, доходів і нагромаджень - прибутку, зарплати тощо, частина яких перерозподіляється через бюджетну систему у вигляді податків, зборів, платежів, а решта може використовуватися як позика державі. Перерозподільний характер державного кредиту особливо виявляється при сплаті доходів кредиторам за рахунок коштів Державного бюджету, основною частиною яких є податки з юридичних і фізичних осіб.

Крім розподільної функції державний кредит виконує також регулюючу та контролюючу функції. Держава, якщо бере участь у кредитних відносинах, може впливати на грошовий обіг, рівень процентних ставок, на виробництво і зайнятість населення, а отже здійснювати регулюючу функцію у визначенні макроекономічної політики. Проте, механізм впливу зовнішніх позик на макроекономічну ситуацію неоднозначний і має розглядатися з урахуванням впливу обсягів інвестицій на темпи економічного розвитку, оскільки наслідком зайвих зовнішніх запозичень можуть бути такі боргові зобов'язання перед нерезидентами, які в майбутньому значно обмежать свободу здійснення економічної політики. **Контролююча функція** забезпечує цільове використання коштів, своєчасність розрахунків за борговими зобов'язаннями. Її виконують як державні, так і недержавні фінансово-кредитні установи.

Не слід ототожнювати державний кредит і банківський. Державний кредит відрізняється від банківського метою і призначенням залучених коштів, джерелами погашення позик, формами гарантій, впливом на грошову масу, функціями, які виконують суб'єкти кредитних відносин.

Особливості державного кредиту:

1) Потреба держави в кредиті. Виникає в держави при фінансових ускладненнях, необхідності врегулювати розрив між грошовою масою в обігу і товарними ресурсами. Державний кредит використовується, насамперед, на покриття бюджетного дефіциту.

2) Умови угоди. Умовою угоди при державному кредиті, економічні інтереси учасників відособлені, тому потрібно забезпечити економічну зацікавленість кредиторам для добровільної передачі коштів у користування позичальника. Для цього держава бере на себе зобов'язання виплачувати кредиторам визначений доход. Винагорода кредиторів при державному кредиті виступає як стимул реалізації відособлених економічних інтересів кредиторів і позичальників.

3) Цільове призначення. Державний кредит використовується глобально й опосередковує платежі товарного і нетоварного призначення. Ресурси, що мобілізуються за допомогою державного кредиту, витрачаються державою відповідно за поточними потребами народного господарства і для фінансування надзвичайних витрат.

4) Термін повернення позички. У державному кредиті такої регламентації немає. Відносини між учасниками будуються на добровільних

засадах.

5) Здатність збільшувати чи скорочувати грошову масу. Державний кредит завжди є засобом скорочення грошей у обігу.

Ефективність використання державних запозичень значною мірою залежить від системи управління боргом. Управління державним боргом – одне з пріоритетних завдань фінансової політики держави, важлива умова її фінансової стабільності. Процес управління боргом має декілька етапів: залучення коштів; використання коштів; повернення боргу і виплата відсотків.

Державне управління залученням коштів, як правило, здійснюється в контексті бюджетного процесу, де законом "Про державний бюджет" на відповідний рік встановлюються граничні розміри боргу і державні гарантії його повернення. Мета політики управління боргом – одержати найвищий ефект від фінансування за рахунок запозичених коштів та уникнути макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Управління розміщенням запозичених коштів є основним елементом усієї системи управління боргом держави. Тому залучені кошти повинні використовуватися для фінансування зростання виробничих потужностей. При цьому повинно збільшуватися виробництво товарів не лише для внутрішніх потреб, а й експорт продукції, конче необхідний для одержання іноземної валюти на обслуговування та погашення зовнішнього боргу. Якщо цього не буде, то платежі з обслуговування боргу досягнуть неприпустимо високої частки експорту та вітчизняного виробництва. В результаті комерційні кредитори, побоюючись імовірних неплатежів, скорочуватимуть кредитування країни.

Обсяг залучених зовнішніх позик для будь-якої країни визначається двома факторами: по-перше, скільки капіталу країна може поглинути, по-друге, який обсяг боргу вона може обслуговувати без ризику виникнення кризи платежів. При обчисленні цих факторів повинні враховуватись як короткотермінові, так і довготермінові характеристики державного боргу. Тому важливою умовою збереження платоспроможності, довіри кредиторів і пом'якшення умов кредитування є економічне зростання.

Що стосується зовнішніх запозичень, то вони повинні використовуватися виключно для інвестицій. Інвестиції повинні бути ефективними, в тому розумінні, що прибуток за інвестиціями повинен перевищувати вартість залучення капіталу. Позичкові ресурси, які інвестуються нерозумно, є більшою небезпекою, ніж повна відсутність зовнішніх позик. Зовнішній борг може зростати швидше, ніж експорт лише протягом визначеного часу і лише у тому разі, якщо борг щодо експорту невеликий.

Існує один негативний елемент економічної політики, який є спільним для всіх країн, що схильні мати проблеми з погашенням та обслуговуванням державного боргу. Це неспроможність контролювати дефіцит державного бюджету.

Управління як зовнішнім, так і внутрішнім боргом включає комплекс

заходів щодо його обслуговування – це погашення позик, виплати процентів за ними, уточнення і зміни умов погашення випущених позик. Погашення позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів. У деяких випадках держава вдається до рефінансування державного боргу, тобто погашення заборгованості шляхом випуску нових позик. Виплата процентів, вигравшів, коштів із погашення позик становить основну частку витрат на обслуговування державного боргу. До інших належать витрати з виготовлення, пересилання і реалізації цінних паперів держави, проведення тиражів вигравшів, тиражів погашення і деякі інші витрати.

У разі, коли держава не може вчасно забезпечити достатню платоспроможність, вона може використовувати такі способи управління боргом, як конверсія, консолідація, уніфікація, відстрочка погашення, анулювання, обмін за регресивним співвідношенням.

Конверсія державного боргу – зміна дохідності позики, як правило, в бік зменшення. Застосовується у випадку погіршення фінансового та економічного стану держави. Держава, як правило, зменшує розмір процентів, які мають виплачуватися за позиками.

Консолідацією називають передачу зобов'язань за раніше випущеними позиками на нову позику (збільшення строків дії випущеної позики).

Уніфікація може застосовуватися як окремо, так і в поєднанні з консолідацією і являє собою об'єднання кількох позик в одну (коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики).

Відстрочка погашення використовується в тому разі, коли держава не може вчасно погасити боргові зобов'язання, або коли випуск нових позик є фінансово недоцільним, оскільки всі доходи від позик використовуються на обслуговування раніше випущених позик.

Анулювання державного боргу здійснюється у випадку повної відмови держави від сплати боргу.

Обмін за регресивним співвідношенням боргових зобов'язань попередніх випусків на нові зобов'язання використовується для скорочення загальної суми боргу, оскільки зобов'язання нового випуску мають меншу загальну суму, ніж зобов'язання попереднього випуску.

2.

Форми та види державного кредиту

У системі кредитних відносин державний кредит виступає в наступних формах.

І. Державна позика є одним з важливих структурних компонентів у фінансовій системі багатьох країн і характеризується тим, що тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб залучається на фінансування суспільних потреб шляхом випуску державних цінних паперів: облігацій, казначейських зобов'язань. Облігація – це цінний папір, який символізує державне боргове зобов'язання і надає право її власнику по закінченню визначеного терміну одержати назад суму боргу і відсотки.

Держава встановлює національну вартість облігацій. Вона позначається на облігації і виражає грошову суму, надану власником облігації державі в тимчасове користування. Саме ця сума виплачується власникам облігації в момент її погашення і на неї нараховуються відсотки.

Іншим видом державних позик є казначейські зобов'язання, що відрізняються від облігацій цілями випуску, формою виплати доходу. Засоби від продажу облігацій направляються в бюджет, позабюджетні фонди чи на спеціальні цілі. Засоби від реалізації казначейських зобов'язань направляються тільки на поповнення бюджету. Облігації можуть бути з вільним або обмеженим обігом. Казначейські зобов'язання мають тільки обмежене коло обігу.

Державні позики класифікують по наступних ознаках.

1. За емітентами боргових зобов'язань позики поділяються на державні (випускаються центральними органами управління і надходять до Державного бюджету) і місцеві (випускаються місцевими органами управління і спрямовуються у відповідні місцеві бюджети. На відміну від державних, місцеві позики зазвичай мають чітку цільову спрямованість і випускаються для фінансування конкретних економічних чи соціальних програм.

2. За видами кредиторів розрізняють кредити, які надаються міжнародними фінансовими організаціями (Світовим банком, МВФ, Європейським банком реконструкції і розвитку), іноземними державами та іншими кредиторами.

3. За місцем розміщення позики поділяються на внутрішні (функціонують на внутрішньому фінансовому ринку) і зовнішні (функціонують на зовнішньому ринку кредитних ресурсів).

4. За правовим оформленням розрізняють державні позики, які надаються на основі угод, і позики, що забезпечуються випуском цінних паперів. В Україні, як і в усьому світі, використовують обидві форми: першу, як правило, для оформлення кредитів від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інститутів; другу – для мобілізації коштів на внутрішньому фінансовому ринку, тобто випуск облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), а також на міжнародних ринках позикового капіталу.

Інструментом залучення державами коштів на міжнародному ринку капіталів є **міжнародні облігації**, випущені емітентом у зарубіжній країні. Це єврооблігації, зарубіжні, глобальні та паралельні облігації.

Єврооблігації – це облігації, випущені емітентом у іншій країні, деноміновані в євровалюті й розміщені міжнародним синдикатом фінансових установ.

Зарубіжні облігації – це цінні папери, що випускаються емітентом на зарубіжному внутрішньому ринку, як правило, деноміновані у валюті зазначеного ринку і розміщуються національним синдикатом країни-кредитора. До зарубіжних облігацій належать:

– "Янки" (емісія в доларах США, яка здійснюється нерезидентами США,

гарантується синдикатом переважно американських фінансових установ, менеджером якого завжди є американський інвестиційний банк, і розміщується переважно у США. Випускаються тільки в іменній формі);

– "Самурай", "Шибосай" (приватне розміщення нерезидентами на фінансовому ринку Японії), "Бульдог" (на ринку Великобританії), "Матадор" (на ринку Іспанії).

Глобальні облігації – це облігації, що одночасно розміщуються як на євrorинку, так і на внутрішніх ринках; при цьому вони вільно обертаються між ринками.

Паралельні облігації – це позика, що складається з кількох кредитів, які одночасно розміщуються в різних країнах, причому кожна країна-учасниця залучає один або кілька кредитів у національній валюті. Умови випуску цих облігацій максимально стандартизовані й різняться тільки у виключних випадках (випускаються на пред'явника). Вперше концепцію паралельних облігацій запропонував американський інвестиційний банк "JP Morgan", і це було пов'язано з планами ЄС запровадити в 1999 р. єдину валюту – євро. Механізм паралельних облігацій полягає в тому, що емітент одночасно здійснює кілька емісій єврооблігацій, деномінованих у валютах, які найвірогідніше увійдуть у перший раунд валютного союзу. Кожна емісія має однакові умови (купон, строк погашення, документацію тощо) і передбачає реденомінацію в євро в разі його запровадження. За створення валютного союзу випущені на різних євrorинках облігації консолідуються в одну емісію. Таким чином, емітент забезпечує собі деноміновану в євро емісію, яка буде достатньою і ліквідною, щоб уникнути небажаних коливань цін, пов'язаних із введенням єдиної європейської валюти.

5. За способом первинного розміщення розрізняють цінні папери, що розміщуються за допомогою відкритого продажу, і такі, що розповсюджуються шляхом індивідуального розміщення.

У кожному конкретному випадку залежно від намірів держави аукціони для первинного розміщення державних цінних паперів проводяться за різними правилами. Центральний банк або інші фінансово-кредитні інститути є посередниками (агентами) під час відкритого продажу державних цінних паперів на аукціоні, що триває від кількох тижнів до кількох місяців. Умови продажу публікуються заздалегідь.

У разі індивідуального розміщення облігацій уряд проводить переговори з великими інвесторами про одержання кредиту від випуск боргових зобов'язань. На переговорах обговорюються також умови отримання кредиту (строки, обсяг випуску, процентна ставка тощо). Застосовують як приватне, так і публічне розміщення міжнародних облігацій.

6. За характером сплати розрізняють позики з відкладеними (частковими) і негайними платежами. Емісії з відкладеними (частковими) платежами – це облігації, при купівлі яких інвестори сплачують тільки певну частину ціни емісії, а решту – через кілька місяців. Емісії з негайними платежами – це облігації, всю суму випуску яких емітент одержує одразу.

7. За виплатою доходу державні позики можуть бути процентні (з

фіксованою чи плаваючою ставкою) з нульовим купоном (дисконтні), а також виграшні, процентно-виграшні, безпрограшні, безпроцентні.

Під процентною розуміють позику, дохід від якої визначають у певному проценті номіналу кожного цінного папера, сплачують на основі купонів або одноразово при погашенні, без щорічних виплат. При розміщенні дисконтних позик їх купують зі знижкою від номінальної вартості (з дисконтом), а погашають за номіналом. Різниця між ціною купівлі та погашення і є доходом інвестора. Прибуток за виграшними позиками власники цінних паперів одержують при погашенні зобов'язань у формі виграшів, що потрапили в тиражі виграшів. Державні цінні папери, на які не випали виграші, через певний час викуповуються за номіналом. Умовами випуску процентно-виграшних позик передбачається виплата частини доходу за купонами, а іншої – у формі виграшів. Безпрограшні випуски позик гарантують, що протягом терміну дії позики виграш припаде на кожний цінний папір. Безпроцентні позики не передбачають виплату доходу у грошовій формі, вони погашаються у формі надання різноманітних товарів підвищеного попиту.

У сучасних умовах функціонування ринку державних запозичень найчастіше використовують дві форми виплати доходу – сплата процентів і дисконту (для облігацій з нульовим купоном). Відсотковий платіж встановлюється фіксований або з плаваючим доходом. При використанні державних цінних паперів з плаваючим доходом процентні ставки враховують зміни кон'юнктури ринку: динаміку облікової ставки, рівень доходності державних цінних паперів та інфляцію.

8. За характером обігу державні цінні папери поділяють на такі, що вільно продаються і купуються, і такі, власники яких не можуть змінюватися.

9. За методами розміщення розрізняють добровільні та примусові позики. Нині в Україні кошти залучаються на принципах добровільності, вигідності та гарантованості повернення.

10. За терміном погашення державні позики бувають коротко-, середньо- та довгостроковими. Законодавство іноземних країн по-різному класифікує строки надання і повернення кредитів. Якщо більшістю визначено короткостроковий термін до одного року, то довгостроковими позиками в Німеччині є цінні папери з періодом 7-30 років, в Англії - понад 15 років, у Франції – 10-30 років, в Україні – понад 5 років.

11. За типом запозичення державні позики поділяють на некомерційні та комерційні. Перші найчастіше надаються іноземними країнами, міжнародними фінансовими організаціями, які зазвичай позичають на довгостроковий період, на пільгових умовах (відстрочення погашення позики), з порівняно невисокою процентною ставкою за кредитні ресурси. Напрямки та обсяги використання отриманих коштів контролюють кредитори. Умови надання позик можуть включати перелік економічних і політичних вимог до дій країни-позичальника. Комерційні позики (фідуціарні) – це запозичення на зовнішніх ринках капіталу з метою фінансування дефіциту бюджету. Фідуціарна основа передбачає надання

іноземними банками позики Україні за рахунок коштів, отриманих від випуску і розміщення серед інвесторів облігацій банку-фідуціарія. Відповідальність за погашення облігацій та сплату відсотків несе держава, що позичає кошти, а не банк-фідуціарій. У вітчизняній практиці фідуціарні позики були номіновані в доларах, дойчмарках та євро, частина зобов'язань вже реструктуризована урядом України.

12. За напрямками використання розрізняють такі кредити:

- на фінансування дефіциту бюджету та погашення державного боргу;
- на підтримку національної валюти і фінансування платіжного балансу;
- на фінансування інвестиційних та інституційних проектів, у тому числі під гарантію уряду;
- на фінансування експорту товарів (робіт, послуг).

Значною є питома вага кредитних ресурсів, що надходять із зовнішніх джерел.

13. За характером погашення заборгованості розрізняють кредити з поверненням одноразово і частинами. Застосовують три варіанти погашення позик: позика погашається рівними частинами протягом кількох років; щоразу наростаючими сумами (застосовується тоді, коли передбачається в перспективі щорічне збільшення доходів держави); сумами, які кожного разу зменшуються (застосовується тоді, коли передбачається, що зменшуватимуться доходи держави чи збільшуватимуться державні видатки).

II. Запозичення засобів загальнодержавного позичкового фонду, як форма державного кредиту характеризуються тим, що державні кредитні установи безпосередньо (не опосередковуючи ці операції купівлею державних цінних паперів) передають частину кредитних ресурсів на покриття витрат уряду. Ця форма державного кредиту функціонує в тоталітарному суспільстві. Вона сприяє розвитку інфляційних процесів, що особливо небезпечно в умовах жорсткого контролю за емісією грошових знаків з боку демократично обраних органів тому повна нормалізація відносин між державою і кредитною системою лежить на шляху визнання неможливості прямої позики позичкових засобів для покриття бюджетного дефіциту.

III. Казначейські позички виражають відносини надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади за рахунок бюджетних засобів на умовах зворотності, терміновості і платності. В даний час у нашій країні ця форма активно не використовується. Казначейські позички на відміну від банківського кредитування, видається на пільгових умовах не мають комерційної мети, а є засобом підтримки життєво важливих для народного господарства економічних структур.

IV. Гарантовані позики – це така форма державного кредиту, коли уряд гарантує повернення позик, які отримують юридичні особи (підприємства, організації). Державні гарантії надаються на умовах платності, строковості з майнового забезпечення та зустрічних гарантій, отриманих від інших суб'єктів. По гарантованих позиках уряд несе

фінансову відповідальність тільки у випадку неплатоспроможності платника.

3.

Поняття державного боргу

З поняттям державного кредиту тісно пов'язане поняття державного боргу, що відображає загальну суму заборгованості держави своїм кредиторам. Державний борг – це сума, отримана від емісії державних боргових зобов'язань чи кредитів, наданих іноземними кредиторами, а також проценти, які необхідно сплатити кредиторам за користування коштами.

Державний борг є характеристикою результативності всіх зроблених державних кредитних операцій. Його абсолютна величина, динаміка і темпи зміни відбивають стан економіки і фінансів країни, ефективність функціонування державних структур. На стан державного боргу істотно впливають щорічні операції в сфері державного кредиту: одержання нових позик і умови їхнього подання, з одного боку, і розміри погашень і виплачуваних відсотків, з іншого.

Суму заборгованості та процентів, що підлягають сплаті в поточному періоді (році), називають *поточним державним боргом*. Загальну суму заборгованості та процентів, що мають бути сплачені, називають *капітальним державним боргом*. Розрізняють також *зовнішній борг* – іноземним кредиторам як результат залучення коштів на міжнародному фінансовому ринку та *внутрішній* – результат залучення коштів на внутрішньому національному ринку. Вважається, що наявність внутрішнього боргу є більш сприятливим для фінансового розвитку країни, ніж нарощування зовнішніх запозичень. Це пов'язано з тим, що державним органам управління відносно простіше здійснювати управління внутрішнім боргом, включати проведення його реструктуризації. Крім того, виплати держави за внутрішніми зобов'язаннями є вкладками в національну економіку, а не відволікають капітал за кордон. Разом з тим, іноземні запозичення дають змогу державним органам управління залучити додаткові фінансові ресурси з метою фінансування тих програм, які неможливо забезпечити внутрішніми джерелами.

Також розрізняють номінальну суму державного боргу і його реальну величину. *Номінальний борг* визначається як величина заборгованості виражена в грошовій формі в розрахунку на поточний період. *Реальний* рівень боргу залежить від темпів інфляції, а також від грошової політики центрального банку. Так, підвищення процентних ставок за кредитами, які надаються центральним банком уряду, як правило, приведе до збільшення реального розміру державного боргу.

Боргова безпека держави – це дотримання такого рівня державної заборгованості, який задовольняє потреби держави у фінансових ресурсах, дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни і, при цьому, не ставить під загрозу можливість виконання державою своїх функцій та зобов'язань щодо погашення та обслуговування боргів зокрема.

Поліпшення боргової ситуації в країні обумовлене виваженою

борговою політикою уряду, спрямованою на зменшення вартості державних запозичень та подовженням терміну їх погашення. Україна віддає перевагу запозиченням на міжнародних ринках, що пояснюються як значно нижчими відсотковими ставками зовнішніх запозичень, так і станом внутрішнього ринку капіталу. Так, внутрішні ресурси країни не відволікаються на бюджетні потреби, а спрямовуються банківською системою на кредитування реального сектора економіки, що сприяє економічному зростанню держави.

Показник відношення державного боргу до ВВП в Україні є одним з найнижчих серед країн, що межують з Україною, та у 2,3-9,3 рази нижчий за показник у розвинених країнах світу.

І хоча існують деякі методологічні розбіжності в обліку такого боргу між цими країнами та Україною – загальна картина залишається незмінною: показник відношення державного боргу України до ВВП є достатньо низьким, що дозволяє говорити про запас фінансової стійкості економіки України. Саме тому оцінку дає Світовий банк ситуації з державним боргом України (звіт „Створення фіскального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України” від 14.09.2006 р.).

У світовій практиці використовуються декілька способів погашення державного боргу:

1. Проведення передбачених умовами позик виплат основного боргу в установлені строки.
2. Здійснення рефінансування позик.
3. Викуп боргу, або обмін боргових зобов'язань на інші активи, які знаходяться в державній власності.
4. Списання боргу повністю або частково, яке проводиться за ініціативою боржника та рішенням кредиторів.
5. Анулювання (повна відмова) від виплати боргу.

Рефінансування державного боргу – це погашення боргу за рахунок коштів, мобілізованих шляхом емісії і розміщення нових боргових цінних паперів або проведення реструктуризації позик.

Реструктуризація боргу – це угода про прийняття нового плану погашення боргу.

Таким чином, державний борг справляє дуже значний вплив на загальноекономічний стан країни і обумовлює фінансову політику держави у зв'язку з необхідністю його обслуговування та погашення.

Головним завданням управління державним боргом є підтримання ринкових умов, за яких тепер і в майбутньому у внутрішніх та іноземних покупців державних облігацій буде максимальне бажання фінансувати уряд.

Обслуговування державного боргу

Обслуговування державного боргу – це комплекс заходів держави з погашення позик, виплати процентів за ними, уточнення і зміни умов погашення випущених позик, недопущення дефолту.

Обслуговування внутрішнього боргу займаються, як правило, емісійні банки країн, які виступають фінансовими агентами казначейства або Міністерства фінансів. Для прикладу, у США – це федеральні резервні банки

(насамперед, Федеральний резервний банк м. Нью-Йорка), у Великобританії – Банк Англії, у Франції Банк де Франс. На ці банки покладено і первинне розміщення нових випусків державних зобов'язань.

Дефолт

Управління державним боргом країни повинне вестися так, щоб не допустити дефолта. *Дефолт* – це неспроможність країни заплатити за своїми боргами. Коли країна оголошує дефолт, то все її майно за кордоном може перейти в руки її кредиторів.

Контрольні запитання

1. Взаємозв'язок і відмінність між державним і банківським кредитами.
2. Назвіть причини існування державного кредиту.
3. Які існують види державного кредиту?
4. Назвіть форми державного кредиту.
5. Яка суть і класифікація державних позик?
6. Яке існує правове оформлення державних позик?
7. Назвіть види державного боргу?
8. Що таке обслуговування державного боргу?
9. В чому полягає мета управління державним боргом?
10. Які існують джерела погашення державного боргу?

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідну відповідь:

1. Державний кредит як ланка фінансової системи характеризує:

- а) фінансові відносини у сфері централізованих державних фінансів;
- б) централізацію фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань і проблем;
- в) відносини, при яких держава виступає позичальником, а кредиторами – будь-які юридичні та фізичні особи, враховуючи і кредити інших країн;
- г) надбудову, через яку координується діяльність цієї фінансової системи.

2. Державний кредит – це:

- а) позика, яка надається від імені держави фізичним особам;
- б) сукупність відносин, у яких держава виступає у ролі позичальника коштів, кредитора та гаранта;
- в) грошові відносини між державою та фізичними і юридичними особами з приводу сплати податків;
- г) заборгованість державних підприємств перед постачальниками.

3. Які основні причини існування державного кредиту:

- а) потреба держави у нарощуванні прибутків;
- б) виплата додаткових пенсій;
- в) бюджетний дефіцит;
- г) бюджетний дефіцит, постійно зростаючі потреби держави.

4. Розрізняють такі форми державного кредиту:

- в) акції і облігації;
- г) товарна і грошова;
- д) готівкова і безготівкова;
- е) строкова і безстрокова.

5. Державний кредит містить такі елементи:

- а) державні позики, кошти населення в ощадних банках, грошово-речові лотереї;

- б) валюту певної країни та вільноконвертовану валюту;
- в) державні резерви;
- г) резерви НБУ та комерційних банків.

6. У яких випадках ощадна справа належить до державного кредиту:

- а) при виплаті пенсій населенню;
- б) у випадку, якщо залучені кошти населення спрямовуються до бюджету і на придбання державних цінних паперів;
- в) при реалізації лотерей;
- г) при здійсненні будь-яких операцій ощадним банком.

7. Що розуміють під міжнародним кредитом:

- а) валютні резерви НБУ;
- б) відносини між державами з приводу передання валютних цінностей чи товарних кредитних ресурсів на умовах їх поверненості та платності;
- в) вільноконвертовані валюти за їх використанням при розрахункових операціях;
- г) дотації, гранти та донорські внески міжнародних фінансових інституцій.

8. Згідно з правовим оформленням, державні позики поділяються на:

- а) позики на підставі угод і цінні папери;
- б) готівкові і безготівкові;
- в) товарні і грошові;
- г) фонди і резерви.

9. За місцем розміщення державні позики класифікують як:

- а) готівкові і безготівкові;
- б) внутрішні і зовнішні;
- в) державні і місцеві;
- г) ринкові і неринкові.

10. За правом емісії державні позики – це ті, що:

- а) випускаються місцевими органами влади;
- б) емітуються центральними органами управління;
- в) емітуються комерційними банками у форми ощадних сертифікатів;
- г) емітуються державними підприємствами у формі облігацій.

11. За терміном погашення державні позики бувають:

- а) строкові і безстрокові;
- б) фіксовані і плаваючі;
- в) коротко-, середньо-, і довгострокові;
- г) витрати і дисконти.

12. За характером виплат доходу виділяють такі державні позики:

- а) з одноразовою виплатою;
- б) з виплатою частинами;
- в) відсоткові, виграшні та дисконтні;
- г) заставні та беззаставні.

До кожного із перелічених визначень доберіть відповідний термін або поняття:

1. Державний кредит – це	1) визнання державою своєї неплатоспроможності
2. На відміну від податків державний кредит:	2) внутрішній і зовнішній
3. На відміну від інших видів кредиту:	3) державний і місцевий
4. Функції державного кредиту:	4) доходи від інвестування у високоефективні проекти; додаткові

	надходження від податків; економія коштів від зменшення видатків; емісія грошей; залучення нових позик
5. Класифікація державного кредиту за правовим оформленням:	5) з плаваючим і твердим доходом
6. Класифікація державного кредиту за місцем розміщення:	6) з правом дострокового погашення і без права дострокового погашення
7. Класифікація державного кредиту за правом емісії:	7) забезпеченням є все майно; не мають конкретного цільового характеру
8. Класифікація державного кредиту за можливістю обігу:	8) заставний і беззаставний
9. Класифікація державного кредиту за забезпеченням:	9) конверсія; консолідація; уніфікація; відстрочка; реструктуризація
10. Класифікація державного кредиту за терміном:	10) короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий
11. Класифікація державного кредиту за мірою фіксації доходу:	11) має добровільний характер; умовою надання є повернення і платність
12. Класифікація державного кредиту за характером сплати доходу:	12) одночасно і частинами
13. Класифікація державного кредиту в залежності від зобов'язання позичальника дотримуватись термінів погашення позики:	13) наявність кредиторів; довіра їх до держави; зацікавленість у наданні позик; можливість держави повернути борг і сплатити дохід
14. Класифікація державного кредиту за варіантом погашення заборгованості:	14) позики на підставі угод та забезпечені випуском цінних паперів
15. Умови випуску державних позик:	15) поточний; капітальний; внутрішній; зовнішній
16. Джерела погашення державних позик:	16) процентний, вирашаний і дисконтний
17. Державний борг – це	17) ринковий і неринковий
18. Види державного боргу:	18) розподільча, регулююча, контролююча
19. Дефолт – це	19) сума заборгованості держави своїм кредиторам
20. Способи коригування позикової політики для недопущення дефолту:	20) сукупність економічних відносин між державою і юридичними, фізичними особами, іноземними країнами, міжнародними фінансовими установами з приводу залучення коштів на поворотній і платній основі

Теми рефератів

1. Державний борг України: причини виникнення та джерела погашення.
2. Соціально-економічна сутність державного кредиту.
3. Проблеми покриття внутрішнього і зовнішнього боргу в Україні.
4. Види державного боргу і методи його фінансування.
5. Управління державним боргом країни.
6. Проаналізуйте ситуацію з державним боргом в одній з розвинутих країн за останні 10 років (за вибором студента). Зробіть висновки про вплив державного боргу на економіку країни.
7. Негативні наслідки зростання державного боргу для демократичних країн.

Список рекомендованої літератури

1. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит.: Навчально-методичний посібник. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К: ЦУЛ, 2002. – 336 с.
2. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: Навч.посібник.- К.: Атіка, 2002.
3. Бюджетний кодекс України. Ухвалений Верховною Радою України 22.03.2001 р.
4. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. - К.: НІОС, 2001.
5. Василик О.Д., Павлюк К.В. Державні фінанси України: Підручник. - К.: НІОС, 2002.
6. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.97 р. № 280/97-ВР. // Відомості Верховної ради України. - 1997. -№24.
7. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. Посібник. – 2-ге вид., доп.і перероб. – К.: КНЕУ,2001.
8. Опарін В.М. та ін. Бюджетна система: Навч.-метод. посібник для самоств. вивч. дисц. – 2-ге вид, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 336 с.
9. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч.посібник. - К: Знання-Прес, 2002. - 495 с.
10. Петровська І. О., Клиновий Д.В. Фінанси (з елементами статистики фінансів). Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ, 2002. - 300 с.
11. Финансы: Учебник. / Под ред. Л.А. Дробозиной. – М.: Финансы, 2000. – 525 с.

Тема 7.

Фінанси суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій

Зміст:

1. *Поняття фінансів підприємств. Організація фінансових відносин підприємств*
2. *Методи організації фінансової діяльності підприємств*
3. *Фінансові ресурси підприємств*
4. *Економічна сутність прибутку. Розподіл та використання прибутку на підприємстві*

1.

Поняття фінансів підприємств. Організація фінансових відносин підприємств

Головною ланкою економіки в ринкових умовах господарювання є підприємства, які виступають у ролі господарюючих суб'єктів. Вони здійснюють виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність, у результаті якої виробляють відповідні види продукції, реалізують її, отримують доходи і накопичення, розподіляють їх, формують відповідні фонди грошових коштів.

На підприємствах відбуваються основні господарські процеси, які формують фундамент економічної структури суспільства. Тому фінансові відносини у матеріальному виробництві впливають на всю систему взаємозв'язків у суспільстві. Завдяки фінансам підприємств здійснюються як

процес виробництва на самому підприємстві, так і створюються бюджетні й позабюджетні фонди, проводяться різні види страхувань.

Фінанси господарських суб'єктів – це економічні відносини, що пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів на мікроекономічному рівні в процесі відтворення.

Фінанси підприємницьких структур одна із основних ланок фінансової системи держави. Специфіка фінансів підприємств – за їх допомогою мобілізуються кошти і створюються фонди фінансових ресурсів не для подальшого перерозподілу (державні фінанси), а для обслуговування процесу виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг.

Фінанси підприємств безпосередньо пов'язані з рухом грошових коштів. Грошові відносини перетворюються на фінансові, коли рух грошових коштів стає відносно самостійним. Таке відбувається в процесі формування, розподілу, використання грошових доходів та фондів згідно з цільовим призначенням у формі фінансових ресурсів

Об'єктом фінансів підприємств є економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

Суб'єктом виступають підприємства та організації, банківські установи та страхові компанії, позабюджетні фонди, інвестиційні фонди, аудиторські фірми та інші суб'єкти господарювання які є юридичними особами.

Обов'язковими передумовами ефективного функціонування фінансів підприємств є:

- різноманітність форм власності;
- свобода підприємництва та самостійність у прийнятті рішень;
- вільне ринкове ціноутворення та конкуренція;
- самофінансування підприємства;
- правове забезпечення правил економічної поведінки всіх суб'єктів підприємницької діяльності;
- обмеження і регламентація державного втручання в діяльність підприємств;

У процесі відтворення фінанси підприємств, як економічна категорія, проявляються та виражають свою суть, свою внутрішню властивість через такі **функції**: формування фінансових ресурсів, розподільча і контрольна.

Крім згаданих головних функцій, в економічній і фінансовій літературі наводяться і інші функції фінансів підприємств: забезпечуюча, стимулююча, регулююча, формування грошових фондів і їх використання та ін. Ці функції не мають свого економічного змісту та самостійності.

Рис 7.1. Функції фінансів підприємств у процесі відтворення

При функціонуванні фінансів підприємницьких структур встановлюються відповідні економічні відносини і взаємозв'язки при створенні і використанні фондів фінансових ресурсів як у межах цього підприємства, так і з зовнішніми суб'єктами.

Фінансові відносини

Зовнішні		Внутрішні
<i>Розподілу</i>	<i>Обміну</i>	
- з керівниками і корпоративними органами	- розрахунки між покупцями і постачальниками	- розподіл доходу і формування прибутку
- з учасниками фінансового ринку		- розподіл і використання чистого прибутку
- з бюджетом		- формування фондів підприємств
- з цільовими державними фондами		
- зі страховими компаніями		
- з банками		

Модель фінансової діяльності підприємства:

$$\Gamma - T - \dots \text{ Виробництво } \dots - T'' - \Gamma'$$

де, Γ – початково авансовані кошти у процес виробництва (статутний капітал, бюджетні асигнування, банківські кредити);

T – витрати підприємства на оплату матеріальних і трудових ресурсів;

T' – готова продукція;

$\Gamma' = \Gamma +$ грошові нагромадження.

Грошові нагромадження = (непрямі податки + прибуток).

2.

Методи організації фінансової діяльності підприємств

Основною організаційною ланкою народного господарства України є **підприємництво**, це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має право юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку діяльність з метою одержання прибутку.

Підприємства можуть бути наступних видів:

- *приватне*, засноване на власності фізичної особи;
- *колективне*, засноване на власності трудового колективу підприємства;
- *господарське товариство* (акціонерне, з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, з повною відповідальністю, командитне);
- *підприємство*, засноване на власності об'єднання громадян;
- *комунальне*, засноване на власності територіальної громади;
- *державне*, засноване на державній власності.

Фінансова робота являє собою систему економічних заходів по визначенню фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для забезпечення виконання планів економічного і соціального розвитку підприємств, здійснення контролю за їх цільовим та ефективним використанням.

Основними завданнями фінансової роботи є:

- мобілізація фінансових ресурсів у розмірі, необхідному для забезпечення нормального процесу виробництва і розширення виробничих фондів в обсягах, встановлених планами;
- пошук шляхів збільшення прибутку і збільшення рентабельності виробництва;
- своєчасне виконання зобов'язань перед різними ланками фінансово-кредитної системи: перед бюджетом - по сплаті встановлених податків і платежів; перед централізованими позабюджетними фондами - по сплаті встановлених платежів; перед банками - по поверненню кредитів і сплаті відсотків по них;
- своєчасне виконання зобов'язань перед постачальниками по оплаті товарно-матеріальних цінностей, перед робітниками по оплаті праці;
- контроль за збереженням і використанням обігових активів і прискоренням їх обертання;
- контроль за раціональним і цільовим використанням фінансових ресурсів.

Фінансова робота складається з таких основних **складових**:

- фінансове планування та прогнозування;
- оперативна фінансова робота;
- аналіз і контроль за фінансовою діяльністю підприємств.

Фінансове планування, виступаючи однією з найважливіших функцій управління підприємством, передбачає складання фінансових планів (включаючи кредитні й касові) та інших фінансово-економічних розрахунків по визначенню витрат і джерел покриття в різних сферах діяльності підприємства.

Оперативна (поточна) фінансова робота на підприємстві спрямовується на практичне втілення фінансового забезпечення підприємницької діяльності, на постійну підтримку ліквідності та платоспроможності на належному рівні.

Аналіз та контроль фінансової діяльності підприємства – це діагноз його фінансового стану, що уможливорює визначення недоліків та прорахунків, виявлення та мобілізацію внутрішньо-господарських резервів, збільшення дохідності, зменшення витрат виробництва, підвищення рентабельності підприємства.

Робота підприємства може бути організована наступними методами:

1. Комерційний розрахунок

2. Неприбуткова діяльність

3. Кошторисне фінансування

1. **Комерційні** підприємства здійснюють свою діяльність на засадах комерційного розрахунку. Принципи комерційного розрахунку:
 - *господарська і юридична самостійність*. Проявляється у можливості прийняття самостійних рішень з питань виробничої адреси, поточного рахунку в банку, самостійність балансу;
 - *самоокупність* – покриття власними доходами витрат на просте відтворення;
 - *прибутковість* – покриття витрат на просте відтворення і формування прибутку;
 - *самофінансування* – покриття за рахунок отриманого прибутку витрат на просте відтворення, дебіторської заборгованості, кредитів і відсотків на них;
 - *фінансова відповідальність* за результати діяльності, своєчасне виконання зобов'язань, сплату податків.
2. **Неприбуткова** діяльність підприємств зумовлена забезпеченням ними певних потреб суспільства (освіта, охорона здоров'я, культура, наука). Принципи неприбуткової діяльності:
 - *господарська і юридична самостійність* що має певні обмеження:
 - з боку замовників, які визначають характер і напрями діяльності;
 - з боку держави, що регламентує рівень витрат.
 - *самоокупність*;

– *фінансова відповідальність*.

3. **Кошторисне фінансування** пов'язане із покриттям видатків за рахунок державного чи місцевого бюджетів на основі складених кошторисів. Принципи кошторисного фінансування:

- *плановість* – виділення коштів здійснюється згідно з плановими документами та кошторисом;
- *цільовий характер* – виділені кошти спрямовуються лише на цілі, передбачені кошторисами;
- *виділення коштів залежно від характеру показників діяльності установи* – фінансування здійснюється згідно з кошторисом, виходячи з фактичних оперативних показників;
- *підзвітність* – звітність бюджетної установи керівним розпорядникам коштів.

Залежно від форм власності, передбачених Законом, підприємства можуть бути приватними, комунальними, колективними, державними, а також змішаними.

Організаційно-правова форма господарювання визначає зміст фінансових відносин у процесі формування статутного капіталу, відповідальність за зобов'язаннями, розподіл і використання прибутку. Згідно з господарським кодексом України господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та громадянами шляхом об'єднання їх майна та участі у підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарські товариства створюються і діють на підставі установчих документів (установчого договору, статуту).

Залежно від характеру інтеграції (осіб чи капіталу) та міри відповідальності за зобов'язаннями (повна чи часткова) **господарські товариства** – поділяються на акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Товариство є власником майна, переданого йому засновниками і учасниками у власність, а також продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності і одержаних доходів.

Акціонерним визначається товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки майном товариства. Акціонери відповідають за зобов'язання товариства виключно у межах належних їм акцій. Загальна номінальна вартість випущених акцій складає статутний капітал акціонерного товариства.

Акціонерні підприємства можуть бути закритими і відкритими.

Акції **відкритого акціонерного товариства** можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки і купівлі-продажу на біржах. Акціонери відкритого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

Акції закритого акціонерного товариства розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважно право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства.

Товариство з обмеженою відповідальністю визначається товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники такого товариства несуть відповідальність виключно у межах їхніх вкладів.

Товариство з додатковою відповідальністю визначається товариство, статутний капітал якого поділено на частки, розміри яких визначені установчими документами товариства. Учасники такого товариства відповідають за його борги у межах своїх внесків до статутного капіталу, а у разі недостатності цих сум – додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника.

Повним визначається товариство, усі учасники якого займаються спільно підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством визнається товариство, в якому разом з одним або більше учасників, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язання товариства всім своїм майном, бере участь один або більше учасників, відповідальність яких обмежується внеском у майні товариства.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники, присутні в діяльності товариства – лише своїми вкладками (вкладники).

Селянські (фермерські) господарства є формою підприємництва, спрямованою на виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію. В сільському господарстві їхня кількість постійно збільшується.

Малими визнаються підприємства в яких середньооблікова численність працюючих за звітний період (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисяч євро за середньорічним курсом НБУ щодо гривні.

Великими підприємствами визначаються підприємства, в яких середньооблікова численність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом НБУ.

Усі інші підприємства визнаються **середніми**.

3.

Фінансові ресурси підприємств

Загальна сума **фінансових ресурсів** кожного підприємства складається з таких елементів: статутний фонд; резервний фонд; амортизаційний фонд; спеціальні фонди; нерозподілений (тимчасово не використаний) прибуток; кредиторська заборгованість усіх видів; короткострокові і довгострокові кредити комерційних банків; кошти для фінансування капітальних вкладень та інші кошти, відображені в пасиві бухгалтерського балансу підприємства.

Фінансова діяльність підприємств здійснюється за такою схемою:

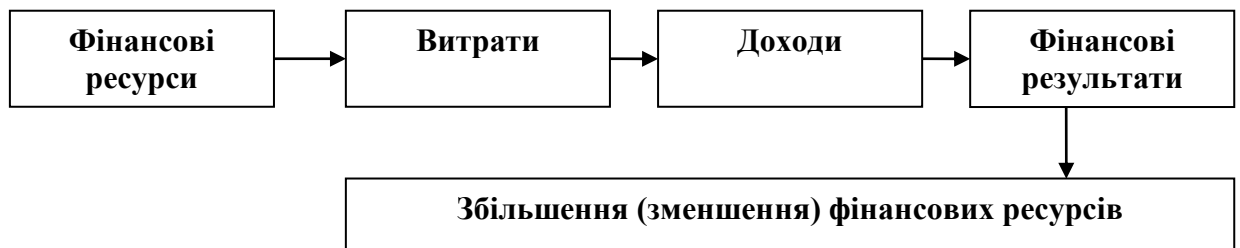

Рис 7.2. Механізм фінансової діяльності підприємств

В економічній теорії ресурси (виробничі ресурси) прийнято поділяти на чотири групи:

- природні;
- матеріальні;
- трудові;
- фінансові.

Фінансові ресурси підприємства – це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства. Кошти, спрямовані в основні та оборотні засоби при формуванні статутного фонду, являють собою **початкові фінансові ресурси підприємства.**

Фінансові ресурси спрямовуються на придбання основних і оборотних засобів. **Основні засоби** – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або у інших видах діяльності, очікуваний строк корисного використання яких більше одного року. Основні засоби використовуються протягом тривалого часу, зберігають натурально-речову форму і по частинах переносять свою вартість на виготовлену продукцію.

Класифікація основних засобів:

1. Основні засоби

1.1. Земельні ділянки.

Капітальні витрати на поліпшення земель.

Будинки, споруди, передавальні пристрої,

Машини та обладнання.

транспортні засоби,

Інструменти, прилади, інвентар (меблі).

Робоча і продуктивна худоба.

Багаторічні насадження.

Інші основні засоби.

2. Інші необоротні нематеріальні активи.

2.1. Бібліотечні фонди.

2.2. Малоцінні необоротні матеріальні активи.

2.3. Тимчасові (не титульні) споруди.

2.4. Природні ресурси.

2.5. Інвентарна тара.

2.6. Предмети прокату.

2.7. Інші необоротні матеріальні активи.

Процес перенесення основних засобів на продукцію, що виробляється має назву **амортизації**.

Оборотні активи – це грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом року. Оборотні активи знаходяться постійно в обігу підприємства, є однією з умов простого відтворення на підприємстві.

Основні та оборотні засоби характеризують потенціал, тобто можливість підприємства у проведенні витрат з метою отримання прибутку.

Фінансові ресурси підприємств - це власний, позичений та залучений грошовий капітал, який використовується підприємствами для формування своїх активів та здійснення виробничо-фінансової діяльності з метою отримання відповідного доходу, прибутку.

До фінансових ресурсів належать грошові фонди підприємства, а також частина грошових коштів, яка не входить до складу фондів.

Складовими фінансових ресурсів підприємства є:

- статутний капітал;
- додатково вкладений капітал;
- інший додатковий капітал;
- резервний капітал;
- нерозподілений прибуток;
- амортизаційні відрахування;
- забезпечення подальших витрат і платежів;
- довготермінові і короткотермінові кредити банків;
- відтерміновані податкові зобов'язання;
- кредиторська заборгованість усіх видів (зі страхування, за авансами одержаними, за вексями виданими, з оплати праці, за розрахунками з учасниками тощо).

Класифікація фінансових ресурсів підприємства

1. За етапами формування	Початкові (тобто ті, з якими підприємство розпочинає свою діяльність (статутний капітал);
	Прирощені (набуті (прирощені) — отримані підприємством у результаті його діяльності у формі чистого доходу

	(прибутку та амортизації), субсидій, дотацій тощо)
2. За характером використання	Матеріалізовані (вкладені в основні засоби, запаси, виробництво, готову продукцію тощо)
	Грошові фінансові ресурси (грошові кошти та їх еквіваленти)
3. За правом власності	Власні (статутний, пайовий капітал)
	Позичені (банківські кредити)
	Залучені (бюджетні асигнування, кредиторська заборгованість)
4. За джерелом формування	Внутрішні (чистий прибуток від усіх видів діяльності, амортизація основних засобів і нематеріальних активів, кошти, що передані до статутного капіталу (первинна емісія акцій))
	Зовнішні (банківські позички, позабанківські форми отримання позичкових ресурсів, кошти, що отримуються для поповнення статутного капіталу (додаткова емісія акцій))
5. За формою реалізації	Матеріальні (вкладені в основні засоби, запаси, незавершене виробництво тощо); Нематеріальні (вкладені в нематеріальні активи); Фінансові (вкладені у фінансові активи)

Для здійснення господарської діяльності, отримання продукції, доходів і накопичень підприємства використовують окремі види ресурсів: матеріальні, трудові, фінансові, а також грошові кошти. При цьому матеріальні ресурси складають основу процесу виробництва, їх формування здійснюється, як правило, за рахунок різних джерел: власних активів підприємства, позичених та залучених.

Фінансові ресурси можуть бути використані як в фондовій, так і в нефондовій формах. Історично використання фінансових ресурсів здійснюється, в основному, через грошові фонди спеціального цільового призначення. Фондова форма використання фінансових ресурсів об'єктивно обумовлена потребами розширеного відтворення і має деякі переваги порівняно з нефондовою, а саме:

- дозволяє тісніше ув'язати задоволення конкретних потреб підприємства з його економічними можливостями;
- забезпечує концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку виробництва;
- дає можливість повніше ув'язати суспільні, колективні і особисті інтереси для інтеграції зусиль по розвитку виробництва.

Фінансові фонди підприємства — це сукупність його коштів, які мають певний порядок створення й використання.

З теоретичної точки зору грошові фонди підприємства можуть включати амортизаційний фонд, фонд розвитку виробництва, фонд соціального розвитку, фонд матеріального стимулювання тощо (рис. 11.5), але в практичній діяльності деякі з вище названих фондів не формуються.

Сукупність фондів, що створюються на підприємстві поділяються на дві групи: фонди загальногосподарського і фонди спеціального (цільового) призначення. До фондів загальногосподарського призначення належать: статутний, пайовий і резервний. Вони забезпечують фінансовими ресурсами головну і найвагомішу частку майна підприємства. До фондів спеціального призначення належать: фонд коштів, що спрямовується на розвиток і вдосконалення виробництва, фонд коштів, які спрямовуються на соціальні потреби, фонд заохочення, амортизаційний фонд, фонд ризику та інші, створення яких здійснюється підприємствами самостійно відповідно зі статутними завданнями підприємства і положенням про фонди.

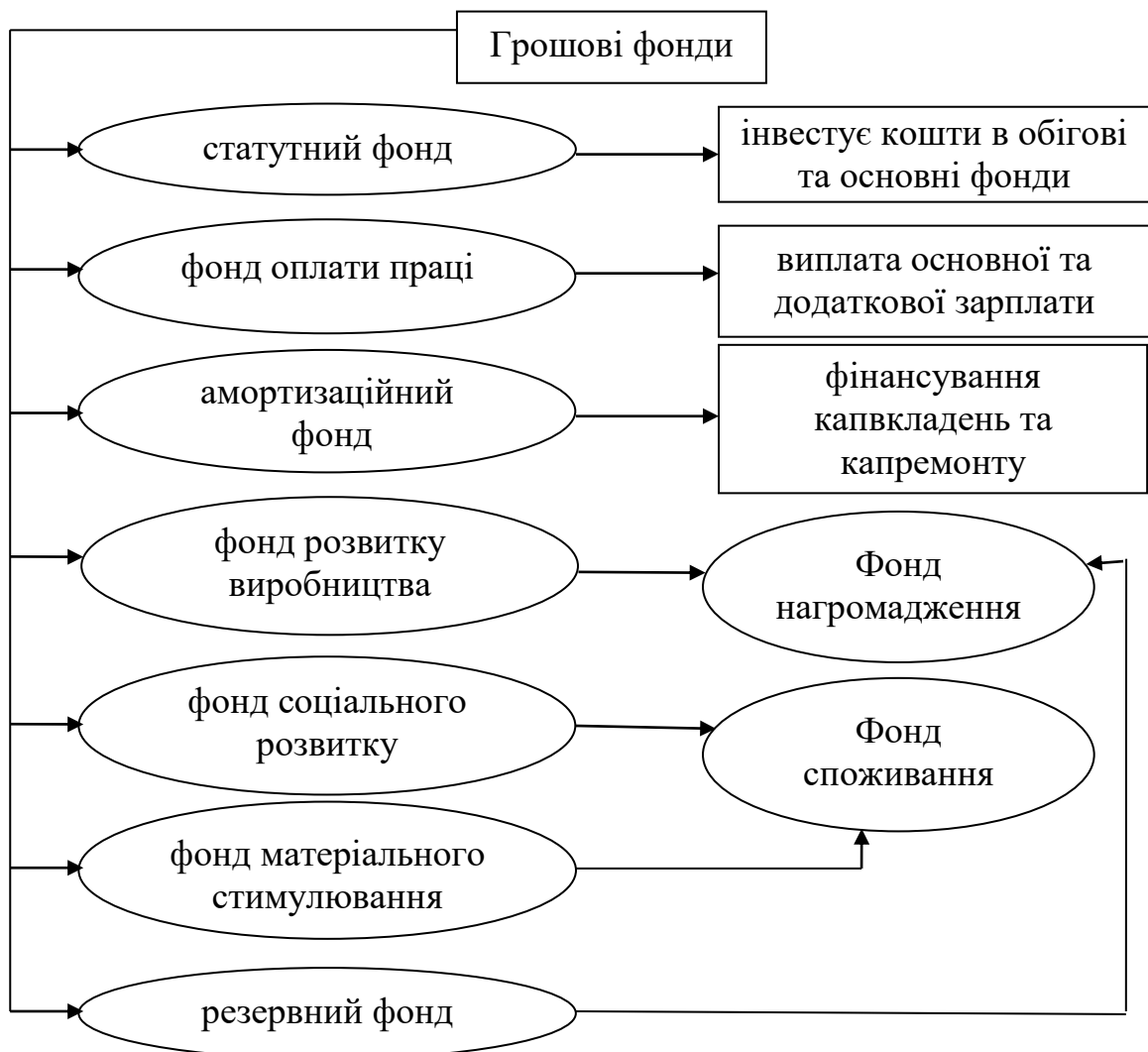

Рис 7.3. Грошові фонди підприємства

Вони виступають кінцевою дією, метою, частіше всього, розподільчої функції. Тобто регулювання здійснюється за допомогою і через розподіл. Формування грошових фондів також здійснюється шляхом розподілу

відповідних доходів і накопичень підприємств.

Разом з цим, можлива і нефондова форма використання фінансових ресурсів (при виконанні платіжних зобов'язань перед бюджетом, банками тощо).

Усі види перерахованих вище джерел беруть участь як у формуванні активів підприємства, так і в здійсненні його виробничо-фінансової діяльності з метою отримання відповідного доходу, прибутку.

За рахунок фінансових ресурсів здійснюються витрати на виробництво і реалізацію товарів, робіт, послуг, а також інші витрати, пов'язані з діяльністю підприємства. Витрати – виражені в грошовій формі, витрати матеріальних, трудових, фінансових ресурсів на здійснення господарської діяльності.

Класифікація витрат підприємства

1. За видом діяльності	- поточні
	- капітальні
	- фінансові
2. За напрямками фінансування	- виробництво і реалізація продукції
	- відтворення основних засобів
	- операційні заходи
	- соціальні цілі
3. За джерелами фінансування	- за рахунок власних фінансових ресурсів
	- за рахунок залучених коштів
	- за рахунок позичкових коштів
4. За економічною ознакою	- матеріальні витрати
	- амортизація
	- заробітна плата
	- нарахування на зарплату
	Інші витрати

На основі здійснених витрат у підприємства формуються **доходи**. Доходи виступають об'єктом розподільчих відносин. Вони поділяються на такі групи:

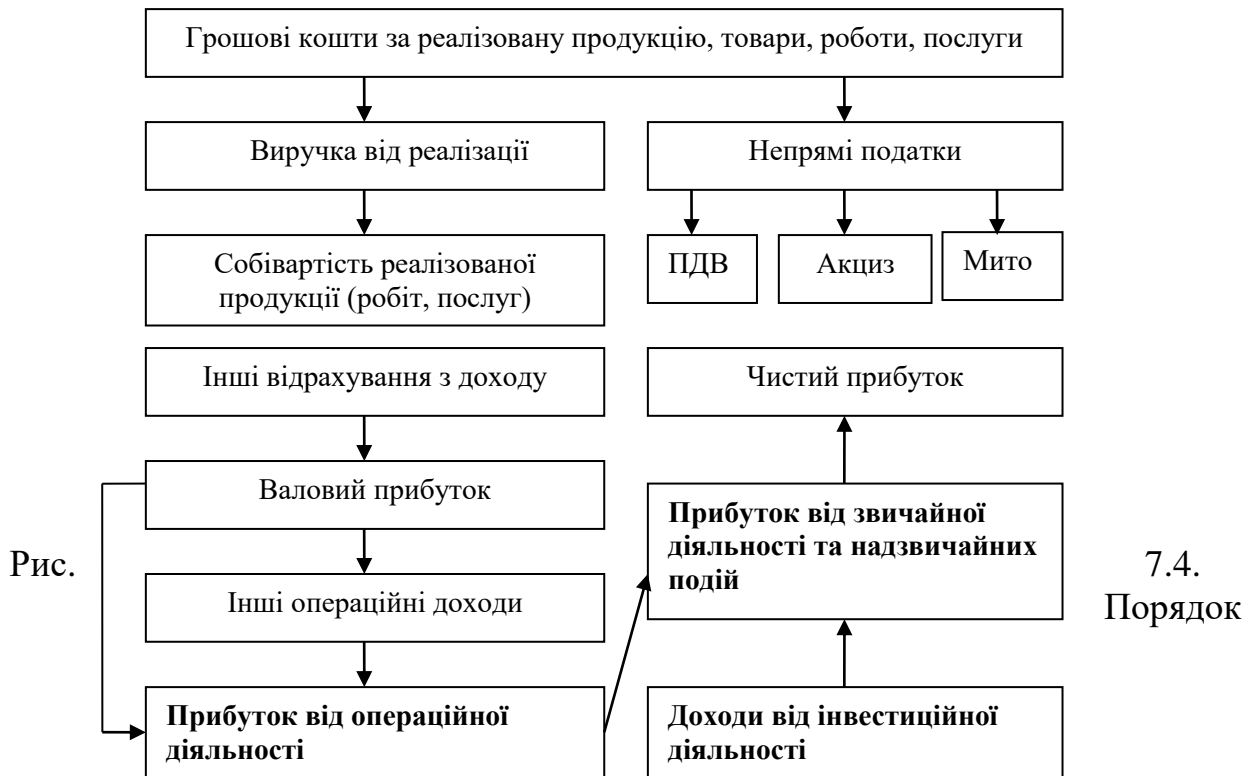
- 1) від виробничої діяльності;
- 2) від реалізації майна;
- 3) від фінансової діяльності;
- 4) від перерозподілу фінансових ресурсів через фінансову діяльність.

4.

Економічна сутність прибутку. Розподіл та використання прибутку на підприємстві

Після відшкодування понесених витрат, виплати заробітної плати, розрахунків із бюджетом, державними цільовими фондами і банками визначаються фінансові результати – прибуток чи збиток. **Прибуток** – це перевищення валових доходів над валовими витратами. **Збиток** – навпаки, перевищення витрат над доходами. ***Прибуток – це частина додаткової***

вартості, виробленої і реалізованої, готовою до розподілу. Підприємство одержує прибуток після того, як втілена у створеному продукті вартість буде реалізована і набере грошової форми.

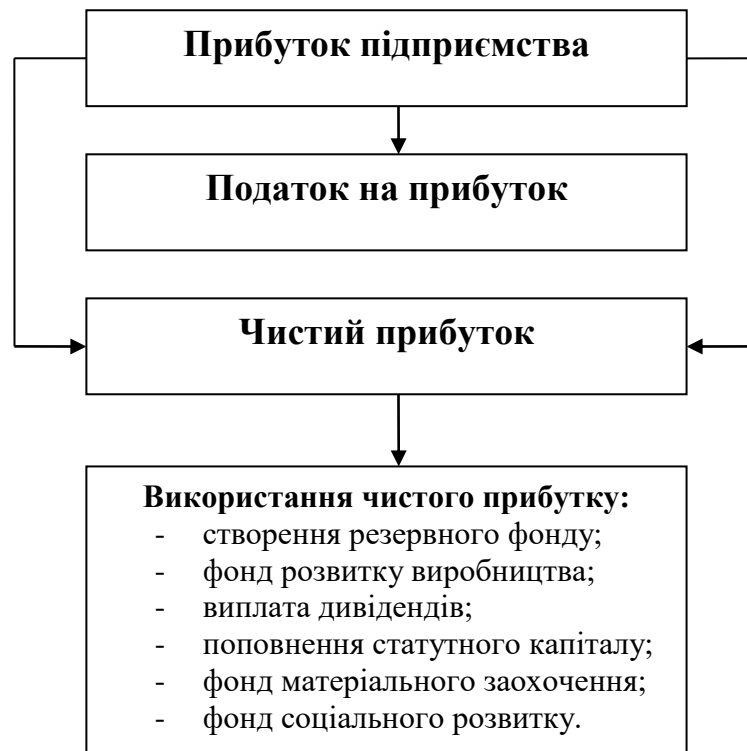
формування прибутку підприємства

Прибуток, як кінцевий результат діяльності, визначається на основі бухгалтерського обліку всіх господарських операцій підприємства. Основним джерелом формування прибутку є виручка від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг.)

Прибуток – це виражений у грошовій формі чистий дохід підприємства на вкладений капітал, відображає всі види прибутку від різних видів діяльності, отриманого підприємством в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах протягом звітного періоду як території України, так і за її межами.

Чистий прибуток – це частина загального прибутку після сплати з нього податку на прибуток (23 %).

Використання і розподіл чистого прибутку

Контрольні запитання

1. Що собою представляють фінанси підприємств?
2. Хто виступає суб'єктом і об'єктом фінансів підприємств?
3. Які функції фінансів підприємств?
4. Назвіть обов'язкові передумови ефективного функціонування фінансів підприємств.
5. При функціонуванні фінансів підприємницьких структур які встановлюються відповідні економічні відносини?
6. Яких видів можуть бути підприємства?
7. Назвіть методи фінансової діяльності підприємств?
8. Назвіть основні принципи діяльності підприємств які працюють по принципу комерційного розрахунку, неприбуткової діяльності та кошторисного фінансування.
9. Дайте характеристику формування та використання фінансових ресурсів підприємств.
10. Як класифікуються фінансові ресурси підприємств?
11. В чому особливості фінансових фондів підприємства? Які фонди можуть створюватись?
12. Які основні складові фінансових ресурсів підприємств?
13. В чому особливості фінансових фондів підприємства? Які фонди можуть створюватись?
14. Які існують суб'єкти господарювання за правом власності та організаційно-правовою формою ведення бізнесу?
15. На які групи поділяються доходи підприємств?
16. Як класифікуються витрати підприємств?
17. Розкрийте економічну сутність прибутку?

18. В чому різниця між загальним прибутком і чистим прибутком?
 19. Охарактеризуйте процес формування чистого прибутку?
 20. Як розподіляється та використовується прибуток?

Тестовий контроль

1. Фінанси підприємств – система економічних відносин, які виникають у процесі формування, розподілу та використання фондів грошових ресурсів підприємства.

- а) вірно; б) невірно.

2. Об'єктом фінансів підприємств виступають?

- а) рух грошових потоків підприємства;
 б) економічні відносини, пов'язані з рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів;
 в) грошові доходи та фонди;
 г) відтворювальний процес.

3. До сфери фінансових відносин підприємств безпосередньо належать:

- а) процес первинного розподілу вартості ВВП, внаслідок чого утворюються різні фонди грошових доходів;
 б) процес нарахування і сплати податків;
 в) оплата товарів і послуг;
 г) виплата зарплати, пенсій, стипендій.

4. Які фінансові відношення характеризують зміст фінансів підприємств:

- а) між державою та підприємством;
 б) між підприємством і банківською системою;
 в) між підприємством і його акціонерами;
 г) між підприємством і його постачальниками та покупцями;

5. Знайдіть правильне визначення економічної сутності прибутку.

- а) прибуток – це частина реалізованої додаткової вартості;
 б) прибуток – це частина реалізованого необхідного продукту;
 в) прибуток – це фінансовий результат основної діяльності підприємства;
 г) прибуток – це фінансовий результат основної та інших видів діяльності підприємства.

6. Джерела сплати податку на прибуток підприємства – це:

- а) собівартість продукції;
 б) прибуток від звичайної діяльності;
 в) чистий прибуток;
 г) виручка від реалізації продукції, робіт, послуг.

7. До фінансових ресурсів підприємства належать:

- а) сума коштів спрямована тільки на власний капітал;
 б) сума коштів спрямована в основні та оборотні засоби;
 в) сума коштів спрямована тільки на погашення кредитів банків;
 г) грошові фонди і частина грошових коштів, яка використовується для формування оборотного капіталу.

8. Знайдіть правильне визначення чистого прибутку підприємства:

- а) прибуток підприємства після сплати податку на прибуток;
 б) прибуток від реалізації продукції;
 в) прибуток, що залишився в розпорядженні підприємства після його використання для погашення банківського кредиту;

- г) прибуток, що залишився в розпорядження підприємства після сплати штрафів за рахунок прибутку.

9. Комерційний розрахунок засновується на таких принципах:

а) самокупність;	г) стабільність;	ж) господарська і юридична
б) прибутковість;	д) госпрозрахунок;	відокремленість;
в) самофінансування;	е) фінансова відповідальність;	з) єдність.

10. Що таке фінансове планування?

- а) баланс грошових надходжень;
 б) розрахунок потреби у фінансових ресурсах;
 в) розробка фінансового забезпечення загального розвитку підприємства на 5 років;
 г) розрахунок потреби у фінансових ресурсах для поточної виробничої діяльності.

11. На рівні підприємств фінансові відносини охоплюють:

- а) відносини з іншими підприємствами й організаціями за постачаннями сировини і матеріалів;
 б) відносини між підрозділами усередині галузі;
 в) відносини між державою і населенням;
 г) відносини з банківськими установами.

12. Фінансовий стан підприємства характеризується:

- а) системою показників, що відображають наявність фінансових ресурсів;
 б) системою показників, що відображають наявність, розміщення та використання фінансових ресурсів;
 в) сукупністю виробничо-господарських факторів;
 г) формуванням і використанням фінансових ресурсів.

Теми рефератів

1. Фінанси підприємств як основа фінансів суспільства.
2. Особливості організації фінансів підприємств різних організаційно-правових форм господарювання.
3. Галузеві особливості організації фінансів.
4. Фінансові ресурси підприємства, їх формування і використання в ринкових умовах.
5. Фінансовий стан підприємств і система показників його оцінки.
6. Банкрутство підприємств і фінансові методи їх санації.
7. Рентабельність як фінансово-економічний показник оцінки роботи підприємства.
8. Проблеми реформування і збільшення власних оборотних коштів і покращення фінансового стану підприємства в умовах ринку.

Список рекомендованої літератури

1. Аранчій В.І. Фінанси підприємств: Навчальний посібник. – К: ВД “Професіонал”, 2004. – 304 с.
2. Аранчій В.І., Чумак В.Д., Черненко Л.В. Фінанси підприємств. Конспект лекцій: Навчальний посібник. – К: ВД “Професіонал”, 2005. – 400 с.
3. Аранчій В.І., Чумак В.Д., Смолянська О.Ю., Черненко Л.В. Фінансова діяльність підприємств: Навчальний посіб. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 240 с.
4. Араренкова Г.М., Журавель Т.М., Михайленко А.М. Фінанси

- підприємств: Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. - К.: Знання-Прес, 2006. – 287 с.
5. Власова Н.О., Круглова О.А., Брезгінова Л.І. Фінанси підприємств: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 271 с.
 6. Гринькова В.М., Корда В.О. Фінанси підприємств в схемах: Навчальний посіб. – Х.: „ІНЖЕК”, 2003. – 282 с.
 7. Зятковський І.В. Фінанси підприємств. Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2003. – 364 с.
 8. Ковалева А.М., Лапуста М.Г., Скамай Л.Г. Финансы фирмы: Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 416 с.
 9. Партин Г.О., Завгородній А.Г. Фінанси підприємств: Навчальний посібник. – Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 265 с.
 10. Петровська І.О., Клиновий Д.В. Фінанси (з елементами статистики фінансів). Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – 300 с.
 11. Слав'юк Р.А. Фінанси підприємств. – К.: Центр Навчальної Літератури, 2004. – 460 с.
 12. Стасюк Г.А. Фінанси підприємств: Навчальний посібник. – Херсон: Олді-плюс, 2004. – 480 с.
 13. Філімоненков О.С. Фінанси підприємств: Навчальний посібник. – К.: Ельга, Ніка – Центр, 2002. – 360 с.
 14. Фінанси підприємств. Навчальний посібник / За ред. Г.Г. Кірейцева. – К.: ЦУЛ, 2002. – 268 с.
 15. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва. / За ред. М.Я. Дем'яненка, - К.: ІАЕ УААН, 2002. – 645 с.
 16. Фінанси підприємств. Підручник / Під ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2004. - 546 с.
 17. Фінанси сільськогосподарських підприємств / За ред. М.Я. Дем'яненка – К.: ІАЕ, 2000. – 604 с.
 18. Фінанси: вишкіл студії. Навчальний посібник / За ред. С.І. Юрія. – Тернопіль: Карт-бланки, 2002. – 357 с.
 19. Фінансовий словник-довідник / За ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.
 20. Шило В.П., Ільїна С.Б., Боровська С.С., Барабанові В.В. Фінанси підприємств (за модульною системою): теоретично-практичний посібник. – К.: ВД “Професіонал”, 2006. – 288 с.

Тема 8. Фінанси населення

Зміст:

1. *Сутність, функції та фінансові ресурси домогосподарств*
2. *Доходи та витрати домогосподарств*
3. *Фінанси домогосподарств в зарубіжних країнах*

1.

Сутність, функції та фінансові ресурси домогосподарств

Домогосподарство – це економічна одиниця, що складається з однієї і більше осіб, які ведуть спільне господарство, що забезпечує економіку факторами виробництва і використовує зароблені на цьому кошти для поточного споживання товарів та послуг і заощадження з метою задоволення своїх потреб. Поняття „домогосподарство” є більш емним, ніж поняття „сім’я”. *Сім’я* – це суспільна одиниця, сукупність осіб, що живуть разом і пов’язані родинністю та спільним бюджетом. Крім членів сім’ї домогосподарство може включати осіб, що не є родичами і передбачає наявність певних економічних відносин між ними.

Щоб краще зрозуміти сутність *домогосподарств*, необхідно розглянути їх *функції*. Основними функціями домогосподарств є наступні.

1. *Домогосподарства є постачальниками всіх економічних ресурсів*, тобто праці, землі, капіталу та підприємницьких здібностей. Так, саме на рівні сім’ї відбувається відтворення людського потенціалу і формується робоча сила.

Процеси роздержавлення і приватизації дозволили членам домогосподарств отримати частину засобів виробництва у приватну власність. Однак масштаби власності домогосподарств на матеріальні ресурси на сучасному етапі розвитку економіки значно нижчі, ніж в багатьох економічно розвинених країнах світу. Зокрема, згідно з Конституцією України, земля належить народові України. І хоча реформування сільського господарства сприяло запровадженню приватної власності на землю, однак досі законодавчо не визначена можливість її купівлі-продажу.

2. *Домогосподарства є одержувачами доходів* за представлені на ринок держави ресурси. В структурі доходів виділяються доходи на кожен з чотирьох видів ресурсів.

3. *Домогосподарства виступають виробниками товарів та послуг*. Технологічна застарілість обладнання, зношеність машин і механізмів в сільському господарстві та ряд інших обставин призвели до того, що тут зайнято 21,5 % працівників, тоді як в розвинених країнах цей показник в кілька разів менший. Наприклад, в США 1 % зайнятих в сільському господарстві забезпечують продуктами харчування 370 млн. осіб, в Німеччині 1,2 % – 82 млн. населення країни.

Залежно від мети, виробництво в межах домогосподарств може бути неринковим і ринковим.

Основними видами неринкової діяльності домогосподарств є праця в особистих підсобних господарствах та домашні послуги (прибирання житла, догляд за дітьми, приготування їжі тощо).

Основними видами ринкової виробничої діяльності в Україні є ведення особистого селянського або фермерського господарства, автотранспортні перевезення, дрібна торгівля тощо.

4. *Домогосподарства є споживачами товарів і послуг*. Витрати домогосподарств формують сукупний попит в економіці, який вказує підприємцям напрями прикладення сил і засобів.

5. *Домогосподарства є заощадниками доходів.* Заощадження – це частина використовуваного доходу, яка не витрачається на придбання товарів та послуг. Заощадження домогосподарств є основним джерелом інвестицій, що сприяють розвитку економіки держави. Заощадження поділяють на організовані (заощадження у вигляді вкладів в банках та небанківських фінансових установах, придбання цінних паперів) та неорганізовані (готівка в національній та іноземній валюті, що зберігається в домогосподарствах).

На рівень заощадження доходів домогосподарствами впливають ряд чинників, зокрема:

- величина доходу домогосподарства (за високих доходів частка на заощадження зростає, за низьких – домогосподарства можуть використовувати раніше заощаджені кошти або навіть брати позики);

- рівень багатства (з його підвищенням домогосподарства більше споживають і менше нагромаджують);

- розвиток ринку капіталу (дає можливість використовувати позики для фінансування освіти дітей, придбання житла, автомобіля тощо);

- дієвість системи соціального забезпечення (підвищення даного показника зменшує потребу в заощадженнях);

- демографічні чинники (склад сім'ї, сектор зайнятості, кількість працюючих в сім'ї);

- зміни економічної ситуації в державі, наприклад, зміни в оподаткуванні, інвестуванні тощо.

Сучасною тенденцією в Україні є збільшення схильності до заощадження в національній валюті. Частка вкладів населення як відсоток валового внутрішнього продукту складає більше 14 %. За оцінками експертів, близько двох третин заощаджень домогосподарств в даний час зберігаються у вигляді готівки (неорганізовані заощадження).

Фінансові ресурси домогосподарств являють собою грошові кошти, цінні папери та інші цінності, що знаходяться в їх розпорядженні.

Основними об'єктивними факторами впливу на розмір фінансових ресурсів є наступні:

- загальноекономічна ситуація в країні, зокрема, рівень інфляції, безробіття тощо;

- вид занять членів домогосподарства (студент, безробітний, роботодавець, найманий працівник тощо);

- розмір та склад домогосподарства (одна особа, кілька осіб чи багато чисельне а також кількість дітей, інвалідів, людей пенсійного віку в домогосподарстві).

Суб'єктивним фактором є особистість голови домогосподарства, що визначає схильність до накопичення, витрат на розвиток виробництва з метою примноження прибутків в майбутньому чи витрат на особисте споживання.

Доходи та витрати домогосподарств

Доход – це загальне надходження коштів, які належать людині чи сім'ї протягом певного періоду часу.

Величина реальних доходів населення залежить від таких основних факторів:

- розмір грошових доходів;
- обсяг безоплатних і пільгових послуг;
- рівень цін на предмети споживання і тарифів на послуги;
- величина квартирної плати;
- ставки податків;
- наявність безробіття;
- тривалість робочого дня;
- наявність та рівень соціального захисту.

Доходи домогосподарств поділяють на грошові, загальні і сукупні. Грошові доходи складаються із заробітної плати, пенсій, стипендій, доходів від підприємницької діяльності, доходів від продажу сільськогосподарської продукції, доходів від власності, усіх видів грошової допомоги, аліментів тощо.

Загальні доходи, окрім вище зазначеного, включають вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства, пільги та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, грошову оцінку допомоги від родичів.

Сукупні ресурси домогосподарств включають, крім загальних доходів, використані заощадження, позики та повернуті борги.

Структура формування сукупних ресурсів міських і сільських господарств неоднакова. Так, якщо в міських домогосподарствах 54,0 % становили доходи від зайнятості, то в сільських лише 27,1 %; 22,4 % в доходах міських домогосподарств склали пенсії, стипендії та допомоги, а сільських відповідно – 27,5 %. Однак, якщо міські домогосподарства мають лише 3,1 % доходів від особистого підсобного господарства (доходи від продажу сільськогосподарської продукції та вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства), то сільські – 28,2 %.

Основними видами доходів домогосподарств є наступні:

- заробітна плата;
- доходи від власності;
- державні трансфертні платежі (пенсії, стипендії, допомога безробітним, допомога багатодітним сім'ям, послуги у сфері освіти, охорони здоров'я тощо);
- підприємницький дохід;
- доходи з інших джерел, передусім від індивідуальної трудової діяльності.

Заробітна плата – це грошовий вираз вартості і ціни робочої сили. Її речовим, матеріальним змістом є кількість життєвих благ, необхідних для

відтворення робочої сили найманого працівника та членів його сім'ї. За ринкових умов вартість товару „робоча сила” буде визначатися на ринку праці як співвідношення між попитом і пропозицією на неї. Крім того, на рівень заробітної плати впливають ряд факторів:

- професіоналізм працівників і види виконуваних робіт;
- якість виконуваних функцій;
- складність роботи;
- робота в нічну зміну, несприятливі або шкідливі умови та інші.

Головним елементом державного регулювання оплати праці є мінімальна заробітна плата, яка характеризує нижню межу ціни робочої сили, забезпечує винагороду за працю найменшої складності, виконану в нормальних умовах. Її розмір повинен бути достатнім для задоволення найбільш значущих фізіологічних і соціальних потреб людини. В мінімальну заробітну плату не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. Законом України „Про оплату праці” проголошено, що мінімальна заробітна плата не повинна бути нижче прожиткового мінімуму дорослої людини.

Прожитковий мінімум – це система показників обсягу і структури споживання найважливіших матеріальних благ і послуг на мінімально допустимому рівні для життя людини.

Сутність заробітної плати виявляється у функціях, які вона виконує в процесі суспільного відтворення.

1. Відтворювальна функція – полягає у забезпеченні працюючих та членів їх сімей необхідними життєвими засобами в процесі відтворення робочої сили.

2. Стимулююча функція – полягає у встановленні залежності розміру оплати від кількості і якості праці окремого працівника.

3. Регулююча функція – полягає в оптимізації розміщення робочої сили за регіонами, галузями та підприємствами під впливом ринкової кон'юнктури.

4. Функція формування платоспроможного попиту населення, метою якої є узгодження платоспроможного попиту населення і виробництва споживчих товарів.

В даний час в Україні жодна з названих вище функцій не реалізується.

До доходів від власності відносять дивіденди від акцій, відсотки на вклади працівників у майно державного або орендного підприємства, відсотки на вклад працівника у приріст майна цього підприємства після його створення; відсотки від грошових вкладів населення в банки і доходи від облігацій.

Трансфертні платежі – це всі виплати, які відповідають реальному економічному внеску суб'єкта, але не еквівалентні виробничим витратам. В Україні склались два види суспільних фондів споживання (СФС): фонди спільного задоволення потреб і фонди для непрацевдатних.

До фондів спільного задоволення потреб належать послуги освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, дитячих дошкільних

закладів, будинків для престарілих тощо. Ознаками СФС даного виду є наступні: одержання благ не залежить від тривалості трудової участі, стажу роботи і величини заробітної плати; блага розподіляються переважно у вигляді безоплатних послуг. Головною функцією СФС даного виду є розвиток і підтримка здібностей населення, забезпечення умов для розширеного відтворення робочої сили. Кошти даної групи фондів використовуються через державний бюджет та фонди соціального розвитку підприємств.

Фонди для непрацездатних призначені для надання допомоги особам, що втратили повністю або частково працездатність, досягли пенсійного віку або не досягли працездатного віку, але здобувають професію, тобто студентам стаціонарної форми навчання. Ознаками фондів для непрацездатних є наступні: одержання благ, пов'язаних з участю в праці в минулому або в майбутньому; блага розподіляються у грошовому вигляді і переходять в особисту власність. Головною функцією СФС даного виду є створення умов для розширеного відтворення робочої сили і забезпечення гідних людини умов життя. Кошти даної групи фондів використовуються через державний бюджет, спеціальні фонди підприємств.

Підприємці отримують дохід у вигляді прибутку. Виділяють такі види прибутку, як бухгалтерський, економічний і нормальний. Доходом підприємця, винагородою за підприємницьку діяльність є нормальний прибуток. Його визначають як добуток обсягу інвестованого капіталу на середню рентабельність. Оскільки нормальний прибуток є доходом за фактор виробництва (підприємницькі здібності) він є елементом витрат виробництва.

Доходи від індивідуальної трудової діяльності – це доходи, не пов'язані з працею в державних, кооперативних, колективних підприємствах та установах.

Про рівень життя населення свідчить не лише рівень сімейних доходів та їх структура, а і напрямки їх використання. Основними витратами домогосподарств є наступні:

- придбання товарів довгострокового використання (квартира, телевізор, холодильник, автомобіль тощо);
- придбання товарів поточного споживання (харчування, одяг, предмети гігієни);
- оплата послуг (транспортних, комунальних, освітніх, з охорони здоров'я тощо);
- сплата податків;
- обов'язкове соціальне страхування та добровільне страхування;
- інші витрати.

Усі споживчі видатки домогосподарств поділяють на три групи:

- товари щоденного вжитку (споживчі товари з терміном використання до трьох років – продукти харчування, частково одяг, пальне для автомобілів тощо);
- товари тривалого користування (товари, термін використання яких

перевищує три роки – телевізори, меблі, автомобілі тощо);

– видатки на послуги – це оплата житла, комунальних послуг, освітніх послуг тощо.

За ринкових умов спостерігається значна диференціація доходів населення. У „Великому економічному словнику” це поняття розглядається як „результат розподілу доходів, що виражає ступінь нерівномірності розподілу благ і виявляється у відмінності часток доходів, що отримують різні верстви населення”.

Домогосподарства диференціюються за рівнем доходів та рівнем споживання на п'ять груп по 20 % (квінтилі) або на десять груп по 10 % (децилі) для визначення їх частки в присвоєнні національного доходу. Нерівномірність розподілу доходів у суспільстві відображує крива Лоренца. При її побудові по горизонтальній осі відкладають відсоток домогосподарств, а по вертикальній осі – сумарний відсоток доходу, що вони присвоюють. Якби розподіл доходів був рівномірним, то таку ситуацію ілюструвала б лінія 45, тобто 20, 40, 60, 80, 100 % домогосподарств присвоювали б відповідно 20, 40, 60, 80, 100 % доходу. Насправді ж, найбідніші 20 % домогосподарств привласнюють набагато менше 20 % доходу. Чим більша нерівномірність доходів в суспільстві, тим більше відхиляється від лінії в 45 крива Лоренца. Найрівномірнішим є розподіл доходів в Японії, де доходи найбагатших 20 % домогосподарств лише в чотири рази перевищують доходи 20 % найбідніших сімей.

Для характеристики рівня життя використовують поняття бідності. Бідність – це стан, при якому основні потреби індивіда або сім'ї перевищують наявні для їх задоволення засоби. За визначенням англійських економістів, бідність необхідно розглядати у двох аспектах. По-перше, як абсолютне поняття, бідність характеризується мінімальним рівнем доходів, необхідних для підтримання життя. По-друге, відносна бідність визначається шляхом порівняння різних за рівнем доходу груп населення. Кількісним показником рівня бідності є лінія бідності (частка населення, сімейний бюджет якої знаходиться нижче певного абсолютного рівня. Так, в США таким рівнем є потрійна вартість продовольчого кошика).

Значну диференціацію населення за рівнем витрат підтверджує той факт, що у 2005 р. 20 % найбільш заможних людей України здійснювали 39 % усіх сукупних витрат, а співвідношення сукупних витрат 10 % найбільш і найменш забезпеченого населення серед сільського населення становило 6,1 рази.

Для України характерною є не тільки значна диференціація домогосподарств за рівнем доходів, а і глибоке розшарування населення за доходами. Відношення доходів 20 % найбагатших людей до доходів 20 % найбідніших складає: у США – 8,9 разів, в Італії – 6,0, в Японії – 4,3 рази, а в Україні – 30 разів.

Для усунення чи пом'якшення проблеми нерівності доходів населення держава має проводити політику соціального захисту. В Україні вона є недостатньо ефективною. Так, за даними досліджень 10 % найзаможніших

домогосподарств отримують більші ніж удвічі вищі суми пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та більші ніж в 13 разів вищі суми пільг на санаторно-курортні послуги, транспорт і зв'язок, ніж 10 % найбідніших домогосподарств.

Домогосподарства, що відносяться до групи з середньодушовими витратами, меншими за прожитковий мінімум, більше четверті доходів отримують за рахунок пенсій, стипендій та соціальних допомог. Разом з тим, частка пільг в цій групі домогосподарств склала лише 0,5 % (що в 1,4 рази менше, ніж в групі найбільш заможних домогосподарств), а пільги на оплату послуг транспорту, зв'язку, санаторно-курортні путівки та лікування тощо в сукупних ресурсах даної групи домогосподарств – 0,4 % (що в 4,8 разів менше, ніж в групі найбільш заможних домогосподарств).

До речі, в ООН вважають, що при добовому споживанні людьми нижче 2600 ккал в країні починається процес прихованого голодування. В Україні в 2005 р. у групі домогосподарств з середньодушовими сукупними витратами, нижчими від прожиткового мінімуму калорійність добового раціону однієї особи становила 2908 ккал. Для порівняння: найбільш заможні домогосподарства десятої децильної групи на харчування витрачали близько 46 % всіх сукупних витрат, а калорійність добового раціону харчування становила 5113 ккал.

Структура доходів домогосподарств різниться також по регіонах України. Так, в Івано-Франківській, Київській, Харківській та Чернівецькій областях частка заробітної плати в доходах складає 45-52 %, а у Вінницькій, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській та Чернігівській – до 27 %

Зростання доходів веде до зміни структури витрат домогосподарств. Згідно із законом Енгеля, зі збільшенням реальних доходів домогосподарства в першу чергу в структурі витрат зменшується частка витрат на харчування.

3.

Фінанси домогосподарств в зарубіжних країнах

Головною особливістю фінансів *домогосподарств США* є тенденція до зростання доходів і значне перевищення темпів зростання витрат над темпами зростання доходів. Так, номінальні доходи середньостатистичної американської сім'ї з 1973 по 2000 р. зросли на 5,5%. При цьому вартість освіти за той самий період зросла на 6,5%, витрати на охорону здоров'я — на 8%, витрати на повноцінний відпочинок теж зростають. Витрати на придбання житла за 30 років зросли на 70% при незначному зростанні розмірів квартир. Витрати на охорону здоров'я за 30 років зросли на 60%.

Значне перевищення витрат над доходами змушує сучасних американців залучати кредити.

Значно дорожчою в порівнянні з Україною є вартість навчання студентів в університетах та коледжах США (3000-22000 доларів). Крім того, вартість проживання у студентському містечку (разом з харчуванням) становить 2200 5500 доларів за 9 місяців навчання; за користування

бібліотекою (500 доларів за академічний рік), університетськими лабораторіями (від 100 до 550 доларів); за охорону власного здоров'я (від 200 до 500 доларів (медична страховка)).

Поряд з цим, для студентів, що добре навчаються, є можливість отримати одну з 36 видів стипендій, премій, позик, що сприятиме зменшенню витрат на навчання.

Специфіка фінансів *домогосподарств Японії* визначається особливостями менталітету місцевих жителів. Зокрема, в цій країні заохочують працю в одній організації, тому і заробітна плата більше залежить від посади і стажу роботи, ніж від результатів праці. Заробітна плата жінок є нижчою, ніж у чоловіків.

Серед витрат домогосподарств третину становлять витрати на оплату житла, третина на продукти харчування. Досить дорогим є проїзд в міському транспорті, наприклад, квиток на проїзд в метро в Токіо становить 1-7 доларів; для власників автомобілів запроваджений податок на автомобіль і за користування дорогами.

Японці є одними з найбагатших у світі, оскільки загальні заощадження становлять 12 трлн. доларів. Але зараз населенню не вигідно витратити ці кошти, оскільки в умовах дефляції заощадження постійно дорожчають.

Домашні господарства Німеччини сплачують дуже високі податки, одночасно отримуючи значні соціальні допомоги.

Серед витрат домогосподарств тут найважливішим є особистий прибутковий податок, ставки якого становлять від 22 до 56 %.

Значними є також податки на заробітну плату, однак особливістю його нарахування є врахування таких факторів, як сімейний стан, кількість працюючих, сумісного чи окремого ведення обліку отримуваних доходів, наявності дітей, їх кількості та на чиєму утриманні вони знаходяться.

Домашні господарства значні доходи отримують від органів соціального захисту, зокрема з пенсійних фондів.

Так, система пенсійного забезпечення Німеччини поєднує два способи (перерозподільчий і накопичувальний) та має три рівні. Перший рівень (близько 80% усіх пенсійних виплат) в основному фінансується перерозподільчим способом і охоплює перш за все обов'язкове пенсійне страхування всіх працівників за наймом. Джерелами першого рівня є внески страховок застрахованих осіб і працедавців, а також дотації держави. Цієї пенсії достатньо для забезпечення нормального рівня життя літньої людини. Джерелами другого і третього рівнів пенсійного забезпечення є кошти підприємств і приватні накопичення (використовується накопичувальний спосіб).

Однак, пенсія за віком, як правило, виплачується після досягнення 65 років, а жінки отримують пенсію за віком з досягненням 60 років.

Значні виплати одержують домогосподарства на дітей. В Німеччині кожен має законне право на матеріальну допомогу для найму житла, якщо його дохід недостатній для оплати квартири. Але вона виплачується до певного розміру доходу.

Кожна малозабезпечена людина в Німеччині, яка не здатна допомогти собі сама і не отримує належної сторонньої допомоги відповідно до Закону може отримати соціальну допомогу на засоби життя або на подолання особливих життєвих умов, наприклад, інвалідності або хвороби. Соціальна допомога надається, переважно, землями і общинами.

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність домогосподарства? Чи є ідентичними поняття „сім'я” та „домогосподарство”?
2. Розкрийте економічні функції домогосподарства.
3. Що являють собою фінансові ресурси домогосподарств?
4. Назвіть об'єктивні та суб'єктивні фактори впливу на розмір фінансових ресурсів домогосподарств.
5. Які виділяють види доходів домогосподарств?
6. Назвіть та розкрийте сутність основних видів доходів домогосподарств.
7. Які функції заробітної плати в процесі суспільного відтворення?
8. Розкрийте сутність диференціації доходів населення.
9. Охарактеризуйте поняття „бідність”.
10. Назвіть напрями використання доходів домогосподарств.
11. Яку частку у витратах домогосподарств повинні займати витрати на харчування?
12. Які особливості фінансів домогосподарств в США?
13. Які особливості фінансів домогосподарств в Японії?
14. Чим характерні фінанси домогосподарств Німеччини?

Тестовий контроль

1. Яке з наведених далі положень правильно характеризує сутність заробітної плати в умовах ринкової економіки:

- а) заробітна плата – це форма розподілу за працею;
- б) заробітна плата – це перетворена форма вартості або ціна товару «робоча сила»;
- в) у заробітній платі, її сутності присутні й вартість товару «робоча сила», і оплата за працею (за витратами і результатами праці).

2. Який доход є формою матеріальної винагороди підприємницької діяльності:

- а) балансовий прибуток;
- б) чистий прибуток;
- в) нормальний прибуток;
- г) економічний прибуток.

3. Види виплат і пільг із суспільних фондів споживання (пенсії, безоплатне або пільгове утримання дітей у дитячих установах; стипендії; оплачена чергова відпустка; оплата відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами; шкільна освіта; середня спеціальна і вища освіта; охорона здоров'я, оплата днів тимчасової непрацездатності; пільги на оплату житлової площі та комунальних послуг) розподіліть на такі групи:

- а) виплати і пільги, що надаються незалежно від праці окремого члена суспільства;
- б) виплати і пільги, що залежать від результатів минулої або теперішньої праці.

4. Визначте доходи від власності:

- а) нормальний прибуток підприємців;
- б) земельна рента;
- в) дивіденди на акцію;
- г) відсоток на вклад до Ощадного банку;
- д) дохід від підсобного господарства;
- е) дохід від присадибної ділянки, дачі;
- ж) відсоток від паю у колективному господарстві.

5. Бюджет сім'ї – це:

- а) загальна сума грошових доходів сім'ї;
- б) сума усіх видатків сім'ї за певний проміжок часу;
- в) загальна сума грошових доходів і споживчої заборгованості сім'ї;
- г) структура усіх доходів і видатків сім'ї за певний проміжок часу;
- д) усі відповіді неправильні.

6. У країнах із розвинутою ринковою економікою у структурі доходів сім'ї найвищу питому вагу має (мають):

- а) заробітна плата;
- б) доходи від підсобного господарства;
- в) майнові доходи;
- г) державні трансферні платежі;
- д) усі відповіді неправильні.

7. Який показник найточніше характеризує рівень життя:

- а) грошові доходи населення;
- б) реальний дохід на душу населення;
- в) рівень безробіття;
- г) темпи інфляції;
- д) коефіцієнт участі в робочій силі.

8. Назвати функції домогосподарств:

- а) є постачальниками всіх економічних ресурсів;
- б) є одержувачами доходів;
- в) є постачальниками природних ресурсів;
- г) є виробниками товарів.

9. Назвати чинники, що впливають на рівень заощадження доходів домогосподарств:

- а) величина доходу;
- б) тривалість життя;
- в) кількість дітей в сім'ї;
- г) зміни політичної ситуації.

10. Що відноситься до фінансових ресурсів домогосподарств:

- а) грошові кошти;
- б) цінні папери;
- в) основні засоби;
- г) робоча сила.

Теми рефератів

1. Прожитковий мінімум: поняття, сутність та показники нарахування.
2. Особливості фінансів домогосподарств в США.
3. Особливості фінансів домогосподарств в Японії.
4. Характерні риси фінансів домогосподарств Німеччини (будь-яка країна на вибір).
5. Роль домогосподарств у соціально-економічному розвитку суспільства.

6. Основні функції фінансів домогосподарств. Наведіть конкретні приклади їх реалізації.
7. Структура доходів і витрат домогосподарств в Україні.
8. Стратегії адаптації домогосподарств до умов ринкового середовища.
9. Ощадну активність домогосподарств у сучасних умовах.
10. Перспективи розвитку персональних (особистих) фінансів в Україні.

Список рекомендованої літератури

1. Гладун О.М. Домогосподарства: функції та проблеми дослідження // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 1.
2. Горбачик А. Сприйняття економічних змін і стратегії виживання домогосподарств // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4.
3. Кізима Т. Суспільний добробут та прагматика його оцінки в Україні // Світ фінансів. 2006. – № 3.
4. Кізима Т. Фінансова стабільність держави і середній клас: критеріальна ідентифікація та феноменологія взаємодії // Світ фінансів. – 2007. – № 3.
5. Ковалюк О.М., Лех ГЛ., Реверчук СК. Сімейні господарства України: принципи, механізми, перспективи: Навч. посіб. / За ред. д-ра екон. наук, проф. СК. Реверчука. – К.: Атіка, 2000. – 173 с.
6. Мірошниченко О.Ю. Оцінка рівня матеріальної забезпеченості й особистого споживання міських і сільських домогосподарств України // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. № 7.
7. Петренко Я.В. Чинники ощадної активності домогосподарств у довгостроковому періоді // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 12.
8. Янель Ю.Л. Заощадження домогосподарств України та їх мотивація // Економіка. Фінанси. Право. – 2006. – № 6.

Тема 9. Фінансовий ринок

Зміст:

1. *Сутність, структура та функції фінансового ринку*
2. *Класифікація фінансового ринку*
3. *Грошовий ринок та ринок капіталів*
4. *Фінансові інститути як фінансові посередники*
5. *Інструменти фінансового ринку та види цінних паперів*

1.

Сутність, структура та функції фінансового ринку.

Досвід багатьох країн світу доводить, що найбільш ефективною формою організації економіки є ринок. Саме ринкова організація виробництва дозволяє найбільш раціонально і повно забезпечити постійно зростаючі потреби суспільства в умовах рідкісних і обмежених економічних ресурсів.

Фінансовий ринок можна охарактеризувати як складову фінансової

системи держави. **За своєю суттю** це механізм перерозподілу фінансових ресурсів між окремими суб'єктами підприємницької діяльності, державою і населенням, між учасниками бюджетного процесу та деякими міжнародними фінансовими інститутами. Фінансовий ринок може успішно розвиватися і функціонувати лише в ринкових умовах.

За економічною сутністю фінансовий ринок – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів і цінних паперів.

В організаційному плані фінансовий ринок – це сукупність ринкових фінансових інститутів, що супроводжують потік коштів від власників фінансових ресурсів до позичальників. До них належать: комерційні банки, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди компаній, лізингові організації, пенсійні та страхові фонди, національний банк та інші фінансові інститути, які відповідно до чинного законодавства можуть здійснювати операції на фінансовому ринку.

Фінансовий ринок у розподільчих і перерозподільчих процесах фінансових ресурсів виконує ті функції, які не може виконати жодна складова фінансової системи. За допомогою фінансового ринку, *як правило, мобілізуються і використовуються тимчасово вільні фінансові ресурси* або ресурси, що мали обумовлене раніше цільове призначення.

Отже, **фінансовий ринок** – це механізм перерозподілу капіталу між кредиторами і позичальниками за допомогою посередників на основі попиту та пропозиції.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси, цінні папери та фінансові послуги.

Суб'єктами фінансового ринку є позичальники, інвестори, фінансові інститути.

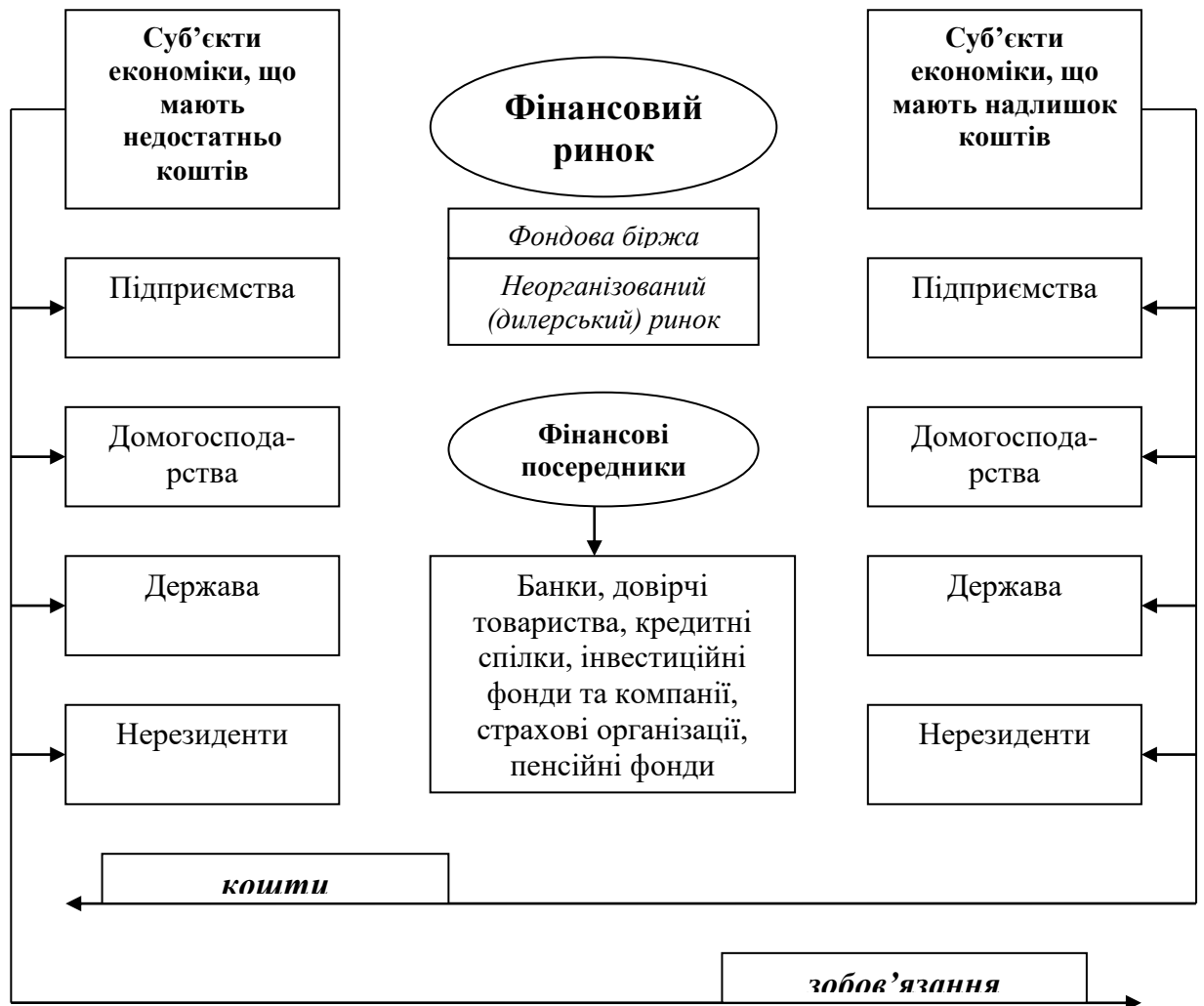

Рис. 9.1. Механізм функціонування фінансового ринку

Головним суб'єктами фінансового ринку є **домашні господарства**, доходи яких у більшості випадків перевищують видатки на величину заощаджень. Завдяки фінансовим інститутам (банкам, страхові компанії, інвестиційні фонди та ін.) заощадження домашніх господарств перетворюються в інвестиції для підприємств, що дає змогу цим підприємствам розширити свою діяльність.

Позичальники – фізичні або юридичні особи, які позичають грошові кошти кредиторів, щоб мобілізувати частину фондів, яка необхідна для розвитку бізнесу, та стають дебіторами (боржниками) перед інвесторами (кредиторами).

Інвестори – громадяни та юридичні особи, суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення цінностей в об'єкти інвестування.

Фінансові інститути – це посередники, які забезпечують зустріч позичальника та інвестора (кредитора) на фінансовому ринку.

Фінансовий ринок допомагає зустрітися продавцям та покупцям особливого товару – **фінансових зобов'язань**, він посідає важливе місце на ринку ресурсів, тому що сприяє обміну грошей майбутніх на гроші теперішні.

Побудова ефективного фінансового ринку потребує закладення в його основу певних **принципів**. До них належать:

- 1) вільний доступ до ринкової інформації і ринкових інструментів для всіх учасників фінансового ринку;
- 2) прозорість ринку й реальний захист інвесторів;
- 3) ліквідність фінансових інструментів ринку;
- 4) їх конкурентоспроможність та ефективність;
- 5) відповідність міжнародним стандартам.

Таким чином, фінансовий ринок можна визначити як економічний простір, де формується попит та пропозиція на вільні фінансові ресурси країни ціною на які виступає відсоткова ставка, а також відбувається їх ефективний перерозподіл від тих суб'єктів, де вони знаходяться у надлишку, до тих, що в них відчують гостру потребу.

Головна функція фінансового ринку полягає в трансформації вільних грошових коштів в активно діючий позиковий капітал. Як було зазначено вище, фінансовий ринок в класичній економічній теорії розглядається як ринок позикових капіталів, де функції ціни позикового капіталу виконує відсоток, який сплачується позичальником кредиторю за право використання його коштів на протязі певного періоду. Відсоток формується під впливом попиту і пропозиції на інвестиційні ресурси.

Під **попитом** на фінансовому ринку розуміють сумарний обсяг коштів, який готові залучити (позичити) підприємства та домашні господарства при різних рівнях ціни – процентної ставки.

Пропозиція на фінансовому ринку формується в основному домогосподарствами, її можна визначити як такий обсяг заощаджень, який згодні надати домогосподарства та інші економічні суб'єкти в позику при певному рівні ціни – процентної ставки.

Сутність фінансового ринку та його роль в економічній системі найбільш повно *представлена в його функціях*, основними з них є наступні:

- 1) мобілізація заощаджень основних суб'єктів ринку та трансформація акумульованих грошових коштів у позичковий та інвестиційний капітал з допомогою різноманітних фінансових інструментів (головна функція фінансового ринку);
- 2) реалізація вартості, втіленої у фінансових активах, та організація процесу доведення фінансових активів до споживачів (покупців, вкладників);
- 3) перерозподіл на взаємовигідних умовах грошових коштів підприємств із метою їх ефективнішого використання;
- 4) фінансове обслуговування учасників економічного кругообороту та фінансове забезпечення процесів інвестування у виробництво, розширення виробництва та дольової участі на основі визначення найбільш ефективних напрямів використання капіталу в інвестиційній сфері;
- 5) вплив на грошовий обіг, прискорення обороту капіталу, сприяння активізації економічних процесів;
- 6) формування ринкових цін на окремі види фінансових активів;

- 7) страхування фінансових ризиків та формування умов для їх мінімізації;
- 8) фінансові операції, по обслуговуванню зовнішньоекономічної діяльності країни та експорту й імпорту товарів і послуг;
- 9) кредитування уряду, місцевих органів самоврядування шляхом розміщення урядових та муніципальних цінних паперів;
- 10) розподіл державних кредитних ресурсів і розміщення їх серед учасників економічного кругообороту тощо.

2.

Класифікація фінансового ринку

1) За формою фінансових ресурсів та за період обертання фінансових активів фінансовий ринок поділяється на ринок грошей і ринок капіталів (фондовий).

Ринок грошей являє собою ринок короткотермінових боргових зобов'язань (на термін до 1 року, до грошових цінних паперів належать різні векселі, депозитні сертифікати, комерційні папери та ін.); обслуговування руху оборотних коштів підприємств та організацій, короткострокових коштів банків, установ, громадських організацій, держави та населення. *Об'єктом купівлі-продажу на грошовому ринку* виступають тимчасово вільні грошові кошти, а їхньою ціною – проценти за користування кредитом. Фінансові активи, що обертаються на ринку грошей, є найліквіднішими, їм притаманний найменший рівень фінансового ризику.

Ринок капіталів складається з ринку фінансових інструментів, що відображають права власності; та довгострокових боргових зобов'язань. Ціною ресурсів на фондовому ринку є дивіденди та курсові різниці, а також проценти за довгостроковими позиками. Фінансові активи, які обертаються на ринку капіталів, як правило менш ліквідні, їм притаманний найбільший рівень фінансового ризику і відносно високий рівень доходності.

2) За організацією торгівлі фінансовий ринок поділяється на кредитний та ринок цінних паперів. **Кредитний** відображає ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі заключення кредитних угод. Він має договірний характер. **Ринок цінних паперів** являє собою особливу форму торгівлі фінансовими ресурсами, яка опосередковується випуском та обігом цінних паперів. Ринок цінних паперів поділяється на первинний та вторинний ринок цінних паперів. На первинному ринку відбувається мобілізація фінансових ресурсів шляхом емісії цінних паперів та їх первинного розміщення. На вторинному ринку цінних паперів проходить перерозподіл фінансових ресурсів між галузями діяльності через купівлю-продаж цінних паперів на фондовій біржі з допомогою фінансових посередників.

3) За видами фінансових активів фінансовий ринок поділяється на:

– **кредитний ринок** (ринок банківських позик, позикового капіталу), тобто ринок, на якому об'єктом купівлі-продажу є вільні кредитні ресурси, обіг яких здійснюється на умовах поверненості, строковості, платності і забезпеченості;

– **ринок цінних паперів** (фондовий ринок), на якому об'єктом купівлі-

продажу виступають усі види цінних паперів (фондових інструментів), емітованих підприємствами, різними фінансовими інститутами, державою ;

– **валютний ринок**, на якому об'єктом купівлі продажу виступають іноземна валюта і фінансові інструменти, що обслуговують операції з нею;

– **страховий ринок**, на якому об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист у формі різноманітних страхових продуктів;

– **ринок золота** (та інших дорогоцінних металів: срібла, платини), на якому об'єктом купівлі-продажу виступають дорогоцінні метали. В Україні ринок золота є найменш розвинутим сегментом фінансового ринку через відсутність його правового регламентування;

– **ринок фінансових послуг**, який за своєю структурою є дуже різноманітним. Фінансові послуги можуть мати ознаки кредитних операцій, операцій оренди та страхування, проте всі вони спрямовані на мобілізацію й переміщення фондів фінансових ресурсів із вільного обігу в сфери інвестиційного прикладання.

Класифікація суб'єктів фінансового ринку прямих учасників фінансових операцій

№ п/п	Сегменти фінансового ринку	Суб'єкти фінансового ринку
1	<i>Ринок позичкових капіталів</i>	- кредитори; - позичальники
2	<i>Ринок цінних паперів</i>	- емітенти; - інвестори: - індивідуальні та інструментальні; - стратегічні та портфельні; - національні та іноземні
3	<i>Валютний ринок</i>	- продавці валюти; - покупці валюти
4	<i>Страховий ринок</i>	- страховики; - страхувальники
5	<i>Ринок золота</i>	- продавці золота та інших дорогоцінних металів та каміння; - покупці золота та інших дорогоцінних металів та каміння
6	<i>Ринок нерухомості</i>	- продавці на первинному ринку та вторинному ринках нерухомості; - покупці на первинному та вторинному ринках нерухомості

4) За регіональною ознакою фінансовий ринок поділяється на:

– **місцевий фінансовий ринок**, представлений, в основному, операціями комерційних банків, страхових компаній, неорганізованих торговців цінними паперами з їх контрагентами – місцевими господарюючими суб'єктами і населенням;

– **регіональний фінансовий ринок**, який функціонує в межах області

(республіки) і поряд з місцевими неорганізованими ринками включає систему регіональних фондових і валютних бірж;

- **національний фінансовий ринок**, який включає всю систему фінансових ринків держави, їх видів і організаційних форм;

- **світовий фінансовий ринок** як складову частину світової фінансової системи, в якій інтегровані національні фінансові ринки держав з відкритою економікою.

5) За швидкістю реалізації угод на фінансовому ринку розрізняють:

- **ринок з негайною (терміновою) реалізацією угод** (ринок “спот”), на якому угоди здійснюються в короткотерміновий (як правило, до трьох днів) період часу;

- **ринок з реалізацією угод в майбутньому** (строкові ринки: форвардний, ф’ючерсний, опціонний і ринок свопів). Предметом обігу на цьому ринку є, як правило, фондові, валютні і товарні деривативи (похідні цінні папери).

6) За організаційними формами функціонування розрізняють:

- **організований (біржовий) ринок** де брокери – члени біржі, зустрічаються у торговому залі та укладають угоди. На біржах, як правило, продаються цінні папери обмеженого кола великих і фінансових надійних підприємств, які включено до біржового списку. Акції з цього списку називають обліковими. Бути внесеним у відповідний список – велика честь для компанії, для цього вони повинні відповідати певним вимогам щодо складу активів та біржової поведінки;

- **неорганізований (позабіржовий) ринок** «вуличний». Він являє собою розподілену комп’ютеризовану сітку брокерів і дилерів. Пошук клієнтів та укладання угод здійснюється, як правило, по телефону, Фінансові посередники цього ринку спеціалізуються на конкретному виді цінних паперів.

7) За умовами обертання фінансових інструментів ринки бувають:

- **первинний ринок** виникає при емісії (папери нових випусків) та первинному розміщенні цінних паперів, і на ньому мобілізуються фінансові ресурси, На первинному ринку емітент передає майнові права на свою власність іншим особам, одержуючи натомість кошти для інвестицій.;

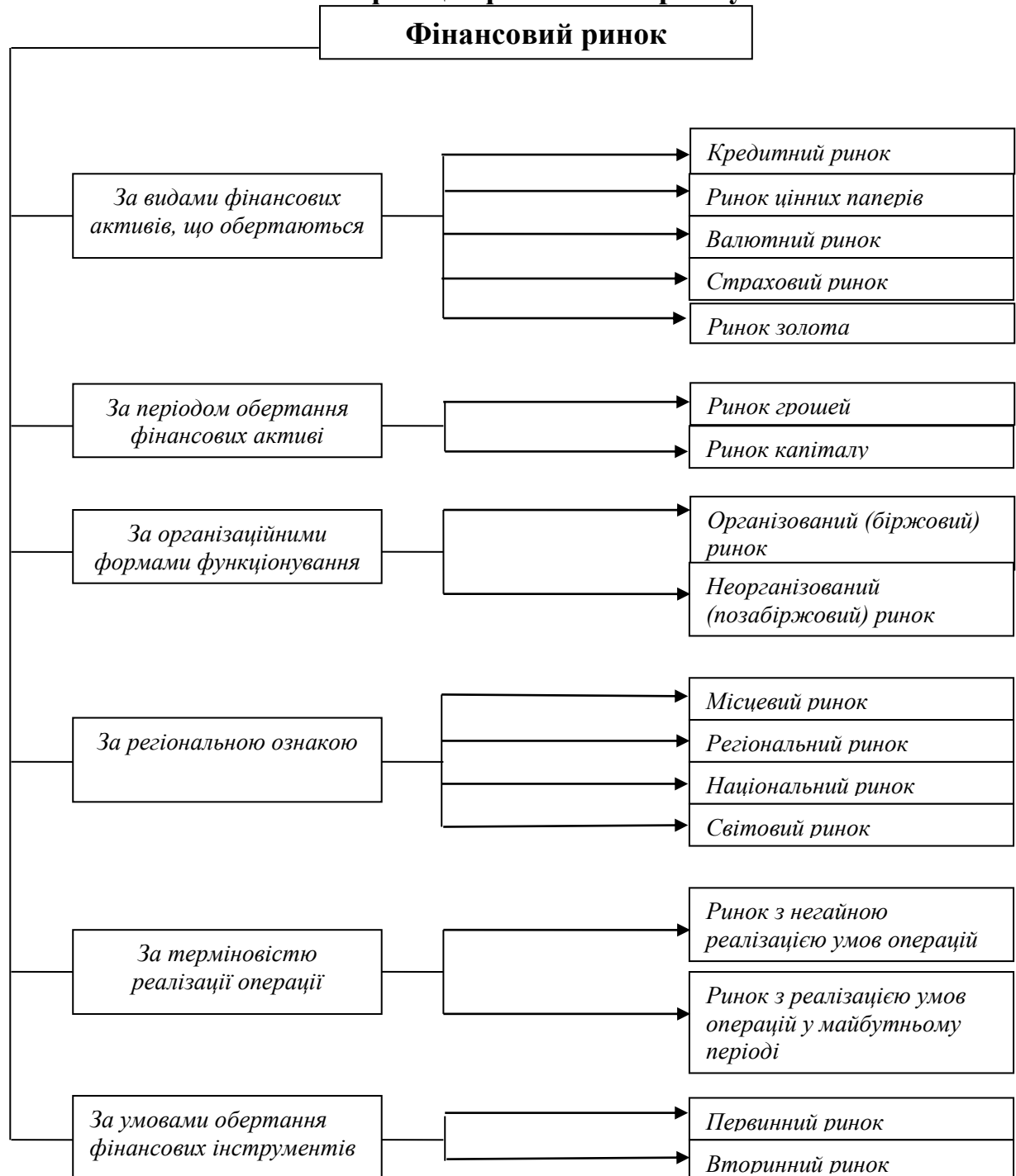
- **вторинний ринок** – ці ринок де ресурси перерозподіляються, тобто на вторинному ринку вони опиняються після того, як були вже продані на первинному (обертаються раніше випущені цінні папери). Головною метою вторинного ринку є забезпечення ліквідності цінних паперів, тобто створення умов для найкращої торгівлі ними.

Слід зазначити, що наведена класифікація відображає поділ фінансового ринку і фінансових інструментів за найбільш суттєвими загальними ознаками, які не можна вважати вичерпними.

Фінансовий ринок досягає найбільшої ефективності, коли задіяні усі його складові: ринок грошей і валютний ринок, ринок кредитів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг. Усі ці складові фінансового ринку

перебувають у тісному взаємозв'язку.

Класифікація фінансового ринку

3.

Грошовий ринок та ринок капіталів

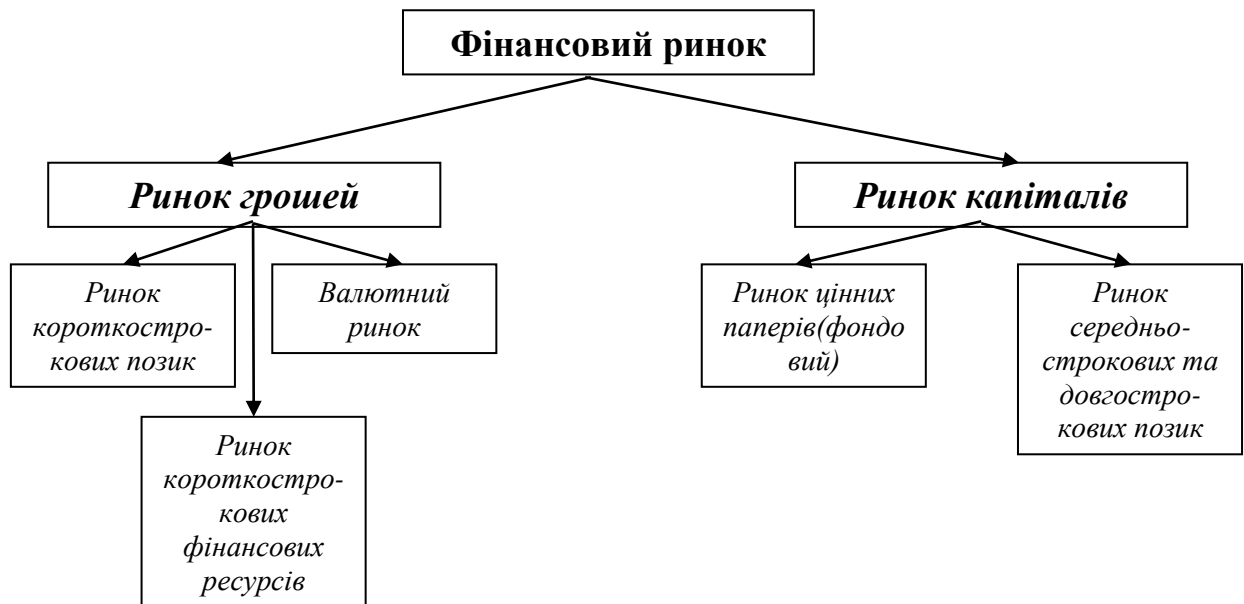

Рис. 9.2. Структура фінансового ринку залежно від строку обігу фінансових ресурсів

3.1. Грошовий ринок як складова частина фінансового ринку

Об'єктом грошового ринку є гроші, які продаються і купуються на ньому. Таким об'єктом можуть стати тільки тимчасово чи постійно вільні грошові кошти, власники яких пропонують їх на ринку задля одержання додаткового доходу. Тому операція продажу грошей має специфічний характер і суттєво відрізняється від традиційної операції продажу на товарних ринках. Продаж грошей виступає переважно у формі кредитування. Продавець — у ролі кредитора, покупець — у ролі позичальника. Таким чином, правомірно розглядати **грошовий ринок** як сегмент фінансового ринку, на якому здійснюються: короткострокові депозитно-позичкові операції (на термін до 1 року); обслуговування руху оборотних коштів підприємств та організацій, короткострокових коштів банків, установ, громадських організацій, держави та населення.

Ціною „товару”, що продається і купується на грошовому ринку, є **позичковий процент**, який виступає важливим елементом усієї грошово-кредитної політики держави, яка через Центральний банк країни визначає та регулює його рівень. Крім того процентна ставка грошового ринку є базовою для системи ставок на інших секторах фінансового ринку.

Грошовий ринок — це частина ринку позикових капіталів, де здійснюються переважно короткострокові (від одного дня до одного року) депозитно-позичкові операції, що обслуговують головним чином рух оборотного капіталу фірм, короткострокових ресурсів банків, установ, держави і приватних осіб.

З розвитком світового господарства та посиленням інтеграційних

процесів між країнами, що супроводжувалися активізацією міжнародних кредитних і валютних відносин сформувався міжнародний грошовий ринок (найбільшими в світі ринками грошей є Нью-Йоркський, а також — ринки Лондона, Токіо, Парижа).

Інструментами грошового ринку служать казначейські та комерційні векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти та інші грошові сурогати. Грошові сурогати – це будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів у господарському обороті. На грошовому ринку обертаються, в основному, боргові документи.

Казначейські зобов'язання – боргові цінні папери, що емітуються державою в особі уповноважених органів, розміщуються виключно на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету та надають право на отримання фінансового доходу або інші майнові права відповідно до умов їх випуску. Казначейство випускає свої векселя для покриття касового розриву при виконанні держбюджету.

Депозитні сертифікати – видані банками та іншими депозитними інститутами цінні папери.

Євродолари - доларові депозити, розміщені за межами США.

Угода про перепродаж – контракт, в якому одна зі сторін зобов'язується продати цінні папери іншій із обов'язковим викупом в обумовлену дату за наперед обумовленою і зафіксованою в контракті ціною (наприклад, „РЕПО”).

Банківський акцепт – форма короткострокового банківського фінансування, при якому банк бере на себе відповідальність за своєчасну оплату переказного векселя, якщо у векселедавця будуть труднощі.

Фонди ринку грошей - це продаж інвесторам грошових фондів на короткостроковий період.

Вексельний обіг був і є невід'ємною частиною ділового життя суспільства. Розвиток вексельного обігу має багатовікову історію. Винахідниками векселів вважаються середньовікові банкіри-мінjali, що займались зберіганням і переказом грошей із країни в країну, із міста в місто. У результаті з'явився переказний вексель. З розвитком і ускладненням ринкових відносин вексель як засіб переказу грошей поступово втратив своє значення і став універсальним інструментом кредиту, платіжним засобом, абстрактним цінним папером. *Вексель виконує дві функції:*

- є інструментом кредиту, тому що з його допомогою можна оформити різні кредитні зобов'язання (оплатити куплений товар, повернути отриману позику тощо);
- служить інструментом грошових розрахунків, будучи різновидом кредитних грошей.

Вексель – це письмове боргове зобов'язання позичальника сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя. Векселі є двох

видів : прості і переказні. *Простий вексель* – це письмове зобов’язання , яке позичальник видає кредитору про сплату визначеної суми грошей після настання строку. *Переказний вексель* (тратта) – це письмовий наказ кредитора (трасанта) позичальникові (трасату) сплатити зазначену у векселі суму грошей третій особі (ремітенту- пред’явнику) у певний строк. Цей вексель набуває сили зобов’язання лише після того, як позичальник акцептує його. Порядок випуску та обігу векселів визначається урядом.

Основними суб’єктами грошового ринку виступають комерційні банки, брокерські контори, дисконтні компанії та інші фінансово-кредитні інститути, які мобілізують і перерозподіляють грошові кошти підприємств, банків, населення, установ.

Джерелами ресурсів є кошти, залучені банківською системою. Основними позичальниками є фірми, кредитно-фінансові інститути, держава, населення. Держава використовує ресурси грошового ринку для фінансування своїх видатків і покриття бюджетного дефіциту, грошовий ринок виступає важливим об’єктом державного регулювання.

Внутрішнім механізмом регулювання грошового ринку є попит і пропозиція, ціна. Особливості грошового ринку визначають особливості кожного з елементів: попит має форму попиту на позики, пропозиція — форму пропозиції позик, а ціна — форму відсотка на позичені кошти.

Валютний ринок

Ефективність будь-якої національної економіки залежить не лише від результатів її внутрішньої діяльності, а й від її участі в світових економічних відносинах, ступеня її інтеграції у світове господарство. Результати зовнішньоекономічної діяльності кожної країни пов’язані з поняттями: валюти, валютного ринку, валютних курсів.

Валютний ринок – це сектор грошового ринку, де здійснюється купівля-продаж валюти шляхом обміну однієї валюти на іншу з метою обслуговування зовнішньоекономічних відносин, міжнародних розрахунків та інших цілей суб’єктів валютного ринку.

Валюта – це грошова одиниця, що використовується для виміру величини вартості товару. Поняття “валюта” застосовується в трьох значеннях:

а) грошова система даної країни (долар США, японська йена, вітчизняна гривня тощо);

б) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні і платіжні засоби, що виражені в іноземних грошових одиницях та використовуються в міжнародних розрахунках - іноземна валюта;

в) міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця та платіжний засіб (Євро, СПЗ).

Валютний ринок надає функціонуванню валютних відносин реального економічного змісту. Він є невід’ємною ланкою валютної системи і включає різні інститути, сфери та методи торгівлі валютою. Валютний ринок – це:

1) підсистема валютних відносин у ході операцій купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах;

2) інституціональний механізм (сукупність установ і організацій – банки, валютні біржі, інші фінансові інститути), що забезпечує функціонування валютних ринкових механізмів;

3) нормативно-правовий апарат, що регулює дії інститутів у ході здійснення операцій з купівлі-продажу валют і платіжних документів в іноземних валютах на міжнародних і національних ринках.

Отже, **валютний ринок** – це сукупність економічних та організаційних форм, що пов'язані з купівлею або продажем валют різних країн, до його складу як системи можна віднести підсистеми валютного механізму (правові норми та інститути, що демонструють їх на національному та міжнародному рівнях) і валютних відносин (під якими слід розуміти зв'язки в які вступають фізичні та юридичні особи з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та інших грошових операцій, що спрямовані на придбання або продаж іноземної валюти.

Об'єктом валютного ринку є валютні операції з продажу й обміну національної та іноземної валют.

Суб'єктом ринку є продавці валюти, її покупці та посередники.

Основними продавцями валюти виступають: держава в особі центрального банку, якій реалізує на ринку через уповноважені органи частину валютних резервів; банки, які мають ліцензію на здійснення валютних операцій; підприємства, які ведуть зовнішньоекономічну діяльність (реалізують на ринку свою валютну виручку за експортовану продукцію); фізичні особи, які реалізують наявну в них валюту через мережу обмінних валютних пунктів. Основними покупцями валюти є ті ж суб'єкти, що й її продавці.

Звичайно, обов'язковим суб'єктом ринку є держава, яка своїм законодавством встановлює правила функціонування валютного ринку. Форми регулювання та контролю визначаються законодавством, а функція його здійснення покладається на центральний банк.

Функціонування валютного ринку пов'язане з використанням деяких економічних категорій та понять.

Конвертованість національної грошової одиниці — це можливість для учасників зовнішньоекономічних угод швидко і без втрат обмінювати її на іноземні валюти і навпаки без прямого втручання держави в процес обміну.

Валютний курс - це ціна грошової одиниці певної країни, що виражена в грошових одиницях іншої країни. Валютний курс в непрямій формі слугує для співставлення національних вартостей через порівняння національних грошових одиниць, їхньої відносної купівельної спроможності.

Котирування – це встановлення курсів іноземних валют у відповідності з практикою, що склалася, і законодавчими нормами.

Значення валютного ринку для економіки в цілому визначаються функціями валютного ринку, серед яких виділяють:

- 1) обслуговування міжнародного обороту товарів, послуг та капіталу;
- 2) формування валютного курсу під впливом попиту та пропозиції;
- 3) регулювання економічних і соціальних процесів у державі (надання

механізмів захисту від валютних ризиків, руху спекулятивних капіталів та інструментів, що використовуються з метою проведення грошово-кредитної політики Центрального банку).

Головними особливостями сучасних валютних ринків є посилення їх інтернаціоналізації, безперервність здійснення операцій на протязі доби, зростання кількості та обсягів спекулятивних та арбітражних операцій, а також нестабільність курсів валют.

3.2. Ринок капіталів, його економічна природа та структура

Ринок капіталів є частиною фінансового ринку, де *формуються попит і пропозиція на середньостроковий та довгостроковий капітал*. Також за своєю економічною сутністю його можна розглядати як специфічну сферу відносин, *об'єктом* яких є **наданий у позику грошовий капітал** терміном понад рік (середньо- та довгостроковий) та на якому здійснюються операції з цінними паперами (акціями, облігаціями).

Таким чином, **ринок капіталів** — це складова частина фінансового ринку, що розпадається на ринок цінних паперів термін обертання яких перевищує 1 рік (фондовий ринок) і ринок середньо- і довгострокових банківських кредитів. Ринок капіталів є також найважливішим джерелом довгострокових інвестиційних ресурсів для уряду, корпорацій і банків. *Якщо грошовий ринок надає високоліквідні кошти* в основному для задоволення *короткострокових* потреб, то **ринок капіталів забезпечує довгострокові потреби у фінансових ресурсах**. Він охоплює оборот позикового і банківського капіталів, комерційного і банківського кредитів, а також функціонування кредитних аукціонів.

Таким чином, ринок капіталу забезпечує платоспроможність фінансової системи, максимальне узгодження загальногосподарських процесів нагромадження та інвестування як за обсягом, так і структурно.

Ринок капіталу можна поділити на первинний і вторинний. **Первинний ринок** виникає при емісії та первинному розміщенні цінних паперів, і на ньому мобілізуються фінансові ресурси. На **вторинному ринку** ці ресурси перерозподіляються, тобто на вторинному ринку вони опиняються після того, як були вже продані на первинному.

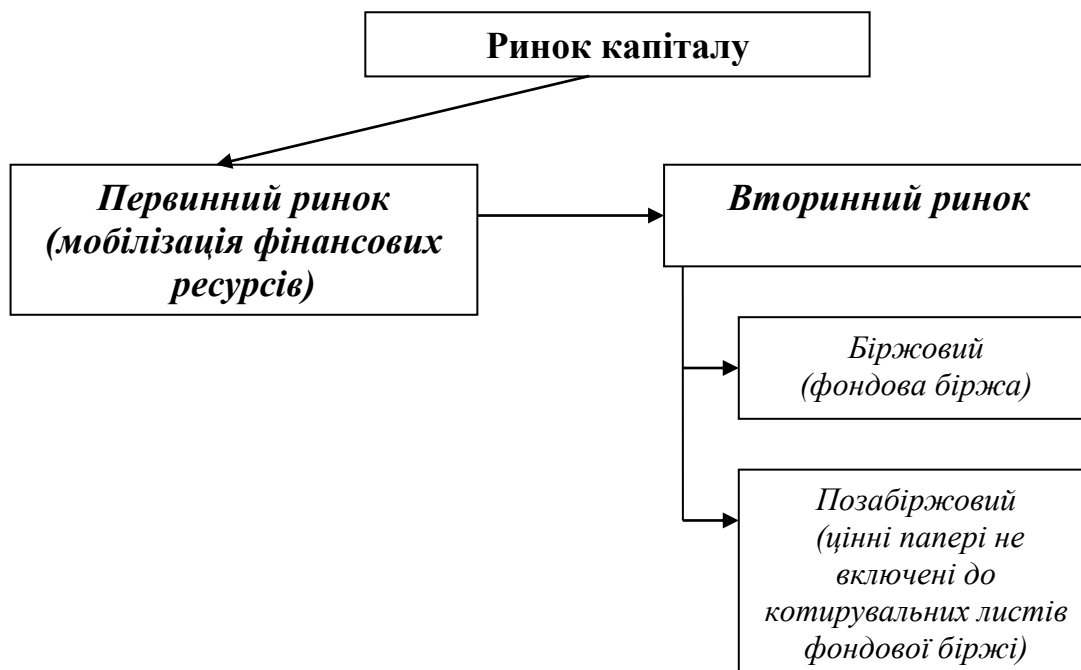

Рис. 9.3. Структура ринку капіталу

У свою чергу, вторинний ринок поділяється на біржовий і позабіржовий. **Біржовий ринок** представлений фондовою біржею як особливим інституційно-організованим ринком. На ньому обертаються цінні папери найвищого гатунку і виконуються операції професійними учасниками. Фондова біржа виступає як торговельне, професійне, нормативне, технологічне ядро ринку цінних паперів та фінансового ринку. На **позабіржовому ринку (дилерські)** здійснюються операції з цінними паперами позабіржової торгівлі. У цьому разі об'єктом купівлі-продажу стають цінні папери, які з будь-яких причин не включені до котирувальних листів на біржі цінних паперів.

Ринок капіталів – це один із сегментів фінансового ринку, особлива сфера фінансових відносин, пов'язаних із процесом забезпечення кругообігу позикового капіталу.

Основними учасниками цього ринку виступають:

- первинні інвестори, тобто власники вільних фінансових ресурсів, які мобілізовані банками і перетворені у позиковий капітал;
- спеціалізовані посередники – кредитно-фінансові організації, що здійснюють безпосереднє залучення (аккумуляцію) коштів, перетворення їх у позиковий капітал і подальшу тимчасову передачу його позичальникам на зворотній основі за плату у формі відсотків;
- позичальники — юридичні і фізичні особи, а також держава, що відчують нестачу у фінансових ресурсах і готові заплатити спеціалізованому посереднику за право тимчасового користування ними.

Кредитний ринок як складова ринку капіталів та його функції.

Кредитний ринок – це специфічна сфера економічних відносин, де об'єктом операцій виступає наданий на певних умовах у позику капітал. Цей ринок виконує такі функції:

- об'єднання дрібних, розрізнених грошових заощаджень населення, державних структур, приватного бізнесу, іноземних інвесторів і утворення великих грошових фондів;
- трансформація коштів у позиковий капітал, який забезпечує зовнішні джерела фінансування матеріального виробництва національної економіки;
- надання позик державним органам і населенню для вирішення таких важливих завдань, як покриття дефіциту державного бюджету, фінансування різного роду соціальних програм.

Таким чином, кредитний ринок дає змогу здійснювати нагромадження, рух, розподіл та перерозподіл позикового капіталу між сферами економіки. Кредитний ринок треба розглядати як синтез ринків різних платіжних засобів. Особливість цього ринку сьогодні в Україні — централізоване регулювання кредитних відносин в економіці з боку держави через НБУ. Це сприяє формуванню повноцінної системи безготівкового грошового обігу, а також розширенню переліку послуг і операцій комерційних банків.

Кредитні важелі використовуються як один із найефективніших регуляторів ринкової економіки:

- середньострокові позики – на цілі як виробничого, так і чисто комерційного характеру. Найбільше поширення вони одержали в аграрному секторі, а також; при кредитуванні інноваційних проектів із середніми обсягами необхідних інвестицій;
- довгострокові позики – в інвестиційних цілях. Для них характерний великий обсяг переданих ресурсів. Особливий розвиток вони одержали в капітальному будівництві, паливно-енергетичному комплексі, сировинних галузях економіки. Такі позики видаються на термін від 3 до 5 років. У нашій країні вони використовуються не дуже широко через загальну нестабільність економіки і меншу прибутковість у порівнянні з короткостроковими кредитними операціями.

Кредит необхідний і для підтримування кругообороту фондів діючих підприємств, що обслуговують процес реалізації продукції.

Об'єктами довгострокового та середньострокового кредитування є капітальні вкладення, пов'язані з реконструкцією підприємства, його технічним переозброєнням, упровадженням нової техніки, удосконаленням технології виробництва, та інші витрати, що приводять до збільшення вартості основних засобів. До таких кредитів підприємства вдаються, якщо відчувають брак власних коштів, призначених на ці цілі, а саме: прибутку й амортизаційних відрахувань.

Потреба підприємства в кредитах під інвестиційні проекти

визначається на основі інвестиційної програми за окремими етапами її реалізації та з урахуванням власних джерел фінансування, які складаються з амортизаційних відрахувань, частини прибутку, яка спрямовується на реконструкцію, технічне переоснащення, нове будівництво.

Кредиторами підприємств можуть бути:

- банки та спеціалізовані фінансово-кредитні інститути (банківський, лізинговий кредити);
- підприємства (комерційний кредит);
- держава (державний кредит, який надається через уповноважені банки);
- міжнародні фінансово-кредитні установи (відкриття кредитних ліній через уповноважені банки).

Фондовий ринок як складова ринку капіталів.

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) або ринок довгострокових цінних паперів, який можна розглядати як ринок довгострокових боргових цінних паперів та цінних паперів, що є титулами прав власності, відображає всі риси притаманні ринковому середовищу, з усіма його позитивними й негативними якостями, хоча без сумніву йому притаманні й власні специфічні риси.

Сукупність цінних паперів, отже, ринок, на якому обертаються (продаються й купуються) цінні папери, називається **фондовим**.

Фондовий ринок – дуже важлива складова ринкової економіки. В Україні, як і в інших країнах з перехідною економікою, оборот цінних паперів стає однією з основних галузей фінансової сфери, без якої даремно сподіватися на нормальне функціонування складного механізму ринкової економіки. Як відомо, реформування власності супроводжується структурною перебудовою народного господарства і зумовлює створення фондового ринку, а останній (як зворотний зв'язок) сприяє закріпленню результатів цього реформування.

Фондова біржа

Особливим посередником на ринку цінних папері, виступає **фондова біржа**. **Фондова біржа** – ринок, який регулярно функціонує і на якому здійснюється торгівля цінними паперами.

Відмінною рисою фондової біржі є некомерційний характер її діяльності.

Основна мета діяльності біржі – створення належних умов для широкомасштабної та ефективної торгівлі цінними паперами.

Доходи біржі обмежуються сумами, необхідними для забезпечення її нормального функціонування та розвитку і практично не використовуються для виплати дивідендів суб'єктам, що внесли свої кошти в статутний фонд біржі. У статуті Московської міжнародної фондової біржі прямо вказано, що “біржа не переслідує мету одержання власного прибутку і не виплачує доходів від своєї діяльності власникам акцій біржі”. Таке саме положення було внесено у березні 1994 р. до Статуту Української фондової біржі.

Функції фондової біржі:

1. **Посередницька** – створення достатніх і всебічних умов для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам, фінансовим посередникам. На фондовій біржі обертаються лише цінні папери, що пройшли реєстрацію і включені до *лістингу*. Торгівельні угоди на біржі укладають *брокери*, які діють від імені своїх клієнтів. Дохід брокера формується у вигляді комісійних. Крім того, на біржах діють *дилери*. Вони купують через брокерів цінні папери з метою подальшого перепродажу. Дохід дилера – різниця в цінах продажу і покупки.
2. **Індикативна** – оцінка вартості й привабливості цінних паперів. Така оцінка проводиться через систему *котирування*, яке дає інформацію інвесторам про вартісну та якісну оцінку цінних паперів і динаміку їх розвитку.
3. **Регулююча** – організація торгівлі цінними паперами. Вона встановлює вимоги до емітентів, які виставляють свої цінні папери на біржові торги, правила укладання і виконання угод, механізм контролю за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі.

Біржі здійснюють контроль за фінансовим станом емітентів. Вони мають право на отримання та перевірку інформації про їх діяльність. Відповідно біржі можуть знімати з котирування окремих емітентів, які або не виконують вимог торгівлі, або мають незадовільні фінансові показники.

Мета контрольної діяльності біржі – забезпечення достовірності котирування цінних паперів та надійності біржової торгівлі.

4.

Фінансові інститути як фінансові посередники

Представниками фінансових інститутів, без яких неможливе функціонування фінансового ринку, є комерційні банки, кредитні спілки, інвестиційні банківські фірми, пенсійні фонди, страхові та інвестиційні компанії тощо. Основними видами діяльності фінансових інститутів на ринку є:

- придбання на ринку одних фінансових активів і перетворення їх на інші, які задовольняють певним вимогам (трансформація активів);
- торгівля фінансовими активами за свій рахунок;
- купівля-продаж фінансових активів від імені клієнтів;
- допомога в створенні й розміщенні на ринку нових фінансових активів;
- консультації учасникам ринку щодо інвестування;
- управління активами інших учасників ринку.

Трансформація активів, що здійснюється фінансовими посередниками, як правило, виконує хоча б одну з таких економічних функцій:

- узгодження термінів інвестицій;
- скорочення ризику через диверсифікацію;
- скорочення витрат при проведенні операцій;

- забезпечення платіжного механізму.

Прикладом узгодження термінів інвестицій є діяльність банку щодо залучення короткострокових депозитів та надання довгострокових кредитів. При цьому за допомогою різноманітних фінансових інструментів (державні боргові цінні папери, строкові контракти) банк вчасно виконує зобов'язання щодо повернення коштів, розміщених на короткострокових депозитах, та не порушує зобов'язань за наданими довгостроковими кредитами.

Фінансове посередництво – це систему опосередкованого фінансування, що полягає в залученні фінансових ресурсів з метою їх подальшого розміщення у фінансові активи.

Фінансові посередники є спеціалізованими професіональними операторами фінансового ринку – кредитно-інвестиційними установами, що пропонують і реалізують фінансові послуги як особливий товар на умовах провадження виключних і поєднаних видів діяльності.

Щодо класифікації фінансових посередників, то можна сказати, що вона не є стандартною для різних країн світу і залежить від стану розвитку ринкових відносин, від потреб економіки країни, специфіки ведення бізнесу, від рівня фінансової культури та інших чинників.

Наприклад, в США фінансові посередники поділяються на три основні групи:

- депозитарні установи (комерційні банки, позикові ощадні асоціації);
- недипозитні установи (фінансові компанії, страхові компанії, пенсійні та взаємні фонди);
- фінансові установи федерального уряду.

Така структурна будова фінансового посередництва передбачає наявність високо розвинутого і ліквідного фондового ринку і характерну для США лібералізацію ведення фінансового бізнесу.

Для європейських країн з чітко окресленими правилами економічних відносин особливістю є поділ фінансових посередників на дві групи: банківські і небанківські установи.

Таку класифікацію, на нашу думку, враховуючи національну практику, більш доцільно використовувати і в Україні. Фінансові посередницькі структури в нашій країні мають таку будову:

- банківські установи: універсальні банки; спеціалізовані банки (ощадні, іпотечні, інвестиційні, розрахункові);
- небанківські установи: страхові компанії, пенсійні фонди та компанії з управління активами, інститути спільного інвестування, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії.

Різні позиції фінансових посередників на українському ринку дають можливість поділити їх саме за таким принципом. Інституційна класифікація фінансових посередників зображена на рисунку 9.2.

Рис. 9.2. Інституційна класифікація фінансових посередників.

5.

Інструменти фінансового ринку та види цінних паперів

Здійснюючи операції на фінансовому ринку, його учасники обирають відповідні фінансові інструменти їх проведення.

Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Операції на фінансовому ринку здійснюються за допомогою фінансових інструментів. За видами фінансових ринків фінансові інструменти поділяються на :

- *інструменти кредитного ринку*: гроші і розрахункові документи, які обертаються на грошовому ринку;
- *інструменти фондового ринку*: цінні папери, які обертаються на цьому ринку;
- *інструменти валютного ринку*: іноземна валюта, розрахункові валютні документи, а також окремі види цінних паперів, які обслуговують цей ринок;
- *інструменти страхового ринку*: страхові послуги. Які пропонуються до продажу (страхові продукти), а також розрахункові документи і окремі види цінних паперів, які

обслуговують цей ринок;

- *інструменти ринку золота (срібла, платини)*: названі види цінних металів, які використовуються з метою формування фінансових резервів, і цінні папери, які обслуговують цей ринок.

Слід зазначити, що наведена класифікація відображає поділ фінансового ринку і фінансових інструментів за найбільш суттєвими загальними ознаками, які не можна вважати вичерпними.

Задача ринку цінних паперів – забезпечити більш швидкий перехід збережень та інвестицій від одних до інших по ціні, яка б підходила б обом сторонам.

Основні діючі особи ринку цінних паперів – емітент та інвестор. **Емітент** – юридична особа, яка від свого імені випускає цінні папери та несе відповідальність по умовам їх випуску. **Інвестор** – покупець цінних паперів.

Основним об'єктом фондового ринку є цінні папери (основний товар).

Цінні папери – грошові документи, що засвідчують право володіння або відносин позички, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їхнім власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі прав, що зазначені в цих документах, іншим особам.

Успішне становлення та розвиток ринку цінних паперів потребує дотримання відпрацьованих світовою практикою **принципів** і стандартів. До їх числа належать:

- **соціальна справедливість** – забезпечення рівних можливостей та спрощення умов доступу інвесторів і позичальників на ринок фінансових ресурсів, недопущення монопольних виявів, дискримінації прав і свобод суб'єктів ринку цінних паперів;
- **надійність захисту інвесторів** – створення необхідних умов для реалізації інтересів суб'єктів фондового ринку та забезпечення захисту їхніх майнових прав;
- **регуляційність** – створення гнучкої та ефективної системи регулювання фондового ринку;
- **контрольованість** – створення надійно працюючого механізму обліку і контролю, запобігання зловживань і злочинності на ринку цінних паперів;
- **ефективність** – максимальна реалізація потенційних можливостей фондового ринку з мобілізації та розміщення фінансових ресурсів у перспективні сфери національної економіки;
- **прозорість** – забезпечення надання інвесторам повної інформації щодо умов випуску та обігу цінних паперів на ринку;
- **конкурентність** – забезпечення необхідної свободи підприємницької діяльності інвесторів, емітентів і ринкових посередників, створення умов для змагання за найвигідніше залучення тимчасово вільних

фінансових ресурсів.

Цінні папери на фондовому ринку називаються його інструментами. Вони поділяються на три основні групи:

- 1) **Пайові цінні папери**, за якими емітент не бере зобов'язань із повернення грошових засобів, інвестованих у його діяльність, але які свідчать про участь у статутному фонді та наділяють їх власників правом на участь в управлінні виробництвом і отримання частки майна при ліквідації емітента.(акції)
- 2) **Боргові цінні папери**, за якими емітент несе відповідальність повернути у призначений термін кошти, інвестовані у його діяльність, але які не наділяють їхніх власників правом участі в управлінні підприємством. (вексель)
- 3) **Похідні цінні папери**, механізм обігу яких пов'язаний з пайовими та борговими цінними паперами, іншими інструментами.(опціони, ф'ючерси, бони, варанти).

Розрізняють капітальні і грошові цінні папери. Серед капітальних, що є засобом залучення капіталу, найбільш поширені акції та облигації.

Капітальні цінні папери, у свою чергу, поділяються на дольові, що виражають частку у власності та валовому капіталі, та боргові, що виражають відносини позики.

Дольові цінні папери: акції, облигації, інвестиційні сертифікати, приватизаційні папери.

Боргові цінні папери: облигації, казначейські зобов'язання та ін., за якими емітент несе зобов'язання повернути у відповідний строк кошти, інвестовані в його діяльність, виплатити дохід у вигляді фіксованого процента.

До грошових цінних паперів належать різні векселі (комерційні, фінансові, прості, переказні), депозитні сертифікати, комерційні папери та ін. Грошові цінні папери активно використовують в обороті між фірмами, банками, між банками та казначейством.

Також цінні папери можуть бути іменними або на пред'явника. *Іменні* цінні папери передаються через повний *індосамент* (передавальним записом, який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи), або в них спеціально вказано, що вони не підлягають передаванню. Цінні папери на *пред'явника* обертаються вільно.

Відповідно до діючого законодавства в Україні можуть випускатися та обертатися на фондовому ринку такі види цінних паперів (в червні 1991 р. ВРУ було прийнято Закон України “Про цінні папери та фондову біржу”):

1. Основні (боргові та права власності):

- акції;
- облигації внутрішніх та зовнішніх державних позик;
- облигації місцевих позик;
- облигації підприємств;
- казначейські зобов'язання республіки;

- ощадні сертифікати;
- інвестиційні сертифікати;
- векселі;
- приватизаційні папери.

2. Похідні цінні папери (деривативи)

- форвардні (ф'ючерсні) контракти;
- опціони (варанти);
- депозитарні розписки (свідоцтва).

Акція – цінний папір без установленого строку обігу, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів.

Облігації – це боргові цінні папери, які мають обмежений строк обігу і засвідчують внесення власником грошових коштів та підтверджують зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений строк з виплатою фіксованого процента.

Казначейські зобов'язання України – вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно на добровільних засадах серед населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фінансового доходу.

Випускаються такі види казначейських зобов'язань :

- а) довгострокові — від 5 до 10 років;
- б) середньострокові — від 1 до 5 років;
- в) короткострокові — до одного року.

Вексель – це письмове боргове зобов'язання позичальника сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя. Векселі є двох видів : прості і переказні. **Простий вексель** – це письмове зобов'язання , яке позичальник видає кредитору про сплату визначеної суми грошей після настання строку. **Переказний вексель** (тратта) – це письмовий наказ кредитора (трасанта) позичальникові (трасату) сплатити зазначену у векселі суму грошей третій особі (ремітенту- пред'явнику) у певний строк. Цей вексель набуває сили зобов'язання лише після того, як позичальник акцептує його. Порядок випуску та обігу векселів визначається урядом.

Приватизаційні цінні папери є різновидом державних цінних паперів. Вони надаються лише громадянам і підтверджують право їхніх власників на безкоштовне одержання в процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, а також земельного фонду.

Депозитне свідоцтво – це цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, та має право на одержання дивідендів, а також на частку активів цієї корпорації у разі її ліквідації. Депозитні свідоцтва забезпечують доступ корпорації на іноземні фондові ринки.

Ощадний сертифікат – це письмове свідоцтво банку про депонування коштів. Власник сертифіката має право на одержання доходу у вигляді процента, розмір якого визначається банком. Банки видають сертифікати

строкові та до запитання, іменні та на пред'явника.

Варанти є спеціальним видом цінних паперів. Вони випускаються разом із привілейованими акціями та облігаціями й дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ціною протягом обумовленого періоду. Інвестори можуть одержувати прибуток на різниці курсів простих акцій у разі його зростання порівняно з обумовленим у варанті.

Опціон – це угода між партнерами, один із яких виписує і продає опціонний сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксовану ціну придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала опціон, або ж продати їх. Головною особливістю опціону є те, що його покупець одержує право купити чи продати акції за попередньо погодженими умовами, а продавець контракту бере на себе зобов'язання з їх виконання.

Казначейські зобов'язання – це вид цінних паперів на пред'явника, які розміщуються серед населення виключно на добровільних засадах і які свідчать про внесення їхнім власником грошових засобів до бюджету й дають право на отримання фінансового доходу. Можуть бути випущені – довгострокові (від п'яти до десяти років), середньострокові (від одного до п'яти), короткострокові (до одного року).

Рішення про випуск довго- та середньострокових казначейських зобов'язань приймається урядом.

Терміновий контракт – цінний папір у вигляді контракту на поставку в майбутньому певної кількості товару обумовленої якості за погодженою ціною у визначене місце та строк.

На терміновому ринку України функціонують два види контрактів на майбутню поставку товарів: ф'ючерсні та форвардні.

Ф'ючерсний контракт – це цінний папір, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною. Однак на відміну від опціону розрахунок після закінчення ф'ючерсного контракту є обов'язковим. Підприємства укладають з біржею ф'ючерсні контракти з метою страхування ризиків зміни ціни на власний або покупний товар.

Форвардний контракт – цінний папір у вигляді контракту, який укладається підприємством, що хоче реалізувати товар у майбутньому. На відміну від ф'ючерсних, форвардні контракти передбачають поставку товару у визначені в них пункти “франко”.

Форвардними угодами передбачається сплата покупцями авансу (до 100% визначеної ціни), який через біржу надходить до підприємств – емітентів цих контрактів. Ціна форвардного контракту для підприємства – емітента встановлюється за результатами біржових торгів.

Інвестиційні сертифікати – це цінні папери, що випускаються виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їх власнику на отримання доходу у вигляді дивідендів. Інвестиційні сертифікати можуть бути іменними та на пред'явника. Номінальна вартість

одного інвестиційного сертифіката повинна дорівнювати номінальній вартості однієї акції, яка належить засновникам. Інвестиційні сертифікати відкритих фондів продаються за грошові кошти, а закритих – за грошові кошти та приватизаційні цінні папери. Фонди мають право здійснювати загальну емісію на суму, розмір якої не повинен перевищувати 15-кратного розміру їхніх статутних фондів. Власник інвестиційних сертифікатів не має корпоративних прав.

В залежності від юридичного статусу учасники фондового ринку можуть виступати як індивіди, інституції і як органи державно-правового регулювання.

Індивідуальні учасники фондового ринку – це фізичні особи (домогосподарства), що різняться між собою: кількістю та видами цінних паперів, якими вони володіють; ступенем активності, з якою вони проявляють себе на ринку; цілеспрямованістю; способом вибору і прийняття рішень відносно купівлі-продажу цінних паперів. Хоча індивідуальні учасники і не домінують на фондовому ринку, однак завдяки їх численності емітенти мають можливість мобілізувати грошові кошти, розпоряджатися ними в господарських цілях, виробляти необхідні населенню матеріальні блага.

Інституційні учасники являють собою організації, що діють на основі своїх засновницьких документів та інших норм права, затверджених державою. На відміну від індивідуальних учасників, які користуються статусом фізичних осіб, інституції у більшості випадків мають статус юридичних осіб. Інституціями зазвичай є підприємства, організації, установи, товариства, компанії, фонди, корпорації.

Контрольні запитання

1. В чому полягає економічна сутність фінансового ринку?
2. Що являє собою фінансовий ринок в організаційному плані?
3. Хто є суб'єктом та об'єктом фінансового ринку?
4. Дайте характеристику основних учасників фінансового ринку
5. Яких принципів потребує побудова ефективного фінансового ринку?
6. Назвіть основні функції фінансового ринку.
7. Яка головна функція фінансового ринку?
8. На що поділяється фінансовий ринок за формою фінансових ресурсів?
9. Як класифікується фінансовий ринок за організацією торгівлі?
10. На що поділяється фінансовий ринок за видами фінансових активів?
11. На які сегменти поділяється фінансовий ринок за регіональною ознакою?
12. Які бувають фінансові ринки в залежності від швидкості реалізації угод?
13. Дайте визначення грошового ринку.
14. Валютний ринок відноситься до ринку грошей, чи ринку капіталів?
15. Яка економічна сутність ринку капіталів?
16. Поясніть основні фактори, що формують попит на фінансовому ринку?
17. Проаналізуйте фактори, що визначають пропозицію на фінансовому ринку.

18. Який ринок називається фондовим?

19. Фондовий ринок це складова ринку грошей, чи ринку капіталу?

Тестовий контроль

До кожного з перелічених визначень доберіть відповідний термін або поняття:

1. Фінансовий ринок – це:

- а) купівля-продаж основних фондів на товарних біржах;
- б) система кругообігу і перерозподілу фінансових активів між постачальниками та споживачами капіталу;
- в) механізм страхового захисту майнових інтересів юридичних і фізичних осіб;
- г) система розподілу ВВП.

2. Що купують на фінансовому ринку?

- а) готівку;
- б) облігації;
- в) золото;
- г) акції.

3. Хто є суб'єктом фінансового ринку?

- а) позичальники;
- б) позичальники, інвестори, емітенти, фінансові інститути, держава, фірми і приватні особи;
- в) держава;
- г) фірми і приватні особи.

4. На що поділяється фінансовий ринок за видами фінансових активів?

- а) ринок грошей, ринок капіталу;
- б) місцевий ринок, регіональний ринок, національний ринок, світовий ринок;
- в) кредитний ринок, ринок цінних паперів, валютний ринок, страховий ринок, ринок золота;
- г) ринок з негайною реалізацією умов операцій, ринок з реалізацією умов операцій в майбутньому періоді.

5. На які сегменти поділяється фінансовий ринок за регіональною ознакою?

- а) первинний ринок, вторинний ринок;
- б) місцевий ринок, регіональний ринок, національний ринок, світовий ринок;
- в) організований (біржовий) ринок, неорганізований (позабіржовий) ринок;
- г) кредитний ринок, ринок цінних паперів, валютний ринок, страховий ринок, ринок золота.

6. Як класифікується фінансовий ринок за організацією торгівлі?

- а) первинний ринок, вторинний ринок;
- б) ринок з негайною реалізацією умов операцій, ринок з реалізацією умов операцій в майбутньому періоді.
- в) кредитний ринок, ринок цінних паперів;
- г) місцевий ринок, регіональний ринок, національний ринок, світовий ринок;

7. На що поділяється фінансовий ринок за формою фінансових ресурсів та за періодом обертання фінансових ресурсів?

- а) ринок з негайною реалізацією умов операцій, ринок з реалізацією умов операцій в майбутньому періоді.
- б) кредитний ринок, ринок цінних паперів;
- в) ринок грошей, ринок капіталу;

- г) первинний ринок, вторинний ринок.
- 8. Які бувають фінансові ринки в залежності від швидкості реалізації угод?**
- а) кредитний ринок, ринок цінних паперів;
 б) ринок грошей, ринок капіталу;
 в) ринок з негайною реалізацією умов операцій, ринок з реалізацією умов операцій в майбутньому періоді;
 г) первинний ринок, вторинний ринок.
- 9. Що виступає ціною товару на грошовому ринку?**
- а) дивіденди;
 б) позичковий процент;
 в) дисконтний дохід;
 г) франшиза.
- 10. Що є об'єктом купівлі-продажу на валютному ринку?**
- а) вільні кредитні ресурси;
 б) іноземна валюта і фінансові інструменти, що обслуговують операції з нею;
 в) цінні папери;
 г) золото.
- 11. Ринок капіталів розподіляється на:**
- а) валютний ринок, страховий ринок, ринок нерухомості;
 б) ринок цінних паперів (фондовий ринок) і ринок середньо- і довгострокових банківських кредитів;
 в) грошовий ринок, кредитний ринок, ринок золота;
 г) біржовий ринок, позабіржовий ринок.
- 12. Фондова біржа – це ринок, який:**
- а) здійснює торгівлю товарами;
 б) регулярно функціонує і на якому здійснюється торгівля цінними паперами;
 в) регулярно функціонує і на якому здійснюється торгівля нерухомим майном;
 г) вірної відповіді немає.
- 13. Основною установою, що регулює функціонування ринку цінних паперів є:**
- а) Міністерство фінансів України;
 б) Національний банк України;
 в) Фонд державного майна;
 г) Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.
- 14. Хто є конкретним суб'єктом власності на фондовій біржі?**
- а) посередники;
 б) емітенти цінних паперів;
 в) інвестор;
 г) кредитор.
- 15. Облігація як цінний папір дає право на:**
- а) отримання дивіденду;
 б) отримання доходу у вигляді фіксованого процента;
 в) частину прибутку підприємства;
 г) частину основних засобів підприємства.
- 16. Що таке вексель як цінний папір?**
- а) безстрокова позика юридичним особам з боку держави;
 б) безумовне зобов'язання виплатити певній особі визначену суму грошей у певний строк у певному місці;
 в) новий фінансовий інструмент, введений вперше в період приватизації;

г) свідоцтво, що підтверджує право особи на володіння акціями компанії.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Акція	1) біржовий посередник, що сприяє здійсненню операцій між зацікавленими сторонами – клієнтами біржі
2. Облігація	2) професійний посередник при складанні угод на фондових, товарних і валютних біржах
3. Лістинг	3) покупець цінних паперів
4. Ділер	4) цінний папір, який укладається підприємством, що хоче реалізувати товар у майбутньому (попередня реалізація товару продукції, що ще не вироблена)
5. Брокер	5) спеціальний вид цінних паперів, які дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ціною протягом обумовленого періоду
6. Депозитарій	6) цінний папір без установленого строку обігу, який засвідчує право на певну частину власності підприємства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів
7. Маклер	7) юридична особа, що веде облік кількості випущених цінних паперів, їх розміщення, вартості і т.п.; оформляє процес передачі прав на володіння цінними паперами від одного власника іншому
8. Реєстратор	8) юридична особа, яка від свого імені випускає цінні папери та несе відповідальність по умовам їх випуску
9. Інвестор	9) це письмове боргове зобов'язання позичальника сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові цього документа
10. Емітент	10) допуск цінних паперів до обігу і котирування на фондовій біржі на підставі їх економічної експертизи.
11. Вексель	11) суб'єкт, який спеціалізується, головним чином на виконанні функцій зберігання цінних паперів, обліку прав власності на цінні папери, обліку руху цінних паперів
12. Варант	12) цінний папір, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною
13. Опціон	13) фізична або юридична особа, що здійснює біржове або торгівельне представництво
14. Форвардний контракт	14) боргові цінні папери, які мають обмежений строк обігу і засвідчують внесення власником грошових коштів та підтверджують зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений строк з виплатою фіксованого процента
15. Ф'ючерсний контракт	15) угода, об'єктом якої служить зобов'язання (право) купити чи продати певну кількість акцій по заданій ціні протягом визначеного терміну

Теми рефератів

1. Сутність фінансового ринку і його роль в реалізації і розподілі фінансових ресурсів.
2. Сучасний стан і перспективи розвитку фінансового ринку в Україні.
3. Фондова біржа в Україні та організація її роботи.
4. Діяльність зарубіжних фондових бірж.
5. Фінансові посередники на ринку цінних паперів.
6. Історичний розвиток векселя.
7. Державне регулювання фінансового ринку.
8. Міжнародні стандарти розвитку фінансового ринку.
9. Фінансові інструменти фінансового ринку, їх економічна та правова природа.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України “Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг” Нормативна база. Українська Інвестиційна газета від 16.10.2001 р.
2. Закон України „Про цінні папери і фондову біржу” №1201- XII від 18.06.1991 р.
3. Дмитрук Б.П. Організація біржової діяльності в агропромисловому комплексі. — К.: Либідь, 2001. — 344с.
4. Долан Э.Дж. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. - М. 1996.
5. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. - 3-тє вид., випр. та доп. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. — 587 с.
6. Іванов В.М. Фінансовий ринок: конспект лекцій. - К.: МАУП, 1999.
7. Колісник М.К., Маслак О.О., Романів Є.М. Фінансовий ринок: Навч. посібник. – Львів: Видавництво Національного Університету „Львівська політехніка”, 2004. – 192 с.
8. Маслова С.О., Опалов О.А. Фінансовий ринок: Навчальний посібник. – К.: „Каравелла”: Львів- 2002.
9. Мендрул О.Г., Павленко І.А. Фондовий ринок: операції з цінними паперами: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2000 – 156 с.
10. Мертенс А.В. Инвестиции. Курс лекций по современной финансовой теории. — К.: Киевское инвестиционное агентство, 1997. - 415с.
11. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. - К.: Основи, 1998.
12. Мозговий О. М. Фондовий ринок: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 1999
13. Пересада А.А., Майорова Т.В. Управління банківськими інвестиціями: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 388 с.
14. Примостка Л.О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти: Монографія. - К.: КНЕУ, 2001. – 263 с.
15. Ромашко О.Ю. Регулювання міжнародних фондових ринків: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 2000. – 240 с.
16. Смолянська О.Ю. Фінансовий ринок: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 384 с.

17. Ходаківська В.П., Беляєв В.В. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: навчальний посібник. – К.: ЦУЛ 2002. – 616 с.
18. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – 535 с.

Тема 10. Міжнародні фінанси

Зміст:

1. *Сутність і призначення міжнародних фінансів*
2. *Міжнародні фінансові організації та інституції*
3. *Міжнародний фінансовий ринок*
4. *Валютний ринок та його сутність.*

1.

Сутність і призначення міжнародних фінансів

Міжнародні фінанси (світові фінанси) виникли в результаті, з одного боку, розповсюдження фінансових відносин на світові господарські зв'язки, та, з іншого – з'явилися внаслідок появи і розвитку фінансової підсистеми світової економіки.

Світові фінанси являються частиною світової економіки і представляють сукупність:

- світових фінансових ресурсів, тобто фінансових ресурсів 185 країн з їх фінансовими організаціями;
- міжнародні організації;
- міжнародних світових фінансових центрів;
- всі 65 млн. фірм легального бізнесу і всього населення Земною кулі, що перевищує, як відомо, 6 млрд. чол.

Частіше використовують більш вузьке тлумачення світових фінансів – як рух грошових фондів між резидентами та нерезидентами.

З точки зору фінансової системи України, міжнародні фінанси – це сукупність економічних відносин, у результаті яких на основі розподілу і перерозподілу частини сукупного суспільного продукту, одержаного від зовнішньоекономічної діяльності, відбувається формування та використання грошових доходів і фондів держави, галузевих, міжгалузевих, територіальних структур управління, виробничих об'єднань та інших підприємницьких структур у іноземній, національній валютах та міжнародних платіжних засобах.

Міжнародні включають міждержавні і транснаціональні кредитно-фінансові відносини і характеризуються участю в них іноземного елемента. Причому міжнародні фінанси не можна розглядати як наслідок відносин у цій сфері абстрактних держав як монопольних блоків. Це співробітництво з метою раціональної розстановки внутрішніх сил для вироблення

раціональних - зовнішньоекономічних і політичних рішень.

Таким чином, фінансові відносини реалізуються у двох діалектичних формах: національно-державній та міжнародній.

Саме таке розширене трактування переноситься і на категорію «міжнародні фінанси». Так, а визначенням Дж. Менвіла Херріса, міжнародні фінанси – це економічна сукупність часу і невизначеності відносно рішень, які стосуються кількох різних країн з урахуванням того, що кожна суверенна держава має свою власну валюту, свої закони бізнесу і свої політичні системи.

Міжнародні фінанси - це сукупність перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів.

Тобто за допомогою міжнародних фінансів здійснюється міждержавний перерозподіл фінансових ресурсів. Глобальною системою акумулювання вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам є міжнародний фінансовий ринок.

У сфері міжнародних фінансів, крім національних суб'єктів держави, підприємств і громадян, виділяються наднаціональні суб'єкти - міжнародні організації і міжнародні фінансові інституції (іноземна держава, міжнародні організації, юридична особа тощо). Об'єктом фінансів зовнішньоекономічної діяльності є економічні відносини, що виникають у процесі формування і використання прибутку і фондів у національній та іноземній валюті.

Міжнародні фінансові відносини являють собою досить складну систему руху грошових потоків. Вони можуть бути згруповані за такими напрямками:

- взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн;
- взаємовідносини держави з юридичними і фізичними особами інших країн;
- взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями;
- взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання з міжнародними фінансовими інституціями.

Фінансовий механізм, який функціонує у сфері зовнішньоекономічної діяльності, є знаряддям реалізації фінансової політики держави в міжнародному співробітництві. Фінанси впливають передусім на експортно-імпортні операції. З їх допомогою стимулюється випуск конкурентоспроможної продукції, яка користується попитом на світовому ринку. Важливим напрямом впливу фінансів на розвиток міжнародних відносин є мобілізація ресурсів іноземних інвесторів.

Найхарактернішою рисою міжнародних фінансів є те, що вони призначені ефективно обслуговувати міждержавний рух товарів та послуг і перерозподіл грошового капіталу між конкуруючими агентами світового ринку. Вони своєчасно подають сигнали про стан світової фінансової кон'юнктури, які служать певними орієнтирами для прийняття своєчасних

адекватних рішень між суб'єктами міжнародних фінансів.

Рух міжнародних фінансів здійснюється такими основними каналами:

- валютні операції;
- валютно-кредитне і розрахункове обслуговування купівлі-продажу товарів (включаючи особливий товар - золото);
- операції з цінними паперами і різними фінансовими інструментами:
- зарубіжні інвестиції в основний і оборотний капітал;
- перерозподіл частки національного доходу через бюджет у формі допомоги бідним країнам та внесків держав до міжнародних організацій та ін.

Таким чином, визначаючи міжнародні фінанси як економічну категорію, можна стверджувати, що це фонди фінансових ресурсів, які утворилися на основі розвитку міжнародних економічних (ринкових) відносин і використовуються для забезпечення безперервності і рентабельності суспільного відтворення на світовому рівні та задоволення спільних потреб, які мають міжнародне значення.

З інституціонального погляду — це сукупність банків, валютних та фондових біржових, міжнародних фінансових інститутів, регіональних фінансово - кредитних установ, міжнародних та регіонально економічних організацій та об'єднань, через які здійснюється рух світових фінансових потоків.

Загальна система міжнародних фінансів складається з наступних сфер (рис. 10.1):

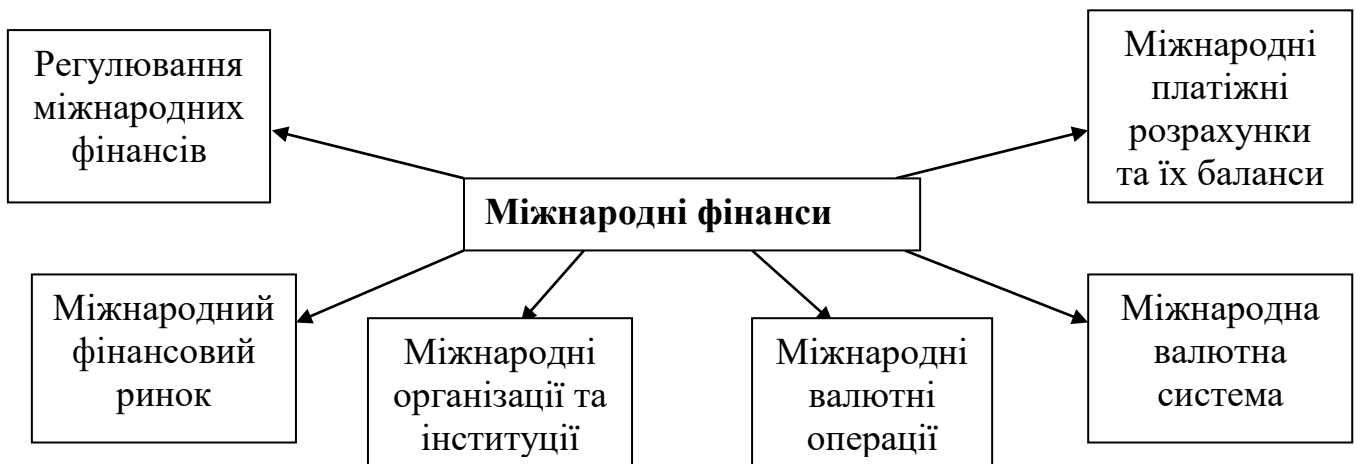

Рис. 10.1. Система міжнародних фінансів

Усі сфери взаємодіють одна з одною та формують механізм функціонування міжнародних фінансів, який постійно розвивається.

Міжнародна фінансова система, з одного боку, обслуговує міждержавний рух товарів, послуг та факторів виробництва, з іншого - відіграє самостійну роль, яка виявляється через функціонування міжнародних фінансових ринків.

2.

Міжнародні фінансові організації та інституції

Фінанси міжнародних організацій, міжнародних фінансових інституцій та міжнародний фінансовий ринок є складовими міжнародних фінансів.

Співробітництво тієї чи іншої країни з міжнародними кредитно-фінансовими структурами здійснюється через міжнародні організації універсального характеру системи ООН; міжнародні кредитно-фінансові інститути, такі як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та група Світового банку (СБ); міжнародні організації регіонального характеру — регіональні банки розвитку та ін.

Крім того, активний процес регулювання міжнародних фінансів здійснюється сьогодні через щорічні наради «великої сімки» (нині — «велика вісімка»), яка приймає найбільш важливі стратегічні рішення; діяльність Паризького клубу, який об'єднує держав-кредиторів, що регулюють і уніфікують підходи кредиторів до того чи іншого боржника; Лондонського клубу, який об'єднує найбільших приватних кредиторів, що виробляють спільну політику приватних комерційних боржників і т. ін.

Діяльність міжнародних фінансових організацій пов'язана з виконанням певних функцій, які визначаються їх статутами. Фінансове забезпечення виконання цих функцій здійснюється через фонди грошових коштів, що формуються цими організаціями. Провідними міжнародними організаціями є: Організація Об'єднаних Націй та Європейський Союз.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) була заснована наприкінці другої світової війни з метою підтримання миру. До сфер її діяльності також входять економічні, соціальні та гуманітарні проблеми, права людини, охорона навколишнього середовища.

Бюджет ООН формується за рахунок внесків країн-членів ООН. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП даної країни. Кошти бюджету ООН використовуються на адміністративні та накладні витрати (38%) і фінансування міжнародних проектів та проведення різних заходів міждержавного значення (62%). Так, в Україні, реалізуються проекти за Програмою розвитку (ЮНДП), Управління Верховного комісара у справах біженців (ЮНХКР), Дитячого фонду (ЮНІСЕФ), Фонду народонаселення (ЮНФПА), Міжнародної організації праці (ІЛО), Міжнародного агентства з атомної енергії (ІАЕА).

Європейський Союз створено з метою економічної співпраці Європейського економічного співтовариства. Було сформовано спільний ринок капіталів, товарів і послуг, скасовано митні бар'єри, здійснено уніфікацію податкового законодавства, створено європейську валютну систему. Розвиток інтеграційних процесів завершився проголошенням Європейського Союзу, до якого входять такі країни: Німеччина, Австрія,

Данія, Бельгія, Франція, Голландія, Люксембург, Велика Британія, Швеція, Фінляндія, Португалія, Іспанія, Італія, Ірландія, Греція та ін.

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Всі доходи поділяються на дві групи: внески країн-членів та доходи бюджету ЄС. Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП.

Специфікою бюджету ЄС як ланки міжнародних фінансів є наявність власних доходів. До них належать, по-перше, мита і сільськогосподарські податки, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн, які не є членами Союзу. По-друге, важливе місце займає податок на додану вартість, який встановлюється за єдиною для всіх країн ставкою по відношенню до уніфікованої в усіх країнах бази оподаткування. Установлено ліміт бюджету ЄС - він не може перевищувати 1,2% загального обсягу ВВП Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні (5%) та операційні (до 95 %). Операційні видатки складаються з фінансування сільського господарства (до 50%), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Центральної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної і гуманітарної допомоги і т. ін.).

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Виконує бюджет фінансове управління Європейської комісії, яке перебуває під подвійним контролем - з боку Палати аудиторів і Європарламенту. До складу Палати аудиторів входять 15 членів, які перевіряють надходження доходів і фінансування видатків.

Міжнародні фінансові інституції створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку країн - засновників цих організацій, їх основним завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів.

До світових міжнародних фінансових інституцій належать Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків. Регіональні фінансові інституції створюються за континентальною ознакою. До них належать: Європейський банк реконструкції та розвитку; Азіатський банк розвитку; Африканський банк розвитку; Міжамериканський банк розвитку, Лондонський та Паризький клуби кредиторів та ін.

Міжнародний валютний фонд є провідним світовим фінансовим інститутом, який має статус спеціалізованої установи ООН. Він був заснований на міжнародній конференції в Бреттон-Вудсі в 1944 р., а почав функціонувати у 1947 р. Основними цілями діяльності МВФ є сприяння розвитку міжнародної торгівлі й співробітництва у сфері валютного регулювання та надання кредитів у іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів країн - членів Фонду.

Капітал МВФ утворений за рахунок внесків країн-членів Фонду. Розмір

внеску визначається рівнем економічного розвитку країни та її місцем у світовій економіці й міжнародній торгівлі. Станом на 01.01.1999 членами МВФ була 181 країна, в т.ч. з 1992р. Україна. Внесок кожної країни є її квотою. Квота України становить 0,70 відсотка від загального капіталу фонду. Четверть внеску проводиться у вільноконвертованій валюті, решта в національній. При цьому Статут МВФ передбачає періодичний (не менше одного разу на п'ять років) загальний перегляд квот. Це пов'язане з тим, що змінюється як рівень розвитку окремих країн, так і їх місце у світовій торгівлі.

При необхідності, крім власного капіталу МВФ може використовувати позикові кошти. За статутом він може отримувати кошти в будь-якій валюті як від офіційних органів, так і на приватному ринку позикових капіталів. Досі позики отримувались від казначейств та центральних банків країн-членів Фонду, а також від Швейцарії та Банку міжнародних розрахунків. На приватному ринку кошти не залучались.

Діяльність МВФ охоплює три основні напрями: *кредитування*, з метою надання фінансової допомоги країнам, у яких утворилось від'ємне сальдо платіжного балансу, *регулювання* міжнародних валютних відносин, *постійний нагляд* за світовою економікою.

Кредитування здійснюється з різними цілями у різних формах та на різних умовах. Воно включає кредитування для потреб вирівнювання платіжного балансу, компенсаційне фінансування та допомогу найбільш біднішим країнам. Фінансові операції, які є основним напрямом діяльності, МВФ здійснює тільки з офіційними органами країн - членів Фонду.

Виділення кредитів залежить від трьох основних чинників: потреби в ресурсах для вирівнювання платіжного балансу, квоти країни та виконання вимог Фонду. Механізм кредитування полягає в тому, що МВФ продає необхідну країні валюту за її національну валюту. Кошти надходять до центрального банку країни-позичальника і використовуються на формування валютних резервів.

Загалом система кредитування, що використовується МВФ, включає чотири форми: безпосереднє, поетапне, розширене, пільгове та спеціальне фінансування.

Безпосереднє фінансування прямо пов'язане з квотою кожної країни і здійснюється в межах її резервної і кредитної часток. Резервна частка становить 25% квоти даної країни, тобто ту частину, що внесена в іноземній валюті. У межах цієї частки кредити-резервні транші, видаються на першу вимогу країни без сплати процентів і комісійних. Кредитна частка становить повну величину квоти даної країни. Ця сума ділиться на чотири рівні частини, які становлять окремі кредитні транші. Надання кредитів обумовлюється виконанням країною певних політичних та економічних вимог з метою ліквідації негативного сальдо платіжного балансу.

Новим механізмом у системі спеціального фінансування є фонд підтримки структурних перетворень, створений для країн, що здійснюють перехід від планової до ринкової економіки. Надання системних

трансформаційних позик обумовлюється різким падінням надходжень від експорту та значним і стійким збільшенням вартості імпорту у зв'язку з переходом до світових цін, насамперед, на енергоносії.

Другим основним напрямом діяльності МВФ є *регулювання валютних взаємовідносин*. У сучасних умовах, коли курси валют є плаваючими, а не фіксованими, роль Фонду полягає в узгодженні валютної політики країн-членів Фонду. Насамперед кожна країна повинна, відповідно до статуту МВФ, співробітничати з Фондом та з іншими країнами з метою забезпечення і підтримки стабільних валютних курсів, її економічна та фінансова політика має спрямовуватись на забезпечення економічного зростання при розумній стабільності цін. Неприпустимими є валютні маніпулювання з метою отримання певних переваг у міжнародній торгівлі. При цьому МВФ установлює певні валютні обмеження. Так, країни-члени Фонду не можуть без його згоди вводити обмеження за платежами і переказами з поточних міжнародних операцій, використовувати дискримінаційні валютні засоби, застосовувати систему кількох видів валютних курсів.

Будучи провідним міжнародним фінансовим інститутом, МВФ здійснює *постійний нагляд і спостереження за світовою економікою*. Він формує значний масив інформації як в цілому по світовій економіці, так і в розрізі окремих країн. Щомісячний збірник фінансової статистики, що видається МВФ, включає дані про динаміку економічного зростання і цін, грошовий обіг, експорт та імпорт, стан платіжного балансу, величину офіційного золотого запасу, рівень валютних резервів, розміри зарубіжних інвестицій, динаміку валютних курсів та ін. Країни-члени Фонду зобов'язані без перешкод надавати всю необхідну інформацію.

Нагляд за макроекономічною та валютною політикою країн здійснюється насамперед за допомогою консультування. МВФ детально аналізує податкову, грошово-кредитну і валютну політику та стан платіжних балансів країн. На основі аналізу готується доповідь, що подається країні, в якій формулюються певні рекомендації щодо вироблення та коригування економічної, фінансової та валютної політики. Важливою формою нагляду є також публікація та всебічне обговорення доповіді "Світовий економічний огляд". На підставі аналізу наявної інформації розробляються середньострокові економічні прогнози, які дають можливість координувати макроекономічні процеси країн-членів Фонду.

Другою за значенням у системі міжнародних фінансових інституцій, є **група Світового банку**, яка включає до свого складу Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Міжнародну асоціацію розвитку (МАР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК) та багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) і спеціалізовану структуру - Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК).

Серцевиною групи є **МБРР**, який був заснований разом з МВФ в 1945 р. і почав функціонувати в 1946 р. Учасниками банку можуть бути лише країни-члени МВФ. Основною метою діяльності банку є сприяння розвитку економіки країн - членів МБРР через надання довгострокових кредитів та

гарантування приватних інвестицій. Спочатку ця діяльність була спрямована на країни, що зазнали втрат унаслідок Другої світової війни. Нині головним напрямом діяльності є країни, що розвиваються. Джерелами ресурсів банку є:

- статутний капітал;
- залучення коштів через випуск облігаційних позик;
- резервний фонд.

Статутний капітал сформовано за рахунок внесків країн-членів. Внески здійснюються через підписку на акції в межах установлених квот. Квоти кожної країни визначаються відповідно до її економічного потенціалу. Резервний фонд утворюється за рахунок банку.

Кредитування здійснюється у двох формах – системні позики та інвестиційні кредити.

Системні позики надаються урядам окремих країн під програми макроекономічної стабілізації та інституційні зміни. Кошти не мають цільового призначення і можуть використовуватись урядом на власний розсуд, у тому числі і на фінансування дефіциту бюджету. Отримання позик обумовлюється виконанням певних вимог. При їх невиконанні надання кредитів може бути призупинено.

Інвестиційні кредити видаються під конкретні інвестиційні проекти. Основними напрямками кредитування є галузі інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок), а також сільське господарство, охорона здоров'я та освіта. Кредити видаються на термін до 20 років під гарантії урядів. МБРР може виступати також гарантом за аналогічними довгостроковими кредитами комерційних банків. Виділення кредитів обумовлюється наданням інформації про фінансовий стан країни, що позичає кошти, та про об'єкти кредитування. Кредити надаються на основі пайової участі банку у фінансуванні певних об'єктів - до 30 % їх вартості.

Інші організації, що входять до групи Світового банку, спеціалізуються на певних напрямках діяльності.

Так, **Міжнародна асоціація розвитку** надає безпроцентні кредити найбільш біднішим країнам світу терміном до 50 років на пільгових умовах - 0,75 %.

Міжнародна фінансова корпорація надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, причому без гарантії урядів відповідних країн.

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій проводить страхування іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків: від націоналізації, воєн, заворушень, зривів контрактів та ін., чим сприяє розвитку діяльності як інституцій групи Світового банку, так і приватних інвесторів.

Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та їх інвесторами.

Банк міжнародних розрахунків є першою в історії міжнародною

фінансовою інституцією. Він був створений у 1930 р. Основне завдання банку полягає у налагодженні співробітництва між центральними банками провідних країн світу та здійснення розрахунків між ними. Банк забезпечує також здійснення розрахунків між країнами, що входять до Європейської валютної системи. Він виконує депозитно-кредитні функції, здійснює валютні операції та операції на фондовому ринку.

Загалом всесвітні міжнародні фінансові інституції відіграють, як видно з їх функцій, важливу роль у світовій економіці, забезпечуючи надійний рух міжнародних грошових потоків. Тим самим вони сприяють і надійному функціонуванню національних фінансових систем. Крім того, їх кредити є важливим джерелом фінансування країн, що розвиваються.

У Європі в рамках ЄС функціонують Європейський центральний банк, Європейський інвестиційний банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Європейський центральний банк створений у зв'язку із впровадженням у 1999 р. Єдиної європейської валюти - євро. Він є емісійним центром євро. Загалом його завдання і функції ідентичні функціям центральних банків.

Завданням **Європейського інвестиційного банку**, який був створений в 1958 р., є фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Кредити надаються терміном від 20 до 25 років. У галузевому плані пріоритетними є такі галузі інфраструктури, як енергетика, транспорт, телекомунікації, а також проекти, що пов'язані з охороною навколишнього природного середовища. Кредити банку видаються на ринкових умовах. Пільги встановлюються лише в тих випадках, коли передбачається їх відшкодування - боніфікація за рахунок бюджету ЄС.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), який був створений у 1990 р. і відкритий 1991 р., здійснює діяльність у країнах Східної і Центральної Європи, які проводять ринкові реформи. Засновниками банку є країни Європи та провідні країни світу. Україна є членом ЄБРР з 1992 р. Не менше 60 % кредитів ЄБРР має спрямовуватись у приватний сектор економіки і не більше 40 % у державну інфраструктуру. Кредитні ресурси ЄБРР поділяються на звичайні і кошти спеціальних фондів. За рахунок звичайних ресурсів надаються кредити під ефективні і надійні проекти розвитку. Спеціальні фонди призначені для пільгового кредитування низькорентабельних галузей соціальної інфраструктури та для надання технічної допомоги.

Лондонський та Паризький клуби - це об'єднання кредиторів. Лондонський клуб об'єднує 600 великих західних банків-кредиторів. Паризький клуб об'єднує 19 країн, які є головними державами-кредиторами світу.

Чотири найбільші міжнародні валютно-фінансові організації

Організація	Світовий банк (СБ). Заснований 1944 року. Штаб-квартира – Вашингтон (США)	Міжнародний валютний фонд (МВФ). Заснований 1944 року. Штаб-квартира – Вашингтон (США)	Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Заснований 1991 року. Штаб-квартира - Лондон	Міжнародна фінансова корпорація (МФК). Заснована 1956 року. Штаб-квартира – Вашингтон (США)
Акціонери	184 країни, найбільші акціонери (понад 5% акцій) – США, Франція, Італія, Німеччина, Японія, Велика Британія	184 країни, найбільші акціонери (понад 5% акціонерного капіталу) – США, Франція, Італія, Німеччина, Японія, Велика Британія та Саудівська Аравія	60 країн найбільші – США, країни ЄС (Франція, Італія, Німеччина, Велика Британія тощо), Японія.	178 країн світу, найбільші - США, Франція, Італія, Німеччина, Японія, Велика Британія, Австралія
Бюджет	Активи – 222 млрд доларів США (на 30 червня 2006 року), щороку залучає на світовому ринку додатково 10-15 млрд.доларів	СПЗ (Спеціальні Права Запозичення) 213 млрд (315 млрд. доларів)	Обсяг доступних коштів для фінансування проектів у країнах, що розвиваються. – 20 млрд. євро	Активи корпорацій – 38,4 млрд. доларів, статутний фонд 2,3 млрд.доларів
Частка України	0,69% у статутному капіталі. Сумарні інвестиції банку в Україну – 3,2 млрд доларів.	Квота України – 1,372 млрд СПЗ (або 2 млрд. доларів), кількість голосів у загальних зборах – 0,64%. Усього МВФ видав Україні кредитів на суму близько 3 млрд.доларів.	0,8%, частка у статутному капіталі – 160 млн.євро. З початку 90-х років сума інвестицій банку в Україні становить 2,2 млрд євро.	Внесена Україною частка – 9,5 млн доларів, або 0,41% голосів. З початку 90-х років інвестиції в Україну становлять 685 млн доларів.
Примітки	Має кілька дочірніх структур, включаючи основного		Фінансує 27 держав, що розвиваються, Східної та Центральної	Найбільші акціонери не є клієнтами корпорації – не отримують

	кредитного донора – Міжнародний банк реконструкції та розвитку, а також комерційну організацію - МФК		Європи і Азії	фінансування
--	--	--	---------------	--------------

3.

Міжнародний фінансовий ринок виник у середині ХХ ст. Головне призначення міжнародного фінансового ринку полягає в забезпеченні перерозподілу між країнами акумульованих вільних фінансових ресурсів для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання й одержання від цих операцій певного доходу.

Через структуру міжнародного фінансового ринку тимчасово вільні фінансові ресурси переводяться із тих секторів світового господарства, де вони з'являються, у ті сектори, де в них, у даний момент є потреба. Завдяки цьому стає можливим валютне, кредитне, розрахункове обслуговування міжнародної торгівлі товарами та послугами, закордонних інвестицій, урядових запозичень та ін.

Міжнародний фінансовий ринок нині є глобальною системою акумулювання вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам із різних країн на принципах ринкової конкуренції. Сьогодні цей ринок набув величезних масштабів і перетворився в одне із найважливіших джерел фінансових ресурсів, став визначальним фактором господарського життя всіх без винятку країн світу. З функціонального погляду - це система акумуляції і перерозподілу світових фінансових потоків з метою безперервного і рентабельного відтворення. З інституційного погляду - це сукупність банків, спеціалізованих фінансово-кредитних установ, фондових бірж, через які здійснюється рух світових фінансових потоків. У результаті конкуренції сформувались світові фінансові центри - Нью-Йорк, Лондон, Цюрих, Люксембург, Франкфурт-на-Майні, Сінгапур та ін. Новим світовим фінансовим центром після Другої світової війни став Токіо.

Поява фінансових центрів на периферії світового господарства, таких як Багамські Острови, Сінгапур, Сянган (Гонконг), Панама, Бахрейн та ін. обумовлена нижчими податками й операційними витратами, незначним державним втручанням, ліберальним валютним законодавством. Світові фінансові центри, де кредитні установи здійснюють операції в основному з нерезидентами в іноземній для даної країни валюті, дістали назву фінансових центрів "офшор". Такі фінансові центри слугують також податковим сховищем, оскільки операції на них не оподатковуються місцевими податками і вільні від валютних обмежень.

Міжнародний фінансовий ринок має три складові: міжнародний

ринок грошей (валютний ринок), міжнародний ринок кредитних ресурсів, міжнародний ринок цінних паперів.

Ринок кредитних ресурсів і ринок цінних паперів у фінансовій літературі часто називають ринком капіталів.

Міжнародні валютні ринки - це купівля й продаж іноземної валюти або цінних паперів в іноземній валюті на основі попиту і пропозиції. Є світові і регіональні міжнародні валютні ринки.

Міжнародний ринок цінних паперів - це теж форма мобілізації капіталів з метою задоволення виробничих потреб. Він набув розвитку у другій половині ХХ ст., коли було знято обмеження в національних законодавствах на вивіз капіталу.

Міжнародний ринок цінних паперів спеціалізується переважно на емісії цінних паперів (первинний ринок) і їх купівлі-продажу (вторинний ринок). Поряд з ринком іноземних облігацій у 70-х роках ХХ ст. виник ринок єврооблігацій - облігацій у євровалютах. Найбільше їх випускається у доларах США.

Міжнародний ринок кредитних ресурсів - це специфічна сфера руху коштів між країнами. Кредитні ресурси на міжнародному ринку рухаються на загальновідомих принципах, а саме: обов'язкового повернення коштів, терміновості, платності і забезпеченості. На міжнародний кредит впливають такі фактори, як платіжний баланс, розмір процентної ставки, вид валюти, курс валюти, рівень рентабельності кредитних операцій та ін. Міжнародний кредит виконує такі функції:

- забезпечує перерозподіл фінансових ресурсів;
- посилює процес нагромадження в рамках світового господарства;
- прискорює процес реалізації товарів (робіт, послуг) у всесвітньому масштабі.

Міжнародні кредити бувають різних видів, форм і варіантів кредитування.

Валютний ринок - це:

1. Підсистема валютних відносин у ході операцій купівлі продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземній валюті;
2. Інституціональний механізм, що забезпечують функціонування валютних ринкових механізмів.

Валютний ринок як економічна категорія - це система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземних валютах. На валютному ринку здійснюється широке коло операцій щодо зовнішньоторговельних розрахунків, туризму, міграції капіталів, робочої сили тощо, які передбачають використання іноземної валюти покупцями, продавцями, посередниками, банківськими установами, та фірмами.

Є чотири групи суб'єктів валютного ринку:

- Державні установи, основне місце серед яких займають центральні банки та казначейства окремих країн;
- Юридичні та фізичні особи, що зайняті у різноманітних сферах

зовнішньо економічної діяльності;

- Комерційні банківські установи, які забезпечують валютне обслуговування зовнішніх зв'язків, особливо брокерські контори;
- Валютні біржі та валютні відділи товарних і фондових бірж.

На валютних ринках проходить обмін однієї валюти на іншу шляхом купівлі-продажу. Це обумовлено відсутністю єдиного платіжного засобу при міжнародних розрахунках. Тобто, валютні ринки – це офісні центри, де здійснюється купівля-продаж валют. Попит і пропозиція на іноземну валюту виходять від:

- експортерів;
- імпортерів;
- транснаціональних компаній;
- банків;
- страхових організацій;
- фізичних і юридичних осіб, що мають зобов'язання щодо сплати дивідендів, погашення позик, кредитів і відсотків за ними.

Отже, основою для проведення валютних операцій на валютних ринках є міжнародна торгівля і пов'язані з нею послуги – міжнародний рух капіталів і кредитів.

Основними учасниками валютних ринків є:

- 1) банки;
- 2) брокерські фірми;
- 3) транснаціональні корпорації.

Всіх учасників ринку можна поділити на:

- **пасивних** – тих, у кого час від часу виникає необхідність у здійсненні валютних операцій, які проводяться за цінами інших банків;
- **активних** – тих, що встановлюють ціни тим банкам, які звертаються до них за котируванням.

Валютні ринки поділяються на:

- 1) міжнародні;
- 2) регіональні;
- 3) місцеві.

Міжнародні валютні ринки зосереджені у найкрупніших світових фінансових центрах. На таких ринках здійснюються операції з валютами, які широко використовуються в міжнародному платіжному обороті (наприклад, Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Франкфурт-на-Майні). Специфічним міжнародним ринком валют країн Західної Європи є **ринок євровалют**, де операції здійснюються у валютах цих країн, а сам ринок євровалют є одним із секторів євроринку.

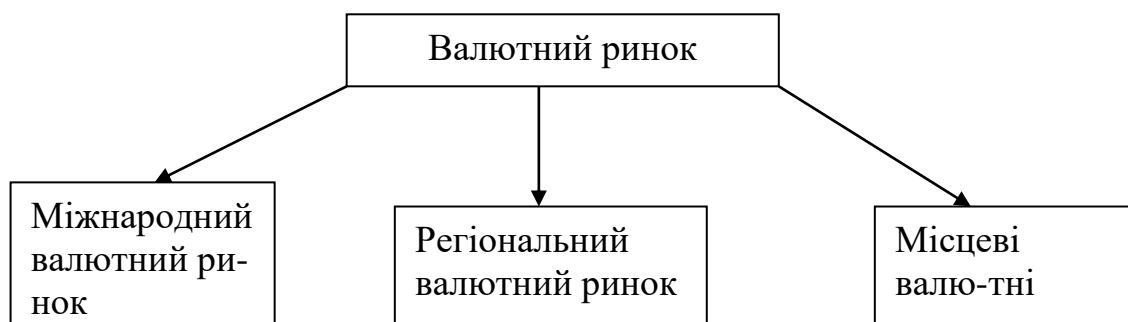

Рис. 10.2. Структура валютного ринку

Сьогодні ринок євровалют існує по всьому світі. Масштабні операції здійснюються з євровалютами не тільки в Європі, але й в Азії, країнах Карибського басейну та інших регіонах світу.

Євровалютний ринок - це автономний і незалежний оптовий ринок, де оперують, як правило, великими сумами. Він майже не піддається регулюванню, не підлягає національному законодавству, майже не оподатковується. Євровалюти є джерелом дешевого кредиту для позичальника і високого прибутку для позикодавця.

На регіональних валютних ринках проводяться операції з обмеженою кількістю вільноконвертованих валют.

На сьогодні сформувались такі найбільші регіональні валютні ринки:

- європейський
- американський
- азіатський.

Під *національним валютним ринком* розуміють сукупність валютних операцій на території певної країни.

Інструменти угод на валютному ринку.

1. Кредитні засоби обігу і платежу:

Чеки.

Векселі.

2. Банківські перекази:

Телеграфний.

Поштовий.

3. Готівкова іноземна валюта.

Банківські депозити в іноземній валюті.

Валютні операції

Під валютними операціями розуміють купівлю-продаж валюти. Пропорції обміну валют встановлюються через валютне котирування.

Валютне котирування – це визначення і встановлення валютного курсу іноземної валюти до національної.

Методи котирування:

- прямий;
- непрямий (опосередкований).

При прямому за одиницю або кратне число одиниць приймається іноземна валюта, яка співмірюється з національною. Пряме котирування застосовується більшістю країн світу.

Непряме котирування застосовується рідко, воно зворотне прямому. Перевага непрямого котирування – без жодних обчислень можна визначити різницю між курсами національної валюти на різних валютних ринках. Вид валютного котирування не впливає на рівень валютного курсу. В цьому випадку змінюється лише форма його вираження.

Валютна операції поділяються на:

- касові (spot) ;
- строкові (forvard) .

Найбільшим світовим валютним ринком є лондонський, на якому проводиться майже половина всіх валютних операцій. Учасниками міжнародних валютних ринків є банки, банкірські будинки, брокерські фірми, транснаціональні корпорації. Інструментами валютних операцій є банківські перекази -поштові й особливо телеграфні, у тому числі з використанням електронної техніки (Рейтер-ділінг, Телерейт), телекса і телефону. Хоча в деяких країнах (ФРН, Франція, Японія, країнах Бенілюкса, Скандинавії) збереглися валютні біржі, їх роль незначна і зводиться до фіксації довідкових курсів валют. Починаючи з 70-х років ХХ ст. деякі операції з валютою знову здійснюються на товарних біржах (наприклад, валютні ф'ючерсні й опціонні операції на товарних біржах в Чикаго, Нью-Йорку).

Банки, яким довірено право на проведення валютних операцій, називаються уповноваженими або валютними банками. Уповноважені банки використовують дві форми вивезення капіталу: відкриття за рубежем своїх зарубіжних філій і прийняття пайової участі в капіталі іноземного банку.

Розвиток європейської інтеграції і досягнення достатньої стабільності валют країн ЄС привели до нової стадії розвитку європейської валютної системи - переходу до єдиної валюти -*євро*. На відміну від ECU євро є реальною валютою, що обслуговує платіжний оборот ЄС. Відповідно до прийнятої програми, введення євро в обіг проводиться з початку 1999 року. Слід відзначити, що важливу роль у впровадженні євро відіграв досвід використання ECU.

Введення в обіг євро означає новий етап у розвитку системи міжнародних фінансів у цілому і європейської валютної системи зокрема.

Контрольні запитання

1. В чому суть поняття „міжнародні фінанси”?
2. Охарактеризувати суб'єкт і об'єкт міжнародних фінансів.

3. Які функції притаманні міжнародним фінансам?
4. З яких сфер складеться система міжнародних фінансів?
5. За якими напрямками може бути згрупована система грошових потоків?
6. Що являє собою міжнародні фінанси з інституціонального погляду?
7. Які особливості діяльності міжнародних фінансових організацій та інституцій?
8. Що представляє собою міжнародний фінансовий ринок?
9. Які складові має міжнародний фінансовий ринок?
10. Що представляє собою міжнародні валютні ринки?
11. Охарактеризуйте міжнародний ринок кредитних ресурсів.
12. Міжнародний ринок цінних паперів
13. Що представляє собою ринок єврооблігацій, міжнародний ринок євроакцій, ринок єровекселів?

Тестовий контроль

1. Міжнародні фінанси – це:

- а) це сукупність перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів;
- б) система економічних відносин, які виникають у процесі формування, розподілу та використання фондів грошових ресурсів підприємства;
- в) система кругообігу і перерозподілу фінансових активів між постачальниками та споживачами капіталу;
- г) сукупність відносин, у яких держава виступає в ролі позичальника коштів, кредитора та гаранта.

2. Міжнародна валютно-кредитна установа, що має статус спеціалізованого відділення ООН і створена на міжнародній валютно-фінансовій конференції в Бретон-Вудсі в 1944 р., називається:

- а) Світовим банком;
- б) Європейським банком реконструкції і розвитку;
- в) Міжнародним валютним фондом;
- г) Банком міжнародних розрахунків.

3. Головною метою Європейського центрального банку є:

- а) збереження і створення нових робочих місць;
- б) скорочення заборгованості країн-членів Європейського економічного і валютного союзу;
- в) економічний ріст Європи;
- г) стабільність цін і захист від інфляції.

4. Міжнародні фінансова організація, для якої основне завдання полягає у налагодженні співробітництва між центральними банками провідних країн світу та здійснення розрахунків між ними:

- а) Міжнародним банком реконструкції і розвитку;
- б) Європейським банком реконструкції і розвитку;
- в) Міжнародним валютним фондом;
- г) Банком міжнародних розрахунків.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Офшорні центри	1) території, де діють податкові, валютні та інші пільги
2. Рефінансування боргу	2) грошові розрахунки між суб'єктами міжнародної діяльності, що пов'язані з рухом товарно-матеріальних цінностей і послуг у міжнародному обігу
3. Валютний паритет	3) надання зарубіжним країнам фінансових активів на пільгових умовах
4. Резервна валюта	4) співвідношення валют за їхнім офіційним золотим вмістом
5. Валютні кліринги	5) співвідношення між двома валютами, яке встановлюється в законодавчому порядку
6. Міжнародні розрахунки	6) взаємні угоди між урядами різних держав про обов'язковий взаємозалік міжнародних вимог та зобов'язань
7. Фінансова допомога	7) повторне обговорення умов кредитної угоди, у процесі якого змінюються сума та умови погашення боргу
8. Золотий паритет	8) національна валюта провідних країн світу, яка накопичується центральними банками інших країн як резерв коштів для міжнародних розрахунків

Теми рефератів

1. Фінанси міжнародних організацій та інституцій.
2. Функції і призначення Міжнародного валютного фонду (МВФ).
3. Функції і призначення групи Світового банку.
4. Формування бюджету Організації Об'єднаних Націй.
5. Завдання і функції ЄС (Європейського союзу).
6. Лондонський валютний ринок.
7. Валютне регулювання.
8. Основні чинники, що впливають на зовнішній обіг держави.
9. Основні фактори, що впливають на курс валюти.
10. Міжнародна фінансова політика (сутність, форми, призначення та передумови її успішної реалізації).
11. Валютний ринок України (склад, цілі і призначення).
12. Валютні ринки і фінансовий механізм здійснення валютних операцій.
13. Державний контроль за здійсненням валютних операцій.
14. Шляхи зміцнення і підвищення конвертованості національної грошової одиниці України в умовах економічної кризи.
15. Форми і методи залучення іноземного капіталу у розвиток економіки України на сучасному етапі.

Список рекомендованої літератури

1. 1. Бойцун Н.Є, Стукало Н.В. Міжнародні фінанси: Навч. посіб. – 2-ге видання. – К.: ВД „Професіонал”, 2005. – 336 с.
2. Боринець Н.Я. Міжнародні фінанси: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 494 с.
3. Козак Ю.Г. Логвинова Н.С., Ковалевський В.В, Міжнародні фінанси: Навч. посіб. Видання 3-тє, перероб. і доп. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 640 с.
4. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2003. – 240 с.
5. Оспіщев В.І., Близнюк О.П., Кривоший В.В. Міжнародні фінанси: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 335 с.
6. Совіщенко І.Я. Міжнародні фінанси: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2005. – 200 с.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 3. ГРОШІ ТА ГРОШОВИЙ РИНОК. ГРОШОВІ ТА ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

Тема 11. Сутність та функції грошей

Зміст

1. *Походження грошей. Роль держави у творенні грошей*
2. *Сутність грошей. Гроші як гроші і гроші як капітал*
3. *Еволюція форм грошей. Причини та значення демонетизації золота*
4. *Поняття неповноцінних грошей та характеристика їх різновидів – паперових і кредитних грошей. Роль держави в творенні кредитних грошей*
5. *Вартість грошей. Чинники, що обумовлюють вартість неповноцінних грошей*
6. *Форми прояву вартості грошей*
7. *Функції грошей*
8. *Якісні властивості грошей*

1.

Походження грошей. Роль держави у творенні грошей

Починаючи з Арістотеля і до XVIII ст. у теорії грошей досить поширеною була думка, що гроші виникли внаслідок угоди між людьми або запроваджені законодавчими актами держави задля полегшення обміну товарів.

Таке трактування походження грошей отримало назву раціоналістичної концепції. Проте засновники політекономії дійшли висновку, що виникнення грошей зумовлене труднощами безпосереднього обміну продуктами праці.

Потреба в обміні виникла в епоху розкладу первіснообщинного ладу. До того люди жили замкнутими общинами, в межах яких спільно працювали і безпосередньо задовольняли потреби своїх членів. У середині такої общини не було обміну і не було потреби в грошах. Коли община стала виробляти

продуктів більше ніж їх потрібно було для прожитку, виникла потреба в міжобщинному обміні, що відкрило шлях до появи грошей. Вирішенням проблеми став пошук товарів, які були необхідні всім завжди. Ці товари почали виконувати роль посередника, роль загального еквіваленту.

Вони почали називатися грошовим товаром або грошима. Існує державна теорія грошей Кнаппа, де визначається особлива роль держави у створенні грошей. Дана концепція мала домінуюче місце майже до кінця XVIII ст. В демократичних країнах панує еволюційна концепція. Функціонування грошей влюбій економіці має юридично визначений характер, однак роль держави не конституюча, а регулююча. Держава не створює гроші як економічне явище, вона лише визначає і змінює зовнішні атрибути грошей та умови їх функціонування. Роль держави в тому, щоб грошима було б зручно користуватися, щоб вони були надійними і стабільними.

2.

Сутність грошей. Гроші як гроші і гроші як капітал

Гроші – особливий товар, що виконує роль загального еквіваленту. Гроші – явище суспільне, вони є форма суспільних відносин, які виникають з приводу обміну продуктами праці, що ґрунтуються на принципі еквівалентності. Гроші виконують специфічну суспільну функцію. Вони є посередником при обміні товарів. *Гроші як гроші* – тут цільове призначення грошей забезпечити покупку. Гроші виступають як простий посередник при обміні товарів. Ці гроші забезпечують реалізацію отриманого доходу (зарплата, стипендія). *Гроші як капітал* – гроші, що здатні приносити дохід самі по собі. Головна мета обігу грошей як капіталу є не нова споживча вартість, а додана вартість; гроші використовуються для отримання прибутку.

3.

Еволюція форм грошей. Причини та значення демонетизації золота

Еволюція форм грошей відбувалася в напрямі від повноцінних грошей до неповноцінних, якими є сучасні гроші. Повноцінними були гроші, що мали внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару, який виконував функції грошей, чи вартості того матеріалу, з якого гроші були виготовлені, наприклад: золоті і срібні монети.

Неповноцінними є гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу. При цьому вона може істотно відхилитися від вартості того матеріалу, з якого виготовлені. Між періодами використання повноцінних і неповноцінних грошей знаходиться епоха використання змішаних форм.

Початковою висхідною формою грошей були товарні гроші. Спочатку це були предмети першої необхідності – худоба, сіль, зерно тощо. На зміну предметам першої необхідності в ролі грошей поступово прийшли предмети розкоші (перли, хутра інші дорогоцінні вироби).

Наступним етапом був етап панування металевих грошей. Спочатку у вигляді брусків металу, а потім у вигляді монети. Але через деякий час

виникла необхідність заміни повноцінних грошей (металевих) на неповноцінні (кредитні гроші). Цей процес називається демонетизацією золота. Цьому сприяло ряд чинників: золото і срібло має високу питому вартість і одночасно є відносно м'яким металом, що призводить до значного зношування в процесі обігу; невеликі запаси золота не дозволяли забезпечувати потреби обігу в умовах зростання товарообумовлених операцій; золото – дорогий засіб обігу.

Отже, на зміну повноцінним грошам прийшли кредитні гроші. Кредитні гроші – неповноцінні гроші, які виникли на основі розвитку кредитних відносин і емітуються відповідно до потреб обороту в грошах.

Паперові гроші – це нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою для покриття своїх (бюджетних) витрат і наділяються нею примусовим курсом, визнаються законодавчо обов'язковими до приймання у всі види платежів.

Паперові гроші бувають: казначейські білети – зобов'язання уряду, білонна монета або розмінна – виготовлена з металу, нерозмінні банкноти – банкноти ЦБ і основна форма існування паперових грошей сьогодні. Депозитні гроші: трансакційні чекові депозити, строкові вклади, електронні депозити. Квазі-гроші (майже гроші) – довгострокові вклади, векселі, чеки, інші фінансові інструменти.

4.

Поняття неповноцінних грошей та характеристика їх різновидів – паперових і кредитних грошей. Роль держави в творенні кредитних грошей

Неповноцінними є гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу. При цьому вона може істотно відхилитися від вартості того матеріалу, з якого виготовлені. Основними формами є білонна монета, паперові гроші (казначейські зобов'язання), банківські зобов'язання (банкноти), депозитні вклади, квазі-гроші.

Вони використовуються як гроші бо економічні контрагенти вірять, що їх можна використати для своїх майбутніх платежів. Кредитні гроші – неповноцінні гроші, які виникли на основі розвитку кредитних відносин і емітуються відповідно до потреб обороту в грошах. Основні форми кредитних грошей є паперові гроші, монета, депозитні гроші, електронні гроші. Залежно від статусу емітента виділяють казначейські та банківські гроші.

Паперові – це нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою для покриття своїх (бюджетних) витрат і наділяються нею примусовим курсом, визнаються законодавчо обов'язковими до приймання у всі види платежів.

Банківські гроші – неповноцінні знаки вартості, які емітуються банками на основі кредитування реальної економіки. Їх випуск пов'язується з потребами обороту причому забезпечується їх вилучення і підтримується стабільна вартість. Депозитні гроші – різновид банківських грошей, які існують у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів

в банках. Використовуються для платежів у безготівковій формі. Приводяться в рух за допомогою чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

Електронні гроші – різновид депозитних грошей коли переказування грошових сум по рахунках у банках здійснюється автоматично з допомогою комп'ютерних систем за безпосередніми розпорядженнями власників поточних рахунків.

Носієм електронних грошей є пластикова картка – іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку і дає можливість йому оплатити через комп'ютерні мережі свої покупки і погасити борги переказом грошей без застосування готівки.

Квазі-гроші – специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена і істотно відхиляється від стандартних форм. Формами є чек та вексель.

5.

Вартість грошей. Чинники, що обумовлюють вартість неповноцінних грошей

Кредитні гроші – неповноцінні гроші, які виникли на основі розвитку кредитних відносин і емітуються відповідно до потреб обороту в грошах.

Банкнота – простий вексель емісійного банку. Характерними ознаками класичної банкноти: випуск її емісійним банком замість комерційних векселів, обов'язків обмін на золото за першою вимогою власників, подвійне забезпечення: золоте - золотим запасом банку і товарне – комерційними векселями, які перебували у портфелі банку.

Подвійне забезпечення гарантувало їй надійність, стали вартість, надійний обіг та високу еластичність обігу. Через забезпечення комерційними векселями досягалося саморегулювання обігу банкнот.

Так було до 1933 року, коли банкнота втратила золоте забезпечення і свою кінцеву гарантію сталості вартості - розмін на золото. До того ж в сучасних умовах зазнав деформації механізм автоматичного регулювання емісії банкнот на основі вексельного забезпечення. Поряд з комерційними стали використовуватися казначейські векселі та облігацій державних позик для забезпечення випуску банкнот.

Головні її ознаки та переваги в тому, що на покриття витрат держави вона випускається через кредитування під боргові зобов'язання казначейства.

Це значить, що держава може брати участь в емісійному механізмі на рівні з комерційними підприємствами, якщо зможе погасити свої борги емісійному банку. Центральний банк через регулювання портфелю цінних паперів може впливати на масу банкнот.

Депозитні гроші – різновид банківських грошей, які існують у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів в банках. Використовуються для платежів у безготівковій формі. Приводяться в рух за допомогою чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

Квазі-гроші – специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно

послаблена і істотно відхиляється від стандартних форм. Формами є чек та вексель.

6.

Форми прояву вартості грошей

Коли гроші були повноцінними, їх вартість визначалася вартістю матеріалу, з якого вони виготовлені. Їх купівельна спроможність могла відхилятися від реальної, але незначно.

Зараз, коли функціонують неповноцінні знаки, вартість їх є лише номінальною, набутою в обороті. Внутрішньої реальної вартості сучасні гроші не мають. *Сучасні гроші проявляють вартість у формі купівельної спроможності (або реальна вартість грошей-кількість товарів та послуг, які можна придбати за грошову одиницю).*

Вартість грошей як капіталу виявляється в формі ціни на грошовому ринку-реалізується у вигляді відсотку. Через те, що гроші – це боргові зобов'язання певних суб'єктів економіки вони приймаються в оплату реальних цінностей (банкноти – боргові зобов'язання Центрального Банку, за яким стоїть вся економіка країни; депозитні гроші – зобов'язання комерційних банків; векселі – зобов'язання підприємств).

На економічному потенціалі цих емітентів і формується довіра до сучасних грошей, крім того банкноти функціонують в обігу, бо мають статус законних платіжних засобів, держава своїм декретом зобов'язала приймати на своїй території як засіб платежу, проте вона не може декларувати їх вартість. Вартість сучасних грошей формується під впливом ринкових сил стихійно.

7.

Функції грошей

Функція грошей як міри вартості.

Ця функція розглядає призначення грошей так: вони забезпечують вираження і вимірювання вартості і товарів, форму ціни. Ця функція реалізується в органічному поєднанні з масштабом цін, який має юридичний характер і залежить від волі держави і виражає не вартість, а ціну.

Функція грошей як засобу обігу.

Гроші виконують роль посередника в обміні товарів і забезпечують їх обіг. Гроші ідеальний засіб товарного обігу, щоб бути засобом обігу, гроші мають корисне застосування визнанням суб'єктів ринку, яке можливе за умови, що гроші будуть виконувати функцію збереження вартості. Суб'єкти ринку беруть гроші в обмін на товари чи послуги, бо переконані, що вони в будь-який момент зможуть обміняти їх на еквівалентні матеріальні блага.

Маса грошей в обігу = Сума цін на товари та послуги / Швидкість обороту грошей.

Функція грошей як засобу платежу.

Полягає в обслуговуванні погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин. Ця функція походить з товарообороту. (зумовлена продажем товарів у кредит і погашенням його

грошима) Ринок висуває вимогу сталості грошей, тобто погіршення кредитних відносин погіршує платежі у кількісному та якісному вигляді. Якщо за час користування кредитом гроші знеціняться, то кредитор не поверне позиченої ним вартості і зазнає збитків. Боржник матиме виграш. Тому потрібно коригувати процентну ставку відповідно до знецінення грошей.

Функція грошей як засобу нагромадження вартості.

Пов'язана з їхньою здатністю бути засобом збереження вартості, представляти абстрактну форму багатства. Стало можливим коли товаровиробник зміг частину виручки відкласти на майбутнє. Спочатку була одна ціль - зберегти вартість, тобто втілити в брусках дорогого металу, щоб зберегти на випадок соціальних потрясінь. У такій формі абстрактне багатство називалося скарбом. З розвитком товарного виробництва і грошових відносин урізноманітнювалися цілі нагромадження скарбу. Замість ховати стало модно демонструвати - естетична форма багатства, втілена в прикрасах, створення резерву платіжних засобів надало багатству відтворювального характеру і зорієнтувало на забезпечення зростання прибутку.

Товаровиробники стали нагромаджувати для розширення виробництва й одержання додаткового прибутку. З розвитком змінювалися і форми від золота, срібла до паперових, депозитних, електронних. Проте державні запаси золота офіційно включаються до золотовалютних резервів країни і слугують резервом світових грошей.

Функція світових грошей.

Світові гроші – це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами. Виділення функції світових грошей зумовлене особливостями руху вартості на світовому ринку, які визначаються поділом цього ринку державними кордонами. Завдяки цьому поділу виникає специфічний суб'єкт – держава.

Гроші на світовому ринку виконують функції загального платіжного засобу, загального купівельного засобу, засобу перенесення багатства з однієї країни в іншу. Світові гроші функціонують і як міра вартості та рахункові одиниці, оскільки національні ціни жодної країни на можуть повністю задовольнити потреби світового ринку і на ньому формується своя система цін. В сучасних умовах на міжнародних ринках світові гроші, передусім як платіжний та закупівельний засоби, успішно виступають у національній валюті та без внутрішньої субстанціональної вартості.

8.

Якісні властивості грошей

Найбільш актуальними в сучасних умовах є такі властивості грошей: стабільність вартості, економічність, тривалість використання, однорідність, подільність, портативність. Базовою властивістю грошей є *стабільність вартості*, підтримання якої є одним з центральних економічних завдань.

Важливою властивістю грошей є їх *економічність*, яка дає змогу суспільству мінімізувати витрати на виготовлення грошей і забезпечити ними потреби обороту.

Важливим способом забезпечення економічної готівки є *довгостроковість її використання*, яку вважають властивістю грошей. *Однорідність* грошей є властивістю, яка вимагається від усіх форм грошей. Особливо гостро вирішувалось питання однорідності, коли носієм грошей виступали звичайні товари, оскільки кожний екземпляр таких грошей істотно відрізнявся від інших. Гроші повинні мати і таку властивість, як *подільність*. Для здійснення платежів швидко, без додаткових витрат, гроші повинні легко ділитися на будь – які частини. Останньою властивістю грошей є їх *портативність*. Вони мають бути такими, щоб їх легко було носити, зручно ними користуватися в повсякденному житті.

Роль грошей у розвитку економіки: кількісний та якісний аспекти.

Роль грошей – це результат функціонування та впливу грошей на різні сторони розвитку суспільства. Коли мова йде про якісний аспект, необхідно визначити вплив грошового середовища на матеріальні інтереси та виробничу активність суб'єктів: 1) розширює межі виробництва та праці; 2) здешевлюється процес обміну; 3) стимулює економічну поведінку суб'єктів; 4) наявність грошей сприяє розвитку ринку; 5) сприяє регулюванню економіки. Кількісний аспект – держава може активно впливати на розвиток економіки змінюючи кількість грошей в обігу. Зміна кількості грошей в обігу впливає на: 1) зміну динаміки цін; 2) зміну темпів економічного зростання; 3) зміну зайнятості; 4) соціальний стан.

Еволюція ролі грошей в економіці України.

У міру поглиблення ринкової трансформації економіки України помітно зростає роль грошей в її розвитку. Поступово українська гривня перетворилась на справді загальний еквівалент. Кожний, хто має гроші, може вільно купувати який потрібний товар на внутрішньому ринку. Запровадження часткової конвертованості гривні істотно підвищило роль грошей у розвитку зовнішньо – економічних відносин, в інтеграції економіки України у світову економіку. Динаміка цін стала відчутно реагувати на регулюючі заходи НБУ в грошовій сфері.

Проте ці позитивні зрушення в підвищенні ролі грошей поки що не дали відчутних результатів у розвитку суспільного виробництва яке близько 10 років перебуває у стані хронічної кризи.

Це зумовлено передусім уповільненістю, непослідовністю переведення економіки на ринкові засади, адміністративним втручанням держави в економічне життя, а також слабкістю самого грошового механізму, зокрмка банківської системи, все ще високою інфляцією.

Для покращення даної ситуації потрібно:

- 1) максимально перевести на ринкові засади всі сфери економічних відносин;
- 2) переорієнтація цілей економічної, в тому числі грошової, політики із забезпечення інтересів центру на інтереси безпосереднього виробника;

3) забезпечення вільної, гарантованої капіталізації грошових доходів всіх суб'єктів економічних відносин усіма методами, сумісними з нашими соціальними пріоритетами;

4) оздоровлення грошового обігу, забезпечення високої сталої вартості грошової одиниці.

Контрольні запитання

1. Які існують концепції походження грошей та яка з них більш адекватна ринковій практиці використання грошей в економіці?

2. Який спосіб обміну продуктами вигідніший і зручніший для учасників ринку – у формі бартеру чи з допомогою грошей? Чому?

3. У чому проявляється сутність грошей?

4. Чим гроші відрізняються від звичайного товару?

5. Причини, що зумовили демонетизацію золота.

6. Чи існує ймовірність повернення золота на роль грошового товару?

7. Які функції виконують гроші? Які існують відмінності в іноземній та вітчизняній літературі щодо кількості функцій грошей і з чим вони пов'язані?

8. У яких функціях гроші найбільше потерпають від інфляції?

9. Чим відрізняються неповноцінні гроші від повноцінних?

10. Що таке вартість грошей як грошей, на чому вона базується і в чому вона проявляється?

11. Що таке вартість грошей як капіталу і в чому вона проявляється?

12. Чому неповноцінні гроші називають ще кредитними?

13. Чи впливає статус "законних платіжних засобів" на вартість грошей і чи всі існуючі засоби платежу мають такий статус?

14. Що таке "електронні гроші"? Що у них є спільного і відмінного від паперових грошей і депозитних грошей?

15. Чим поняття ролі грошей відрізняється від поняття функції грошей? Як вони між собою пов'язані?

16. Як впливає на виробництво сама наявність грошей в економіці?

17. Як впливає на економіку зміна кількості грошей в обороті?

Тестовий контроль

1. З наведених нижче визначень найбільш повно виражає сутність грошей: гроші - це

а) мірило вартості;

б) найбільш ліквідний актив;

в) знаряддя обміну;

г) загальний еквівалент;

д) речова форма суспільних відносин;

е) все те, що використовується як гроші.

2. Неповноцінні гроші – це:

а) гроші, які знецінюються;

б) гроші, які виготовлені не з дорогоцінного металу;

- в) грошові знаки, які не розмінюються на дорогоцінний метал;
- г) гроші, які емітуються для фінансування витрат державного бюджету.

3. Кредитні гроші – це:

- а) гроші, випущені державою для покриття своїх потреб, що фінансуються з бюджету;
- б) будь-які неповноцінні гроші;
- в) гроші, що емітуються банками для фінансування бюджетного дефіциту;
- г) гроші, що емітує центральний банк для кредитування реальної економіки.

4. Готівкові грошові знаки, які випускаються емісійним банком, мають назву:

- а) казначейські білети;
- б) банківські білети;
- в) векселі;
- г) чеки.

5. До кредитних грошей належать:

- а) кредитна картка;
- б) банкнота;
- в) чек;
- г) електронні гроші;
- д) вексель;
- е) казначейські зобов'язання.

6. У якій функції гроші обслуговують процес ціноутворення?

- а) засіб обігу;
- б) міра вартості;
- в) засіб накопичення;
- г) засіб платежу.

7. Функцією грошей є:

- а) розподіл вартості;
- б) створення фінансових фондів;
- в) засіб обігу;
- г) надання ділової інформації;
- д) гальмування інфляції.

8. Причинами поширення бартеру в економіці можуть бути:

- а) високий рівень інфляції;
- б) відсутність необхідного золотого запасу в країні;
- в) зниження цін на товари та послуги;
- г) зростання рентабельності виробництва та реалізації товарів.

9. Назва монета походить:

- а) від першого монетного двору, що був відкритий у Римі при храмі Юнони-Монети в III ст. до н. е.;
- б) від слова іншомовного походження, що в перекладі означає «одна копійка»;
- в) від містечка Монідза в Китаї, де вперше була викувана монета.

10. Характерні ознаки класичної банкноти:

а) формування вартості відбувається у сфері обігу; портативність та економічність;

б) випуск її емісійним банком замість комерційних векселів; обов'язковий обмін на золото за першою вимогою власників;

в) випуск її емісійним банком замість комерційних векселів; обов'язковий обмін на золото за першою вимогою власників; подвійне забезпечення: золоте і товарне.

11. Вихідна форма повноцінних грошей:

а) грошима спочатку були предмети розкоші, а потім срібні, золоті та мідні монети;

б) грошима спочатку були предмети першої необхідності, а потім паперові гроші;

в) грошима спочатку були предмети першої необхідності, а потім предмети розкоші.

12. Неповноцінними є гроші

а) які набувають своєї вартості виключно в обігу, вона може істотно відхилитися від вартості того металу, з якого вони виготовлені (банкнота, білонна монета, електронні гроші);

б) що мають внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару;

в) які набувають своєї вартості в процесі виробництва та запровадженні в обіг, вона може істотно відхилитися від вартості того металу, з якого вони виготовлені (банкнота, білонна монета, електронні гроші).

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991. – Гл.1.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999. – Гл.1.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996. – Гл. 2,5.
4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995. – Разд. 11, гл.1.
5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992. – Гл.1.
6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003. – Тема 1.

Тема 12. Грошовий обіг і грошові потоки

Зміст

1. *Сутність та економічна основа грошового обороту. Модель грошового обороту.*
2. *Структура грошового обороту за формою платіжних засобів та за економічним змістом.*
3. *Грошова маса: сутність, склад та фактори зміни обсягу і*

структури. *Характеристика базових грошей та грошових агрегатів.*

4. *Швидкість обігу грошей, її сутність, порядок визначення, фактори впливу та роль в макроекономічній стабілізації.*

5. *Закон грошового обігу.*

6. *Механізм зміни маси грошей в обороті. Роль комерційних банків у цьому механізмі. Грошово-кредитний мультиплікатор.*

7. *Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий обіг: банкноти, векселі, чеки тощо.*

1.

Сутність та економічна основа грошового обороту. Модель грошового обороту

Серед понять, що характеризують грошові відносини в суспільстві, провідне місце займають *грошовий оборот, грошовий обіг, фінанси, кредит, маса грошей, швидкість обігу грошей*. Якщо останні чотири з них знайшли в літературі досить повне й однозначне тлумачення, то поняття грошового обороту і грошового обігу досі залишаються дискусійними. Дискусії ведуться щодо сутності цих понять, їх взаємозв'язку, сфер використання тощо.

У багатьох виданнях грошовий оборот трактується як сукупність усіх грошових платежів у народному господарстві. Таке визначення має той істотний недолік, що фіксує лише кількісний бік грошового обороту, його результативний аспект. Сутність же його як руху грошей у процесі відтворення залишається поза увагою. Цей недолік спричиняє формальний підхід і до визначення поняття грошового обігу, який трактується лише як готівкова сфера грошового обороту.

Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, тому безперервним є і рух грошей, що його обслуговує. Взятий сам по собі цей процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні являє собою *грошовий оборот*.

Грошовий оборот – це процес безперервного руху грошей між економічними суб'єктами при обслуговуванні грішми потреб суспільного виробництва. **Риси грошового обороту:** 1) явище динаміки, а не залишку; 2) рух має певні діючі особи, за допомогою яких і між якими рухаються гроші; 3) в процесі грошового обороту гроші обслуговують суспільне виробництво.

Об'єктами грошового обороту є грошові ресурси.

Суб'єктами грошового обороту є всі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні валового суспільного продукту. Це всі *підприємства* (промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку, будівництва, торгівлі, комунального господарства тощо), усі *державні, громадські, комерційні установи та організації, банки та інші фінансово-кредитні установи, все населення*, що самостійно одержує та витрачає грошові кошти. Усі вони на певних підставах одержують грошові доходи, витрачають чи зберігають їх і цим впливають на економічні процеси та стають економічними суб'єктами суспільства.

Якщо абстрагуватися від відтворювального аспекту, то грошовий оборот можна уявити просто як безперервний процес переміщення грошей у функціях засобів обігу і платежу між окремими його суб'єктами. Це, зокрема, переміщення грошей між:

- окремими підприємствами та організаціями;
- підприємствами та організаціями і населенням;
- окремими фізичними особами;
- комерційними банками і підприємствами та організаціями;
- комерційними банками і населенням;
- окремими комерційними банками;
- комерційними банками і центральним банком;
- небанківськими фінансово-кредитними установами різного призначення, з одного боку, і підприємствами, організаціями та установами – з іншого;
- небанківськими фінансово-кредитними установами різного призначення і банками;
- окремими небанківськими фінансово-кредитними установами різного призначення.

Грошовий оборот поєднує: ринок продуктів, ринок ресурсів, грошовий ринок, світовий ринок. Грошовий оборот складається з великої кількості окремих платежів, завдяки яким грошовий рух і весь грошовий оборот є сукупністю потоків окремих платежів. Грошовий оборот, з одного боку, є потоком доходів, а з іншого боку, є потоком витрат.

Ключовим елементом в грошовому обороті є національний доход, який одержують господарства від реалізації своїх ресурсів за певний період (З) і національний продукт – ВВП, який виступає у вигляді доходу фірм, одержаного від реалізації своїх продуктів.

Економічною основою грошового обороту є процес суспільного відтворення. Суб'єкти цього процесу постійно одержують грошові доходи від реалізації належних їм ресурсів чи виготовлених ними продуктів, що спричинює відповідні грошові потоки. Водночас потоки руху грошей є не тільки результатом відтворювального процесу, а й важливою передумовою його успішного здійснення. Надмірні затримки в русі грошей неминуче викликають гальмування товарних потоків, погіршення кон'юнктури ринків, посилення стагнації виробництва.

Внутрішня обумовленість грошового обороту процесом суспільного відтворення визначає його сутнісну *єдність* і *безперервність*, які можна назвати конституційними ознаками грошового обороту. Це положення має важливе значення для практики управління і використання грошового обороту. У ній не повинно допускатися зведення непереборних перепон на шляху грошових потоків, як і непрохідних меж між окремими потоками грошей.

Структура грошового обороту за формою платіжних засобів та за економічним змістом

Відмінності в характері економічних відносин між суб'єктами грошового обороту дають підстави структурувати його на окремі сектори. Першим, за логікою відтворювального процесу, видом економічних відносин, що реалізуються в грошовому обороті, є відносини обміну.

Характерним для руху грошей, що обслуговує ці відносини, є:

- еквівалентність, оскільки назустріч грошам, які передає покупець продавцеві, переміщуються продукти рівновеликої номінальної вартості;
- безповоротність, оскільки одержані продавцем гроші не повинні повертатися до свого попереднього власника, вони безповоротно перейшли у власність нового суб'єкта обороту;
- прямолінійність, яка виявляється у постійному віддаленні грошей від того суб'єкта обороту, який використав їх для купівлі продуктів, оскільки наступний суб'єкт теж витрачає їх для нових закупівель.

Такий характер руху грошей, що обслуговує сферу обміну, дає підстави виділити його в окремий сектор, що називається **грошовим обігом**.

Значна частина грошового обороту пов'язана з процесами розподілу вартості валового національного продукту. Рух грошей тут має одну суттєву відмінність від грошового обігу – він здійснюється *нееквівалентно*, тобто назустріч грошовому платежу платник не одержує реального еквівалента у формі товарів чи послуг. Цей сектор грошового обороту називається **фінансово-кредитним**.

Крім спільної риси – нееквівалентності, відносинам між суб'єктами цього сектора грошового обороту властиві також істотні відмінності. Частина цих відносин має характер відчуження, коли визначена законами частина доходів економічних суб'єктів вилучається у вигляді податків та інших обов'язкових платежів і надходить у розпорядження держави, яка витрачає їх при виконанні своїх функцій.

У результаті виникає не тільки безеквівалентний, а й безповоротний рух грошей, тобто одні суб'єкти ці гроші втрачають назавжди і без одержання будь-якого доходу, а інші їх одержують теж безповоротно і без виплати будь-якої ціни за них. Ця частина фінансово-кредитного обороту називається **фіскально-бюджетною**.

Друга частина фінансово-кредитного обороту обслуговує сферу перерозподільних відносин, у яких власність суб'єктів не відчужується, а лише передається у тимчасове користування, наприклад при внесенні грошей на банківський депозит чи під час купівлі цінних паперів. Тому для цих відносин характерне ще одержання доходу тим суб'єктом, який передає свою власність у тимчасове користування. Тобто рух грошей, що забезпечує реалізацію цих відносин, має зворотний характер, коли власник повертає свої гроші в обумовлений термін чи може їх повернути, наприклад при купівлі акцій, і, крім того, одержує дохід у вигляді процента чи дивіденда. Отже, цей сектор грошового обороту істотно відрізняється не тільки від грошового обігу, а й від фіскально-бюджетного сектора, і називається він **кредитним оборотом**.

Грошовий обіг, фіскально-бюджетний та кредитний обороти як складові сукупного грошового обороту тісно взаємозв'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в забезпеченні цілей розширеного відтворення. Водночас вони — самостійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання і специфічними можливостями впливу на процес відтворення.

Відмінності в характері економічних відносин між суб'єктами грошового обороту дають підстави структурувати його на окремі сектори.

Залежно від форми грошей, в якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на *безготівковий* і *готівковий*. Хоч критерій такої структуризації грошового обороту досить формальний, проте між цими його частинами є істотні відмінності, які мають важливі економічні наслідки. Зокрема, у сфері готівкового обороту гроші рухаються поза банками, безпосередньо обслуговуючи відносини економічних суб'єктів. Отже, на оборот цих грошей можуть впливати лише прямі його суб'єкти, що дає можливість їм найповніше реалізувати свої відносини в тому вигляді, як вони самі їх визначили.

Це досить відчутна перевага *готівкового* обороту за умов перехідної економіки. З одного боку, з великими труднощами формується приватна власність і новий прошарок її носіїв, які є активними суб'єктами грошового обороту, а з іншого — є могутні сили, які захищають державну власність і найчастіше через державні структури всіяко гальмують становлення приватних власників, використовуючи для цього і контроль за їх грошовим оборотом. У відповідь на це останні широко практикують між собою платежі готівкою, провокуючи тінізацію відносин.

У сфері *безготівкового* обороту гроші рухаються по рахунках у банках, не виходячи за межі банківської системи. Це створює можливість контролювати його, а отже впливати на відносини відповідних економічних суб'єктів не тільки їм самим, а й третім особам — банкам. Визначаючи законодавчо права та обов'язки банків щодо здійснення такого контролю, держава може впливати на весь безготівковий грошовий оборот, а відтак і на процес суспільного відтворення в цілому. У цьому головна перевага безготівкового обороту над готівковим, тому в міру завершення перехідного до ринкової економіки періоду, забезпечення правової бази розвитку її приватного сектора розширюватиметься сфера безготівкового обороту і звужуватиметься готівкова.

Грошовий оборот, який пов'язаний з процесами розподілу вартості ВВП (обмін нееквівалентний) — такий сектор називається *фінансово-кредитний*. Існує не тільки безеквівалентний, а й безповоротний рух грошей, тобто одні суб'єкти ці гроші втрачають назавжди і без одержання будь-якого доходу, а інші їх одержують теж безповоротно і без виплати будь-якої ціни за них. Ця частина фінансово-кредитного обороту називається *фіскально- бюджетною*.

Кредитний оборот — одержання доходу тим суб'єктом, який передає свою власність у тимчасове користування під час купівлі цінних паперів).

Всі сектори, як складові сукупного грошового обороту тісно

взаємопов'язані і внутрішньо доповнюють один одного; і водночас вони самостійні явища.

3.

Грошова маса: сутність, склад та фактори зміни обсягу і структури. Характеристика базових грошей та грошових агрегатів.

Грошовий оборот забезпечується певною масою грошей, величина якої є важливою характеристикою стану грошового обороту та ринкової кон'юнктури в цілому. Зміна грошової маси безпосередньо впливає на інтенсивність обороту грошей, на формування платоспроможного попиту, на кон'юнктуру ринків, а значить – на економічний розвиток. Тому регулювання грошової маси є ключовим напрямом державної грошово-кредитної політики. Завдяки цьому вивчення та правильне визначення маси грошей в обороті має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення.

Поняття грошової маси досить складне, оскільки складна сама категорія грошей, велика різноманітність їх форм та функцій. Не випадково в трактуванні змісту та показників вимірювання грошової маси є помітні розбіжності.

У зарубіжній літературі до 30-х років ХХ ст. панувало уявлення про грошову масу як сукупність залишків металевих грошей і розмінних банкнот у розпорядженні суб'єктів обороту. Усі інші грошові інструменти — нерозмінні банкноти, розмінна монета, депозитні вклади тощо — виділялися у поняття «засобів обігу» і не включалися в загальну масу грошей. Ситуація принципово змінилася після скасування золотомонетного стандарту.

У радянській літературі аж до останніх років панувало уявлення про масу грошей як сукупний залишок знаків грошей (банкнот, казначейських білетів і розмінної монети) у розпорядженні суб'єктів обороту. Такі підходи суперечили принципам єдності та безперервності грошового обороту і піддавалися гострій критиці.

Саме життя теж довело (на Заході — раніше, в СРСР — пізніше) необхідність включати до грошової маси не тільки всі готівкові знаки, а й депозитні гроші — спочатку короткострокового характеру, а згодом і довгострокового. Більше того, окремі сучасні економісти та центральні банки до грошової маси відносять будь-які активи, котрим властива певна ліквідність (облігації державних позик, векселі, страхові поліси тощо). Це зумовлено головним чином неоднозначними, суто емпіричними підходами до визначення самої сутності грошей, яка може змінюватися залежно від цілей аналізу і використання певного елемента грошового обороту. Отже, і в саму грошову масу вони можуть включатися чи виключатися з неї відповідно до конкретної ситуації.

Зарубіжна економічна наука та практика дали достатньо розгорнуте й обґрунтоване трактування і статистичне визначення грошової маси, які ефективно використовуються в регулятивній практиці. Перехід України до ринкової економіки робить надзвичайно актуальним вивчення і використання цього досвіду в нашій практиці.

Виходячи з викладеного вище розуміння сутності грошей та грошового обороту, *під грошовою масою слід розуміти всю сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент*. Такими суб'єктами є приватні особи, підприємства, громадські організації, господарські об'єднання, державні установи тощо, які мають у своєму розпорядженні готівкові гроші чи вклади на різних рахунках у комерційних банках¹.

Грошова маса має певний кількісний вираз (обсяг у мільярдах чи мільйонах грошових одиниць), надзвичайно складну структуру та динаміку руху. З точки зору якісної характеристики грошової маси важливе значення має її структура, а з погляду практики її регулювання — динаміка руху обсягу та структури.

У структурному відношенні грошову масу можна розділити за кількома критеріями:

- за ступенем «готовності» окремих елементів до оборотності, тобто за ступенем їх ліквідності;
- за формою грошових засобів (готівкові, депозитні);
- за розміщенням у суб'єктів грошового обороту;
- за територіальним розміщенням та ін.

Найбільшу складність має структуризація грошової маси за першим критерієм, оскільки немає однозначного розуміння ступеня ліквідності кожного її елемента, як і немає чіткого розмежування між власне грошима і високоліквідними фінансовими активами, які вже не є грошима. За цим критерієм наука і практика виділяють кілька елементів грошової маси, комбінацією яких можна визначати різні за складом і обсягом показники грошової маси, що називаються *грошовими агрегатами*.

Грошовий агрегат — це специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності. Кількість агрегатів, які використовуються в статистичній практиці окремих країн, не однакова, що пояснюється істотними відмінностями в елементному складі грошової маси, у спектрах активів, які розглядаються в національній практиці як гроші, у завданнях використання грошової маси в регулятивних цілях. Так, у США застосовуються чотири агрегати для визначення маси грошей, в Англії — п'ять, у Німеччині — три.

У статистичній практиці України визначаються і використовуються для цілей аналізу і регулювання чотири грошові агрегати: M0, M1, M2, M3.

Агрегат M0 відображає масу готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка в касах банків сюди не входить.

Агрегат M1 включає гроші в агрегаті M0 + вклади в банках, які можуть бути використані власниками негайно, без попередження банків, тобто запаси коштів на поточних рахунках та на ощадних рахунках до запитання.

¹ У цей перелік не входять комерційні банки, оскільки їх грошові запаси сформовані переважно з вкладів клієнтів, що вже враховані в масі грошей через їх власників.

Агрегат М2 — це гроші в агрегаті М1 + кошти на всіх видах строкових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладів та інших спеціальних рахунках.

Агрегат М3 охоплює гроші в агрегаті М2 + кошти на вкладах за трастовими операціями банків.

Наведені грошові агрегати відрізняються між собою не тільки кількісно, а й якісно. Так, агрегат М1 виражає масу грошей, яка перебуває безпосередньо в обігу, реально виконуючи функції засобів обігу та платежу, і тому є найбільш ліквідною. Вона найтісніше пов'язана з товарною масою, що проходить процес реалізації, і безпосередньо впливає на ринкову кон'юнктуру. Саме тому цей агрегат перебуває під найпильнішою увагою аналітиків та регулюючих органів.

Пильної уваги заслуговує також агрегат М0. Він має ті ж самі якісні характеристики, що й грошова маса агрегату М1, але оборот готівки здійснюється поза банками і тому регулювання і контроль за ним складніші.

В інших грошових агрегатах (М2, М3) ураховані також запаси грошей у різних організаційних формах заощаджень (строкові депозити, ощадні сертифікати, трастові вклади тощо). Ці гроші тимчасово перебувають у спокої, виконуючи для їх власників функцію нагромадження вартості. Тому ліквідність грошової маси знижується з кожним наступним агрегатом. Найбільш ліквідними і готовими обслуговувати товарооборот є гроші агрегату М0. Найнижчу ліквідність мають гроші агрегату М3, оскільки значна частина їх не може вступити в обіг без того, щоб власник заздалегідь не попередив про це банк і не зазнав певних фінансових утрат.

Водночас агрегат М0 — найвужчий показник грошової маси, оскільки характеризує лише один її елемент — готівкову масу. Найширшим агрегатом є М3, бо він охоплює всі елементи грошової маси, що перебувають в обороті.

Показник **грошової бази** не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку. Тому цей показник інколи називають ще грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.

Величину грошової бази можна визначити за формулою:

$$Г_б = Г_{\text{вип}} + Г_{\text{рез}},$$

де $Г_{\text{вип}}$ — сума готівки, випущеної центральним банком і не поверненої в його фонди; $Г_{\text{рез}}$ — сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

Перший елемент ($Г_{\text{вип}}$) грошової бази відрізняється кількісно від готівкового агрегату М0 — більший на суму готівки в касах банків. Другий елемент ($Г_{\text{рез}}$) грошової бази відрізняється і якісно, і кількісно від безготівкового елемента грошових агрегатів М1, М2, М3. Він являє собою суму зобов'язань центрального банку перед комерційними. А безготівкові

елементи грошових агрегатів — це зобов'язання комерційних банків перед своїми клієнтами. Вони формуються комерційними банками як за рахунок коштів, одержаних від центрального банку, тобто за рахунок $G_{рез}$, так і за рахунок створення грошей самими комерційними банками в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-кредитного мультиплікатора (детально цей механізм буде розглянуто в підрозділі 2.7). Тому безготівкові елементи грошових агрегатів значно більші за своїм обсягом від безготівкового елемента грошової бази. Завдяки цьому загальний обсяг кожного з грошових агрегатів (крім M_0) перевищує обсяг грошової бази. Ступінь цього перевищення свідчить про величину грошово-кредитного мультиплікатора на рівні комерційних банків.

Грошова маса в обороті — це загальний запас грошових коштів в будь-яких формах, що є в економічних суб'єктів. Грошова маса — це поняття запасу, в той час як грошовий обіг — поняття руху. Для визначення обсягу та структури грошової маси застосовується відповідний набір грошових агрегатів. У структурному відношенні грошову масу можна розділити за кількома критеріями: 1) за ступенем "готовності" окремих елементів до оборотності, тобто за ступенем їх ліквідності; 2) за формою грошових засобів (готівкові, депозитні); 3) за розміщенням у суб'єктів грошовому обороті; 4) за територіальним розміщенням.

Грошовий агрегат — це показник грошової маси, який визначає певну її частину залежно від рівня її ліквідності.

M_0 — готівка поза банками у населення і в касах фірми. Якщо M_0 зростає — негативне явище, бо гроші накопичуються і будуть викинуті на товарні і валютні ринки і порушать там рівновагу.

$M_1 = M_0 +$ вклади до запитання; якщо збільшується, то в майбутньому на товарний ринок надійде багато грошей.

$M_2 = M_1 +$ строкові депозити.

$M_3 = M_2 +$ кошти за трастовими операціями.

Грошова база — характеризує масу грошей, як вона відображається на балансі Центрального Банку; ці гроші створює Центральний Банк. За змістом грошова база — це показник резервних грошей банківської системи, на основі якого через ефект грошового мультиплікатора формується загальна маса грошей, що є в обігу.

4.

Швидкість обігу грошей, її сутність, порядок визначення, фактори впливу та роль в макроекономічній стабілізації.

Швидкість обігу грошей характеризує частоту, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, місяць, квартал).

Величину швидкості обігу грошей можна визначити з відомого рівняння обміну І. Фішера:

$$V = \frac{P \times Q}{M}$$

де V – швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари та послуги;

Q – фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані в даному періоді;

M – середня маса грошей, що перебуває в обороті за даний період.

З наведеної формули випливає, що величина швидкості обігу грошей прямо пропорційно пов'язана з номінальним обсягом виготовленого Національного Продукту ($P \times Q$) й обернено пропорційно з обсягом маси грошей, що є в обороті. На швидкість обігу грошей впливає багато чинників: 1 група - ті, що діють на боці платоспроможного попиту; 2 група - ті, що діють на боці пропозиції.

5.

Закон грошового обігу.

Протягом певного періоду для обігу необхідна лише певна маса купівельних та платіжних засобів, тобто в обороті не повинно бути зайвих грошей. $M_{\text{факт}} = M_{\text{необх. Грошей}}$.

Якщо $M_{\text{ф}}$ більше $M_{\text{н}}$, на ринку є зайвий попит. Щоб виправити дану ситуацію необхідно зменшити грошову масу за рахунок збільшення цін. Якщо $M_{\text{ф}}$ менше $M_{\text{н}}$, грошей в обігу не вистачає. В залежності від економічних умов і форм грошей в механізмі дії закону виникають особливості :

1) В умовах золотого стандарту вирівнювання $M_{\text{ф}}$ і $M_{\text{н}}$ забезпечується автоматично.

2) Якщо сферу обігу обслуговують казначейські гроші, то порушення закону стає хронічним

3) Якщо обіг обслуговують переважно кредитні гроші, то кредитний механізм емісії грошей містить в собі передумови повернення їх з обігу через погашення позичок.

Специфікою даного закону в умовах обігу банківських грошей є те, що вже під час випуску грошей створюються передумови для вилучення їх з обігу і підтримки грошової маси на об'єктивно необхідному рівні.

6.

Механізм зміни маси грошей в обороті. Роль комерційних банків у цьому механізмі. Грошово-кредитний мультиплікатор.

Зміна маси грошей в обігу - це основний фактор впливу грошей на реальну економіку Найбільш ефективним може бути механізм емісії грошей на кредитній основі. Банківська система спроможна ефективно змінювати масу грошей в обігу відповідно до зміни попиту на гроші. Збільшення грошової маси відбувається шляхом емісійної діяльності Центрального Банку та Комерційних банків. Емісія-це такий випуск грошей в обіг, що призводить

до загального збільшення грошової маси, що є в обігу.

Грошовий мультиплікатор характеризує процес створення нових банківських депозитів (безготівкові гроші) при кредитуванні банками клієнтів на основі вільних резервів, що надійшли в банк з обігу. Існує: 1) загально - банківський резерв - це сума грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і на використання для активних операцій. 2) обов'язковий резерв - це частина загального резерву, яку банки повинні зберігати в грошовій формі і не використовувати для поточних потреб. Обсяг його визначається на підставі норми обов'язкового резервування, яка встановлюється НБУ у процентах до банківських пасивів; 3) вільний резерв - це сукупність грошових коштів у комерційному банку, які є в розпорядженні банку і використовуються ним для операцій.

Наявність вільного резерву свідчить:

1) Про стан поточної ліквідності банку, тобто його спроможність виконувати свої зобов'язання перед клієнтами;

2) Про стан його поточного кредитного потенціалу.

Коефіцієнт мультиплікатора показує роботу комерційного банку по створенню грошової маси; це максимальна кількість нових кредитних грошей, яку утворює кожна одиниця вільного резерву при даній величині обов'язкового резерву, де r -обов'язковий резерв.

$$m = \frac{1}{r}$$

$$\text{Приріст ГМ} = M * \frac{1}{r}$$

$$\Delta M = \Delta P - \Delta q$$

$$P_v = K + Z_k + M_b - BC\Phi - A_0 - O_p$$

$$M_{\text{факт}} = \frac{\text{Заг. маса гр в обороті}}{\text{сума грощ бази}}$$

K – капітал банку;

Z_k – залучені банком кошти;

M_b – сальдо заборгованості банку;

$BC\Phi$ – відрахування до ЦСФ;

A_0 – вклад банку в операцію;

O_p – обов'язковий резерв.

Розглянемо це на прикладі. Нехай норма обов'язкових резервів для комерційних банків встановлена Центральним банком в розмірі 20%. Це означає, що 20% від всієї суми депозитів комерційні банки не мають права надавати в кредит, а повинні зберігати ці гроші на своїх рахунках в Центральному банку. Припустимо також, що клієнти банків всі свої гроші зберігають на депозитних рахунках.

Отже, клієнт №1 отримав зарплату у розмірі 100 грн. і поклав ці гроші на свій рахунок в банку А. Банк А 20% цієї суми, тобто 20 грн. зобов'язаний покласти як обов'язковий резерв на свій рахунок в Центральному банку.

Решту, тобто $100 - 20 = 80$ грн., він надає в позику клієнту №2. Клієнт №2, отримавши гроші, відразу поклав їх на свій рахунок в банку Б. Банк Б,

оскільки депозити зросли на 80 грн., повинен 20% від цієї суми, тобто 16 грн., покласти у вигляді обов'язкових резервів на свій рахунок в Центральному банку.

Решту, тобто $80 - 16 = 64$ грн., він надає в позику клієнту №3. Клієнт №3, отримавши гроші, поклав їх в свій банк В. Банк В повинен покласти 20% від 64 грн., тобто 12,8 грн., на свій рахунок у Центральному банку у вигляді обов'язкових банківських резервів.

Цей ланцюжок можна продовжити, але вже зрозуміло, що всі разом банки зможуть видати грошей значно більше тієї суми, яку приніс в банк А самий перший вкладник.

Показник, що визначає, в скільки разів банки завдяки системі резервів можуть збільшити грошову масу в порівнянні з сумою готівки, яку внесли вкладники, носить назву **банківський (депозитний) мультиплікатор**. Величина мультиплікатора визначається діленням 100 на ставку обов'язкових банківських резервів, встановлену Центральним банком країни.

В нашому прикладі при ставці 20% мультиплікатор буде дорівнювати $100 : 20 = 5$, тобто грошова маса може зрости в 5 разів без загрози для ліквідності банків всієї країни в цілому.

7.

Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий обіг: банкноти, векселі, чеки тощо.

Об'єктивні умови для створення паперових грошей в окремих країнах остаточно визріли на початку переходу до капіталістичного способу виробництва. У попередніх формаціях таких передумов не було. Тому окремі спроби випустити там паперові гроші були спорадичними і закінчувалися невдачею. Населення сприймало їх як гроші і погоджувалося одержувати у платежі лише доти, доки держава підтримувала надію обміняти їх на реальні цінності. Як тільки така надія зникла, паперові гроші вилучалися з обігу і будь-які каральні заходи держави не могли змусити населення брати їх як гроші.

Отже, **паперові гроші** - це не "витвір" держави, а об'єктивний продукт розвитку економічних відносин у суспільстві. Роль держави обмежується тим, що, використовуючи об'єктивно обумовлені можливості заміни повноцінних грошей неповноцінними знаками вартості, вона друкує ці знаки і визначає умови випуску їх в обіг. І доки випуск паперових грошей не перевищуватиме об'єктивних потреб обігу в грошах, доти вони будуть виконувати функції засобів обігу і платежу.

На чому ж базується довіра суб'єктів обігу до простих клаптиків паперу як до повноцінних грошей? На початку їх випуску, коли паперові гроші тільки входять в обіг, така довіра може забезпечуватися державою двома способами:

- 1) обіцянкою розмінювати нові гроші в майбутньому на золото, як це було в радянській Росії в 1922р. при випуску нових грошей - червінців;
- 2) "прив'язуванням" випуску паперових грошей до кредитних грошей чи

будь-яких кредитних зобов'язань, що до цього були в обігу в даній чи сусідній країні і до них сформувалася довіра суб'єктів ринку. У більшості країн - у ХІХ-ХХ ст. паперові гроші виникали на основі розмінної банкноти, яка була в обігу. У певний момент розмін банкнот припинявся, і без будь-якої зміни зовнішнього вигляду їх починали випускати для покриття бюджетного дефіциту, тобто вони ставали паперовими грошима. Проте суб'єкти ринку не відразу помічали таку зміну їх сутності і приймали в платежі.

Після впровадження паперових грошей в обіг довіру до них може підтримувати певний час держава методами економічної політики. В умовах розвинутої ринкової економіки держава є наймогутнішим і найактивнішим суб'єктом економічних, у тому числі грошових, відносин. Вона має широкі податкові зв'язки з усіма суб'єктами грошового обороту і є одним з найбільших виробників товарів і продавцем їх на ринку, а також одним з найактивніших суб'єктів на ринку цінних паперів. У всіх цих випадках держава одержує гроші у великих розмірах від інших суб'єктів сфери обігу, і якщо вона погоджується одержувати платежі в паперових грошах, то інші суб'єкти обігу приймають їх у платежі і між собою.

Тут діє фактор довіри до наймогутнішого з економічного погляду партнера, який істотно впливає на поведінку всіх інших суб'єктів, унаслідок чого вони сприймають паперові знаки як повноцінні гроші. Ця дія базується не на суб'єктивній, а на об'єктивній економічній основі, на якій розвивається кредит взагалі. Доти, доки суб'єкти сфери обігу мають можливість купити за свої паперові знаки товари чи послуги, вони віритимуть у кредитоспроможність держави і прийматимуть паперові гроші як платіж за свої товари, у тому числі й від держави.

Крім фактора довіри до держави-емітента, обіг паперових грошей, навіть за умови їх знецінення, підтримується й іншими чинниками. Для багатьох суб'єктів обігу немає вибору, і вони можуть обміняти свій товар, лише продавши його за паперові гроші. Передусім держава забороняє обіг іноземної валюти на внутрішньому ринку, і населення як один з найчисленніших його суб'єктів змушене продавати свою робочу силу за національні грошові знаки, що відкриває їм шлях в обіг. Ті ж суб'єкти, які мають можливість продати свій товар за іноземну валюту чи по бартеру (зокрема підприємства), як правило, використовують цю можливість, обмежуючи сферу обігу національних грошей. Тому зростання інфляції неминуче супроводжується бартеризацією, доларизацією відносин, як це було в Україні в 1990-2000 рр.

Крім того, більшість суб'єктів ринку мають певні запаси нагромаджених паперових грошей. Будучи неспроможними обміняти їх на товари чи іноземну валюту, вони змушені підтримувати їх обіг, щоб остаточно не втратити свої заощадження.

Усе це свідчить про те, що паперові гроші мають не тільки певні ознаки кредитних грошей, а й явні специфічні особливості, що дає підстави класифікувати їх як окремий, менш розвинутий вид кредитних грошей.

Визначальними ознаками паперових грошей є випуск їх для покриття бюджетного дефіциту; нерозмінність на золото; примусове запровадження в оборот; нестабільність курсу і неминуче знецінення. Ці ознаки властиві насамперед грошам, що емітуються безпосередньо урядом в особі Міністерства фінансів. Звичайно вони називаються казначейськими білетами, зобов'язаннями тощо. Але цих ознак можуть набути і гроші, які емітуються банками, зокрема центральним банком, якщо емісія їх спрямовується на фінансування бюджетного дефіциту.

Про це переконливо свідчить досвід України 1991-1993рр., коли кредитна емісія Національного банку перетворилася у ключове джерело фінансування бюджетних витрат. Як наслідок - знецінення українських грошей за 1993 р. у 100 разів.

Банківські гроші - це теж неповноцінні знаки вартості, які емітуються банками на основі кредитування реальної економіки, завдяки чому їх випуск тісно пов'язується з потребами обороту, забезпечується їх вилучення з обороту і підтримка стабільної вартості. У цьому полягає їх принципова відмінність і перевага порівняно з паперовими грошима.

Банківські гроші виникли стихійно з ринкових відносин, але на значно вищому ступені розвитку, на якому кредит став їх іманентною складовою. Коли ринкові зв'язки, а разом з ними і взаємна довіра суб'єктів ринку досягли такого рівня, що один із суб'єктів наважився передати другому товар чи іншу вартість під зобов'язання заплатити в майбутньому, була відкрита можливість виникнення принципово нової форми кредитних грошей, альтернативної паперовим грошам. Сам торговельний оборот породив так звані торгові гроші у формі боргової розписки, або **комерційного векселя**.

Використаний як платіжний засіб, він став обертатися. З простої розписки боржника вексель стихійно перетворився в платіжний і купівельний засіб, тобто в носія важливих функцій грошей. Проте економічна потуга комерційних структур - емітентів векселів була незначною, тому сфера їх застосування як грошей була обмеженою.

З розвитком банківського кредиту і банківської справи взагалі банки стали випускати замість комерційних векселів свої зобов'язання - **банкноти**, які поступово перетворилися в універсальний платіжний і купівельний засіб і стали самостійним видом кредитних грошей - банківськими грошима. Згодом, коли банки стали широко залучати банкноти від клієнтів на вклади, виникла друга форма банківських грошей - **депозитні гроші**.

Банкнота в самому загальному трактуванні є простим векселем емісійного банку. Особливо чітко виявлялася спорідненість її з векселем на першому етапі розвитку, коли вона мала форму так званої **класичної банкноти**.

Історично "класична" банкнота виникла з розписки середньовічних банкірів про взяття на збереження від купців золота та про зобов'язання повернути його за першою вимогою. У міру зростання багатств банків їхні розписки (банкноти) стали користуватися такою довірою, що почали прийматись у платежі нарівні із золотою монетою. Поступово такі розписки

набули строго встановленої форми й абстрактності як важливих ознак векселя і стали подовгу затримуватися в обігу, не повертаючись у банки для виплати по них золота.

Ця обставина дала можливість банкірам видавати свої банкноти купцям на суму, що перевищувала вартість золота, прийнятого на збереження, тобто перейти від повного до часткового покриття банкнот. Не покриті золотом банкноти стали видаватися підприємцям взамін комерційних векселів. З цього часу (кінець XVII ст.) починається власне історія "класичної" банкноти.

Характерними ознаками "класичної" банкноти є:

- 1) випуск її емісійним банком замість комерційних векселів;
- 2) обов'язковий обмін на золото за першою вимогою власників;
- 3) подвійне забезпечення: золоте (золотим запасом банку) і товарне (комерційними векселями, що перебували у портфелі банку).

Завдяки цим ознакам банкнота істотно відрізнялася від комерційного векселя. Якщо останній має приватну гарантію, що забезпечується капіталом одного чи групи підприємств, то банкнота - суспільну гарантію, яка базується на капіталах усіх підприємців, що зберігаються в банках. Банкноти на відміну від векселів є безстроковими зобов'язаннями, не пов'язаними з конкретними торговельними операціями.

Вони можуть випускатися в будь-яких купюрах і перебувати в обігу будь-який термін, що дає можливість розраховуватися ними по всіх можливих платежах. Ці переваги надали банкноті особливої якості - загальної оборотності, якої не мав вексель.

Подвійне забезпечення "класичної" банкноти гарантувало їй надійність, сталу вартість, нормальний обіг та високу еластичність обігу. Через забезпечення комерційними векселями досягалося саморегулювання обігу банкнот. Видаючи позики під заставу чи дисконт векселів, банк збільшував кількість банкнот в обігу, а при оплаті векселів банкноти поверталися до банку, що забезпечувалося строковістю і безспірністю комерційного векселя. Випуск векселів у тісному зв'язку з торговельними операціями забезпечував погодженість випуску банкнот з реальними потребами обороту - у міру зростання цих потреб випуск банкнот збільшувався, і навпаки.

Проте випуск банкнот під комерційні векселі не завжди забезпечував автоматичне пристосування до потреб обороту. Це зумовлювалося цілою низкою обставин: обліком фінансових векселів, у тому числі казначейських, зниженням цін на товари та прискоренням обігу банкнот, унаслідок чого зменшувалася потреба в грошах до настання строків погашення векселів, та ін. У всіх цих випадках виникала загроза появи зайвих банкнот та їх знецінення. Запобігти цьому міг вільний розмін банкнот на золото: зайві банкноти пред'являлися в банки для обміну на золото.

Період "класичної" банкноти закінчився з повним припиненням розміну її на золото після світової економічної кризи 1929- 1933 рр. *У нових умовах банкнота втратила золоте забезпечення і свою кінцеву гарантію сталості вартості - розмін на золото. Це значно зблизило сучасні банківські гроші з*

паперовими, оскільки зняло внутрішнє гальмо їх знецінення.

Проте справа полягає не тільки в припиненні розміну банкнот на золото. У сучасних умовах зазнав деформації і механізм автоматичного регулювання емісії банкнот на основі вексельного забезпечення. Передусім поряд з комерційними стали значно ширше використовуватися казначейські векселі та облігації державних позик для забезпечення випуску банкнот.

Оскільки зобов'язання держави не є реальними цінностями, кредитування їх емісійним банком значно ускладнило зв'язок емісії з реальними потребами обороту. Різке зниження частки комерційних векселів і збільшення казначейських векселів та облігацій держави в забезпеченні емісії грошей означає переорієнтацію її з потреб товарообороту на потреби державного казначейства.

Через задоволення останніх банкноти потрапляють у сферу товарообороту, при цьому лише частково вони задовольняють його потреби, а частково виявляються зайвими, проте залишаються в обороті. У цьому відношенні механізм емісії банкнот стає подібним до механізму емісії паперових грошей. Це також зближує сучасну банкноту з казначейськими білетами.

Разом з тим така банкнота повністю не втрачає своїх специфічних ознак банківських грошей, зберігає в обігу певні переваги порівняно із суто паперовими грошима і є найпоширенішою формою готівкових грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Головні її ознаки і переваги полягають у тому, що *навіть на покриття витрат держави вона випускається не безпосередньо і безповоротно, а через кредитування під боргові зобов'язання казначейства.*

Ця, здавалося б, незначна деталь емісійного механізму має принципове значення. Вона передбачає, що держава як економічно самостійний суб'єкт грошового обороту може брати участь в емісійному механізмі нарівні з комерційними підприємствами, якщо прагнутиме до забезпечення збалансованості свого фінансового господарства і виявиться здатною своєчасно погашати свої борги емісійному банку. У зв'язку з цим важливого значення набуває проблема регулювання державного боргу, підтримання його обсягів на економічно обґрунтованому рівні, установлення широкого демократичного контролю за його формуванням, включаючи лімітування його розмірів, а також за взаємовідносинами між казначейством і центральним емісійним банком.

Дуже важливо, щоб ці два органи, що перебувають по різні боки емісійного джерела, не стали "двома кишнями на одному й тому ж самому державному піджаку", якими розпоряджається "одна рука". У такому випадку гроші завжди будуть безперешкодно "перекочовувати" з емісійної "кишені" в казначейську й остаточно зникне відмінність між банкнотами і казначейськими білетами.

Щоб не допустити цього, більшість країн законодавче встановили чітке розмежування між центральним емісійним банком та державним казначейством, вивівши банк з підпорядкування уряду і зробивши його

самостійним державним провідником монетарної політики. Зважена політика щодо державного боргу та виплати доходу за облігаціями державних позик забезпечує ринковий попит на вказані цінні папери. Це дає можливість центральному банку через регулювання свого портфеля таких паперів впливати на масу банкнот, продаючи їх на фондовому ринку - зменшувати, а купуючи - збільшувати їх кількість в обороті.

Не втратив свого значення і механізм саморегулювання банкнотного обігу через забезпечення їх емісії комерційними векселями. Проте дія його значно змінилася. Банківські позички під комерційні векселі стали видаватися переважно в депозитній, а не в банкнотній формі. Тому емісійні банки через цей механізм регулюють масу депозитних грошей в обороті, опосередковано впливаючи і на обіг банкнот.

Депозитні гроші - це різновид банківських грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках. Вони не мають речового виразу і використовуються для платежів у безготівковій формі. Рух їх здійснюється по рахунках у банках і не виходить за межі банківської системи. А приводяться вони в рух за допомогою технічних інструментів - **чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо**.

Потреба в такій формі грошей об'єктивно зумовлена посиленням вимог щодо економічності та зручності грошового обороту тоді, коли його обсяги і суми окремих платежів досягають значних розмірів. Вона має істотні переваги перед готівковою формою грошей (банкнотами): значно економічніша, зручніша у користуванні, піддається контролю з боку банків за оборотом після емісії. *Тому у сучасних умовах депозитні гроші стали основною формою грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою, їхня частка становить близько 90% усієї грошової маси в обороті.*

Успішне функціонування депозитних грошей можливе лише за високого рівня розвитку банківської справи, коли кожний суб'єкт грошового обороту може вільно покласти свої гроші в банк, взяти їх звідти, швидко перевести в будь-який пункт ринку і йому гарантується повне їх збереження. За цих умов власник грошей на рахунку в банку може дати доручення останньому перерахувати всю суму чи частину її своєму контрагенту і в такий спосіб погасити борг. Переміщуючись по рахунках у банках, депозитні грошові суми успішно виконують функції купівельного та платіжного засобів, а відтак включаються в загальний грошовий оборот.

В Україні в перехідний період не було достатніх передумов для широкого застосування депозитних грошей. Низька надійність банків та високий рівень розвитку тіньової економіки спричинили зниження частки депозитних грошей у загальній масі в окремі роки до 50%, що негативно впливало на стан грошового обороту та функціонування банків.

Електронні гроші - це різновид депозитних грошей, коли переказування грошових сум по рахунках у банках здійснюється автоматично з допомогою комп'ютерних систем за безпосередніми розпорядженнями власників поточних рахунків. Ця форма органічно поєднує у собі всі переваги депозитної та готівкової форм грошей: немає потреби переносити чи

перевозити великі маси готівки; досягається значна економія витрат на їх виготовлення, збереження, перерахування, перевезення тощо; кожний платник має можливість вмити виконати платіж, попередньо перевіривши всі його умови і здійснивши відповідні розрахунки, як і в платежах готівкою.

Носієм електронних грошей є **пластикові картки** - іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку і дає йому можливість оплатити через комп'ютерні мережі свої покупки і погасити борги переказом грошей по рахунку без використання готівки. Упровадження пластикової картки в розрахунково-платіжну практику значно розширило сферу функціонування депозитних грошей, включило в неї масові платежі населення, прискорило обіг грошей, створило великі зручності для платників, зменшило витрати обігу. Все це надало депозитним грошам нової якості, що знайшло відображення в новій назві - "електронні гроші".

"Квазігроші", або майже гроші, - це специфічні грошові форми, в яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм.

Таке відхилення можливе з кількох причин:

- коли в стандартних формах значно послаблюється грошова суть. Так, при розміщенні грошей у довгострокові вклади вони зберігають звичайну форму депозитних грошей, проте при цьому дещо знижується їх ліквідність, здатність бути платіжними засобами;

- коли грошові функції виконують нестандартні форми, які не можна віднести до жодної з зазначених вище. Наприклад, вексель у певних межах може використовуватися як гроші у функції купівельного і платіжного засобу, хоч не є грошима в загальноприйнятому розумінні.

Те ж саме можна сказати про чек та деякі інші грошові інструменти.

Використання "квазігрошей" має позитивний вплив на економіку:

- дає можливість підвищити ліквідність ринку за рахунок запровадження в оборот додаткових платіжних інструментів квазігрошових форм, передусім векселів;

- дає можливість зменшити масу платіжних засобів в обороті за рахунок вилучення їх у довгострокові депозитні вклади, що сприяє оздоровленню кон'юнктури ринків;

- робить управління грошовою масою, а отже пропозицією грошей, більш гнучким і ефективним.

"Квазігроші" мають досить тривалу історію. Так, вексель з'явився і почав використовуватися як платіжний інструмент раніше, ніж банкнота, яка бере свій початок з векселя. Чек з'явився після того, як банки стали приймати гроші на вклади, тобто приблизно одночасно з банкнотою. Власник вкладу міг двояко реалізувати право на свої гроші:

- 1) взяти розписку банку і використати для платежу за своїми зобов'язаннями. Така розписка відкрила шлях для банкноти;

- 2) домовитися з банком, що він даватиме йому письмові накази про видачу всієї чи частини суми вкладу певній особі, а банк виконуватиме їх. З

таких наказів розвинувся чек.

Тому квазігроші не є якоюсь випадковою, чи нав'язаною грошам формою. Поява і тривале використання їх є закономірним результатом еволюції форм грошей. У перспективі вони теж будуть змінюватися. Зокрема, широкий розвиток "електронних грошей" може призвести до втрати чеком свого значення в обороті депозитних грошей і своєї ролі як виду "квазігрошей".

Контрольні запитання

1. Визначте сутність та основні риси грошового обороту. Які дискусії є в літературі з цього приводу?

2. Назвіть основні потоки грошей, по яких вони рухаються в процесі обороту. Що таке потоки втрат і потоки ін'єкцій? Чи збігаються обсяги цих двох груп потоків?

3. Які два потоки в грошовому обороті рівнозначні і повинні балансуватись?

4. Назвіть вхідні і вихідні потоки у групи суб'єктів "сімейні господарства" і поясніть, як вони балансуються.

5. Поясніть, чому у відкритій економіці наявність чистого імпорту спричиняє необхідність припливу капіталу, а чистого експорту - відпливу капіталу з країни?

6. На які три сектори можна розділити грошовий оборот за економічним змістом його потоків?

7. Який з запасів грошей найповніше характеризує обсяг маси грошей в обороті?

8. Чому існують два підходи до виміру маси грошей – через грошову базу і через грошові агрегати?

9. Чому в різних країнах застосовується свій набір грошових агрегатів і різне наповнення кожного з них?

10. Чи можна вважати нормальними співвідношення грошових агрегатів M0 і M3 в Україні? Якщо ні, то чому і чим таке співвідношення спричинене?

11. Що виражає український грошовий агрегат?

12. Чи входить до агрегату M0 запас готівки в касах комерційних банків? Обґрунтуйте свою відповідь.

13. Чи входить до агрегату M3 запас грошей, який зберігають комерційні банки на своїх коррахунках у центральному банку? Обґрунтуйте свою відповідь.

14. Чи є зміна швидкості обігу грошей самостійним фактором впливу на ринкову кон'юнктуру чи це лише механічний наслідок зміни маси грошей, коли при збільшенні маси швидкість зменшується, а при зменшенні - збільшується?

15. Коли можливо абстрагуватися від зміни швидкості обігу грошей при визначенні завдань грошово-кредитної політики, а коли не можливо?

16. Коли зростання швидкості грошей можна розцінювати як позитивне

явище, а коли як негативне?

17. Поясніть, чому при наданні банками позичок виникає грошово-кредитна мультиплікація?

18. Визначте, на яку суму зростуть за тиждень пасиви комерційного банку А за таких умов:

- у понеділок торговельна організація внесла на свій рахунок 150,0 тис. грн.;
- за рахунок і в обсязі вільного резерву, що виник, банк у вівторок надав кредит приладобудівному заводу;
- у середу завод за рахунок одержаної позички розрахувався з метало-базою, що також є клієнтом банку А;
- у п'ятницю банк за рахунок нового вільного резерву і в повній його сумі надав кредит автотранспортному підприємству і переказав на його поточний рахунок. До кінця робочого дня це підприємство не використало наданої позички;
- норма обов'язкового резервування на цьому тижні становила 20%.

Тестовий контроль

ЗНАЙДІТЬ ПРАВИЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ

ГРОШОВИЙ ОБОРОТ	показник, що характеризує певну частку грошової маси залежно від рівня її ліквідності.
ГРОШОВИЙ МУЛЬТИПЛІКАТОР	процес створення нових банківських депозитів під час кредитування банками клієнтів на основі вільних резервів, що надійшли в банк ззовні.
ШВИДКІСТЬ ОБІГУ ГРОШЕЙ	частини грошового обороту, що відображають певні платежі за реальні цінності чи пов'язані з формуванням та використанням фінансових ресурсів держави.
ГРОШОВИЙ АГРЕГАТ	сукупність грошових коштів у будь – якій їх формі, яка є в розпорядженні економічних суб'єктів у даний момент.
МАСА ГРОШЕЙ	коефіцієнт, який відображає співвідношення між первинною емісією грошей центробанком і кінцевим збільшенням грошової маси в результаті цієї емісії.
ГРОШОВІ ПОТОКИ	показник, що характеризує частоту, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період.
ГРОШОВО – КРЕДИТНИЙ МУЛЬТИПЛІКАТОР	постійний рух грошових коштів між економічними суб'єктами в процесі суспільного відтворення.

Знайдіть правильні відповіді на запитання:

1. Чим являються гроші, обслуговуючи грошовий оборот на мікрорівні:

- а) однією із функціональних форм капіталу;
- б) формою узагальненого суспільного багатства;
- в) загальним мірилом вартості всіх благ.

2. За допомогою грошового агрегату M_4 економісти можуть визначити:

- а) необхідну масу грошей для обігу;
- б) багатство держави;
- в) сукупну вартість грошової маси в обігу в певний період часу.

3. Чинники впливу на швидкість обігу грошей, які діють на боці платоспроможного попиту:

- а) зміна попиту на гроші, розвиток структури споживання, зміна культурних потреб населення;
- б) розвиток суспільного виробництва, розвиток відносин, інфраструктури ринку;
- в) розвиток суспільного виробництва, ринкових відносин, інфраструктури ринку.

4. Строкові депозити входять до складу грошового агрегату:

- а) M_0 ;
- б) M_1 ;
- в) M_2 .

5. Девальвація це:

- а) офіційне зниження курсу грошової одиниці;
- б) збільшення курсу грошової одиниці щодо валют інших країн;
- в) одна із якісних характеристик грошей, як реального економічного інструменту.

6. Чим являються гроші , обслуговуючи грошовий оборот на макрорівні:

- а) однією із функціональних форм капіталу;
- б) формою узагальненого суспільного багатства;
- в) однією із функціональних форм обігу.

7. За допомогою грошового агрегату M_1 можна визначити:

- а) тільки гроші на рахунках до запитання;
- б) гроші на рахунках до запитання, строкові вклади та депозити;
- в) гроші поза банками та на рахунках до запитання.

8. Швидкості обігу грошей визначається у:

- а) грошових одиницях;
- б) оборотах
- в) годинах;

9. Які гроші називають гарячі гроші:

- а) функціональні форми агрегату M_0 ;
- б) гроші, які хочуть негайно отримати;
- в) строкові депозити агрегату M_2 ;
- г) гроші, яких хочуть негайно позбутися.

10. Ревальвація це:

- а) офіційне зниження курсу грошової одиниці;
- б) збільшення курсу грошової одиниці щодо валют інших країн;
- в) одна із якісних характеристик грошей, як реального економічного інструменту.

11. Різниця між грошима і «майже грошима» складається в тому, що:

- а) гроші можна витратити негайно;
- б) «майже гроші» включають в себе депозити на банківських рахунках, тоді як гроші не включають їх;
- в) гроші обертаються скоріше ніж «майже гроші».

12. За допомогою грошового агрегату M_2 можна визначити:

- а) гроші на рахунках до запитання; строкові депозити;
- б) гроші на рахунках до запитання та поза банками;
- в) гроші поза банками, на рахунках до запитання та строкові депозити.
- г) всі відповіді вірні;
- д) всі відповіді не вірні.

13. Швидкості обігу грошей визначається:

- а) за рівнянням І. Фішера;
- б) за середньою частотою використання грошової одиниці в оплаті доходів населення;
- в) за частотою проходження готівки через каси банків;
- г) всі відповіді вірні;
- д) всі відповіді не вірні.

14. Чинники впливу на швидкість обігу грошей що діють на боці пропозиції це:

- а) зміна попиту на гроші, розвиток інфраструктури ринку;
- б) розвиток суспільного виробництва, ринкових відносин;
- в) розвиток структури споживання, зміна культурних потреб населення.

15. Підвищення рівня грошово-кредитної мультиплікації може призвести до:

- а) підвищення відсоткової політики банків;
- б) порушення рівноваги на грошовому ринку і посилення інфляції;
- в) зниження платоспроможності населення.

16. Грошово-кредитний мультиплікатор – це:

- б) процес створення нових банківських депозитів, при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових резервів, що надійшли в банк ззовні;
- в) процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей), при кредитуванні банками клієнтури на основі існуючих резервів, що знаходяться в банку;
- г) всі відповіді вірні;
- д) всі відповіді не вірні.

17. Вкажіть складові грошового обігу, класифіковані за економічною роллю окремих стадій кругообігу коштів:

- а) готівковий обіг;
- б) безготівковий обіг;
- в) грошовий обіг;
- г) фінанси.

1. Грошовий оборот та грошові потоки в Україні.
2. Основні ринки, що взаємозв'язуються грошовим оборотом.
3. Закон кількості грошей, необхідних для обороту.
4. Кількісна характеристика грошової маси. Рівень монетизації ВВП.
5. Стійкість грошей та методи її досягнення.
6. Швидкість обігу грошей та її вимірювання
7. Потоки грошового обороту, їх взаємозв'язок.
8. Балансування грошових потоків у грошовому обороті.
9. Грошовий оборот та його структура.
10. Характеристика сучасних засобів платежу, які обслуговують грошовий оборот.
11. Маса грошей, що обслуговує грошовий оборот.
12. Грошова маса і грошові агрегати. Грошова база.
13. Механізм поповнення грошей в обороті.
14. Ефект грошового мультиплікатора.

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991. – Гл.2.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999. – Розділ 3, частина 1.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996.
4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995. – Разд. 11, гл.1.
5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992. – Гл.2.
6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003. – Тема 3.
7. Гриценко А. Стабільність грошової одиниці як ціль монетарної політики.// Вісник
8. НБУ.—2002.-- №11. -- .20-22.
9. Стельмах В.С., Єпіфанов А.О., Гребеник Н.І., Міщенко В.І. Грошово-кредитна політика в Україні/ За ред. В.І.Міщенка. – К.:Т-во «Знання», КОО, 2003. – 421 с.

Тема 13. Грошовий ринок

Зміст

1. *Сутність, особливості функціонування та інструменти грошового ринку*
2. *Інституційна модель грошового ринку*
3. *Структура грошового ринку за окремими критеріями. Характеристика та взаємозв'язок окремих сегментів ринку*
4. *Попит на гроші, чинники, що впливають на попит на гроші*
5. *Пропозиція грошей, її сутність, особливості формування та чинники*

зміни. *Крива пропозиції грошей*

6. *Графічна модель грошового ринку. Рівновага попиту і пропозиції та процент*

7. *Заощадження та інвестиції в механізмі грошового ринку*

1.

Сутність, особливості функціонування та інструменти грошового ринку

Грошовий ринок – особливий сектор ринку, на якому продається та купується такий специфічний товар, як гроші, формується попит і пропозиція та ціна на гроші. Особливості грошового ринку:

1) передача грошей здійснюється на без еквівалентній основі. Власники грошей продають гроші і натомість отримують особисте зобов'язання покупця повернути ці гроші в певний час та на певних умовах;

2) на грошовому ринку процедура купівлі - продажу є умовною, бо має зворотний характер. Власник грошей при передачі їх покупцеві не втрачає права власності на них і може повернути їх у своє розпорядження на певних умовах;

3) на грошовому ринку статус грошей та цілі їх купівлі - продажу є іншими, ніж на товарному. На грошовому ринку передача грошей від покупця до продавця стає самоціллю. Продавець, передаючи гроші покупцю, бажає отримати дохід і покупець, купуючи гроші, теж ставить за мету отримати дохід від використання цих грошей.

Під продажем грошей розуміють передачу цих грошей їх власниками у тимчасове розпорядження своїм контрагентам в обмін на такі фінансові інструменти, які дають можливість власникам грошей зберегти право власності на ці гроші, тобто відновити право розпоряджатись ними та одержати додатковий дохід. Всі інструменти грошового ринку розподіляють на:

1) позичкові угоди, які включають і депозитні, на основі яких здійснюються взаємовідносини між банками та їх клієнтами щодо формування та розміщення кредитних ресурсів;

2) цінні папери, за допомогою яких реалізуються прямі відносини між покупцями та продавцями грошей;

3) валютні цінності, які використовуються у взаємовідносинах між власниками двох валют.

Інструменти грошового ринку також можуть ставати об'єктом продажу.

2.

Інституційна модель грошового ринку

Інституційна модель грошового ринку відображає взаємозв'язки між суб'єктами грошового ринку, що реалізуються через потоки грошей та інструментів між трьома групами економічних суб'єктів: тими, що заощаджують гроші; тими, що запозичують гроші та посередниками.

Кредиторами тут виступають сімейні господарства, фірми, урядові структури, іноземні фізичні та юридичні особи. Позичальниками можуть бути ті ж види економічних суб'єктів, але на перше місце за частотою та обсягами слід поставити фірми, а потім - урядові структури, сімейні господарства, іноземців.

У секторі прямого фінансування зв'язки між продавцями та покупцями грошей здійснюються безпосередньо. У цьому секторі виділяють два канали руху - канал капітального (гроші залучають назавжди) фінансування та канал запозичень (гроші залучаються тимчасово). Цьому сектору притаманна висока конкуренція, низькі ціни, але менша надійність.

У секторі опосередкованого фінансування зв'язки між продавцями та покупцями реалізуються через фінансових посередників, вони створюють власні зобов'язання та вимоги, які можуть бути самостійними інструментами ринку. Діяльність цілеспрямована, зручніша, швидша, надійніша. Фінансовими посередниками тут є - банки, страхові, інвестиційні, фінансові, трастові компанії, пенсійні фонди, кредитні товариства.

3.

Структура грошового ринку за окремими критеріями.

Характеристика та взаємозв'язок окремих сегментів ринку

За видами інструментів, що застосовуються для переміщення грошей від продавців до покупців виділяють:

- ринок позичкових зобов'язань,
- ринок цінних паперів,
- валютний ринок.

Хоча ці ринки функціонують самостійно, між ними існує тісний зв'язок. Грошові кошти легко переміщуються з одного ринку на інший, одні й ті ж самі суб'єкти можуть здійснювати операції одночасно на кожному з них. Наприклад, банк може розмістити кошти від продажу цінних паперів на придбання валютних цінностей або під позичкові зобов'язання.

За інституційними ознаками грошових потоків:

- фондовий ринок,
- ринок банківських кредитів,
- ринок послуг небанківських кредитних установ.

На фондовому ринку здійснюється переміщення небанківського кредитного капіталу, який приводиться в рух з допомогою фондових цінностей (акцій, середньо- і довгострокових облігацій, бондів тощо). Значення фондового ринку полягає у фінансуванні інвестицій в економіку; цей ринок фінансує розширення основного та оборотного капіталу. На ринку банківських кредитів відбувається надання клієнтам позичок та створення нових платіжних засобів. На ринку небанківських кредитних установ здійснюється акумуляція заощаджень та розміщення їх у доходні активи (цінні папери, кредити переважно довгострокові). До небанківських кредитних установ відносять договірні фінансово - кредитні установи

(страхові компанії, пенсійні фонди, ломбарди, лізингові компанії, факторингові компанії) та *інвестиційні фінансово-кредитні установи* (інвестиційні фонди, фінансові компанії, кредитні товариства та спілки).

За економічним призначенням купівлі грошей виділяють:

- ринок грошей,
- ринок капіталів.

На *ринку грошей* купуються грошові кошти на короткий строк, використовуються в обороті позичальника як гроші, тобто для приведення в рух уже накопиченого капіталу. Цей ринок дуже чутливий до змін в економіці та у фінансовій сфері, попит та пропозиція тут надто мінливі, а процент часто змінюється під їх впливом. На *ринку капіталів* грошові кошти купуються на більший термін, використовуються для збільшення маси основного та оборотного капіталів. Тут проводяться операції з фондовими інструментами - акціями, середньо - та довгостроковими облігаціями, купленими для зберігання; до інструментів цього ринку відносять довгострокові депозити та позички комерційних банків тощо. Особливість функціонування ринку капіталів - попит і пропозиція є менш рухливими, рівень проценту більш стабільний.

Між усіма названими елементами грошового ринку існує внутрішній взаємозв'язок, що підтверджує його внутрішню єдність.

4.

Попит на гроші, чинники, що впливають на попит на гроші

Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент., це бажання мати певну частину свого портфеля активів(багатства) в ліквідній формі. Слід розрізняти попит на гроші від попиту на дохід. Наприклад, економічний суб'єкт хоче мати в цьому місяці дохід 100 тис.грн., а запас грошей на кінець місяця – 40 тис.грн. Якщо на початку місяця у нього не було запасу грошей, то це означатиме, що його попит на гроші зріс на 40 тис.грн. Для його задоволення з доходу 100 тис.грн. він повинен витратити на поточні потреби – 60 тис. грн., а 40тис. грн. відкласти в запас. Проте, він може задовольнити свій попит іншим шляхом, продавши частину наявних у його портфелі активів, що не належать до запасу грошей, зокрема акції, автомобіль чи квартиру, а виручку помістити в запас. Попит на гроші тісно пов'язаний зі швидкістю обігу грошей обернено пропорційною залежністю. *Цілі* попиту на гроші: 1)створення запасу купівельних та платіжних засобів (попит на поточний запас платіжних засобів),2) накопичення грошей як капіталу (попит на постійний запас грошей як форму багатства), 3)комбіновані (попит на тривалий запас грошей на здійснення майбутніх платежів та одержання додаткових доходів).*Мотиви:* транзакційний мотив - постійна потреба в запасі грошей для їх негайного використання; мотив завбачливості - для задоволення непередбачуваних потреб; спекулятивний мотив попиту на гроші - бажання мати запас грошей, щоб за сприятливих умов перетворити їх на високодохідні фінансові документи. *Чинники, що впливають на попит на*

гроші (з'ясування мотивів, що заохочують суб'єктів нагромаджувати гроші): 1) зміна обсягів виробництва (ВВП, а отже і НД), 2) зміна рівня цін, 4) швидкість обігу грошей, 5) зміна норми процента, 6) накопичення багатства, 7) інфляція, 8) очікування погіршення кон'юнктури ринків.

5.

Пропозиція грошей, її сутність, особливості формування та чинники зміни. Крива пропозиції грошей

Регулювання грошової маси передбачає визначення попиту та пропозиції на гроші. За даного більш-менш постійного попиту на гроші вартість, або купівельна спроможність грошової одиниці буде визначатись пропозицією грошей.

Безпосередню участь у формуванні пропозиції грошей бере Центральний банк. Він здійснює емісію (випуск) готівки для того, щоб забезпечити нею комерційні банки в обмін на їх резерви, розміщені в Центральному банку. Комерційні банки постачають готівку своїм клієнтам (вкладникам) в обмін на їх депозити в банках, залишаючи у своїх касах незначну суму готівки як резерв. Готівка, що емітована Центральним банком, випущена в обіг комерційними банками і циркулює в позабанківській сфері, є важливим компонентом пропозиції грошей.

Другим важливим компонентом пропозиції грошей є гроші суб'єктів економіки, розміщені в комерційних банках на депозитних рахунках, тобто безготівковий компонент. У формуванні цієї частки пропозиції грошей Центральний банк також відіграє визначальну роль. Він забезпечує банківську систему додатковими ресурсами, надаючи комерційним банкам позики та купуючи у них цінні папери на відкритому ринку.

Резерви банків поділяються на дві частини: резерви, що їх Центральний банк вимагає нагромаджувати (обов'язкові резерви), і будь-яка сума вільних резервів, якою банки вважають за потрібне володіти (надлишкові резерви). Комерційні банки в межах надлишкових (вільних) резервів, розмір яких значною мірою залежить від норми обов'язкових резервів, надають позики своїм клієнтам-позичальникам і таким чином створюють додаткові депозити. Сума створених депозитів перевищує суму надлишкових резервів, які Центральний банк віддав комерційним банкам, тому що кредитна діяльність банківської системи в цілому спричиняє мультиплікативне розширення депозитів. Коли Центральний банк вилучає з банківської системи резерви - стягує позики з комерційних банків чи продає цінні папери на відкритому ринку - відбувається відповідне мультиплікативне згортання депозитів. Слід відзначити, що готівка, випущена комерційними банками в обіг, мультиплікативного розширення не дає.

Отже, **депозитна (кредитна) емісія** - це збільшення банківською системою грошової маси в країні за рахунок створення нових чекових депозитів для тих клієнтів, які отримали банківські позики і не беруть їх готівкою, а погоджуються здійснити свої майбутні витрати у безготівковій формі (за допомогою чеків або іншим шляхом).

Таким чином, Центральний банк як особливий орган банківської системи створює так звані гроші підвищеної ефективності - готівку в обігу і резерви комерційних банків, грошовою базою для зростання пропозиції грошей. Регулюючи пропозицію грошей, Центральний банк впливає на ціну грошей, тобто на рівень процентних ставок. Між пропозицією грошей та рівнем процентних ставок існує складний взаємозв'язок. Так, у короткостроковій перспективі, коли пропозиція грошей зростає, рівень процентних ставок знижується, але з перебігом часу ситуація змінюється:

- збільшення пропозиції грошей може мати стимулюючий вплив на економіку і забезпечити зростання національного доходу. В умовах зростання доходу суб'єкти економіки підвищують попит на гроші для нагромадження вартості і для фінансування інвестицій. Зростання попиту на гроші викликає підвищення рівня процентних ставок;

- збільшення пропозиції грошей може викликати зростання загального рівня цін в економіці і розгортання інфляційних процесів, що, в свою чергу, також зумовлює підвищення попиту на гроші і, відповідно, зростання рівня процентних ставок.

Отже, спочатку зростання пропозиції грошей знижує рівень процентних ставок, але з плином часу інші фактори починають діяти в протилежному напрямі, що стимулює підвищення процентних ставок.

Центральний банк відіграє провідну роль на грошовому ринку. Він впливає на стан економіки через регулювання пропозиції грошей та через здатність впливати на рівень процентних ставок.

6.

Графічна модель грошового ринку. Рівновага попиту і пропозиції та процент

Графічна модель гр. ринку це накладання кривих попиту та пропозиції в одній системі координат (вісь y - %, вісь x - маса грошей в обороті). Точка їх перетину є рівноважною ставкою процента, яка задовольняє вимоги обох суб'єктів ринку. Взаємозв'язок між попитом, пропозицією та ціною грошей на цьому ринку реалізується відповідно до загальних закономірностей функціонування ринку: попит на гроші впливає на рівень процента прямо пропорційно, а пропозиція грошей - обернено пропорційно.

Якщо установлюється ставка % нижча за рівноважну, то виникає надмірний попит на гроші, економічні суб'єкти будуть хотіти мати у своєму розпорядженні більше коштів, а банки не зможуть їм цього забезпечити, будуть шукати можливості збільшити пропозицію та врешті доведеться підняти %. Можна задовольнити попит, якщо ЦБ купить у комерційних цінні папери чи збільшивши рефінансування, але це призведе до збільшення маси грошей в обороті. Точно так додаткова пропозиція ресурсів підштовхне вниз процентну ставку. Шляхом виходу тут буде - продаж ЦБ цінних паперів на відкритому ринку.

7.

Заощадження та інвестиції в механізмі грошового ринку

Заощадження сімейних господарств є єдиним джерелом чистих інвестицій у закритій економіці. При уповільненому їх формуванні відбувається скорочення інвестицій та "проїдання" раніше заощадженого капіталу. Така ситуація звичайно виникає в умовах тривалої інфляції, коли населення перестає робити заощадження.

Зростання обсягу заощаджень створює нарощування інвестицій. Певна частина заощаджень спрямовується для поповнення запасу грошей (резерви банків, поточна каса економічних суб'єктів), решта використовується як капітал і трансформується через сектор ринок грошей. Заощадження населення, що надійшли на гр. ринок і не мобілізовані урядом для своїх потреб та не осіли в грошових запасах, мають бути позичені сектором "фірми" для інвестування.

Зв'язок між інвестиціями і заощадженнями в такому вигляді:

$$I_p = Z - D_n ;$$

де I_p – інвестиційні ресурси, що не входять у розпорядження фірм;

Z – загальна маса заощаджень;

D_n – сума приросту державних позик, що розміщені на грошовому ринку.

Заощадження та інвестиції можуть бути поєднані на графіку.

Вісь y – це %, вісь x – це маса грошей. Інвестиції (I) ідуть – низхідна пряма – зліва на право, заощадження (Z) – висхідна. Зміна % ставки одночасно впливає на I і Z тільки в протилежних напрямках. Якщо % ставка зростає, посилюється стимулювання Z та розміщення їх на ринку. Одночасно послаблюється стимулювання інвестицій, бо зростуть витрати на кожен одиницю інвестицій.

Взаємозв'язок I та Z повинен враховуватись при реалізації економічної політики держави:

1) межі приблизно інвестиційної діяльності держави визначаються Z , порушення цієї межі – порушення економічної рівноваги та інфляція;

2) для ефективного формування інвестиційного процесу успішно повинні формуватися Z ;

3) взаємозв'язок між I та Z повинен врахуватися в бюджетно-фіскальній політиці держави, при розподілі НД, вилучення податків передусє формуванню Z , тому зміни в оподаткуванні викличуть зрушення Z , а отже і на I .

Контрольні запитання

1. Що таке грошовий ринок? Чому його називають умовним ринком?
2. Чим відрізняються операції купівлі-продажу на грошовому і на товарному ринках?
3. Що є інструментом купівлі-продажу на грошовому та на товарному ринках? Які види інструментів використовуються на грошовому ринку?
4. Що таке боргові і неборгові інструменти грошового ринку?
5. Чим ціна на грошовому ринку відрізняється від ціни на товарному

ринку?

6. Що є спільного між грошовим і товарним ринками?
7. Хто є суб'єктами грошового ринку? Між ким забезпечують зв'язки на грошовому ринку фінансові посередники?
8. Назвіть основні групи фінансових посередників?
9. Чим характерні потоки грошей у секторі прямого фінансування грошового ринку?
10. Чим характерні потоки грошей у секторі опосередкованого фінансування?
11. Чи можуть банки працювати в секторі прямого фінансування грошового ринку?
12. Чим відрізняється грошовий ринок від ринку грошей, а ринок грошей - від ринку капіталів?
13. Що таке попит на гроші? Це явище залишку чи потоку і чому? Чим відрізняється попит на гроші від попиту на товари?
14. Чим відрізняється попит на гроші від попиту на доходи? Чи обов'язково збільшувати доходи, щоб задовольнити новий попит на гроші?
15. Що таке альтернативні грошам дохідні активи?
16. Що таке альтернативна вартість зберігання грошей? Від чого вона залежить? Яка її роль у формуванні попиту на гроші.
17. Як пов'язаний попит на гроші зі швидкістю обігу грошей?
18. На які цілі, на Вашу думку, економічні суб'єкти накопичують запас грошей? Які три мотиви накопичення грошей визнаються в економічній літературі?
19. Чим відрізняються погляди Дж. М. Кейнса і М. Фрідмана щодо мотивів накопичення грошей?
20. Як залежить попит на гроші від середнього рівня цін, фізичного обсягу валового продукту та норми процента?
21. Які ще чинники впливають на попит на гроші, крім трьох традиційних?
22. Накресліть графік кривої попиту на гроші в системі координат та її зміщення у випадку збільшення обсягу номінального валового продукту.
23. Назвіть три особливості формування попиту на гроші в Україні в сучасний період.
24. У чому полягає сутність пропозиції грошей? Чому пропозиція грошей вважається екзогенним явищем?
25. Як впливає грошова емісія банків на пропозицію грошей?
26. Які чинники можуть змінити рівень грошово-кредитного мультиплікатора як фактор впливу на пропозицію грошей?
27. Як впливає процес тінізації економіки на пропозицію грошей? Поясніть механізм цього впливу.
28. Накресліть графік кривої пропозиції грошей за умови, що центральний банк має намір зафіксувати масу грошей в обороті.
29. Накресліть графічну модель ринку грошей і поясніть механізм впливу на точку рівноваги зміни в пропозиції грошей.

Тестовий контроль

1. Зміна процентної ставки одночасно впливає як на заощадження, так і на інвестиції, тільки в:

- а) протилежних напрямках;
- б) пропорційно;
- в) прямому напрямі;
- г) обернено пропорційно.

2. Головною функцією грошового ринку є:

- а) балансування попиту та пропозиції грошей;
- б) купівля валюти;
- в) формування ринкового рівня процента;
- г) усі відповіді вірні.

3. Залишок готівки та поточних депозитів, який будь-коли може бути використаний для поточних платежів, - це:

- а) запозичення;
- б) фінансові посередники;
- в) попит на гроші;
- г) поточна каса.

4. Складова частина грошового обігу, його ключова частина, яка виступає як механізм перерозподілу грошових коштів між секторами і суб'єктами економіки, - це:

- а) ринок цінних паперів;
- б) грошовий ринок;
- в) валютний ринок;
- г) ринок праці.

5. Характерною відзнакою грошового ринку є те, що на ньому продається і купується такий товар, як:

- а) металеві вироби;
- б) хутро;
- в) гроші;
- г) зручність.

6. Переміщення грошей по каналах ринку безпосередньо від їх власника до того, хто їх потребує для реального використання, - це:

- а) сектор прямого фінансування;
- б) сектор капітального фінансування;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді невірні.

7. Втрати доходу у зв'язку зі зберіганням активів у високоліквідній, але мало дохідній формі, - це:

- а) пряме фінансування;
- б) поточна каса;
- в) альтернативна вартість;
- г) попит на гроші.

8. При якому рівні процентної ставки пропозиція грошей у позику

стає невігідною:

- а) нуль;
- б) один;
- в) п'ять;
- г) десять?

9. Головним елементом грошового ринку виступає:

- а) підприємство;
- б) біржа;
- в) споживач;
- г) банк.

10. Грошовий ринок можна поділити на два сектори:

- а) ринок грошей;
- б) ринок цінних паперів;
- в) ринок капіталів;
- г) ринок валют.

11. Які канали виділяються у секторі прямого фінансування:

- а) канал не опосередкованого фінансування;
- б) канал запозичень;
- в) канал акціонерного фінансування;
- г) канал опосередкованого фінансування.

12. Як темпи зростання номінальної процентної ставки збігаються з темпами зростання цін, то реальна ставка процента залишається:

- а) змінною;
- б) незмінною;
- в) усі відповіді вірні.

13. Ставка якого процента повинна бути нижче ставки позичкового процента:

- а) обліковий процент;
- б) депозитний процент;
- в) міжбанківський процент;
- г) облігаційний процент?

14. Нижньою мірою норми процента виступає:

- а) нульовий рівень;
- б) рівень 5 процентів;
- в) рівень 10 процентів;
- г) рівень 1 процента.

15. Рівень процентної ставки, що фактично склався на ринку:

- а) номінальна ставка;
- б) реальна ставка;
- в) ринкова ставка;
- г) середня ставка.

16. Норма доходу, яку стягує ЦБ з КБ за позики, видані під заклад комерційних векселів, - це:

- а) банківський процент;
- б) обліковий процент;

- в) депозитний процент;
- г) обліковий процент.

17. Норма доходу, яку стягує банк за позиками, наданими іншим банкам, - це:

- а) обліковий процент;
- б) позичковий процент;
- в) міжбанківський процент;
- г) депозитний процент.

18. Ставка якого процента повинна бути нижче ставки позичкового процента:

- а) обліковий процент;
- б) депозитний процент;
- в) міжбанківський процент;
- г) облігаційний процент?

19. Норма доходу, яку виплачують банки своїм клієнтам за їхніми депозитами, - це:

- а) банківський процент;
- б) депозитний процент;
- в) облігаційний процент;
- г) обліковий процент.

Теми рефератів

1. Особливості формування попиту на гроші в Україні.
2. Фінансове посередництво на грошовому ринку України.
3. Канали прямого та опосередкованого фінансування на грошовому ринку України.
4. Проблеми та перспективи розвитку ринку цінних паперів в Україні.
5. Дослідження мотивів накопичення грошей монетаристами і кейнсіанцями.
6. Пропозиція грошей і тінізація економіки.
7. Проблеми монетизації економіки України.
8. Механізм балансування попиту і пропозиції на грошовому ринку.

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996.
4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995
5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992
6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003.
7. Ющенко В., Лисицький В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в

Україні. – К.: Скарби, 2000. – 336 с.

Тема 14. Грошові системи

Зміст

1. Сутність, призначення та основні елементи грошової системи.
2. Характеристика основних видів грошових систем та їх еволюція.
3. Створення та розвиток грошової системи України.
4. Державне регулювання грошової сфери як головне призначення грошової системи.

1.

Сутність, призначення та основні елементи грошової системи

Грошова система — це форма організації грошового обороту в країні, встановлена загальнодержавними законами. Ці закони визначають основні принципи, правила, нормативи та інші вимоги, що регламентують відносини між суб'єктами грошового обороту. Враховуючи надзвичайно важливу роль грошових відносин в економічному житті суспільства, в усіх країнах, незалежно від їх устрою, формування грошових систем здійснюють центральні органи влади. Місцеві органи влади, навіть у країнах з федеративним устроєм, по суті усунені не тільки від формування грошових систем, а й від контролю за функціонуванням їх окремих елементів.

За сферою охоплення економічних відносин грошова система — явище надзвичайно широке, адекватне всьому грошовому обороту. Усі грошові потоки, незалежно від сфери економіки, яку вони обслуговують, та форми, в якій здійснюються, є об'єктами регулятивного впливу грошової системи. Тому є підстави для виділення в складі грошової системи окремих, відносно самостійних підсистем:

- системи безготівкових розрахунків;
- валютної системи;
- системи готівкового обігу.

Кожна із названих підсистем має свій особливий об'єкт регулятивного впливу, який обмежується певною формою чи сферою грошового обороту.

При нормативно-правовому підході до грошової системи в її складі можна виділити кілька окремих елементів, кожний з яких законодавчо зафіксований. У цьому зв'язку в грошовій системі України можна виділити такі елементи:

- найменування грошової одиниці;
- масштаб цін;
- види та купюрність грошових знаків, які мають статус законного платіжного засобу;
- регламентація безготівкових грошових розрахунків;
- регламентація готівкового грошового обороту;
- регламентація режиму валютного курсу та операцій з валютними

цінностями;

- регламентація режиму банківського процесу;
- державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту та контроль за дотриманням чинного законодавства.

Найменування грошової одиниці, як правило, пов'язується з історією країни. Коли молоді держави створюють нові грошові системи, назви для своїх грошових одиниць (національних валют) вони шукають у своїй історії чи в історії корінної нації відповідної країни. Так, зокрема, учинила й Україна. Нову національну валюту рішенням Верховної Ради України названо гривня. Таку назву мала грошова одиниця Київської Русі – високорозвинутої держави, яка існувала на території сучасної України в X-XI ст. Тим самим проведена своєрідна лінія зв'язку між сучасною і колишньою українськими державами, що підтверджує закономірний характер відновлення держави Україна.

Масштаб цін являє собою величину грошової одиниці даної країни. В епоху, коли гроші мали натурально-речову форму, зокрема золота та срібла, масштаб цін установлювався державою шляхом визначення вагового вмісту металу в грошовій одиниці. Визначена таким чином величина грошової одиниці була важливим елементом системи ціноутворення. Адже купівельна спроможність таких грошей не могла істотно відхилитися від вартості їх офіційного металевого вмісту. Тому, змінюючи величину останнього, держава могла змінювати загальний рівень цін.

Елементи грошової системи:

1) *найменування грошової одиниці* (пов'язується із історією країни; гривня – грошова одиниця Київської Русі – високорозвинутої держави, яка існувала на території України у X-XI ст.);

2) *масштаб цін* (являє собою величину грошової одиниці даної країни. Раніше при існуванні золота і срібла вага грошової одиниці вже закладувалась в них, а сьогодні при існуванні кредитних грошей масштаб цін формується стихійно. Оскільки інфляційні процеси стали хронічними, виникла загроза постійного зменшення в масштабі цін);

3) *види та купюрність грошових знаків, які мають статус законного платіжного засобу* (Їх визначає вищий законодавчий орган – Центральний Банк надає їм статусу законного платіжного засобу. Грошові знаки мають вид банківських білетів (банкнот), а при випуску грошових знаків міністерством фінансів (його скарбницею) – казначейськими білетами. Сьогодні в більшості грошової маси надається депозитна форма і це дозволяє обслуговувати грошовий оборот переважно у формі безготівкових розрахунків);

4) *регламентація безготівкових грошових розрахунків*;

5) *регламентація режиму валютного курсу та операцій з валютними цінностями* (використовується для захисту і забезпечення сталості національної валюти);

6) *регламентація режиму банківського проценту* (забезпечує регулювання ціни грошей на грошовому ринку, з метою впливу на їх масу в

обороті, а отже – на сталість грошей);

7) державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту та контроль за дотриманням чинного законодавства (НБУ, Кабмін, Мінекономіки, Мінфін).

2.

Характеристика основних видів грошових систем та їх еволюція

Грошові системи класифікуються:

1) залежно від форми, в якій функціонують гроші €: система металевого обігу, що в свою чергу поділяється на біметалізм (подвійної валюти, "кульгаючої" валюти, "паралельної" валюти) та монометалізм (мідний, срібний, золотий (золотомонетний стандарт та нові форми золотозливковий стандарт, золотодевізний стандарт)) та система паперово-кредитного обігу (паперово-грошова система та система кредитних грошей);

2) за характером економічної системи: ринкові та неринкові;

3) за характером регулювання національної валютної системи: відкриті та закриті.

Біметалізм – роль загального еквівалента закріплюється за двома металами (золото, срібло). **Система паралельної валюти** виникла історично давніше, за нею співвідношення між золотими та срібними монетами встановлювались стихійно на ринку. **Система подвійної валюти** виникла, щоб спростити ситуацію, ускладнену існуванням двох систем цін; вона полягає у законодавчому встановленні вартісного співвідношення між двома металами. **Система кульгаючої валюти** – один з видів монет карбується у закритому порядку. **Золотий стандарт** – це золотий монометалізм. **Золотомонетний стандарт** – саморегулювання, що виходить з адекватної вартості вказаних грошей в обороті, золото могло вільно бути обміняне на банкноти. **Золотозливковий стандарт** – в обігу відсутні золоті монети та їх вільне карбування, обіг банкнот здійснюється лише на золоті злитки з певними обмеженнями. Країни, що не мали достатніх золотих запасів, перейшли на **золотодевізний стандарт** – в обігу відсутні золоті монети та їх вільне карбування, обіг банкнот здійснюється на іноземну валюту (девізи), яка обмінюється на золото. **Системи паперово-кредитного обігу** – обіг обслуговують грошові знаки, що не мають внутрішньої вартості. **Неринкові грошові системи** – їм притаманне переважання адміністративних неринкових методів регулювання грошового обігу, штучне розмежування його на готівкову та безготівкову сферу. **Ринкові** – діють у країнах з ринковою економікою. **Закриті** – їм притаманна значна кількість обмежень, вони характерні для країн із закритою економікою. **Відкриті** – є типовими для країн з відкритою економікою.

3.

Створення та розвиток грошової системи України

Становлення України як незалежної держави викликало необхідність створення нової грошової системи. На *першому етапі* було прийнято Закон

України "Про банки та банківську діяльність" 1991 р., який надав монопольне право НБУ здійснювати емісію грошей, проводити єдину грошово-кредитну політику. В 1992 році відбувалося паралельне використання двох валют - рублів та купоно-карбованців. Наступний, *другий етап* включав:

1. розбудову власного емісійного механізму, через створення Банкотно-монетного двору НБУ, що має повний цикл виробництва паперових грошей та монет; розроблення дизайну, установлення номіналу, платіжних ознак, забезпечення системи захисту грошових знаків та монет; розроблення правил випуску з обігу, зберігання інкасації, вилучення з обігу готівки, ведення касових операцій тощо;

2. формування механізму регулювання НБУ пропозиції грошей, завданням якого є: відпрацювання механізму централізованого регулювання банківськими резервами; запровадження механізму рефінансування комерційних банків; здійснення операцій на відкритому ринку;

3. розроблення методики та методології грошово-кредитної політики НБУ, накопичення досвіду практичного застосування інструментів грошово-кредитної політики, розмежування сфер застосування фіскально-бюджетної та грошово-кредитної політики;

4. розбудову національних платіжних систем, що охоплює створення системи електронних платежів на міжбанківському рівні, розроблення методичних та інструктивних документів щодо організації безготівкових розрахунків на міжгосподарському рівні;

5. формування механізму валютного регулювання : розвиток інфраструктури, регламентація, контроль тощо;

6. розроблення та випробування на практиці спеціальних заходів з подолання гіперінфляції.

Наступний, *третій етап*: відбувається подальше вдосконалення механізмів та інструментів грошової системи, що були розроблені на попередньому етапі. Прийняття ВР закону «Про НБУ», з чітким описом функцій НБУ, його прав та обов'язків.

4.

Державне регулювання грошової сфери як головне призначення грошової системи

Регулятивний вплив держави на ринкову кон'юнктуру – реалізація кон'юнктурної політики, співвідношення сукупного попиту і сукупної пропозиції. Оскільки сукупний платоспроможний попит формується і реалізується в грошовій формі, то в процесі формування, розподілу і використання національного доходу, кон'юнктурна політика забезпечується насамперед державним регулюванням грошового обороту. Через регулювання окремих грошових потоків, маси грошей, %, швидкості обігу грошей держава має можливість впливати не лише на зміну попиту, а й пропозиції.

За способом та характером впливу на поведінку економічних суб'єктів

усі заходи кон'юнктурної політики можна поділити на 3 групи:

– *заходи фіскальної політики*, що зводяться до економічного регулювання через механізми оподаткування. Якщо рівень фіскальних вилучень доходів економічних суб'єктів зростає, це зменшує їх можливості і послаблює інвестиції;

– *заходи грошово-кредитної політики*: через механізми зміни пропозиції грошей та їхньої ціни може бути проведена експансіоністська грошово-кредитна політика – неконтрольоване зростання пропозиції грошей, і, як наслідок, інфляція, та рестрикційна грошово-кредитна політика – відбувається різке обвальне скорочення пропозиції грошей і вони швидко дорожчають;

– *пряме втручання* держави в економічне життя допускається в таких випадках, коли заходи фіскальної та монетарної політики не діють.

До таких заходів належать заморожування цін, раціонування споживання. Такі заходи суперечать ринковому господарюванню і застосовуються як виняток.

Головним завданням кон'юнктурної політики є згладжування коливань ринкових процесів з метою підтримання загального стану ринкової кон'юнктури на рівні, що забезпечував би досягнення визначених цілей економічної політики. Таке регулювання забезпечується впливом певного її заходу або їх поєднанням.

Суть, цілі та інструменти грошово - кредитної політики.

Грошово-кредитна політика - це сукупність взаємозв'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених суспільних цілей, заходів щодо регулювання грошового обороту, які здійснює держава через свій центральний банк. Основними стратегічними цілями грошово - кредитної політики є загальноекономічні цілі держави: економічне зростання, забезпечення високої зайнятості, стабілізація цін, збалансування платіжного балансу. Інструменти грошово - кредитної політики це: 1) інструменти впливу на грошовий ринок та економічні процеси - операції на відкритому ринку, регулювання норми обов'язкового процента, процентна політика, рефінансування комерційних банків, регулювання курсу національної валюти; 2) інструменти прямого впливу - установлення прямих обмежень на здійснення емісійно-касових операцій, введення прямих обмежень на кредитування центральним банком комерційних банків, установлення обмежень чи заборони на пряме кредитування центральним банком потреб бюджету, прямий розподіл кредитних ресурсів, що надаються комерційним банкам у порядку рефінансування, між пріоритетними галузями, виробництвами, регіонами тощо.

Проблеми монетизації бюджетного дефіциту та валового внутрішнього продукту в Україні.

Проблема монетизації бюджетного дефіциту полягає у пошуку грошових коштів, достатніх для покриття (фінансування) перевищення бюджетних витрат над бюджетними заходами, що формуються на підставі вимог чинного законодавства, насамперед податкового. Мобілізувати

необхідні для монетизації бюджетного дефіциту кошти можна кількома способами:

1) збільшити оподаткування економічних суб'єктів через підвищення податкових ставок, введення нових податків, скасування пільг за старими податками тощо;

2) дозволити уряду (казначейству) випустити власні боргові зобов'язання (казначейські білети) в розмірі, достатньому для покриття бюджетного дефіциту, і надати їх статус законного платіжного засобу;

3) дозволити уряду випустити власні цінні папери і реалізувати їх на внутрішньому чи зовнішньому ринках;

4) дозволити центральному банку прокредитувати уряд у розмірі бюджетного дефіциту, шляхом купівлі на відповідну суму урядових зобов'язань на первинному ринку.

Найдоцільнішим є третій спосіб - шляхом реалізації державних цінних паперів на вторинному ринку, оскільки він не змінює грошової маси і не ускладнює завдань, визначених у монетарній політиці (при умові - бюджетний дефіцит не хронічний і не надто великий відносно ВВП). Систематичний, зростаючий бюджетний дефіцит, яким би способом він не монетизувався, становить потенційну загрозу для сталості грошей. Монетизація через вторинний ринок може лише відстрочити цю загрозу, але не усуває її зовсім.

Проблема монетизації ВВП полягає у доведенні маси грошей в обороті до рівня, достатнього для успішної реалізації всього обсягу вироблених товарів і послуг, погашення боргових зобов'язань. З суто теоретичного погляду вирішення цієї проблеми забезпечується урівноваженням попиту і пропозиції грошей на грошовому ринку, незалежно від фактичного обсягу грошової маси.

Про достатність монетизації ВВП можна судити з динаміки деяких індикаторів, насамперед середнього рівня цін, середньої процентної ставки, стану платіжної дисципліни, рівня ліквідності банків тощо. Показник фактичного стану монетизації ВВП прийнято розраховувати як частку від ділення обсягу грошової маси, що є в обороті на кінець року до номінального річного обсягу ВВП:

$$K_M = \frac{M}{ВВП}$$

де K_M -рівень монетизації,

M -маса грошей на кінець року, взята за агрегатом МЗ.

На 1.01.2000 рівень монетизації в Україні становив - 17,4%. Його оцінка забезпечується порівнянням з показниками попередніх років або з показниками інших країн. В Україні демонетизація економіки спричинена глибокою інфляцією, внаслідок чого скоротився попит на гроші і відповідно була скорочена пропозиція грошей. Тому ремонетизувати економіку України не можливо нагнітанням пропозиції грошей, а насамперед потрібно забезпечити розвиток попиту на гроші. Для збільшення попиту на гроші як єдино реального шляху ремонетизації економіки України, необхідно: перейти

до політики економічного зростання, що забезпечуватиме зростання реального ВВП, подолати бартер у відносинах між господарюючими суб'єктами, підвищити стабільність національних грошей та банківської системи, довіру до них усіх економічних суб'єктів, підтримувати на належному рівні реальну ставку депозитного процента, забезпечити високий рівень розвитку цінних паперів та валютного ринку.

Контрольні запитання

1. Що таке грошова система, чим вона відрізняється від таких понять, як грошовий оборот, грошові відносини?
2. Чому грошова система визначається загальнодержавними законами?
3. Перелічіть складові грошової системи і коротко охарактеризуйте кожна з них.
4. Як поділяються грошові системи залежно від форми функціонування грошей?
5. Які ви знаєте форми металевих грошових систем?
6. Як відрізняються різновиди біметалізму?
7. Про що йдеться в законі Коперника-Грешема?
8. Назвіть форми золотого монOMETALІЗМУ.
9. Що означає поняття "класична" форма золотого монOMETALІЗМУ?
10. Як підтримувалася рівновага на грошовому ринку за умов золотомонетного стандарту?
11. Назвіть основні системи забезпечення банкотної емісії за умов золотомонетного стандарту.
12. Дайте характеристику "новим" формам золотого стандарту.
13. Що означає та на яких засадах функціонує паперова грошова система?
14. Чому після Першої світової війни жодна країна не повернулася до класичної форми золотого монOMETALІЗМУ?
15. Дайте характеристику системи кредитних грошей. Чим вона відрізняється від системи паперових грошей?
16. Яка з грошових систем проіснувала довше – золотий монOMETALІЗМ чи біметалізм і чому?
17. Які види золотомонетного стандарту Ви знаєте? Дайте коротку характеристику кожному з них.
18. Як запроваджувалася в оборот нова національна валюта України? У чому полягали труднощі її впровадження в оборот?
19. Що таке грошово-кредитна політика? Яке її місце в економічній політиці держави? Як вона пов'язана з грошовою системою?
20. Що є спільного і відмінного між грошово-кредитною політикою і фіскальною політикою щодо їх впливу на розвиток економіки?
21. У чому полягають відмінності між методами прямого і опосередкованого регулювання грошового обороту?
22. Що таке стратегічні, проміжні і тактичні цілі грошово-кредитної політики? Як вони пов'язані між собою?

23. Охарактеризуйте всі інструменти грошово-кредитної політики, які використовує НБУ.

24. Що таке монетизація бюджетного дефіциту і як вона впливає на пропозицію грошей?

25. Як визначається показник монетизації ВВП і яке його економічне значення?

26. Чому в 1992-1996 рр. в Україні відбулася обвальна демонетизація ВВП? Які наслідки цього явища Ви знаєте?

27. Чи можлива ремонетизація економіки України шляхом прискореного зростання пропозиції грошей банками? Обґрунтуйте свою відповідь.

Тестовий контроль

ЗНАЙДІТЬ ПРАВИЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ

1) <i>БАНКІВСЬКІ БІЛЕТИ</i>	1) форма організації грошового обороту в країні, що визначена загальнодержавними законами.
2) <i>СИСТЕМИ ПАПЕРОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ</i>	2) грошова система, у якій роль загального еквівалента виконували два метали – золото та срібло; монети з цих металів карбувалися та оберталися на рівних засадах, банкноти розмінювались на ці два метали.
3) <i>СИСТЕМА БЕЗГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ</i>	3) грошова система, за якої роль загального еквівалента виконує один метал (золото або срібло); обіг обслуговують монети та банкноти, розмінні на цей грошовий метал.
4) <i>МАСШТАБ ЦІН</i>	4) емітуються центральним банком для кредитування комерційних банків і урядових структур.
5) <i>БІМЕТАЛІЗМ</i>	5) являє собою величину грошової одиниці даної країни.
6) <i>МОНОМЕНТАЛІЗМ</i>	6) це системи, в яких безготівкову грошову емісію, на кредитних засадах, здійснюють центральний та комерційний банки.
7) <i>ЗАКОННІ ПЛАТІЖНІ ЗАСОБИ</i>	7) сукупність визначених законом платіжних інструментів, норм, правил, механізмів та банківських процедур їх застосування всіма суб'єктами економіки у процесі безготівкових розрахунків.
8) <i>ГРОШОВА СИСТЕМА</i>	8) це системи, в яких гроші мають форму казначейських білетів, а грошова емісія здійснюється казначейством для покриття бюджетного дефіциту.
9) <i>ПЛАТІЖНА СИСТЕМА</i>	9) грошові знаки, які випущені від імені держави і які держава законодавчо зобов'язала всіх економічних суб'єктів приймати в усі види платежів.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. До якого типу грошових систем відносять сучасну грошову систему:

- а) металева;
- б) паперова;
- в) кредитна;
- г) паперово-кредитна?

2. Економічними передумовами для проведення грошової реформи є:

- а) бездефіцитність бюджету;
- б) збільшення імпорту порівняно з експортом;
- в) отримання зовнішніх позик;
- г) накопичення золотовалютних резервів.

3. Доповнити класифікацію типів грошових систем:

- а) ринкова, неринкова;
- б) регульована, саморегульована;
- в) металева, паперово-кредитна грошова система;
- г)

4. Назвіть тип грошової системи в залежності від діючого механізму регулювання валютних відносин:

- а) ринкова;
- б) регульована;
- в) замкнута;
- г) паперово-кредитна.

5. Кожному з поданих нижче положень, позначених цифрами, знайдіть відповідне, позначене літерою, поняття:

- 1) Грошова система, при якій немає валютних обмежень -це ...;
- 2) Грошова система, яка базується на функціонуванні повноцінних грошей - це ...;
- 3) Грошова система, при якій не існує обмежень функціонування грошей - це ...:

- а) грошова система відкритого типу;
- б) ринкова грошова система;
- в) саморегульована грошова система.

6. Який тип грошової системи характеризується наявністю обмежень функціонування грошей:

- а) ринкова;
- б) неринкова;
- в) паперово-кредитна;
- г) регульована.

Теми рефератів

- 1. Грошова система України, її становлення та розвиток.
- 2. Грошова система економіки ринкового типу.
- 3. Методи регулювання грошового обороту в Україні.
- 4. Типи грошових систем, їх переваги та недоліки.

5. Необхідність та методи державного регулювання грошового обороту.
6. Цілі грошово-кредитної політики центрального банку.
7. Інструменти грошово-кредитної політики та їх застосування в Україні.

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996.
4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995.
5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992.
6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003.

Тема 15. Інфляція та грошові реформи

Зміст

1. Державне регулювання інфляції.
2. Сутність та види грошових реформ.
3. Грошова реформа в Україні.

1.

Державне регулювання інфляції

Основна мета державного регулювання інфляції полягає в тому, щоб стримувати інфляцію в розумних межах і не допускати розгону її темпів до загрозливих розмірів.

Основні напрямки антиінфляційної політики:

1) **Дефляційна політика** включає ряд методів обмеження платоспроможного попиту через фінансовий механізм. Для того, щоб зменшити надходження зайвих грошей в обіг:

1) скорочуються витрати державного бюджету, перш за все на субсидії підприємствам, соціальні потреби, інфраструктуру, на потреби військово-промислового комплексу;

2) широко використовується посилення податкового тиску на доходи для вилучення зайвих грошей, що надійшли раніше;

3) скорочуються витрати, перш за все, невиробничого призначення.

4) формується випуск державних позик для вилучення грошей.

5) **кредитна рестрикція**. Підвищуючи дисконтну ставку центрального банку, регулюючи процентні ставки за операціями банків, збільшуючи норми обов'язкових резервів держава скорочує банківське кредитування і цим стримує зростання грошової маси та платоспроможного попиту.

б) **пряме лімітування (таргетування) випуску готівки в обіг.**

Практикується пряме лімітування кредитів та готівки, контроль центрального банку за обґрунтованістю кредитів на великі суми.

2) Політика доходів передбачає контроль за заробітною платою і цінами. Включає в себе фіксацію зарплати і цін на певному рівні ("заморожування") або приведення темпів зростання заробітної плати до темпів зростання продуктивності праці. Ці заходи небажані з соціальної точки зору, але прості у реалізації.

Допоміжними факторами грошово-кредитної політики є *антимонопольна політика, стимулювання конкуренції, скорочення підтримки малорентабельних підприємств, гнучка податкова політика, стимулювання підприємницької діяльності, заохочення грошових заощаджень.*

2.

Сутність та види грошових реформ

Грошова реформа є складним виявом антиінфляційної політики і спрямовується на усунення наслідків інфляції в грошовій сфері і створення монетарних та економічних передумов для стабілізації грошей.

Головною функцією монетарної реформи є надання національній валюті характеру справді єдиного законного платіжного засобу, який би характеризувався стабільністю і конвертованістю.

Такий елемент антиінфляційної політики використовується державою тільки в тих випадках коли інші відомі способи стабілізації грошей себе повністю вичерпали і не дають бажаного ефекту. Як засвідчує світова практика, проведення грошових реформ завжди пов'язано з ризиком. Саме це вимагає при створенні концепції проведення грошової реформи глибоких аналітичних розрахунків, вивчення досвіду зарубіжних країн і врахування їхніх прорахунків, помилок. Але необхідно зазначити, що не дивлячись на ризик, завдяки проведенню глибоких грошових реформ, в багатьох країнах світу, вдалось досягти істотної стабілізації грошового обігу.

Кожна реформа специфічна за змістом, так як вона проводиться в різні часи і вирішує конкретно визначене коло завдань структурної перебудови грошового обігу в окремо взятій країні. Однак світова практика показує що грошові реформи можна класифікувати через виділення певної групи спільних ознак (рис. 3).

Враховуючи мету проведення та глибину перебудови державою наявної грошової системи реформи поділяються на два типи:

- *повні (структурні);*
- *часткові.*

Повні (структурні) грошові реформи передбачають насамперед структурну перебудову дійсної системи грошово-валютних і кредитних відносин, а також впровадження в обіг нової грошової одиниці.

В процесі такої грошової реформи передбачається структурна перебудова як усієї системи грошових відносин, так і кожної її окремо взятої структурної ланки.

Реформи часткового типу - це реформи, при проведенні яких

реформуються окремі елементи грошової системи: назва і величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їх емісії. У сучасних умовах досить часто проводяться часткові реформи, це насамперед пов'язано з тим що у всіх країнах світу запроваджені неповноцінні гроші, що мають здатність до швидкого знецінення.

Грошові реформи часткового типу мають кілька різновидів:

- реформи формального типу;
- деномінаційні реформи.

Реформи формального типу - зводяться лише до впровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням старої.

Необхідність проведення такого виду грошової реформи може викликати необхідність зміни зовнішнього вигляду банкноти, або поліпшення фізичних властивостей, посилення ефективної боротьби з підробкою національної валюти. Усі ці причини здійснення грошової реформи мають в основному суто формальний, неконфіскаційний характер.

Деномінаційні реформи проводяться шляхом обміну старих купюр на нові та перерахування всіх грошових показників, за певним співвідношенням.

Внаслідок деномінації маса грошей в обігу відповідно зменшується і відбувається укрупнення масштабу цін.

За характером обміну старих грошей на нові виділяють грошові реформи:

- конфіскаційного характеру;
- неконфіскаційного характеру.

Особливість *неконфіскаційних реформ* полягає в тому, що для всіх економічних суб'єктів, уцінка запасу грошей, доходів і цін, здійснюється за єдиним співвідношенням обміну грошей, тобто не залежно від того чи це готівкові запаси або безготівкові. Прикладом неконфіскаційної реформи є грошова реформа в Україні у вересні 1996 р.

Грошові реформи конфіскаційного характеру ("шокові" реформи) - передбачають здійснення комплексу явних або прихованих заходів конфіскаційного характеру:

- встановлення ліміту на обмін банкнот;
- обмін банкнот по дефляційному курсу на нові з метою різкого зменшення маси грошей в обігу;
- замороження (повне або часткова) депозитів населення та суб'єктів господарювання;
- тимчасове припинення валютно-обмінних операцій;
- встановлення обмеженого терміну обміну грошей;
- обмін грошей звичайно проводяться за регресивною шкалою (до повної межі старі грошові знаки обмінюються на нові у відношенні один до одного, а далі - зі знижувальним коефіцієнтом).

Мета заходів конфіскаційного типу - отримання додаткового доходу державою, конфіскація незаконних доходів, відновлення соціальної справедливості тощо.

Грошові реформи конфіскаційного типу широко застосовуються в міжнародній практиці, а саме коли нова державна влада знімає з себе відповідальність за дії попередньої або якщо держава визнає себе банкрутом. В сучасних умовах даний вид реформи застосовується в країнах в яких відбувається перехід від адміністративної до ринкової економіки. В даному випадку ефективність методу "*шокової терапії*" залежить в основному від того, наскільки економіка тієї чи іншої країни далека від ринкових відносин.

До конфіскаційного типу реформ належить так звана *нуліфікація*. Суть даної реформи в тому, що старі грошові знаки оголошуються недійсними і вилучаються з обороту, а замість них випускаються нові гроші. Проводиться вона за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли стає недоцільним будь-який обмін їх на нові гроші. Таким заходом користуються за радикальної зміни влади або зміни влади або створення власної національної грошової системи.

За порядком ведення в обіг нових грошей теорія і практика розмежовують *одномоментні грошові реформи* та *реформи паралельного типу*.

У процесі *одномоментних реформ* строк проведення обміну старих грошей на нові не перевищує 7-10 днів. Протягом даного терміну технічно можливо обміняти старі гроші на нові, але в невеликих обсягах. Короткий термін обміну грошей встановлюється для того, щоб власники великих запасів грошей не встигли їх обміняти.

Даний тип реформ застосовується у більшості випадків, коли йдеться про використання конфіскаційної процедури.

Реформи паралельного типу передбачають, що випуск в оборот нових грошових знаків здійснюється поступово, паралельно з обміном старих знаків, і вони тривалий час функціонують одночасно і паралельно. В результаті протягом певного часу, коли в обігу знаходяться дві грошові одиниці – старі й нові, відбувається відповідна сегментація сфери грошового обігу.

Світова практика грошових відносин розрізняє два основних види проведення реформ паралельного типу.

Якщо нові і старі гроші емітуються банківською системою на однакових засадах, то обидва види грошей сприймаються однаково і обмінюються між собою за співвідношенням 1:1. У цьому разі старі гроші вилучаються з обігу поступово в міру надходження їх у банки.

Якщо нові і старі гроші емітуються на різних засадах. Наприклад, старі спрямовуються для покриття бюджетних витрат, а нові - для кредитування економіки. За таких умов, в обороті між ними виникне конкуренція, в наслідок якої менш надійні старі гроші почнуть швидко знецінюватись. Таким чином держава змушена буде остаточно вилучити старі гроші з обороту, обмінявши їх на нові за пропорцією, близькою до ринкового їх курсу напередодні реформи.

За характером впливу на курс національної валюти порівняно з іноземною валютою чи міжнародними валютно-розрахунковими одиницями

грошові реформи поділяються на типи: *девальвація* і *ревальвація*.

Девальвація - знецінення національної грошової одиниці порівняно з іноземною валютою чи міжнародними валютно-розрахунковими одиницями.

Проявляється девальвація у підвищенні валютних курсів іноземних валют щодо національної валюти, тобто у зниженні курсу національної валюти.

Девальвація стимулює експорт, робить його дешевшим. Проте імпорт дорожчає, що призводить до зниження внутрішнього попиту. Для населення девальвація має одночасно негативні наслідки значне подорожчання імпортованих товарів та зростання реального рівня цін на всі товари.

Причиною девальвації є інфляція та хронічний дефіцит платіжного балансу.

Ревальвація - підвищення курсу вартості національної валюти щодо іноземних чи міжнародних валют.

Головна причина ревальвації - наявність дефіцитів у партнерів даної держави. Ревальвація може спричинити якась велика валютна спекуляція, коли на національну валюту обмінюється така сума іноземної валюти, що перевищує інтервентні можливості центрального банку. Поштовхом до ревальвації може бути також значне фінансування у рамках допомоги з боку міжнародних валютно-кредитних організацій, оскільки збільшується пропозиція іноземної валюти на міжбанківській валютній біржі.

Отже, і девальвація, і ревальвація - явища однаково небажані. Політика регулювання валютного курсу має бути такою, щоб і інтересам експортерів не заважати і стабільність національної валюти утримувати.

3.

Грошова реформа в Україні

В літературі з питань грошових відносин найчастіше вітчизняними спеціалістами розглядається грошова реформа в Україні, яка проводилась з 2 по 16 вересня 1996 р. Але необхідно зазначити, що особливі умови проведення реформи в Україні визначили її тривалість і багатостадійність, а реформа 1996 р. є тільки її окремим етапом.

Розпочалася реформа в січні 1992 р. випуском у готівковий обіг купоно-карбованця багаторазового використання, а закінчилася у вересні 1996 р. випуском в обіг гривні, тобто тривала майже 5 років. Якщо взяти до уваги вжиті за цей період заходи і досягнуті результати, то можна виділити три етапи реформи (табл. 3).

Таблиця 3

Історичні аспекти розвитку грошової реформи в Україні (з січня 1992 - до вересня 1996 р.)

Етапи реформи	Основні результати реформи
1	2

Перший етап (січень-листопад 1992 р.)	В грошовий обіг з 10 січня 1992 р. було запроваджено купоно-карбованець і забезпечено його функціонування. В той час це було єдино можливим кроком забезпечення хоча б відносного збалансування грошового обігу та відповідного обслуговування товарного ринку. На цьому етапі Уряд України розпочав формувати власний емісійний механізм і отримав можливість самостійно забезпечувати потреби обороту в грошовій масі
Другий етап (листопад 1992 р. -серпень 1996 р.)	7 листопада 1992 р. Президент України підписав Указ <i>"Про реформу грошової системи України"</i> , за яким з 12.11.1992 р. купоно-карбованець було впроваджено і у сферу безготівкового обігу. Функції рубля в грошовому обігу на території України припинилися. Український карбованець остаточно закріпився в обороті як єдина національна, хоч і тимчасова, валюта, а також були створені економічні і фінансові передумови для її стабільного функціонування, насамперед як засобу обігу та засобу платежу.
Третій етап (2-16 вересня 1996 р.)	Успішно була проведена грошова реформа, в результаті якої була введена в оборот постійна грошова одиниця - гривня. Головним досягненням було дотримання стабільності грошового, споживчого й валютного ринків.

Відповідно до Указу Президента України третій етап грошової реформи в Україні проводився з 2 по 16 вересня 1996 р. Початком реформи стало впровадження повноцінної національної валюти - гривні. При введенні в обіг гривні була проведена деномінація за співвідношенням 1:100000 усіх готівкових і безготівкових запасів грошей, всіх поточних доходів (заробітної плати, пенсій, стипендій) для всіх категорій фізичних і юридичних осіб.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити що в Україні була проведена широкомасштабна грошова реформа, яка за своїм характером може бути віднесена до структурних реформ.

Головним досягненням було утримання стабільності грошового, споживчого й валового ринків, що сприяло цілеспрямованому розвитку економіки.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття інфляції. Які розбіжності існують у трактуванні поняття інфляції?
2. Чи є розбіжності в трактуванні суті інфляції кейнсіанцями і монетаристами?
3. Що таке критична точка розвитку інфляційного процесу?
4. У чому полягають причини інфляції. Чому М. Фрідман вважає, що Інфляція скрізь і завжди є монетарним феноменом?
5. Чи всяке зростання цін є інфляцією? Чи зводиться інфляція тільки до зростання цін?
6. Що таке повзуча, галопуюча і гіперінфляція?
7. Чи завжди інфляція негативно впливає на економіку?
8. Чому в Україні інфляція набула форми стагфляції?
9. Назвіть особливості інфляції в Україні в 90-ті роки?

10. Яку роль відіграє бюджетний дефіцит у розвитку інфляції?
11. Дайте визначення поняття грошової реформи?
12. Які види грошових реформ Ви знаєте?
13. Назвіть основні особливості грошової реформи в Україні?

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Соціально-економічні наслідки повзучої інфляції – це:

- а) остання безробіття;
- б) скорочення безробіття;
- в) "утеча" від товарів;
- г) зростання масштабів виробництва.

2. Який тип грошової системи характеризується наявністю обмежень за функціонуванням грошей:

- а) ринкова;
- б) паперово-кредитна;
- в) неринкова;
- г) регульована.

3. Ознаки неринкової грошової системи - це:

- а) вільний обіг грошей;
- б) необмежені сфери обігу готівкових і безготівкових грошей;
- в) встановлення заборони та обмежень на окремі грошові операції;
- г) встановлення черговості списання коштів з рахунка клієнтів.

4. Кожному з поданих нижче положень, позначених цифрами, знайдіть відповідне, позначене літерою, поняття:

- 1) Спад виробництва в умовах інфляції - це ...;
- 2) Інфляція, при якій відбувається вимивання товарів дешевого асортименту, - це ...;
- 3) Швидке зростання цін, що породжує "утечу" від грошей -це...:
 - а) стагфляція;
 - б) гіперінфляція;
 - в) скрита інфляція.

5. Що не відносять до елементів сучасної грошової системи:

- а) найменування грошової одиниці;
- б) види грошових знаків, які мають законодавчу платіжну силу;
- в) масштаб цін;
- г) органи, які здійснюють регулювання грошового обігу?

6. Вкажіть, як зветься грошова система, що характеризується обігом повноцінних грошей та знаків вартості, обмінних на золото:

- а) ринкова;
- б) неринкова;
- в) металева;
- г) паперово-кредитна.

7. Вкажіть різновиди золотого монометалізму:

- а) золотодевізний стандарт;
- б) золотомонетний стандарт;
- в) система "кульгавої" валюти;
- г) золотозлитковий стандарт.

8. Як називається різновид інфляції, який характеризується її розвитком на фоні спаду виробництва:

- а) відкрита інфляція;
- б) стагфляція;
- в) гіперінфляція;
- г) скрита інфляція.

9. Вкажіть типи інфляції:

- а) повзуча;
- б) регульована;
- в) гіперінфляція;
- г) нерегульована.

10. Вкажіть соціальні наслідки інфляції:

- а) знецінення грошових заощаджень населення;
- б) порушення нормальної структури споживчого попиту;
- в) зростання безробіття;
- г) загострення платіжної кризи.

11. Біметалізм заснований на:

- а) оберненні повноцінних і неповноцінних грошей;
- б) використанні в якості грошового товару двох металів;
- в) наявність двох емісійних центрів;
- г) заміна повноцінних грошей знаками вартості.

12. Кожному з позначених нижче положень, позначених цифрами, знайдіть відповідне, позначене літерою, поняття:

- 1) Зниження курсу іноземної валюти по відношенню до валют інших країн (раніше - до золота) - це ...;
- 2) Укріплення грошової одиниці країни ("засіб закреслення нулів") - це...;
- 3) Анулювання сильно знеціненої грошової одиниці та введення нової валюти - це ...:
 - а) нуліфікація;
 - б) девальвація;
 - в) деномінація.

13. Яку назву має антиінфляційна політика, пов'язана зі скороченням платоспроможного попиту через фінансові та грошово-кредитні механізми:

- а) політика доходів;
- б) політика витрат;
- в) дефляційна політика;
- г) політика керованого бюджету?

14. У виробничій сфері наслідками інфляції є:

- а) зниження продуктивності суспільної праці;

- б) скорочення інвестицій у виробництво;
- в) зростання рівня позичкового процента;
- г) загострення структурних диспропорцій в економіці.

15. Формами прояву інфляції можуть бути:

- а) галопуюча інфляція;
- б) відкрита інфляція;
- в) зниження курсу валюти;
- г) зниження купівельної спроможності грошей.

16. Проявом інфляції у грошовій сфері є:

- а) витіснення національної валюти іноземною;
- б) нестача грошової готівки;
- в) зріст структурних диспропорцій;
- г) заміна грошової форми оплати праці натуральною.

17. Назвіть різновиди інфляції, які характеризуються її розвитком на фоні економічного спаду:

- а) відкрита інфляція;
- б) стагфляція;
- в) гіперінфляція;
- г) прихована інфляція.

Теми рефератів

1. Інфляція: її сутність та форми прояву.
2. Інфляційний цикл: сутність та механізм формування.
3. Інфляція в Україні в перехідний період.
4. Сутність та особливості проведення структурних грошових реформ.
5. Основні риси та особливості грошової реформи в Україні.
6. Економічні наслідки інфляції.
7. Вплив інфляції на рівень монетизації економіки.

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996.
4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995.
5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992.
6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003.

Тема 16. Валютний ринок і валютні системи

План:

1. *Поняття валюти та валютних відносин. конвертованість валюти,*

її суть, види та значення.

2. Валютний ринок: суть та структура, чинники, що визначають кон'юнктуру валютного ринку.

3. Функції та операції валютного ринку.

4. Валютний курс: сутність, роль та фактори, що визначають його динаміку та рівень.

5. Поняття та призначення валютних систем. Елементи національної валютної системи. Розвиток валютної системи в Україні.

6. Валютна політика і валютне регулювання, їх особливості в Україні.

7. Платіжний баланс: сутність, структура та роль в механізмі валютного регулювання.

8. Поняття, розвиток та основні елементи світової та міжнародної валютних систем.

1.

Поняття валюти та валютних відносин. конвертованість валюти, її суть, види та значення

Поняття валюти широко використовується в економічній літературі та практиці. Валюта обслуговує зовнішньоекономічні відносини, функціонування світової економіки та інтеграцію до неї національних економік окремих країн, на її основі функціонує валютний ринок. **Валюта** – будь-які грошові кошти, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язано із зовнішньоекономічними відносинами.

Правомірність такого трактування валюти підтверджується і світовою валютною практикою. Остання в поняття валюти включає не тільки кошти у вигляді законних платіжних засобів чи депозитів у грошах тієї чи іншої країни, а й інші валютні цінності – платіжні документи (чеки, векселі, сертифікати), фондові цінності (акції, облігації) та інші фінансові інструменти іноземного походження, а також аналогічні платіжні документи та фондові цінності національного походження, якщо вони перетинають митний кордон чи переходять у власність нерезидентів усередині країни. Валюта класифікується за кількома критеріями.

За емітентською належністю валюту розрізняють: національну, іноземну, колективну (СДР, євро). За режимом використання валюти поділяють на: неконвертовані, конвертовані. Неконвертовані є валюти, які неможливо вільно обміняти на іноземні валюти за ринк курсом, їх ввіз та вивіз жорстко обмежується. Конвертованими є валюти, які вільно обмін-ся на валюти інших країн, за курсом, що формується у встановленому порядку, і вільно вивозяться і ввозяться через кордон.

Конвертованість валюти можна класифікувати за кількома критеріями:

1. За повнотою конвертації: повна і часткова конвертованість.

2. За видами суб'єктів: зовнішня, внутрішня.

3. За характером економічних операцій, що обслуговуються конвертованою валютою: за поточними операціями, за переміщенням капіталу.

Повна конвертованість означає можливість вільного обміну національної валюти на іноземну для всіх категорій власників та за всіма видами цілей або операцій. Часткова – національна валюта обмінюється на іноземну з певними обмеженнями.

Значення: конвертація дає поштовх для розвитку зовнішньої торгівлі, відкриває шлях до посилення конкуренції між національними і іноземними виробниками, сприяє вирівнюванню національних і світових цін, розширенню споживання за рахунок збільшення імпорту. Валютні відносини – це сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності держав і обслуговуються валютою.

2.

Валютний ринок: суть та структура, чинники, що визначають кон'юнктуру валютного ринку

За економічним змістом: *валютний ринок* - це сектор грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта. За своїм признач. і організаційною формою валютний ринок - це сукупність спеціальних інститутів та механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно продати-купити національну і іноземну валюту.

Об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку є валютні цінності.

Суб'єктами – будь-які економічні агенти та посередники (банки, валютні біржі).

Ціною на валютному ринку є *валютний курс* – ціна грошової одиниці даної валюти в грошових одиницях іншої валюти. Валютний ринок має свою структуру, яка включає національні (місцеві) ринки, міжнародні ринки та світовий ринок.

Національні валютні ринки існують у більшості країн світу, вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Міжнародні валютні ринки сформувалися у країнах, в яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції. Розвиток новітніх засобів телекомунікацій та інформаційних технологій дає можливість поєднати окремі міжнародні ринки в єдиний світовий валютний ринок, який здатний функціонувати практично цілодобово.

Валютний ринок можна класифікувати і за іншими критеріями:

- за характером операцій: ринок конверсійних операцій, ринок депозитно-кредитних операцій;

- за територіальним розміщенням: європейський, північно-американський, азіатський;

- за видами конверсійних операцій: ринок ф'ючерсів, ринок опціонів тощо;

- за формою валюти: ринок безготівкових операцій, ринок готівки.

Чинники, що визнач. кон'юнктуру валютного ринку можна розділити на такі три групи:

1) *Курсоутворюючі чинники:*

- стан платіжного балансу країни;
- обсяги ВВП, які виробляються в країні;
- внутрішня і зовнішня пропозиція грошей;
- процентні ставки в країнах, валюти яких порівнюються;
- співвідношення внутрішніх цін країни з зовнішніми.

Ці чинники – базові, оскільки визначають такий стан співвідношення попиту та пропозиції на валютному ринку, який схильний до стабільності чи поступової, внутрішньо зумовленої та передбачуваної зміни.

2) *Регулюючі чинники:*

- заходи прямого державного регулювання (фінансово-бюджетна політика, квотування та ліцензування, грошово-кредитна політика, регулювання цін, інтервенційна політика, розподіл валюти тощо);
- структурні чинники впливають на кон'юнктуру ринку через зміну курсоутворюючих чинників.

Вводяться державою свідомо для досягнення певних цілей в її економічній політиці і можуть давати значний ефект в умовах, коли економіка країни перебуває у стані тривалої рівноваги.

3) *Чинники кризового характеру:*

- дефіцит державного бюджету;
- безконтрольна емісія та інфляція;
- штучне і надмірне регулювання цін;
- висока монополізація виробництва.

Ці чинники виникають при порушенні динамічної рівноваги економіки, послаблюють дію курсоутворюючих чинників та знижують результативність регулятивних заходів держави. У всій цій сукупності вирішальною (базовою) є перша група (курсоутворююча). У свою чергу, у базовій групі ключове місце займає платіжний баланс, його стан та динаміка.

3.

Функції та операції валютного ринку

Валютний ринок виконує певні функції, в яких виявляється його призначення й економічна роль.

Основними його функціями є:

- забезпечення умов та механізмів для реалізації валютної політики держави;
- створення суб'єктами валютних відносин передумов для своєчасного здійснення міжнародних платежів за поточними і капітальними розрахунками та сприяння завдяки цьому розвитку зовнішньої торгівлі;
- забезпечення прибутку учасникам валютних відносин;
- формування та урівноваження попиту та пропозиції валюти і регулювання валютного курсу;
- страхування валютних ризиків;
- диверсифікація валютних резервів.

Названі функції реалізуються через виконання суб'єктами ринку широкого кола валютних операцій.

Під валютними операціями розуміють будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.

Ці операції класифікуються за кількома критеріями:

1) за терміном здійснення платежу з купівлі продажу валюти:

- касові або операції з негайною поставкою;
- строкові.

2) За механізмом здійснення операції:

- операції спот;
- форвардні операції;
- ф'ючерсні операції;
- опціонні операції.

3) За цільовим призначенням:

- операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;
- операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);
- операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.

4) За формою здійснення:

- безготівкові;
- готівкові.

5) За масштабами операцій:

- оптові (здійснюються між банками);
- роздрібні (здійснюються між банками та їх клієнтами).

Касові операції полягають у купівлі продажу валюти на умовах її поставки не пізніше 2-го робочого дня з дня укладання угоди за курсом, узгодженим на момент її підписання. Такі угоди можуть передбачати поставку валюти у той же день, на наступний робочий день, проте найчастіше - на другий робочий день. Ця остання угода називається "спот", а касові операції на цій умові - "операції спот". Операції спот дають можливість їх учасникам оперативно задовольнити свої потреби у валюті на вигідних умовах.

Строкові валютні операції полягають у купівлі продажу валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочі дні. Ці операції підрозділяються на кілька видів залежно від механізму їх здійснення: форвардні, ф'ючерсні, опціонні та їх похідні.

Характерною особливістю строкових операцій є те, що вони оформляються стандартизованими документами (контрактами), які мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати) і самі стають об'єктом купівлі продажу на валютних ринках. Ці документи називаються валютними деривативами.

До них належать передусім форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони. Форвардні операції – це різновид строкових операцій, що полягає в купівлі-

продажу валюти між двома суб'єктами з наступною передачею валюти в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладання контракту.

У форвардних контрактах строки передачі валюти звичайно визначаються в 1, 2, 3, 6 та 12 місяців. При їх підписання ніякі аванси, задатки тощо не допускаються.

Ф'ючерсні операції – це теж різновид строкових операцій, в яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в певний час за курсом, установленим у момент укладання угоди (купівлі-продажу ф'ючерсного контракту).

Опціонні операції – це різновид строкових операцій, за які між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (а не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установлений строк (чи протягом певного строку) і за узгодженим сторонами курсом. Така угода називається опціон.

4.

Валютний курс: сутність, роль та фактори, що визначають його динаміку та рівень

Валютний курс – це співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу, або "ціна" грошової одиниці однієї країни, що визначена в грошовій одиниці іншої країни. Установлення курсу називається котируванням валют. Валютний курс відбиває взаємодію сфер національної та світової економік. Якщо основні характеристики кожної валюти формуються у межах національних господарств, то їх кількісне порівняння відбувається у зовнішньо-економічних операціях.

Валютний курс порівнює національні гроші не прямо, а опосередковано – через їх відносну купівельну спроможність. Це забезпечує наявність вартісних критеріїв при проведенні міжнародних розрахунків, дає змогу вимірювати ефективність зовнішньоекономічних операцій. Вартісною основою вал. курсу є паритет купівельних спроможностей валют, який виражає співвідношення середніх рівнів національних цін на товари, послуги, інвестиції. Розрізняють кон'юнктурні та структурні (довгострокові) чинники, які впливають на валютний курс.

Поряд з кон'юнктурними чинниками, вплив яких важко передбачити, на динаміку вал. курсу впливають і відносно довгострокові тенденції, які визначають стан тієї чи іншої національної грошової одиниці у валютній ієрархії.

Це такі чинники:

- 1) зростання національного доходу;
- 2) темпи інфляції - чим \uparrow темпи інфляції в країні, тим \downarrow курс її валюти;
- 3) стан платіжного балансу – активний платіжний баланс сприяє \uparrow національної валюти, пасивний - навпаки;
- 4) різниця процентних ставок у країнах - \uparrow % ставки стимулює приплив іноземних капіталів, \downarrow - навпаки;
- 5) діяльність валютних ринків та спекулятивні вал. операції;

б) ступінь використання певної валюти на євроринку і в міжнародних розрахунках;

7) ступінь довіри до валюти на національному та світовому ринках; 8) валютна політика;

9) ступінь розвитку фондового ринку.

Економічні основи, режими та методи регулювання валютних курсів. Режим валютного курсу в Україні.

При золотому стандарті в основі вал. курсу лежав золотий паритет - відношення вагової кількості чистого золота, що містилося в двох грошових одиницях, які обмінювалися одна на одну.

В умовах золотого стандарту відхилення валютного курсу від валютного паритету не могло бути значним. Воно обмежувалося витратами, пов'язаними із транспортуванням золота за кордон з метою обміну його на необхідну валюту, або здійснення прямих платежів. Це відхилення фактично не перевищувало 1% від паритету у кожний бік.

Межі такого відхилення називаються золотими точками. Базою вал. курсу до середини 70-х р. був офіційний золотий паритет валют. Унаслідок Ямайської вал. реформи 1976-78 рр. юридично була оформлена відмова країн від золотих паритетів як основи валютних курсів. Офіційний золотий паритет утратив реальне економічне значення. Нині основою визначення валютних курсів є співвідношення купівельних спроможностей національних валют.

Купівельна спроможність валюти – це сума товарів та послуг за їх цінами, які можна придбати за національну грошову одиницю. При зростанні курсу національної валюти товари, які експортовані з цієї країни, стають дорожчими за кордоном, а імпортовані товари – дешевшими, і навпаки.

Сучасні типи режимів валютних курсів у світовій валютній системі включають фіксований і плаваючий режими. При фіксованому режимі вал. курс фіксується до однієї валюти або кошика валют. Плаваючі курси змінюються в залежності від попиту та пропозиції на валютному ринку. Головними методами регулювання вал. курсу є валютна інтервенція та дисконтна політика.

Валютна інтервенція – це пряме втручання центрального банку або казначейства у вал. ринок. Вона зводиться до купівлі та продажу центральним банком або казначейством інвалюти. Центральний банк купує інвалюту, коли її пропозиція надмірна та курс низький, і продає, коли курс інвалюти високий. Таким способом обмежується коливання курсу національної валюти.

Суть дисконтної політики зводиться до підвищення або зниження дисконтної ставки центр. емісійного банку з метою вплинути на рух зарубіжних короткострокових капіталів. Підвищуючи дисконтну ставку у періоди погіршення стану платіжного балансу, центр. банк стимулює приплив капіталів з країн, де дисконтна ставка нижча, тобто сприяє поліпшенню стану платіжного балансу. Методами вал. регулювання, що використовуються традиційно, є девальвація та ревальвація - зниження та підвищення вал. курсу.

Україна використовувала кілька режимів вал. курсу – від плаваючого до фіксованого з подальшим переходом до керованого плаваючого курсу.

У грудні 1992 р. було визначено ринковий (плаваючий) режим вал. курсу укр. карбованця. На практиці така система означала фактичне введення режиму конвертованості валюти без попереднього забезпечення відповідних економічних умов: конкурентоспроможної структури економіки, гнучкої системи цін, розвитку банківської інфраструктури та ін.

Результатом такого підходу стала хронічна нерівновага на вал. ринку, доларизація внутрішнього обороту та бартеризація зовнішньоторговельного обороту. У 1993 р. уряд наполіг на прийнятті НБУ адміністративно фіксованого курсу карбованця, який призвів до зниження ефективності експорту, збільшення частки бартерних операцій, зменшення надходження іноземної валюти на внутрішній ринок, зростання внутрішнього боргу, "втечі" капіталів за кордон.

З часом все більше уваги стали приділяти ринковим методам стабілізації вал. курсу, і фіксований вал курс було замінено на так зв регульований (плаваючий). З 1994 р. було запроваджено ринк. механізм визначення курсу на основі попиту і пропозиції. Протягом 1996 та першої половини 1997 рр. НБУ підтримував плаваючий (ринковий) курс на відносно стабільному рівні в межах установленого валютного коридору. Наприкінці 1997 р. змінилась міжнародна кон'юнктура, почався вплив короткострокових капіталів із нових ринків, до яких належить і У. Нерезиденти У. стали активно продавати ОВДП. Це значно зменшило пропозицію і водночас збільшило попит на валюту.

Для утримання стабільності курсу гривні НБУ був змушений використати власні резерви, накопичені раніше, неодноразово переглядалися межі вал. коридору. З листопада 1999 р. НБУ відмовився від вал. коридору та проголосив перехід до гнучкого вал. курсу при збереженні деяких адміністративних обмежень ринку, що визначалися умовами, які склалися на ринку після фін. кризи 1998 р. НБУ установлює офіційний валютний курс за двома групами валют: перша група – це переважно вільноконвертовані валюти.

Ці валюти присутні у міжнародних розрахунках, котируються на міжнародних ринках або щоденно використовуються у розрахунках між центр. банками країн СНД. За цими валютами курс установлюється щоденно. Друга група – це валюти, за якими торгівельні операції та неторговельні розрахунки відбуваються рідше. За цими валютами курс установлюється раз на місяць.

5.

Поняття та призначення валютних систем. Елементи національної валютної системи. Розвиток валютної системи в Україні

Валютна система - це організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору. Ці межі збігаються з межами відповідних валютних ринків. Тому валютні системи

теж поділяються на три види: національні, міжнародні (регіональні) і світову.

Національні валютні системи базуються на національних грошах і, по суті, є складовими грошових систем окремих країн. Як і ці останні, вони визначаються загальнодержавним законодавством.

Міжнародні та світова валютні системи ґрунтуються на багатьох валютах провідних країн світу та міжнародних (колективних) валютах (євро, СДР і ін) і формуються на підставі міждержавних угод та світових традицій.

Призначення національної валютної системи:

- 1) розроблення та реалізація валютної політики;
- 2) валютне регулювання;
- 3) валютний контроль.

Як організаційно-правове явище національна валютна система складається з цілого ряду елементів.

Основними з них є : назва, купюрність та характер емісії національної валюти, ступінь конвертованості національної валюти, режим курсу національної валюти, режим використання іноземної валюти на національній території в загальному економічному обороті, режим формування і використання державних золотовалютних резервів, режим валютних обмежень, які вводяться чи скасовуються законодавчим органом залежно від економічної ситуації в країні, регламентація внутрішнього валютного ринку і ринку дорогоцінних металів, регламентація міжнародних розрахунків та міжнародних кредитних відносин, визначення національних органів, на які покладається проведення валютної політики, їхніх прав та обов'язків у цій сфері. Такими органами в Україні є: Кабінет Міністрів України, Національний банк України, ДПА, Державний митний комітет, Міністерство зв'язку України.

Розвиток валютної системи в Україні можна умовно поділити на три етапи:

1) Формування валютної системи України розпочалося одночасно з формуванням національної грошової системи, складовою якої вона є. Уже законом України " Про банки і банківську діяльність", ухваленому в 1991 р., були сформовані деякі правові норми щодо організації валютного регулювання і контролю в Україні. Це були перші кроки до перетворення НБУ в центральний орган валютного регулювання країни.

2) Цей етап тривав до вересня 1996р. Головною ознакою цього етапу було повернення до ринкових методів організації валютних відносин: прискорення лібералізації валютного ринку, відновлення роботи УМВБ та визначення офіційного валютного курсу карбованця на підставі результатів торгів на УМВБ, ліквідація множинності валютних курсів та ін.

3) Цей етап розпочався після випуску в обіг постійної національної валюти гривні (з вересня 1996 р.), на якому ринкові засади набули подальшого розвитку. Основними заходами і результатами цього етапу були: остаточний перехід на режим плаваючого валютного курсу гривні, введення вільного розпорядження резидентами всією сумою валютних надходжень, певна децентралізація валютного ринку, припинення операцій на УМВБ та

інших валютних біржах, подальша лібералізація доступу до валютного ринку юридичних і фізичних осіб-резидентів до рівня, адекватного вільній конвертованості національної валюти за поточними операціями, приєднання України (у травні 1997 р.) до 7 статті Статуту МВФ, що означало офіційне визнання вільної конвертованості гривні за поточними операціями.

Щоб не допустити обвального паління гривні, як це сталося з рублем РФ, уряд та НБУ змушені були з вересня 1998 р. посилити обмежувальні заходи на валютному ринку: відновлено обов'язковий продаж 50% валютних надходжень резидентів, розширено валютний коридор, посилено контроль за обґрунтованістю операцій з купівлі валюти на міжбанківському ринку, посилені обмеження на операції комерційних банків на валютному ринку тощо.

6.

Валютна політика і валютне регулювання, їх особливості в Україні

Важливим призначенням національної валютної системи є розроблення і реалізація державної **валютної політики** як сукупності організаційно - правових та економічних заходів у сфері міжнародних валютних відносин, спрямованих на досягнення визначених державою цілей. Кінцевими цілями валютної політики є стратегічні цілі монетарної політики взагалі - зростання зайнятості та виробництва ВВП, стабілізація цін.

Крім загальномонетарних цілей валютна політика має свої специфічні цілі, що реалізуються переважно у валютній сфері і теж справляють істотний вплив на розвиток реального сектора економіки. Це, зокрема:

- 1) лібералізація валютних відносин в Україні,
- 2) забезпечення збалансованою ті платіжного балансу та стабільних джерел іноземної валюти на національний ринок,
- 3) забезпечення високого рівня конвертованості національної валюти,
- 4) захист іноземних та національних інвестицій у країні,
- 5) забезпечення стабільного курсу національної валюти.

Валютне регулювання - це діяльність держави та уповноважених нею органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку. Така регламентація тією чи іншою мірою поширюється на всі складові валютних відносин та валютного ринку, і насамперед на :

- 1) процес курсоутворення,
- 2) виконання платіжної функції валютою на внутрішніх ринках країни,
- 3) діяльність комерційних банків та інших структур на валютному ринку,
- 4) здійснення міжнародних платежів на поточними операціями платіжного балансу,
- 5) здійснення міжнародних платежів за капітальними операціями платіжного балансу та розвиток іноземних інвестицій в економіку країни,
- 6) ввезення та вивезення валютних цінностей через державний кордон,
- 7) кредитні відносини резидентів з нерезидентами,

8) формування та використання золотовалютних резервів.

Валютні обмеження є досить потужним, ефективним і оперативним інструментом валютної політики. Водночас цей інструмент має переважно адміністративний характер і суперечить тенденції лібералізації валютних відносин. За сучасної ситуації в Україні це один із ключових валютних інструментів, проте в перспективі його роль знизиться.

Найбільш жорсткими обмеженнями, що застосовувалися НБУ в його валютній політиці перехідного періоду, були: введення обов'язкового продажу підприємствами експортної виручки в інвалюті (на 100% чи на 50%); заборона (чи обмеження) надання підприємствами-резидентами комерційного кредиту контрагентам-нерезидентам; заборона спекулятивних валютних операцій на ринку; заборона резидентам, у тому числі банкам, надавати грошові позички нерезидентам за рахунок ресурсів, мобілізованих усередині країни; заборона вивозу валютних коштів юридичних осіб без дозволу НБУ та фізичним особам понад встановлену норму; жорстка фіксація валютного курсу національної валюти. Крім валютних обмежень, практика валютного регулювання виробила ще ряд методів (інструментів), які забезпечують переважно економічний вплив на валютні відносини. Це зокрема:

- 1) курсова політика,
- 2) облікова (дисконтна) політика та інші інструменти монетарної політики,
- 3) валютна інтервенція (девiзна політика),
- 4) регулювання сальдо платіжного балансу,
- 5) формування та використання золотовалютних резервів.

7.

Платіжний баланс: сутність, структура та роль в механізмі валютного регулювання

Платіжний баланс – це співвідношення між валютними платежами економічних суб'єктів даної країни (резидентів) за її економічними межами та валютними надходженнями їм з-за економічних меж країни (нерезидентів) за певний період часу (рік, квартал, місяць).

Структура платіжного балансу:

Розділ 1. Стаття "Баланс товарів": відображаються всі переміщення товарів через економічні межі країни з переходом права власності: експорт відбивається у графі "Надходження", імпорту – у графі "Платежі". Співвідношення обсягів надходження і платежів по цій статті називається торговим балансом. По статті "Баланс послуг" враховується рух коштів у зв'язку з обміном між резидентами і нерезидентами різноманітними послугами: транспортними, будівельними, комунікаційними, туристичними і ін. По статті "Доходи" враховується рух коштів, пов'язаний з доходами фізичних осіб-резидентів, одержаними в оплату праці за кордоном, доходами від прямих інвестицій за кордоном, доходами від портфельних інвестицій, доходами від інших інвестицій. По статті "Поточні трансферти"

враховується рух коштів на без еквівалентних засадах- гуманітарна та технічна допомога, внески до фондів міжнародних організацій, безоплатні перекази грошей з-за кордону фізичним особам.

Розділ 2 "Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій".

Стаття "Капітальні трансферти": враховуються всі операції, пов'язані з передачею права власності на основний капітал або анулювання боргів кредиторами, коли рух вартості здійснюється на еквівалентній основі.

У розділі "Фінансовий рахунок" показуються операції з купівлі-продажу та погашення фінансових вимог однієї країни до інших. При цьому відбувається зміна власності на фінансові активи або пасиви країни. Усі фінансові операції класифікуються в три групи: прямі інвестиції, портфельні інвестиції, інші інвестиції.

Протягом року технологічно неможливо адекватно відкоригувати обсяги портфельних та інших інвестицій. Тому в процесі беруть участь статті **розділу 3 "Резервні активи"**, на яких відображається централізований золотовалютний запас країни.

Платіжний баланс відіграє важливу роль у розробленні та реалізації валютної політики. Як модель зовнішньоекономічних відносин країни він дає ґрунтовну інформаційну базу для оцінки стану та перспектив розвитку валютних відносин. Зокрема, рівень та динаміка його збалансованості за звітний рік дають можливість визначити причини погіршення кон'юнктури валютного ринку та курсу національної валюти у відповідному році та ймовірну динаміку їх на перспективу.

Золотовалютні резерви: сутність, призначення та роль в механізмі валютного регулювання.

Золотовалютні резерви-це запаси іноземних фінансових активів та золота, які належать державі і перебувають у розпорядження органів грошово-кредитного регулювання і можуть бути реально використані на регулятивні та інші потреби, що мають загальноекономічне значення.

Призначення золотовалютних резервів (цілі накопичення золотовалютних резервів):

1) транзакційне призначення забезпечення країни достатнім запасом міжнародних платіжних засобів, з тим, щоб держава, її окремі структури та недержавні економічні агенти могли своєчасно розрахуватися за своїми зовнішніми зобов'язаннями,

2) інтервенційне призначення-забезпечення державі можливості проводити інтервенції на валютному ринку грошей, з тим, щоб підтримувати на потрібному рівні на них попит і пропозицію та обмінний курс національної валюти.

Ролі золотовалютного резерву:

- 1) оптимізація обсягу золотовалютних резервів,
- 2) інтервенційне їх використання,
- 3) розміщення резервів та ін.

Поняття, розвиток та основні елементи світової та міжнародної валютних систем

Світова валютна система-це спільно розроблена державами та закріплена міжнародними угодами форма реалізації валютних відносин.

Складовими світової валютної системи є:

1) форми міжнародних засобів платежу, 2)уніфікований режим валютних паритетів та курсів, 3) умови взаємної конвертованості валют, 4) уніфікація правил міжнародних розрахунків, 5)режим валютних ринків та ринків золота, 6)міжнародні валютно-фінансові організації, 7) міжнародне регулювання валютних обмежень.

Розвиток світової валютної системи:

1) система, заснована на золотому стандарті (платіжний оборот обслуговувався переважно золотом),

2) механізм золотодевізного стандарту, що було юридично оформлено рішенням Генуезької конференції (1922 р.)

3) Бреттон-вудська валютна система. На міжнародній валютно-фінансовій конференції країн антигітлерівської коаліції, що відбулася у липні 1944 р. у м. Бреттон-Вудсі (США), були узгоджені основні принципи даного валютно-фінансового устою,

4) Ямайська валютна система створилась внаслідок угоди, що була досягнута на нараді країн-учасниць МВФ у м. Кінгстоні на Ямаїці в січні 1976 р.

Міжнародна (регіональна) валютна система-договірною-правова форма організації валютних відносин окремих країн.

Щоб протистояти гегемонії долара у світовій системі, в березні 1979 р. було створено міжнародну (регіональну) валютну систему-*Європейську валютну систему (ЄВС)*- форму міждержавного регулювання валютних відносин країн західноєвропейського інтеграційного комплексу. Механізм ЄВС містив 3 елементи: європейська валютна одиниця -ЕКЮ, режим сумісного коливання валютних курсів-"суперзмія", Європейський фонд валютного співробітництва.

Маастрихтська угода 1992 р. визначила 2 етапи становлення ЄВС:

1) липень1990р.-грудень1993р.: повна лібералізація руху капіталів усередині ЄС, завершення процесу формування єдиного внутрішнього ринку ЄС, розроблення заходів щодо зближення (конвергенції) ряду економічних параметрів для країн-членів,

2) січень 1999 р.: створення незалежної Європейської системи центральних банків на чолі з Європейським центральним банком, установлення фіксованого курсу для валют країн-членів ЄВС між собою, а також відносно ЕКЮ, емісія єдиної грошової одиниці, проведення єдиної валютної політики країнами членами ЄВС.

Контрольні запитання

1. Чим поняття "валюта" відрізняється від поняття "гроші"?
2. Чи правомірно валюту ототожнювати з грошима у функції світових

грошей? Обґрунтуйте свою відповідь.

3. Які види валют Ви можете назвати? За яким критерієм визначено кожний з видів валют, названий Вами?
4. Поясніть поняття "валютні відносини" і назвіть їх учасників (суб'єктів). Чи обмежуються валютні відносини тільки зовнішньоекономічними відносинами?
5. Що таке конвертованість валюти, які види конвертованості валюти Ви знаєте?
6. Яке економічне значення має вільна конвертованість валюти? У чому вона проявляється?
7. Чи потрібні якісь економічні передумови для вільної конвертованості валюти чи для її введення достатньо прийняти відповідний законодавчий акт?
8. Що таке валютний курс, які види валютних курсів Ви знаєте?
9. Що таке паритет купівельних спроможностей валют і чи має він зв'язок з курсом?
10. Які чинники впливають на величину валютного курсу та викликають його коливання?
11. Які види курсової політики Ви знаєте? До яких наслідків приводить кожний із напрямів курсової політики?
12. Що таке валютний ринок, які види валютних ринків Ви знаєте? У чому полягають переваги децентралізованого валютного ринку перед централізованим?
13. Назвіть усі функції валютних ринків та види операцій, що виконуються на них.
14. Чи всі поточні операції є операціями спот?
15. У чому полягає специфіка поточних і строкових операцій, у чому переваги і недоліки кожного з цих видів операцій?
16. У чому полягає сутність операцій "форвард", "ф'ючерс", "валютний своп", опціон?
17. Що таке "валютна система", "валютна політика", "валютне регулювання"?
18. Назвіть органи валютної політики і валютного регулювання в Україні.
19. Назвіть основні інструменти валютної політики. Чому серед них є інструменти грошово-кредитної політики?
20. Що таке валютні обмеження і коли вони широко застосовуються?
21. Що таке платіжний баланс? Які статті платіжного балансу автоматично не урівноважуються? За рахунок яких джерел здійснюється балансування платіжного балансу?
22. Що таке золотовалютні резерви, яке їх економічне призначення та склад?
23. Як здійснюється використання золотовалютних резервів для підтримання платоспроможності резидентів України на світовому ринку та для впливу на внутрішню вартість національних грошей?

24. У чому полягає специфіка золота як резервного активу? Які воно містить у собі ризики?
25. Що таке Ямайська валютна система? Поясніть механізм її функціонування.
26. Що таке СДР? На яких основах вона функціонує?
27. Для чого створений Європейський центральний банк?
28. Що таке євро? Які цілі введення в оборот євро?
29. Визначте поняття та основні елементи світової та міжнародної валютних систем.
30. Чим відрізняються Бреттон-вудська та Ямайська валютні системи?
31. Які причини розпаду Бреттон-вудської валютної системи?
32. Які перспективи Європейського валютного (монетарного) союзу?
33. Визначте поняття та економічну сутність валютного курсу.
34. Як визначався валютний курс за умов золотого стандарту?
35. Які ви знаєте сучасні типи режимів валютних курсів?
36. Як визначається паритет купівельної спроможності валют?
37. Що включає паритет купівельної спроможності валют за співвідношенням ефективних витрат виробництва?
38. Якими методами здійснюється регулювання валютних курсів?
39. У чому різниця між поняттями "міжнародний ринок грошей" та "міжнародний ринок капіталів"?
40. Що означають поняття "євроринок", "євровалюта", "євродолари"?
41. Що таке міжнародний ринок грошей? Які його основні інструменти?
42. Що таке міжнародний ринок капіталів? Які його основні інструменти?

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. У чому полягає сутність поняття валюта?

- а) грошові одиниці іноземних держав;
- б) грошова одиниця країни;
- в) грошові одиниці як власні, так і іноземні, а також кредитні і платіжні документи, вартість яких виражена в іноземній валюті, які застосовуються в міжнародних розрахунках;
- г) векселі, чеки, кредитні картки.

2. Яка валюта називається конвертованою?

- а) валюта, яка має постійний валютний курс;
- б) валюта, яка вільно обмінюється на гроші інших країн;
- в) валюта, яка діє на території групи країн;
- г) грошова одиниця, яку можна обміняти на іноземну валюту при виїзді за кордон.

3. Валютна система – це:

- а) сукупність валютних цінностей;
- б) державно-правова форма організації валютних відносин;
- в) інституціональний механізм, який визначає відносини з приводу

купівлі-продажу іноземної валюти;

г) сукупність економічних відносин, пов'язаних з функціонуванням валюти і сформованих на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків.

4. До елементів світової валютної системи варто віднести:

а) міжнародні платіжні засоби;

б) механізм встановлення і підтримки валютних курсів;

в) порядок балансування міжнародних платежів;

г) права й обов'язки міждержавних інститутів, що регулюють валютні відносини.

5. Основою національної валютної системи є:

а) встановлена законом грошова одиниця держави;

б) валютний курс;

в) конвертованість валют;

г) базисна валюта.

6. Валюта може бути:

а) вільно конвертованою;

б) частково конвертованою;

в) неконвертованою;

г) кредитною.

7. Збільшення курсу національної валюти сприяє:

а) збільшенню обсягів імпорту і зменшенню обсягів експорту;

б) збільшенню обсягів експорту і зменшенню обсягів імпорту;

в) скороченню золотовалютних резервів держави;

г) збільшенню золотовалютних резервів держави.

8. Які переваги дає країні конвертованість національної валюти?

а) конвертованість валюти притягає іноземний капітал для здійснення інвестицій в економіку даної країни;

б) виробники і споживачі країн з конвертованою валютою мають можливість вибрати найбільш дешеві товари для закупівлі і продажу товарів на найбільш вигідних ринках збуту за межами країни;

в) скорочує обіг грошей усередині країни;

г) обіг валюти робить внутрішній ринок доступним для іноземних конкурентів.

9. Суб'єктами валютних відносин в Україні є:

а) юридичні і фізичні особи;

б) Національний банк України;

в) уповноважені банки;

г) валютні біржі.

10. До органів валютного контролю в Україні відносяться:

а) Верховна Рада України;

б) уповноважені банки;

в) Національний банк України;

г) Державний митний комітет України.

11. Валютними цінностями можуть виступати:

- а) платіжні документи іноземного походження;
- б) акції, якщо перетинають митний кордон;
- в) облігації, які переходять у власність нерезидентів усередині країни.
- г) усі відповіді вірні.

12. Грошові кошти, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язано із зовнішньоекономічними відносинами це:

- а) грошова одиниця;
- б) валюта;
- в) гроші;
- г) валютний курс.

13. Валюта, яку неможливо вільно обміняти на іноземні валюти за ринковим курсом, її ввіз та вивіз жорстко обмежується, - це :

- а) неконвертована;
- б) іноземна;
- в) конвертована;
- г) колективна.

14. Передумовами запровадження конвертованості валюти є:

- а) зниження інфляції до помірного рівня, за яким національні гроші починають задовільно виконувати свої функції;
- б) формування адміністративного механізму ціноутворення, за яким ціни не будуть вільно реагувати на зміни в попиті та пропозиції;
- в) відмова від лібералізації зовнішньоекономічних відносин;
- г) немає вірної відповіді.

15. Можливість вільного обміну національної валюти на іноземну для всіх категорій власників та за всіма видами цілей або операцій, - це:

- а) повна конвертованість;
- б) часткова конвертованість;
- в) внутрішня конвертованість;
- г) зовнішня конвертованість.

16. Характерними особливостями валютних відносин є те, що вони:

- а) складаються між економічними суб'єктами однієї країни;
- б) складаються між економічними суб'єктами різних країн, які мусять дотримуватися вимог національного законодавства;
- в) обслуговуються однією валютою, на ці відносини не впливають чинники, пов'язані з валютними ризиками;
- г) не відображають інтереси різних держав.

17. Специфічний сектор валютного ринку, на якому купівля-продаж валюти має умовний характер та ціна валюти формується у вигляді процента, - це:

- а) національний валютний ринок;
- б) ринок конверсійних операцій;
- в) ринок депозитно-кредитних операцій;
- г) немає вірної відповіді.

18. Основними функціями валютного ринку є:

- а) забезпечення умов та механізмів для реалізації валютної політики держави;
- б) страхування валютних ризиків;

- в) диверсифікація валютних резервів;
- г) усі відповіді вірні.

19. За терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти операції класифікують:

- а) касові, або операції з негайною поставкою;
- б) форвардні;
- в) опціонні;
- г) оптові (здійснюються між банками).

20. Валютними деривативами можна назвати:

- а) форвардні контракти;
- б) ф'ючерсні контракти;
- в) опціони;
- г) усі відповіді вірні.

21. Курсоутворюючими чинниками валютного ринку є:

- а) стан платіжного балансу країни;
- б) безконтрольна емісія та інфляція;
- в) висока монополізація виробництва;
- г) фіскально-бюджетна політика.

22. Регулюючими чинниками валютного ринку є:

- а) заходи прямого державного регулювання;
- б) обсяги ВВП, який виробляється в країні;
- в) співвідношення внутрішніх цін країн із зовнішніми;
- г) внутрішня та зовнішня пропозиція грошей.

23. Основними елементами організаційно-правового явища національної валютної системи є:

- а) назва, купюрність та характер емісії національної валюти;
- б) ступінь конвертованості національної валюти;
- в) режим курсу національної валюти;
- г) усі відповіді вірні.

24. Національними органами, на які покладається проведення валютної політики в Україні, є:

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) Міністерство зв'язку України;
- в) Державна податкова адміністрація;
- г) усі відповіді вірні.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Валютний курс	1) фінансові активи, що зберігаються для можливих майбутніх витрат
2. Частково конвертовані валюти	2) сукупна величина всіх міжнародних операцій резидентів країни з іншим світом за конкретний проміжок часу
3. Інкасо	3) платіжний документ (наказ) сплатити зазначену на ньому суму його власнику
4. Золотовалютні	4) форма розрахунків, за якої банк-емітент за

резерви	дорученням свого клієнта зобов'язаний виконати платіж третій особі
5. Конверсія боргу	5) банківська розрахункова операція, згідно з якою банк за дорученням свого клієнта отримує суми, сплачені покупцем, та зараховує ці кошти на рахунок клієнта в банку
6. Дорожній чек	6) валюти в країнах, де зберігаються валютні обмеження
7. Платіжний баланс	7) мінова вартість національної валюти однієї країни у валюті інших країн
8. Акредитив	8) сукупність методів звільнення від сплати боргу, які змінюють початкову вартість або природу кредитних зобов'язань

Теми рефератів

1. Тенденції розвитку валютного ринку України.
2. Еволюція становлення валютної системи України.
3. Оцінювання ефективності політики валютного регулювання України.
4. Платіжний баланс України: стан та динаміка змін.
5. Використання золотовалютних резервів у системі валютного регулювання.
6. Становлення та розвиток Європейської валютної системи.
7. Проблеми вибору режиму курсоутворення.

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996.
4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995.
5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992.
6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003.
7. Макуха С. Валютна політика України у контексті економічної глобалізації// Підприємництво, господарство і право.- 2002 - №11. – С.126-128.

Тема 17. Кількісна теорія грошей та сучасний монетаризм

Зміст

1. Класична кількісна теорія грошей, її сутність, характеристика основних постулатів.
2. Вклад М.І.Туган-Барановського у розвиток монетаристської теорії.

3. Вклад Дж.М.Кейнса у розвиток кількісної теорії грошей.
4. Сучасний монетаризм. Вклад М.Фрідмана у монетаристську теорію.
5. Синтез кейнсіанських та неокласичних позицій у сучасній кількісній теорії грошей.

1.

Класична кількісна теорія грошей, її сутність, характеристика основних постулатів

Суть кількісної теорії грошей полягає в поясненні вартості грошей і рівня цін кількістю грошей в обігу (чим більше грошей в обігу, тим вище ціни, тим нижча вартість грошей). Формування кількісної теорії припало на XV1-XV111ст.. Класична теорія базується на 3-х постулатах:1) *постулат причинності* – маса грошей в обігу спричинює зміну товарних цін.2) *постулат пропорційності* – зміна цін відбувається пропорційно до зміни грошової маси.3) постулат однорідності.

На відміну від своїх попередників Юм стверджував, що пропорційні зміни між грошовою масою і цінами досягаються не відразу, а з деякими терміновим лагом. Поширення кількісної теорії грошей було викликано об'єктивними причинами. Вона була реакцією на поширену в XV1-XV11ст. металістичну теорію грошей. Прихильники металістичної теорії ототожнювали гроші з дорогоцінними металами і вважали джерелом суспільного багатства збільшення запасів золота і срібла в країні. Згодом під час становлення капіталізму металістична теорія стала загальмовувати розвиток виробництва.

На противагу металістичній теорії у XV11- XV111 ст. поширюється номіналістична теорія грошей, представники якої (Стюарт, Берклі) вважали гроші звичайними рахунковими одиницями, вартість яких визначається тим, що на них написано. Вартість грошей визначається кількісним співвідношенням товарної і грошової маси, а так як гроші мають загрозу знецінення немає сенсу перетворювати їх у скарб, більш доцільно перетворити їх у функціонуючий капітал. В цьому виявилась прогресивність класичної кількісної теорії.

Також вона заклала теоретичний фундамент вивчення вартості паперових грошей Розвиток економіки виявив багато доказів обмеженості класичної кількісної теорії. Її представники лише констатували залежність між масою грошей і цінами, але не вивчали механізмів зв'язку між ними. Представники трудової теорії вартості вважали, що вартість визначається витратами праці на виготовлення товару. Адам Сміт і Рікардо вважали гроші звичайним товаром, який виступає посередником в обміні товарів.

2.

Вклад М.І.Туган-Барановського у розвиток монетаристської теорії

Багато уваги М.І. Туган – Барановський приділив кількісній теорії грошей. Спочатку він піддав критиці її класичний варіант, що був

викладений у працях І. Фішера. М.І. Туган – Барановський визнав за правильну формулу "рівняння обміну", проте вважав, що Фішер нічого нового в кількісну теорію грошей взагалі не вніс.

Подібна критика класичної теорії підштовхнула Туган – Барановського до її вдосконалення.

1) він довів, що на рівень цін впливає на один, а всі фактори, зазначені в "рівнянні обміну";

2) довів, що вплив кількості грошей на ціни не є таким однозначним, прямолінійним. Цей вплив може здійснюватись:

а) через зміну суспільного попиту на товари;

б) через зміну дисконтного процента;

в) через зміну суспільного уявлення про вартість грошей.

3) Туган – Барановський довів, що вплив кількості грошей на ціни здійснюється диференційовано залежно від тривалості та обсягів збільшення кількості грошей.

4) розкрив механізм взаємозалежності між загальною кількістю грошей в країні, кількістю грошей, що перебувають поза обігом в заощадженнях, і швидкістю обігу грошей.

3.

Вклад Дж.М.Кейнса у розвиток кількісної теорії грошей

Одним з тих, хто відстоював необхідність грошово-кредитного регулювання економічних процесів був Кейнс. Основною причиною циклічних криз він вважав нестачу «платоспроможного попиту», а відтак інвестиційної активності. Кейнс розглядав показник V як змінну величину. Кейнс розробив теорію «переваги ліквідності» в якій до мотивів накопичення грошей економічними агентами додав спекулятивний мотив, який передбачав страхування ставок і цін на цінні папери.

Чим нижча норма i , тим вища перевага ліквідності. (попит на касові залишки). Формула попиту на гроші має такий вигляд: $M = M_1 + M_2 = F(Y) + (i)$
 M_1 -трансакційні касові залишки, M_2 -спекулятивні касові залишки, Y -сукупний дохід, i -норма $\%$.

Вирішальне значення в своїй теорії Кейнс відводить не грошовій масі та її впливу на ціни, а нормі i , яка виступає важелем, за допомогою якого гроші впливають на рівень виробництва і зайнятості. Передаточний (трансакційний) механізм Кейнса виглядає так:

$M-i-I-U-P$.

Збільшення грошової маси (M) державою призводить до зменшення реальної норми i .

Це робить більш доступними кредити, що підвищує інвестиційну активність (I), як наслідок призводить до зростання виробництва і зайнятості (U). В результаті ціни (P) також зростають, але інфляція в даному випадку стимулює платоспроможний попит.

Кейнс рекомендував застосовувати політику «дешевих грошей» в умовах економ. спаду для «розігріву» економіки. Однак в умовах глибокої

депресії економіка стає малочутливою до низьких процентних ставок, що загрожує абсолютною перевагою ліквідності або словами Кейнса «пасткою ліквідності».

4.

Сучасний монетаризм. Вклад М.Фрідмана у монетаристську теорію

Монетаризм базується на тому, що ринкова система має властивість самостійно приходити в рівновагу. Ринкова система не потребує державного втручання і тому необхідно встановити жорсткі межі втручання держави.

Монетаристи вважали, що грошова сфера повинна бути основним об'єктом державного регулювання. Регулятивний вплив держави на економіку повинен відбуватися через регулювання пропозиції грошей. Однак враховуючи, що нарощування пропозиції грошей може призвести до інфляційних наслідків, Фрідмен, щоб виключити таку можливість вводить "грошове правило". Згідно з ним держава повинна підтримувати постійне, помірне збільшення пропозиції грошей пропорційно до середньорічних темпів зростання ВВП.

M – середньорічні темпи приросту грошей, %

P – середньорічні темпи очікуваної інфляції, %

Q – середньорічні темпи номінального приросту ВВП, %.

5.

Синтез кейнсіанських та неокласичних позицій у сучасній кількісній теорії грошей

Сьогодні вже більшість економістів визнають активний вплив кількісного фактора (M) на перебіг процесів у сфері реальної економіки на коротких інтервалах та на рівень цін – на довгострокових. Визнають вони і важливу роль держави в регулюванні економіки, тільки дещо по – різному розставляють акценти при визначенні механізму регулювання.

Представники обох напрямів монетаристської теорії погоджуються з тим, що зупинити інфляційну спіраль важко, що легше її попередити, ніж потім перебороти. Тому вони єдині в тому, що кожна країна мусить вибирати таку стратегію монетарної політики, яка б не дала змоги інфляції вийти з-під контролю.

Для цього центральні банки повинні мати високий рівень самостійності. Більшість економістів сходяться на тому, що визначення стратегічних цілей та чіткого "коридору" руху до них буде заспокійливо діяти на економічних суб'єктів. Багато спільного досягнуто в підходах до використання інструментів монетарного регулювання.

Контрольні запитання

1. Які основні положення монетаристської теорії грошей, у чому її відмінність від абстрактної теорії грошей?

2. У чому полягає сутність кількісної теорії грошей та її внутрішня єдність з номіналістичною теорією? Які напрями в кількісній теорії грошей

Ви запам'ятали?

3. Які соціально-економічні події в історії Європи послугували базою для формування ідеї кількісної теорії грошей?

4. У чому полягають основні постулати класичної кількісної теорії грошей?

5. У чому полягає сутність "рівняння обміну" і хто його сформулював? Чому воно вважається найбільш виразним виявом кількісної теорії грошей?

6. До якого з напрямів кількісної теорії можна віднести американського економіста І. Фішера і чому?

7. Що нового вніс у кількісну теорію український економіст М. Туган-Барановський?

8. Який новий напрям у монетаристській теорії започаткував М. Туган-Барановський? Як назвав він свою теорію грошей?

9. Чим відрізнявся підхід "кембриджської школи" до аналізу кількісного фактора від класичної кількісної теорії І. Фішера?

10. У чому полягали принципові відмінності кейнсіанського підходу до вивчення монетарного механізму економічного регулювання від підходів представників класичної школи?

11. Як можна формалізувати "передатний механізм" впливу грошей на реальну економіку в кейнсіанському трактуванні, в чому його новизна та недоліки?

12. Чому кейнсіанська доктрина має внутрішню інфляційну спрямованість?

13. Які події в соціально-економічному житті Європи сприяли появі кейнсіанства і які - його послабленню?

14. У чому полягає відмінність підходів до економічного регулювання представників сучасного монетаризму від підходів кейнсіанців?

15. Що таке "грошове правило" М. Фрідмана?

16. Що спричинило появу доктрини "сучасного монетаризму"?

17. У чому виявляється зближення позицій монетаристів і кейнсіанців та чи можливий їх синтез з позицій практики економічного регулювання?

18. На якому етапі перехідного періоду економічна та монетарна політики в Україні більше відповідали канонам кейнсіанської концепції і на якому - канонам монетаристської концепції? У чому ця відповідність проявлялась?

19. На які періоди поділяється розвиток теорії грошей?

20. Які теорії розглядали питання про джерело вартості паперових грошей?

21. Які існують теоретичні погляди на фактори, що визначають цінність грошей?

22. Як відбувалася еволюція поглядів на роль грошей в економіці?

23. У чому полягає класична концепція "нейтральності грошей"?

24. У чому розбіжність між кейнсіанством та монетаризмом з питання про доцільність здійснення грошово-кредитної політики?

25. Що стверджує теорія раціональних сподівань про доцільність

здійснення грошово-кредитної політики?

26. У чому розбіжність механізму дії грошово-кредитної політики за кейнсіанством та монетаризмом?

27. У чому полягає критика монетаристами поглядів кейнсіанців щодо здійснення грошово-кредитної політики?

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

ТРАНСАКЦІЯ	частина сукупного доходу, яку економічні суб'єкти бажають тримати у грошовій формі;
КАСОВІ ЗАЛИШКИ	теорія, згідно з якою причиною інфляції є розширення грошової маси в обігу;
ГРОШОВІ АГРЕГАТИ	грошово – кредитна політика, що допускає обмеження обсягів кредитів та високі процентні ставки за кредитами;
КАСОВІ ЗАЛИШКИ	показники грошової маси в обігу від вузького М0 до широкого М3;
ДЕШЕВІ ГРОШІ	частина сукупного доходу, яку економічні суб'єкти бажають тримати у грошовій формі;
ДОРОГІ ГРОШІ	школа в економічній науці, яка ставить гроші у центр макроекономічної політики. Монетаризм базується на кількісній теорії грошей що пов'язує рівень цін з кількістю грошей у народному господарстві країни;
ГРОШОВА ІНФЛЯЦІЯ	грошово – кредитна політика утримання процентних ставок на низькому рівні, що проводиться з метою стимулювання економічної діяльності через зниження вартості кредитів та інвестицій;
МОНЕТАРИЗМ	підхід в економічній науці до вивчення теоретичних проблем функціонування грошей, представники якого досліджують внутрішню природу грошей;
АБСТРАКТНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ	торговельна операція, угода, переведення коштів з одного банківського рахунку на інший.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Теорія раціональних очікувань стверджує, що:

- а) грошово-кредитну політику слід провадити;
- б) грошово-кредитна політика може досягти успіху;
- в) внаслідок певних очікувань людей заходи грошово-кредитної політики не дають результату;
- г) усі твердження не вірні.

2. Кейнс стверджував, що:

- а) ринкова економіка стабільна і не має потреби втручання держави;
- б) ринкова економіка нестабільна і держава повинна впливати на неї засобами грошово-кредитної політики;
- в) грошово-кредитна політика є основним засобом впливу держави на економіку;
- г) усі відповіді не вірні.

3. Основне правило монетаризму полягає в тому, що:

- а) кількість грошей має зростати відповідно до цін;
- б) кількість грошей має зростати відповідно до кількості товарів;
- в) кількість грошей має зростати рівномірно і незалежно від кон'юнктури ринку;
- г) усі відповіді не вірні.

4. Кількісна теорія грошей твердить, що:

- а) чим більше грошей, тим краще;
- б) грошей не повинно бути багато;
- в) кількість грошей впливає на рівень цін;
- г) кількість грошей є фактором впливу на розвиток економіки.

5. Металева теорія грошей стверджує, що:

- а) паперові гроші є грошами завдяки золоту;
- б) паперові гроші мають цінність завдяки обміну на золото;
- в) лише металеві гроші є справжніми грошима;
- г) усі відповіді не вірні.

6. Номіналістична теорія стверджує, що:

- а) паперові гроші — це законний засіб платежу;
- б) паперові гроші — це гроші, оскільки виконують функції грошей;
- в) паперові гроші — це штучна соціальна конструкція;
- г) паперові гроші — це прийнятий засіб обміну.

7. Як змінюється грошова маса за агрегатом МЗ, коли банки:

- а) збільшують позики юридичним особам?
- б) збільшують позики населенню?
- в) збільшують свої вклади в Національному банку?
- г) вилучають частину вкладів з НБУ?
- д) залучають готівкові кошти на вклади населення?

Теми рефератів

1. Сутність кількісної теорії грошей та причини її виникнення.
2. «Трансакційний варіант» кількісної теорії грошей.
3. «Кембриджська версія» кількісної теорії грошей.
4. Внесок Дж. Кейнса у розроблення кількісної теорії грошей.
5. Монетаризм та його сучасне застосування.
6. Кон'юнктурна теорія грошей М. Туган-Барановського.

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и

денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991.

2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999.

3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996. – Гл.1.

4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995. – Гл.6.

5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992. – Гл.10.

6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003.

7. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Прогресс, 1978.

Тема 18. Кредит у ринковій економіці

Зміст

1. Загальні передумови та економічні причини, що визначають необхідність кредиту

2. Сутність кредиту, його структура, еволюція та зв'язок з іншими економічними категоріями

3. Стадії та закономірності руху кредиту на мікро- і макрорівняхх. Причини кредитування

4. Форми, види та функції кредиту

5. Сутність позичкового проценту, його функції та чинники, що впливають на рівень проценту

1.

Загальні передумови та економічні причини, що визначають необхідність кредиту

Передумовою кредиту є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника, а конкретними причинами, що обумовлюють необхідність кредиту, коливання потреби в коштах та джерелах їх формування як у юридичних, так і у фізичних осіб.

Кредит не існував завжди. Він виник на певному етапі розвитку людського суспільства. Його винайдення вважають одним з найгеніальніших відкриттів людства поряд із винайденням грошей. Причини його виникнення слід шукати насамперед не у сфері виробництва, а у сфері обміну, де продавці товарів протистоять один одному як власники, як юридично самостійні особи. Коли товарно-грошові відносини почали ставати більш-менш регулярними, взаємовідносини між товаровиробниками іноді набували особливого характеру: продавцеві потрібно продати товар, а в покупця не було грошей, щоб його купити. За таких умов акт купівлі – продажу товару не міг відбутися. І тут випадково, як і багато інших винаходів людства, був відкритий кредит-за наявності довіри продавця до покупця товар був

проданий з відстрочкою платежу, у кредит.

Таким чином, кредит виник і розвинувся на основі функції грошей як засобу обігу. Отже, кредит полегшував реалізацію товарів. Саме в цьому й полягає найбільш поширена причина необхідності кредиту. Але пізніше кредит розвивався, і необхідність у ньому стала обумовлюватися не тільки потребами сфери обміну, а й інших сфер суспільного відтворення - виробництва, споживання.

Суспільство повинно мати у своєму розпорядженні такі економічні інструменти, з допомогою яких можна було б запобігати перебоям у сфері суспільного виробництва, загалом суспільного відтворення. Одним із найважливіших таких інструментів і став кредит.

Звідси існування товарного виробництва і пов'язаного з ним товарного обігу є найбільш загальною економічною причиною необхідності кредиту.

2.

Сутність кредиту, його структура, еволюція та зв'язок з іншими економічними категоріями

Кредит – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності. Для конкретизації сутності кредиту потрібно розглянути окремі елементи кредитних відносин. Ними є об'єкти та суб'єкти кредиту. Об'єктом кредиту є та вартість, яка передається в позичку одним суб'єктом іншому. Суб'єкти кредиту - це кредитори і позичальники. Взяті разом, ці елементи створюють структуру кредиту.

Кредит як форма суспільних відносин має багато спільного з іншими економічними категоріями - грошима, фінансами, торгівлею, капіталом та ін. Зокрема, всі вони є **вартісними категоріями**, обслуговують рух вартості в процесі відтворення. Вони тісно переплітаються між собою функціонально. Так гроші як засіб платежу з'явилися на ґрунті кредитних відносин. Кредит у функції перерозподілу вартості обслуговує рух капіталу, сприяє формуванню фінансових ресурсів, розвитку торгівлі. Особливо тісно пов'язаний кредит з грошима, і цей зв'язок дедалі посилюється в міру розвитку суспільного виробництва й ускладнення економічних відносин. Водночас кредит - це цілком самостійна категорія, що функціонує поряд з іншими категоріями, не замінюючи жодної з них і не поступаючись їм сферою свого призначення.

Істотні відмінності є між кредитом і фінансами. На відміну від кредиту, фінанси формуються в процесі розподілу (кредит у процесі перерозподілу).

Першою формою кредиту, що мала найпростішу сутність, був лихварський кредит. Характерними ознаками цього кредиту було те, що він має випадковий характер. Його суб'єктами на боці кредиторів були просто багаті люди, які надавали в кредит лише власні кошти, а на боці позичальників - незаможні (селяни, ремісники). З переходом до товарно-капіталістичного виробництва відбулося чітке розмежування виробничих і

особистих потреб у запозиченні коштів.

Підтримання і розвиток виробництва стали широкомасштабною сферою застосування запозичених коштів і стимулювали масове формування вільних коштів. Сам кредит набув капіталістичного характеру і перетворився в суспільний механізм капіталізації економічних відносин.

Попервах економічна думка зосереджувалася переважно на самому поняття кредиту, на пізнанні його сутності. Лише з 18 ст. розпочалися дослідження механізму зв'язків кредиту з суспільним виробництвом, що відкривало шлях для формування суто наукової теорії кредиту. На сьогодні економічна наука визнає дві провідні теорії кредиту: натуралістичну і капіталотворчу.

3.

Стадії та закономірності руху кредиту на мікро- і макрорівнях.

Причини кредитування

Рух позиченої вартості можна назвати відтворювальним і виразити формулою:

ВВ-НП-ОП...ВП...ВК-ПК-ОК, де

ВВ - формування вільної вартості у кредиторів,

НП - розміщення вільних коштів у позички,

ОП - одержання додаткових коштів позичальником,

ВП - використання позичальником одержаних коштів на свої потреби,

ВК - вивільнення коштів з обороту позичальника,

ПК - повернення позичальником коштів кредитору,

ОК - одержання кредитором коштів, наданих у позичку.

Стадії руху кредиту:

1-а стадія - формування вільної вартості як джерела надання позичок (операція ВВ);

2-а стадія - розміщення вільної вартості в позичку (операції НП-ОП);

3-а стадія - використання позичальником коштів, одержаних у тимчасове розпорядження (операція ВП);

4-а стадія - вивільнення використаних позичальником коштів з його обороту або формування в нього доходів, достатніх для повернення позички (операція ВК);

5-а стадія - повернення позичальником вартості кредитору (операції ПК-ОК) та плата процента.

Закономірності руху кредиту на мікроекономічному рівні: зворотній характер руху вартості, що передана в позичку; тимчасовість перебування позиченої вартості в обороті позичальника, яка визначається тривалістю одного кругообороту його капіталу; збереження позиченої вартості руху і повернення її кредитору в повному обсязі; залежність маси наданої позички від наявних обсягів вільних коштів.

Закономірності руху кредиту на макроекономічному рівні: кількісні параметри розвитку кредиту повинні бути адекватними динаміці обсягів ВВП; оскільки кожна позичкова операція є двоякою - як вимога і як

зобов'язання, як актив і пасив, загальні суми кредитних вкладень і позичених ресурсів у макромасштабах завжди балансуються; зворотність і платність кредиту робить його найбільш адекватним ринковим умовам інструментом фінансування зростання капіталу в реальному секторі економіки; платність кредиту і здатність приносити дохід обом його суб'єктам визначають таку закономірність міжгалузевого руху кредиту, як спрямування коштів з галузей і секторів економіки з низькою рентабельністю у високорентабельні галузі.

Принципи кредитування:

- 1) цільове призначення позички;
- 2) строковість передачі коштів кредитором позичальнику;
- 3) повернення позичальником коштів кредитору в повному обсязі;
- 4) забезпеченість позички;
- 5) платність користування позиченими коштами.

4.

Форми, види та функції кредиту

Є *дві форми кредиту*: товарна і грошова. Ці форми кредиту є рівноправними і рівнозначними, по суті, двома проявами єдиної форми кредиту – вартісної. У товарній формі кредит надається у разі продажу товарів з відстрочкою платежу (комерційний кредит), при оренді майна (у тому числі лізинг), надання речей чи приладів у прокат, погашення міждержавних боргів поставками товарів тощо. Як правило, у грошовій формі надають свої позички банки, міжнародні фінансово-кредитні установи, уряди та ін.

Види кредиту:

- 1) залежно від суб'єктів кредитних відносин: банківський кредит, державний кредит, міжгосподарський кредит, міжнародний кредит, особистий кредит;
- 2) залежно від сфери економіки , у яку спрямовується запозичена вартість: виробничий кредит, що використовується на формування основного й оборотного капіталу у сфері виробництва та торгівлі, тобто на виробничі цілі; споживчий кредит, що спрямовується на задоволення особистих потреб людей, тобто обслуговує сферу особистого споживання;
- 3) за терміном, на який кредитор передає вільну вартість у користування позичальнику: короткострокові (до 1 року), середньострокові (до 5 років), та довгострокові (понад 5 років) кредити;
- 4) за галузевою спрямованістю: кредити в промисловість, кредити в сільськогосподарської, кредити в торгівлю, кредити в будівництво, кредити в інші галузі;
- 5) за цільовим призначенням: кредит на формування виробничих запасів, кредит у витрати виробництва, кредит на створення запасів готової продукції; кредити, пов'язані з виникненням тимчасових розривів у платежах;
- 6) за організаційно – правовими ознаками та умовами позичок: забезпечений і незабезпечений; прямий і опосередкований; строковий і

прострочений, пролонгований; реальний, сумнівний, безнадійний; платний і безплатний.

Функції кредиту:

1) *перерозподільна*. Суть її в тому, що матеріальні та грошові ресурси, які були вже розподілені і передані у власність економічним суб'єктам, через кредит перерозподіляються і спрямовуються у тимчасове користування іншим суб'єктам, не змінюючи їх первинного права власності;

2) *контрольна*. Суть її в тому, що в процесі кредитування забезпечується контроль за дотриманням умов та принципів кредиті з боку суб'єктів кредитної угоди;

3) *контрольно-стимулююча*. Можливість вивільнити з обороту кошти і вкласти їх у надійні дохідні позички стимулює кредитора до прискорення обороту свого капіталу, нарощування вільних ресурсів, більш економного їх витрачання, підвищення своєї кваліфікації;

4) *функція капіталізації вільних грошових доходів*. Вона полягає в трансформації завдяки кредиту грошових нагромаджень та заощаджень юридичних і фізичних осіб у вартість, що дає дохід, тобто в позичковий капітал.

Характеристика банківського кредиту.

Банківський кредит має місце тоді, коли однією зі сторін кредитної угоди є банк. У сучасних умовах банківський кредит – провідна форма кредиту, хоч у країнах із розвинутою ринковою економікою останнім часом він почав поступатись перед банкірським кредитом, який надають кредитні установи небанківського типу.

Його об'єктом є грошовий капітал, який відокремлений від промислового капіталу, а тому він надається тільки у грошовій формі. Угода позички тут відокремлена від акту купівлі - продажу.

При цьому банк в його функції посередника в кредиті може бути як позичальником, так і кредитором. Банківський кредит сприяє не тільки безперервному кругообігу і обороту капіталу, а й його нагромадженню.

Тому з позицій відтворення суспільного капіталу він умовно поділяється на позичку капіталу і позичку грошей, що залежить від характеру використання кредиту позичальником і його впливу на обсяги функціонуючого капіталу. Позичка капіталу-це позичка, в результаті якої збільшується дійсний капітал, а позичка грошей - це позичка, внаслідок якої лише забезпечується рух грошей як платіжного засобу, який не супроводжується розширенням виробництва.

Сфера використання банківського кредиту значно ширша від сфери застосування комерційного кредиту. Банківський кредит виходить за межі комерційного кредиту, бо з його допомогою може здійснюватись передача вартості не тільки між двома пов'язаними між собою діловими стосунками суб'єктів господарювання, а й між більшим числом таких суб'єктів.

За укрупненими об'єктами кредитування банківський кредит поділяється на три групи: кредит в основний капітал (на технічне переозброєння, реконструкцію і ін); кредит в оборотний капітал (на

придбання предметів праці – сировини, матеріалів, палива, тари та ін.); на споживчі потреби (на індивідуальне і кооперативне житлове будівництво та придбання житла, будівництво дачних будівель та ін.)

Характеристика споживчого кредиту. Особливості, суб'єкти його розвитку в Україні.

Залежно від сфери економіки, в яку спрямовується позичена вартість, виділяють:

а) виробничий;

б) споживчий кредит, який спрямовується на задоволення особистих потреб людей, тобто обслуговує сферу особистого споживання.

Може здатися, що даний кредит проїдається, але це не так, бо особисте споживання, "знищуючи" вартість предметів споживання, забезпечує підтримку та зростання вартості робочої сили, продаж якої на ринку створює джерело повернення позиченої вартості кредиторю. Тому і споживчий кредит цілком відповідає усім закономірностям руху кредиту.

Споживчий кредит – це вид кредиту, що надається фізичним чи юридичним особам для оплати споживчих товарів і послуг (у формі відстрочки платежу). Може надаватись банками та небанківськими кредитними установами, фізичними та юридичними особами.

В Україні кредитними установами небанківського типу, які надають цей кредит є: ломбарди, кредитні спілки, підприємства зв'язку, торгівельні організації.

Споживчий кредит – це продаж товарів і послуг, як правило, довгострокового користування з метою покупки цих товарів, послуг. Реалізується через використання різних форм банків. і комерц. кредиту. Кредит на споживчі цілі (банківський) надається як юридичним так і фізичним особам. Об'єктами кредитування можуть бути: будівництво житлових будинків та інших об'єктів цивільного будівництва (об'єкти охорони здоров'я, освіти, спорту, гаражі).

Невідкладні потреби населення: строкові зобов'язання населення за товари, продані в кредит, видані торговельним організаціям позабанківський споживчий кредит надається населенню на споживчі цілі. Він викликається переважно недостатнім розвитком банківського кредиту на такі цілі або умовами розрахунків за надані послуги.

Так, абоненти телефонів одержують можливість вести в кредит міжміські переговори або надсилати телеграми. Часто ці кредити бувають безпроцентні. Окрім забезпечення соціальних потреб населення, споживчий кредит відіграє значну роль у формуванні платоспроможного попиту населення, який в свою чергу впливає на розвиток економіки країни, полегшуючи реалізацію продукції, прискорюючи отримання прибутків та доходів державного бюджету.

Визначення державою умов надання споживчого кредиту допомагає регулювати грошовий обіг у країні.

Держава для своїх потреб може мобілізувати фінансові ресурси у формі державного кредиту. **Державним кредитом** називається такий вид кредиту

коли одним із суб'єктів кредиту (позичальником або кредитором) виступає держава. Як правило держава виступає позичальником тому часто державний кредит визначають як сукупність специфічних фінансових відносин, пов'язаних з запозиченням державою грошових коштів у внутрішніх та зовнішніх кредиторів для покриття дефіциту державного бюджету.

Суб'єктами державного кредиту є держава або органи місцевого самоврядування (як правило в ролі позичальника) та внутрішні та зовнішні кредитори. Внутрішніми кредиторами є фізичні та юр особи-резиденти. Зовнішніми - уряди інших країн, іноземні приватні колективні, державні і банківські установи, а також міжнародні та регіональні валютно фінансові інститути. Наприклад: Світовий банк, МВФ, ЕБРР. Державний кредит може виступати в грошовій і натуральній формах. Натуральна форма державного кредиту, як правило застосовується в період хаосу і розладу грошового обігу.

Державний кредит реалізується через такі форми як:

1. Позика, шляхом продажу державних цінних паперів. Згідно з існуючим в Україні законодавством існують два види цінних паперів, якими може оформлятися позика:

а) ОВДП;

б) казначейські забор'язання.

2. Запозичення Міністерством Фінансів грошей із загально державного фонду позичкового капіталу.

3. Організація грошово речових лотерей.

По регіональному критерію позики бувають внутрішні і зовнішні. Крім того, позики бувають процентні і безпроцентні. Процентні передбачають виплату доходу власнику цінних паперів. Потреба в державному кредиті виникає через наявність бюджетного дефіциту.

Якщо банківській кредит має цільове призначення то державний кредит має глобальне значення для погашення бюджетного дефіциту, куди конкретно потраплять ці гроші визначає уряд і ВР. Якщо банківський кредит опосередковує таку функцію грошей як засіб платежу, то державний кредит опосередковує ще і функції грошей як засобу обігу. За своєю економічною сутністю державний кредит – це форма вторинного перерозподілу ВВП. Використання державного кредиту є цілком виправданою формою мобілізації коштів у розпорядження держави. Внутрішній державний кредит може мати товарну і грошову форми.

Товарну форму використовують при розладнаній грошовій системі. В цей період державний кредит виступає, як правило, в грошовій формі, а саме: державні позики, вклади населення в ощадних банках, грошові лотереї. Другою формою державного кредиту є передавання ощадними установами частини або всієї суми коштів населення, які розміщені в ощадних банках чи в інших ощадних установах держави. Сьогодні найпоширенішою формою державного кредиту є використання державою коштів позикового фонду. Ця форма державного кредиту економічно не виправдана і зумовлює інфляційні процеси.

Міжнародний кредит – це переміщення позичкового капіталу з однієї

країни в іншу. Його суб'єкти такі ж як і при національному (внутрішньо економічному) кредиті – банки, підприємства, держава, населення.

Проте ознакою цього кредиту є належність кредитора та позичальника до різних країн. Міжнародний кредит функціонує в різних формах: залежно від того, хто виступає кредитором буває фірмовий, банківський та урядовий кредити. Фірмовий – це, власне, комерційний кредит на міжнародному рівні, коли іноземний експортер продає товар вітчизняному імпортеру в кредит. Великий ризик, тому дорогий кредит. Більш гнучким є банківський кредит, коли однією із сторін кредитних відносин є банк.

В Україні міжнародні банківські кредити в основному отримують комерційні банки та спільні підприємства з іноземними інвесторами. Урядовий кредит може надаватись урядом однієї країни уряду іншої в межах укладеної між ними угоди, а також шляхом розміщення урядом своїх цінних паперів на зарубіжних фінансових ринках.

Також це кредити, які надаються країнам міжнародними валютно–фінансовими організаціями: МВФ, МБРР, ЄБРР та ін. Зокрема, їх кредитами широко користується Україна на потреби свого економічного розвитку та для підтримки стабільності національної валюти. Міжнародний кредит також поділяється на фінансовий, який надається у грошовій (валютній) формі, та комерційний, що надається у товарній формі.

Межа кредиту – такий рівень розвитку кредитних відносин в народному господарстві, за якого попит та пропозиція на кредит балансується при збереженні стабільної, помірної, доступної для переважної більшості нормально працюючих позичальників, процентної ставки. Реальний попит на позичкові кошти, який пред'являють економічні суб'єкти – учасники відтворювального процесу при нормальній ставці банківського процента, є кількісним виразом межі нарощування пропозиції позичок з боку кредиторів, передусім банків. За такого підходу динаміка банківського процента стає основним показником дотримання чи порушення меж кредиту.

Якщо рівень банківського % швидко зростає або надмірно високий, це свідчить про недостатню пропозицію кредиту, недостатнє задоволення потреб економічних суб'єктів в позикових коштах, про недокредитування економіки, а отже про порушення меж кредиту з боку їх "незаповнення" і навпаки.

Розміри меж кредиту визначаються поведінкою суб'єктів на грошовому ринку, а не суб'єктивними оцінками аналітиків чи державних органів. Регулювання ставки банк % стає ключовим важелем формування *економічної межі кредиту* та забезпечення її дотримання з боку банківської системи. Якщо Центральний банк проводить політику зниження % (здешевлення кредиту), то попит на позички зростає, а межа кредиту розширюється і навпаки. У такому розумінні межі кредиту набувають суто економічного змісту, оскільки вони формуються під впливом економічних інтересів (попиту) юридичних та фізичних осіб – суб'єктів грошового ринку.

Економічна межа може розглядатись у таких аспектах:

1) залежно від певного рівня економічної системи (мікро та

макроекономічні межі);

2) залежно від призначення (кількісна та якісна межа кредиту).

Мікроекономічні межі визначають обсяги попиту на кредит окремих позичальників (юридичних чи фізичних осіб). Макроекономічна межа – сукупність мікроекономічних меж, визначає об’єктивний обсяг кредитних вкладень у народне господарство в цілому.

5.

Сутність позичкового проценту, його функції та чинники, що впливають на рівень проценту

Процент за кредит - це плата, яку сплачує позичальник за користування позиченими коштами (позичковим капіталом), його ціна. Позичальник оплачує здатність капіталу приносити прибуток. Гроші в даному випадку є специфічним товаром, який продається і купується на грошовому ринку. Як форма ціни грошей, процент істотно відрізняється від ціни на звичайні товари. Розмір проценту визначається не величиною вартості, яку несуть в собі запозичені гроші, а їх споживчою вартістю - здатністю доставляти позичальнику потрібні блага.

Тому розмір процентного платежу залежить не тільки від розміру позички, а й від її строку, а процентні ставки визначаються на певний період – як правило, на рік. Кількісним виміром позичкового проценту є процентна ставка або норма процента. **Норма процента** - це співвідношення доходів на позичковий капітал до суми наданого кредиту. Норма проценту знаходиться в межах від 0 до норми прибутку підприємств і тому залежить від середньої норми прибутку підприємства. Норма прибутку, що існує в даний момент на грошовому ринку називається ринковою нормою проценту.

Розрізняють декілька видів проценту: облігаційний, банківський, позичковий, депозитний, обліковий, міжбанківський та інші. Рівні ставок по окремим видам процента можуть істотно відрізнятися, тому що кожний з них має своє призначення і вирішує своє специфічні задачі. Так, облігаційний процент повинен забезпечити зацікавленість інвесторів, в тому чому банків вкласти їх в цінні папери. Тому цей процент повинен мати вищу ставку, ніж процент по банківських депозитах, оскільки останні більш ліквідні ніж цінні папери.

Проте ставки облігаційного проценту можуть істотно коливатися в залежності від виду цінних паперів, рейтингу їх емітента, строку та інше. Ставки депозитного проценту повинні бути нижчими від ставок позичкового проценту, оскільки за рахунок цієї різниці в ставках, що називається *маржею*, банки отримують доход і формують прибуток. В ринковій економіці процентні ставки на грошовому ринку залежать одна від одної.

Орієнтиром виступає так звана без ризикова ставка – ставка по короткострокових державних цінних паперах (на заході казначейські векселя), а також офіційна облікова ставка. Подібну сигнальну функцію на ринку виконують: ставка першокласних позичальників, ставки пропозицій міжбанківських кредитів.

Особливе місце серед усіх видів процентної ставки займає ставка облікового проценту, що встановлюється Центральним Банком на основі ретельного вивчення стану грошового ринку. Вона виступає своєрідним барометром грошового ринку та орієнтиром для визначення процентних ставок по всіх видах операцій на грошовому ринку. Використання облікової ставки Центрального Банку при видачі позичок комерційним банкам, тобто на самому початку надходження грошей в обіг, перетворює її в офіційний норматив ціни грошей, на якій орієнтуються всі суб'єкти грошового ринку.

На норму проценту впливає (крім середньої норми прибутку) співвідношення між попитом і пропозицією позичкового капіталу, а на попит і пропозицію позичкового капіталу найсильніше впливають такі фактори:

1. Величина сукупних ресурсів кредитної системи.
2. Циклічні коливання в економіці.
3. Інфляція.
4. Сезонність.
5. Грошово-кредитна політика держави.
6. Особистість позичальника.
7. Термін і розмір позики.
8. Вид кредиту.
9. Забезпеченість кредиту.

Для більш повного вияснення механізму дії проценту на ринку важливо встановити зв'язок зміни процентної ставки з інфляцією. Внаслідок інфляційного зростання товарних цін зростає номінальний обсяг національного продукту. Для його реалізації повинна пропорційно зростати поточна каса економічних суб'єктів, що спричинює відповідне зростання попиту на позички. А це в свою чергу підштовхує вверх номінальні ставки проценту.

Особливо важливу роль відіграє процент у банківській справі. Банки – провідні суб'єкти грошового ринку. З процентом пов'язані основні банківські ризики (нестабільність процентних ставок породжує процентний ризик небезпекою втрат для кредиторів від зниження процентних ставок і позичальників від підвищення процентних ставок). На основі проценту формується значна, а в Україні переважна маса доходів і витрат банків.

Процент – важливий інструмент банківської політики, банківської конкуренції, і разом з тим, важливий фактор консолідації банків у цілісну систему. Без вірного використання цього інструменту неможливо забезпечити ефективне функціонування банківської системи.

Отже економічна роль проценту за кредит полягає в тому, що він є інструментом збереження позичково фонду і нагромадження капіталу, інструментом перерозподілу прибутків у суспільстві; регулятором виробничої активності

Контрольні запитання

1. Що є загальноекономічною причиною необхідності кредиту?
2. Які передумови виникнення кредитних відносин?

3. Яку абстракцію застосовуємо для того, щоб довести, що необхідність у кредиті залежить від коливань у джерелах формування капіталу?
4. Яка суперечність вирішується з допомогою кредиту?
5. У чому сутність кредиту? Які існують дискусії щодо сутності кредиту?
6. За якими ознаками відносини між економічними суб'єктами можна віднести до кредитних?
7. Що є спільного між кредитом та грошима, кредитом та фінансами?
8. Які існують сутнісні відмінності між кредитом та грошима?
9. У чому полягають сутнісні відмінності між кредитом та фінансами?
10. Що таке структура кредиту, які її елементи?
11. Кредит - явище статичне чи динамічне? Обґрунтуйте свою відповідь.
12. Які стадії Ви можете виділити у відтворювальному русі кредиту?
13. Назвіть основні закономірності руху кредиту на мікро- і на макрорівнях.
14. Назвіть основні принципи організації кредитних відносин.
15. У чому полягають розбіжності у трактуванні форм і видів кредиту, що мають місце в літературі?
16. За якими критеріями правомірно виділяти форми і види кредиту? Чи можуть бути однаковими критерії для класифікації форм і видів?
17. Які форми кредиту Ви можете виділити і чому?
18. Які види кредиту Ви можете назвати і за якими критеріями вони виділені?
19. Чим різняться поняття "банківський кредит" і "державний кредит", "банківський кредит" і "споживчий кредит", "забезпечений кредит" і "комерційний кредит"?
20. Яка функція грошей є найбільш визнаною в економічній літературі?
21. Чи погоджуєтеся Ви з виокремленням емісійної функції кредиту? У чому слабкість позиції захисників цієї функції?
22. Які дискусії ведуться щодо контрольної функції кредиту? Чому більш правомірно виділити контрольну-стимулюючу функцію?
23. Чим обмежується надання комерційного кредиту?
24. Як класифікується банківський кредит?
25. Ким надається споживчий кредит?
26. У чому полягає призначення меж кредиту і чим вони визначаються?
27. Чому процент є економічною категорією?
28. Яку роль відіграє кредит у розвитку економіки?
29. Якими рисами характеризується розвиток кредиту в період переходу України до ринкових відносин?

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1) КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ	1) фізична або юридична особа, що має
-----------------------	---------------------------------------

	заборгованість за позиною.
2) <i>КРЕДИТОР</i>	2) спосіб забезпечення зобов'язань, за яким кредитор має право у випадку невиконання боржником забезпеченого заставою зобов'язання отримати задоволення із вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами.
3) <i>БОРГ</i>	3) частина вартості засобів праці і нематеріальних активів, що переноситься на вартість продукції підприємства, яка виготовляється.
4) <i>КРЕДИТОСПРОМОЖ-НІСТЬ ПОЗИЧАЛЬНИКА</i>	4) економічні відносини між юридичними, фізичними особами з приводу передавання вартості на засадах повернення і, як правило, з виплатою процента.
5) <i>ОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ</i>	5) фізична або юридична особа, що надала цінності в позику.
6) <i>ОБ'ЄКТ КРЕДИТУ</i>	6) вартісна нееквівалентні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу надання позички.
7) <i>КРЕДИТ</i>	7) його здатність і бажання погасити заборгованість за позиною.
8) <i>ЗАСТАВА</i>	8) капітал, авансований суб'єктом господарювання в предмети праці.
9) <i>БОРЖНИК</i>	9) цінність, які боржник має повернути кредитору.
10) <i>АМОРТИЗАЦІЙНІ ВІДРАХУВАННЯ</i>	10) вартість, що передається в позичку кредитором позичальнику.
11) <i>ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ</i>	11) цінність, що передається одним суб'єктом іншому з умовою повернення.
12) <i>ПОЗИЧКА</i>	12) капітал, авансований суб'єктом господарювання в засоби праці за їх первісною вартістю.

Визначте, правильні (П) чи неправильні (Н) такі твердження:

- 1) Порядок кредитування, оформлення і погашення кредитів регулюється договором купівлі-продажу.
- 2) Кредитні відносини не є фінансовими відносинами.
- 3) Взяття підприємством кредиту свідчить про його слабе фінансове становище.
- 4) Підприємство може закласти одне і те ж майно одночасно декільком

кредиторам.

- 5) Підприємство, що заклало майно, може його продати.
- 6) Кредиторська заборгованість завжди є явищем негативним.
- 7) Підприємство, по відношенню до якого розпочато справу про банкрутство, можна передати в іпотеку.
- 8) Платність кредиту є принципом кредитування.
- 9) Використання кредиту прискорює науково-технічний прогрес.
- 10) Акумулявання тимчасово вільних коштів – це функція кредиту.
- 11) Підприємство повинно піклуватися про свою кредитоспроможність, а громадяни – ні.
- 12) Іпотечний кредит – це кредит під заставу цінних паперів.

Теми рефератів

1. Сутність кредиту та його зв'язок з іншими економічними категоріями.
2. Функції кредиту та дискусії з цього питання.
3. Роль кредиту в становленні ринкової економіки в Україні.
4. Форми та види кредиту в Україні.

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996.
4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995.
5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992.
6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003.
7. Матвієнко П.В. Розвиток грошово-кредитних відносин у трансформаційній економіці України. – К.: «Наукова думка», 2004. – 253 с.

Тема 19. Кредитні системи

Зміст

1. *Суть і структура кредитної системи.*
2. *Інститути кредитної системи.*
3. *Кредитні системи різних країн.*

1.

Суть і структура кредитної системи

Необхідною умовою ефективної організації кредиту як форми економічних відносин і невід'ємного елементу процесу розширеного відтворення є функціонування кредитної системи.

Суть кредитної системи може бути виражена двоюко:

1) кредитна система – це сукупність кредитних відносин, форм кредиту, методів кредитування і кредитних установ;

2) кредитна система – це сукупність кредитних установ країни.

Частіше використовується друге визначення, що є більш вузьким та точніше характеризує інституційну форму організації кредитних відносин в суспільстві через кредитні установи, які акумулюють вільні грошові кошти і надають їх у позику.

Процес формування і розвитку кредитної системи визначається двома об'єктивними економічними передумовами:

1) на певному етапі суспільного розвитку з'являється потреба у специфічній формі підприємницької діяльності, пов'язаної з нагромадженням та розподілом тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку;

2) розвиток товарного виробництва і розширення торгівлі обумовили зростання обсягів грошового обороту, що викликало необхідність його організації і технічного обслуговування.

Перша передумова пов'язана з виникненням власне кредитних відносин, що визначаються нерівномірністю та асинхронністю індивідуальних процесів відтворення. Незбіг у часі між частиною здійснюваних витрат і надходженням необхідних для цього доходів, викликаний об'єктивними економічними причинами, є характерним для переважної більшості суб'єктів ринку. У результаті, з одного боку, нагромаджуються значні суми тимчасово вільних від обороту коштів, а з іншого, відчувається потреба у додаткових грошових ресурсах. Розв'язується дане протиріччя за допомогою інститутів кредитної системи, у яких акумулюються тимчасово вільні кошти підприємств, держави, населення, що використовуються на засадах повернення з метою задоволення економічних та соціальних потреб суспільства. Крім того, у діяльності кредитних установ як специфічній формі підприємницької активності виявляється перевага об'єднання багатьох індивідуальних ризиків, що призводить до їх загальної мінімізації та сприяє оптимальному переливу капіталів між суб'єктами господарювання.

Друга передумова формування кредитної системи визначається особливостями взаємодії суб'єктів ринку між собою, що здійснюється через кругообіг матеріальних цінностей і грошових коштів в економіці. Потіки товарів і послуг в господарстві повинні врівноважитись відповідними грошовими потоками, які, крім того, обслуговують фінансову систему, маючи односторонній характер, а також забезпечують рух капіталів на грошовому й фондовому ринках. Безпосереднє спрямування грошових потоків від одних суб'єктів ринку до інших є часто-густо економічно недоцільним, а зростаючі масштаби товарного виробництва і обігу роблять таку практику неможливою із-за значних витрат. Дані обставини зумовили об'єктивну потребу в упорядкуванні й технічній організації руху грошових коштів в економіці, що і здійснюють інститути кредитної системи, виконуючи роль основних посередників у забезпеченні руху грошових коштів між різними суб'єктами ринку. Тим самим створюються базові

передумови для організації економічного циклу, оскільки від своєчасного отримання коштів залежить ефективність господарювання не лише окремих економічних суб'єктів, але і темпи економічного росту країни в цілому.

Формування кредитної системи як сукупності кредитних установ визначається характером існуючих в країні кредитних відносин та відповідних їм форм кредиту. На різних етапах суспільного розвитку склад кредитних установ зазнавав змін відповідно до еволюції кредитних відносин, що є тією основою, яка загалом визначає кінцеву структуру кредитної системи.

Кредитна система – це сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові капітали, доходи і заощадження юридичних і фізичних осіб і надають їх у позичку позичальникам – підприємствам, уряду, особам.

Сучасна кредитна система включає два основні поняття:

1. Сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які базуються на визначених, конкретних формах і методах кредитування.
2. Сукупність функціонуючих кредитно-фінансових інститутів (банків, страхових компаній тощо).

Кредитна система функціонує через кредитний механізм, який являє собою наступне:

1. Систему зв'язків по акумуляції і мобілізації грошового капіталу між кредитними інститутами і різними секторами економіки;
2. Відносини, пов'язані з перерозподілом грошового капіталу між самими кредитними інститутами в рамках ринку капіталу;
3. Відносини між кредитними інститутами і іноземними клієнтами.

Через кредитну систему реалізується суть і функції кредиту.

2.

Інститути кредитної системи

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи:

- 1) центральний банк;
- 2) банківський сектор ;
- 3) спеціалізовані кредитні установи.

Як правило, кредитна система має трьохрівневу структуру (хоча існують відхилення від такої практики): центральний банк, банківські установи та небанківські кредитно-фінансові інститути.

До банківських установ відносять: комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки.

Представниками небанківських кредитно-фінансових інститутів є:

- інвестиційні компанії;
- страхові компанії,
- ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки;
- пенсійні та інші фонди.

Роль окремих ланок в кредитній системі не є рівнозначною. Головною її ланкою є банківські установи (які традиційно займають перше місце за розмірами ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, що здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі. Наприклад, в США на комерційні банки припадає близько 40 % активів кредитно-фінансових установ країни. Діяльність комерційних банків доповнюють операції спеціалізованих банківських установ, що здійснюють, як правило, кредитування на пільгових умовах малоприбуткових та ризикованих галузей економіки (сільського господарства, житлового будівництва, малого бізнесу та зовнішньої торгівлі).

Кредитна система включає також небанківські фінансові установи, які здійснюють фінансування виробництва і довгострокове кредитування підприємств та держави:

- страхові компанії, що спеціалізуються переважно на страхуванні життя та майна (в США, наприклад, активи страхових компаній складають близько 15 % сукупних активів кредитно-фінансових установ) і які виступають найбільшими інвесторами на ринку цінних паперів;
- пенсійні фонди, які здійснюють фінансування великих промислових компаній шляхом купівлі їх акцій та облігацій.

Окрім вищезгаданих банківських і небанківських інститутів кредитна система включає ряд ланок, що виконують допоміжну роль в кредитному механізмі, пов'язуючи різноманітні сектори позикових капіталів в єдину систему: фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, а також взаємні та інші фонди.

Кредитні установи поділяються за такими критеріями:

- за формою власності – на державні та приватні;
- за формою організації – на такі, що мають власну справу (один власник), товариство (власники – партнери), корпорацію (є юридичною особою, капітал якої відокремлений від капіталу власників);
- за виконуваними операціями – на універсальні та спеціалізовані (лізингові, страхові компанії та ін.);
- за територією діяльності – на міжнародні (МВФ, МБРР, Європейський фонд розвитку), регіональні та національні (пов'язані з національною кредитною системою, що сприяє розвитку державних кредитних інститутів);
- за суттю та виконуваними функціями у кредитній системі – на національні (центральні), комерційні банки, спеціальні фінансово – кредитні інститути.

Окреме місце у складі кредитної системи належить інфраструктурі, що являє собою комплекс засобів, які забезпечують нормальне функціонування інститутів кредитної системи. Основними елементами цієї інфраструктури є:

1. Нормативно-правове забезпечення, що включає систему законів і підзаконних актів, які юридично визначають і регламентують сфери діяльності кредитних інститутів.
2. Системи захисту інтересів вкладників банків, що передбачають

діяльність спеціалізованих органів страхування депозитів клієнтів під контролем центрального банку, незалежних урядових органів або самих комерційних банків.

3. Національні асоціації банків та інших кредитних установ, об'єднаних за функціональними ознаками з метою захисту інтересів своїх членів і встановлення для них основних правил ведення бізнесу, тобто саморегулювання.

4. Інформаційне забезпечення, що передбачає наявність спеціалізованих організацій, які виводять рейтинги банків, централізованих систем інформації про клієнтів, публікацію спеціальних видань із статистичними та аналітичними матеріалами про стан грошово-кредитної сфери економіки.

5. Розрахункова мережа, що забезпечує врегулювання платіжних зобов'язань між інститутами кредитної системи через електронні засоби зв'язку, клірингові палати, обчислювальні центри, що можуть знаходитись під контролем центрального банку або виступати самостійними організаціями.

6. Інкасаторське та охоронне обслуговування кредитних інститутів, що може здійснюватись як самими банками, так і спеціалізованими організаціями.

7. Система підготовки кадрів для інститутів кредитної системи, що включає мережу навчальних закладів, які готують спеціалістів для роботи в кредитних установах.

Таким чином, не здійснюючи безпосередньо операцій інститутів кредитної системи, її інфраструктура створює оптимальні умови для виконання банками і небанківськими кредитно-фінансовими інститутами своїх функцій.

3.

Кредитні системи різних країн

Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків, спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій. Незважаючи на значні відмінності побудови кредитних систем в різних країнах, можна виділити спільні їх риси:

1) ядро будь-якої кредитної системи – центральний банк, як головний орган уряду з аналізу фінансового стану, вироблення та організації грошово-кредитної політики держави;

2) державні фінансові органи, що разом з центральним банком виконують регулюючі функції в сфері фінансів;

3) фінансові посередники різних типів.

Сучасна кредитна система – це сукупність кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів і здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу. Через кредитну систему реалізується сутність та функції кредиту. Тому кредитна система включає в себе два

основних поняття:

1) сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які базуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у формі різноманітних форм і видів кредиту;

2) сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти і направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду.

Слід враховувати, що кредитна система функціонує через кредитний механізм. Він представляє собою, по-перше, систему зв'язків з мобілізації та акумуляції грошового капіталу між кредитними інститутами і секторами економіки; по-друге, відносини, пов'язані з перерозподілом капіталу між кредитно-фінансовими установами в межах ринку позикових капіталів; по-третє, відносини між кредитними інститутами та іноземними клієнтами.

Таким чином, кредитний механізм включає всі аспекти позикової, інвестиційної, засновницької, посередницької діяльності кредитної системи в особі її інститутів.

Сучасна кредитна система характеризується наступними важливими процесами:

- концентрацією і мобілізацією банківського капіталу;
- подальшим зростанням конкуренції між різними видами кредитно-фінансових установ;
- продовженням злиття великих кредитно-фінансових інститутів з потужними промисловими, торговими, транспортними корпораціями і компаніями;
- інтернаціоналізацією діяльності кредитно-фінансових інститутів і створенням міжнародних банківських об'єднань і груп.

Отже, сучасна кредитна система забезпечує умови для розвитку науково-технічного прогресу, зростання виробництва, нагромадження капіталу, підтримки високої норми народногосподарського накопичення. Кредитна система сприяє вирішенню проблеми реалізації товарів та послуг на ринку, поглибленню соціальної та майнової диференціації між різними верствами населення.

Найбільш розвинутою вважається кредитна система США, яка представлена Федеральною резервною системою (виконує функції центрального банку), мережею банківських установ і небанківських кредитно-фінансових інститутів різних форм власності.

В Україні кредитна система перебуває у стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і складається з НБУ, комерційних банків та системи фінансових посередників (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди). Найбільш активними і потужними у системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки.

Контрольні запитання

1. Основні поняття сучасної кредитної системи.

2. У чому сутність кредитного механізму?
3. Назвіть рівні сучасної кредитної системи.
4. Дайте визначення кредитної системи в широкому розумінні і у вузькому.
5. Назвіть основні ланки кредитної системи.
6. Дайте характеристику банківської системи.
7. Розкрийте основні напрямки розвитку кредитної системи в сучасних умовах.
8. Розкрийте роль кредитної системи в становленні ринкової економіки і в розвитку всього суспільного виробництва в Україні.
9. Як співвідносяться між собою кредитна та банківська системи?
10. Які кредитно-фінансові установи належать до групи депозитних? Чим різняться системи нагляду за діяльністю банків в окремих країнах?
11. Назвіть сучасні тенденції в розвитку кредитних систем розвинутих країн.
12. Назвіть загальні причини та наслідки банківської кризи.

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Вкажіть ланки кредитної системи:

- а) банківська система;
- б) грошова система;
- в) валютна система;
- г) парабанківська система.

2. Доповніть типи банківської системи:

- а) розподільчо-централізована;
- б) ринкова;
- в)

3. До закладів парабанківської системи відносять:

- а) комерційні банки;
- б) лізингові компанії;
- в) пенсійні фонди;
- г) центральний банк.

4. Операції на відкритому ринку як інструменти грошово-кредитної політики центрального банку - це:

- а) операції центрального банку з продажу чи купівлі іноземної валюти;
- б) операції з покупівлі-продажу державних цінних паперів;
- в) операції, пов'язані з кредитною емісією;
- г) розміщення центральним банком облігацій зовнішньої позики.

5. Кредитна експансія - це:

- а) скорочення кредитних відносин;
- б) розміщення кредитних відносин;
- в) вибіркоче регулювання окремих сфер кредитних відносин;
- г) втручання однієї держави в кредитну сферу іншої держави.

6. Доповніть елемент кредитної системи як сукупності кредитних закладів:

- а) центральний банк;
- б) комерційний банк;
- в)

7. Емісійна функція центрального банку одночасно стосується:

- а) випуску банкнот;
- б) випуску векселів;
- в) випуску депозитних грошей;
- г) випуску іноземних валют.

8. Джерелом формування позичкового капіталу є:

- а) капітал;
- б) процент;
- в) нерозподілена частина прибутку;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді невірні.

9. Зміна строків погашення кредиту – це:

- а) кредитна експансія;
- б) кредитна рестрикція;
- в) конверсія позичкової заборгованості.

10. У чому полягає головне завдання цінних паперів:

- а) обслуговувати комерційні банки;
- б) контролювати, чи дотримуються комерційні банки вимог чинного законодавства;
- в) забезпечити сталість національних грошей;
- г) забезпечити фінансове обслуговування уряду?

11. Які кредитні установи беруть участь в емісії депозитних грошей:

- а) центральний банк;
- б) трастові компанії;
- в) страхові компанії;
- г) комерційні банки?

12. Для чого центральний банк купує валюту на валютному ринку:

- а) щоб знизити курс іноземної валюти;
- б) щоб підвищити курс національної валюти;
- в) щоб підвищити курс іноземної валюти;
- г) щоб поповнити золотовалютний запас?

Теми рефератів

1. Особливості розвитку кредитної системи Великобританії.
2. Особливості розвитку кредитної системи США.
3. Особливості кредитної системи Японії (будь яка країна на вибір студента).

Список рекомендованої літератури

1. Гальчинський А. Теорія грошей: Навч. посіб. – К.: Основи, 1998. –

415 с.

2. Міжнародний бізнес: Конкуренція на глобальному ринку / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Ткачук. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 856с.
3. Гроші та кредит / За ред. Б. С. Івасів. — К.: КНЕУ, 1999. — 404 с.
4. Долан З. Д., Кемпбел К. Д., Кемпбел Р. Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — СПб.: Оркестр, 1994. — 408 с.
5. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Відп. ред. С. В. Мочерний та ін. — К.: Академія, 2002. — Т. 3. — 952 с.
6. Лагутін В. Д. Гроші та грошовий обіг. — К., 1999. — 86 с.
7. Луцишин З. О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації. — К.: Друк, 2002. — 320 с.
8. Мирун М. І., Савлук М. І., Пуховкіна М. Ф. та ін. Гроші та кредит: Навч. метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 1999. — 76 с.
9. Михайлов Д. М. Мировой финансовый рынок: тенденции и инструменш. — М.: Экзамен, 2000. — 768 с.
10. Руденко Л. В. Розрахункові та кредитні операції у зовнішньоекономічній діяльності підприємства: Підручник. — К.: Лібра, 2002. — 302 с
11. Сазонець І. Л., Джусов О. А., Сазонець О. М. Міжнародна інвестиційна діяльність: Навч. посіб. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002. — 178 с.
12. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Пер. з англ. О. Васильєва, М. Межевікіна, А. Малівський. — К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2000. К. 1, Розд. 4. — 594 с.
13. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський та ін. — К.: Либідь, 2002. — 470 с.
14. Шлях України до економічної безпеки. Матеріали наук. практ. конф. — Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004. — 156 с.
15. Шнирков О. І., Кузнєцов О. В., Кульпінський С. В. Європейський валютний союз: Навч. посіб. — К., 2001. — 198 с.
16. 19 Юрчишин В. Монетарні та валютні ризики країн з перехідною економікою: Навч. посіб. — К., 2000. — 215 с.
17. 20 Ющенко В. А., Мітенко В. І. Валютне регулювання: Навч. посіб. — К.: Знання, 1998. — 444 с.
18. 21 Ющенко В. Лисицький В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. — К.: Скарби, 1998. — 286 с.

Тема 20. Центральний банк та його роль в економіці

Зміст

1. *Центральні банки: сутність, призначення, правовий статус, організаційна структура. Характеристика функцій центрального банку.*
2. *Походження та розвиток центральних банків. Створення Європейської системи центральних банків.*

3. Становлення та основні напрями діяльності Національного банку України.

1.

Центральні банки: сутність, призначення, правовий статус, організаційна структура. Характеристика функцій центрального банку

Головне призначення Центрального банку - це управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки. Своє призначення він реалізує завдяки тому, що відіграє в економічній системі особливу роль:

- 1) Емісійного банку;
- 2) банку банків;
- 3) органу державного управління.

Правовий статус центрального банку – це державний орган управління з покладеними на нього особливими функціями у сфері грошово – кредитних відносин і банківської діяльності. Організаційна структура банку США: Центральний Банк, який є елементом Федеральної резервної системи, складається з ради керуючих, 12 федеральних резервних банків, Федерального комітету відкритого ринку і Федеральної консультативної ради.

Характеристика функцій центрального банку.

Основні функції Центрального Банку: емісійний центр готівкового обігу (емісія банкнот - найдавніша функція Центрального Банку. Саме ця потреба в централізації банкнотної емісії спричинила надання одному з банків статусу емісійного. Забезпеченням банкнот слугують головним чином державні цінні папери.

Центральний Банк має монопольне право емісії банкнот і розмінної монети, він зазвичай організовує виготовлення грошей, регулює їх обіг, вилучає з обігу фальшиві та зношені гроші, здійснює їх утилізацію);

банк банків (Центральний Банк забезпечує касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків, комерційні банки зберігають частку своїх резервів в безготівковій формі на рахунках в Центральному Банку, який видає їм готівку в обмін на їх безготівкові резерви);

орган банківського регулювання та нагляду (законодавчі і нормативні акти, що регламентують діяльність Центрального Банку, покладають на нього функцію регулювання банківської діяльності.

Банківський нагляд - моніторинг процесів, що мають місце в банківській системі на різних стадіях функціонування банків);

банк ір і фінансовий агент уряду (Центральний Банк тісно взаємодіє з фінансовими органами, він співпрацює при вирішенні загальних питань монетарної і фіскальної політики, під час повсякденного виконання фінансових операцій. Центральні Банки беруть активну участь в організації випуску державних боргових зобов'язань, їх розміщенні і підтримці ринкового курсу, виплаті доходів та погашенні);

провідник монетарної політики (в цій функції найповніше реалізується

призначення Центрального Банку. Монетарна політика Центрального Банку слугує ключовим елементом всієї грошової системи. На ній базується весь механізм державного регулювання грошового обороту).

Діяльність центрального банку як банку банків.

Центральний Банк як банк банків забезпечує касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків. Комерційні банки зберігають частку своїх резервів в безготівковій формі на рахунках в Центральному Банку, який видає їм готівку в обмін на їх безготівкові резерви.

Надлишки готівки комерційні банки здають до Центрального Банку для зарахування на їхні рахунки, Центральний банк виступає в ролі посередників у міжбанківських розрахунках, забезпечує мінімізацію банківських ризиків, концентрує і оптимізує надлишкові резерви комерційних банків, належний рівень безпеки системи розрахунків, ефективне регулювання грошового ринку.

В Україні Центральний Банк запровадив загальнодержавну Систему електронних платежів, що забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків на всій території країни.

Участь Центрального Банку в кредитному обслуговуванні:

- 1) кредити Центрального Банку – один з інструментів впливу банку на грошовий обіг;
- 2) Центральний Банк надає комерційним банкам короткострокові кредити для підтримки їх ліквідності;
- 3) кредити Центрального Банку - засіб урегулювання міжбанківських розрахунків і забезпечення таким чином безперебійного функціонування платіжної системи.

Способи кредитування комерційних банків:

- 1) надання ломбардних кредитів;
- 2) купівля цінних паперів у комерційних банків;
- 3) переоблік векселів.

2.

Походження та розвиток центральних банків. Створення Європейської системи центральних банків

Попередниками Центральних банків можна вважати емісійні банки, які виникли у 19 ст. Промислова революція (2 пол. 18ст.- 1пол. 19) призвела до значного розширення грошової маси і підвищення значення банкнотного обігу. В цих умовах, коли усі банки мали можливість випускати банкноти, така емісія вступила у супереч з потребами економіки.

Банкноти витісняли повноцінні монети з обігу. У 19 ст. стало очевидно, що держава повинна регулювати грошовий оборот, захищати вкладників.

Таким чином процес поступової централізації, а потім і концентрації емісії банкнот в межах одного банку затягнувся. На початку 20 ст. централізація банкнотної емісії була завершена головним чином в Європейських країнах.

Для 20 ст. характерним є процес демонетизації золота і перехід від

грошової системи золотомонетного стандарту до системи обігу грошей, не розмінних на золото. Шляхи створення Центрального Банку:

1) еволюційний - поступове перетворення банку, що мав статус емісійного, у центральний. Його положення зміцнювалось в міру делегованих йому повноважень;

2) створення Центрального Банку на основі спеціального закону, який передбачає особливий статус новоствореного банку з моменту його заснування.

У другій половині 20 ст. діяльність Центрального Банку розвивається у 3-х напрямках:

1) співробітництво Центрального банку на міждержавному рівні;

2) співпраця Центрального банку з міжнародними валютно-кредитними і фінансовими організаціями;

3) створення наднаціонального Центрального банку. Характерною рисою сучасності є розвиток регіональної економічної інтеграції в Західній Європі, який спричинив зміну місця і ролі Центрального Банку у її економіці.

Важливим етапом формування Європейської валютної системи стало заснування у 1994 Європейського валютного інституту для розроблення правил і процедур створення ЄСЦБ і введення в обіг єдиної європейської валюти – євро. ЄСЦБ – дворівнева банківська система, що склалася з Європейського центрального банку і національних Центральних банків країн ЄС. Основне завдання ЄСЦБ: підтримка цінової стабільності в Європейській Валютній Системі.

3.

Становлення та основні напрями діяльності Національного банку України

Центральний Банк України - Національний банк - було утворено у 1991 згідно з законом України "Про банки і банківську діяльність". Стрімкий розвиток банківської системи, необхідність посилення незалежності Центрального Банку від владних структур у проведенні монетарної політики обумовили необхідність прийняття у 1999 окремого закону "Про НБУ".

Згідно з цим НБУ – особливий центральний орган державного управління, основним завданням якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці – гривні.

Існує 2-рівнева система управління Центральним Банком: Рада НБУ і Правління НБУ.

Контрольні запитання

1. У чому полягає економічне призначення центрального банку в ринковій економіці?

2. Які банки виникли раніше - комерційні чи центральні? Обґрунтуйте свою відповідь.

3. Які чинники визначають співвідношення обов'язкових і надлишкових резервів комерційних банків?

4. Які аргументи можна привести "за" і "проти" незалежного статусу центральних банків?

5. Які аргументи можна привести "за" і "проти" виконання центральним банком функції органу банківського нагляду?

6. Охарактеризуйте наслідки для економіки використання урядом різних методів фінансування дефіциту державного бюджету: податкове фінансування, боргове та емісійне.

7. Поясніть тезу: "Справді ефективна стабілізаційна політика передбачає координацію фіскальної та монетарної політики".

8. Охарактеризуйте відносини НБУ з органами державної влади.

9. Поясніть мету створення Європейського центрального банку.

10. Які послуги комерційним банкам надає центральний банк?

11. Для чого центральний банк надає кредити комерційним банкам?

12. Які фінансові посередники грошового ринку беруть участь в емісії депозитних грошей?

13. Чому у багатьох розвинених країнах центральним банкам забороняється купувати державні цінні папери на первинному ринку?

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Який центральний банк краще виконує своє головне завдання:

- а) який знаходиться у підпорядкуванні уряду;
- б) який не знаходиться у підпорядкуванні уряду;
- в) незалежний від органів виконавчої влади?

2. Які з названих функцій виконує банк банків:

- а) кредитує уряд;
- б) здійснює розрахунково-касове обслуговування комерційних банків;
- в) зберігає золотовалютний запас країни;
- г) здійснює валютне регулювання?

3. Які операції на відкритому ринку здійснюватиме центральний банк, якщо йому потрібно буде зменшити масу грошей в обігу:

- а) купувати ломбардні позички;
- б) видавати ломбардні позички;
- в) підвищувати ставку облікового процента;
- г) продавати облігації державної позики?

4. Якщо центробанк оголошує про продаж державних цінних паперів, що відбудеться з попитом на них:

- а) знизиться;
- б) підвищиться;
- в) залишиться незмінним?

5. Якщо центробанк підвищує облікову ставку, як зміняться темпи зростання грошової маси:

- а) знизяться;
- б) збільшаться;
- в) залишаться незмінними?

6. Функція центрального банку як "банку банків" означає:

- а) обслуговування центральним банком внутрішнього державного боргу;
- б) кредитування комерційних банків;
- в) організацію міжбанківських розрахунків;
- г) інкасація готівкової грошової виручки.

7. Вкажіть функції центрального банку:

- а) емісійна;
- б) "банк банків";
- в) "банк ір уряду";
- г) кредитування підприємств.

8. Операції на відкритому ринку як інструменти грошово-кредитної політики центрального банку - це:

- а) операції центрального банку з продажу чи купівлі іноземної валюти;
- б) операції з покупівлі-продажу державних цінних паперів;
- в) операції, пов'язані з кредитною емісією;
- г) розміщення центральним банком облігацій зовнішньої позики.

9. Емісійна функція центрального банку одночасно стосується:

- а) випуску банкнот;
- б) випуску векселів;
- в) випуску депозитних грошей;
- г) випуску іноземних валют.

10. Який центральний банк краще виконує своє головне завдання:

- а) який знаходиться у підпорядкуванні уряду;
- б) який не знаходиться у підпорядкуванні уряду;
- в) незалежний від органів виконавчої влади?

11. Для чого центральний банк купує валюту на валютному ринку:

- а) щоб знизити курс іноземної валюти;
- б) щоб підвищити курс національної валюти;
- в) щоб підвищити курс іноземної валюти;
- г) щоб поповнити золотовалютний запас?

12. Які операції на відкритому ринку здійснюватиме центральний банк, якщо йому потрібно буде зменшити масу грошей в обігу:

- а) купувати ломбардні позички;
- б) видавати ломбардні позички;
- в) підвищувати ставку облікового процента;
- г) продавати облігації державної позики?

13. Якщо центробанк оголошує про продаж державних цінних паперів, що відбудеться з попитом на них:

- а) знизиться;
- б) підвищиться;
- в) залишиться незмінним?

14. Якщо центробанк підвищує облікову ставку, як зміняться темпи зростання грошової маси:

- а) знизяться;
- б) збільшаться;
- в) залишаться незмінними?

Теми рефератів

1. Походження центральних банків та їх розвиток.
2. Основи функціонування Національного банку України.
3. Функції центрального банку та їх зміст.
4. Незалежність центрального банку та чинники, що її визначають.
5. Монетарні інструменти, їх вплив на грошовий обіг та результативність.
6. Ефективність монетарної політики НБУ.
7. Пропозиція грошей та роль центрального банку в її формуванні.

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996.
4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995.
5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992.
6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003.
7. Лагутін В. Догматизм грошово-кредитної політики як гальмо економічного зростання в Україні// Банківська справа. -2001. -№4.-С.33-40.
8. Смит Вера. Происхождение центральных банков. – М.: Институт Национальной Модели Экономике, 1996. – 283 с.

Тема 21. Комерційні банки

Зміст

1. *Поняття, призначення та класифікація комерційних банків.*
2. *Основи організації та діяльності комерційних банків в Україні.*
3. *Пасивні операції комерційних банків.*
4. *Активні операції комерційних банків.*
5. *Банківські послуги.*
6. *Стійкість банківської системи та механізм її забезпечення.*

1.

Поняття, призначення та класифікація комерційних банків

Комерційні банки – кредитні установи, що здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів.

Комерційні банки здійснюють на договірних умовах кредитне, розрахунково-касове та інше банківське обслуговування юридичних і фізичних осіб.

Класифікація комерційних банків за формою власності: унітарні (мають одного власника в особі держави чи приватної особи; таких банків в Україні два – Ощадбанк і Ексімбанк) і колективні (частка капіталу кожного засновника обмежена - 35% статутного фонду банку).

За організаційною формою: ВАТ і ЗАТ (84% від загальної кількості банків; стійкі і надійні), ТОВ(16% від загальної кількості; банк не є власником капіталу).

За розміром активів: малі, середні (їх найбільше) і найбільші. За філійною мережею: багатофілійні (Ощадбанк -15 тис одиниць), з невеликою кількістю філій, без філій.

За діапазоном операцій і сектором ринку: універсальні (виконують широкий спектр операцій і надають різні послуги – їх більшість), банки з клієнтською спеціалізацією, банки із галузевою спеціалізацією (обслуговують переважно юридичних та фізичних осіб у межах певної галузі господарства), банки з функціональною спеціалізацією (виконують вузьке коло спеціалізованих операцій - інвестиційні, інноваційні, ощадні, іпотечні банки).

Особливості становлення та розвитку комерційних банків в Україні.

Створення національної дворівневої банківської системи незалежної України почалося після прийняття у березні 1991 р. Закону України "Про банки і банк. діяльність". Цим законом визначено: перший рівень банківської системи представляє НБУ, другий рівень - комерційні банки різних форм власності. Реєстрація комерційних банків здійснювалась Національним банком держави.

2.

Основи організації та діяльності комерційних банків в Україні

Банк вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з моменту його реєстрації в НБУ. Його засновниками можуть бути вітчизняні та іноземні юридичні та фізичні особи за винятком Рад народних депутатів та інших виконавчих органів влади, спілок, партій.

У створенні банку не можуть брати участі військовослужбовці та посадові особи органів суду, прокуратури, держбезпеки. Статутний фонд новостворюваного комерційного банку формується тільки за рахунок власних коштів засновників у грошовій формі. Розмір статутного фонду визначається засновниками банку, але не може бути меншим за нормативні вимоги НБУ.

Організація комерційного банку передбачає ліцензування банківської діяльності: надання НБУ офіційного дозволу на здійснення певних банківських операцій. При ліцензуванні враховується обсяг капіталу банку, його фінансовий стан, дотримання економічних нормативів регулювання банківської діяльності.

Організаційна структура та управління комерційним банком визначається функціональними підрозділами та службами та керівними органами. Вищим органом управління банком є загальні збори акціонерів (учасників), які вирішують стратегічні завдання в його діяльності. Контроль за діяльністю правління здійснює ревізійна комісія. Комерційні банки бувають спеціалізованими (ощадні, інвестиційні, іпотечні) та універсальними.

3.

Пасивні операції комерційних банків

Пасивні операції – операції, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних, та інших активних операцій. Ресурси комерційних банків – сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій. Їх поділяють на *власні* (становлять третину усіх ресурсів), *залучені і позичені* (70%).

Власний капітал: основний (статутний, резервний фонди, нерозподілений прибуток минулих років), додатковий (загальні резерви за активними операціями, поточні доходи).

Статутний фонд залежить від форми організації банку. Резервний фонд призначений для покриття можливих збитків, сплати дивідендів. Спеціальні фонди призначені для покриття збитку від активних операцій та для виробничого та соціального розвитку банку, та формуються за рахунок прибутку. Прибуток є ресурсом внутрішнього походження.

Залучені: - сукупність коштів на поточних, депозитних, та інших рахунках банківських клієнтів, громадських організацій, суспільних фондів, що розміщені в активи з метою отримання прибутку чи забезпечення ліквідності банку. Залучені ресурси поділяють на депозитні (до запитання - для здійснення поточних розрахунків, нестабільні; і строкові – гроші розміщені на певний строк, знімаються після закінчення заздалегідь обумовленого терміну або попереднього повідомлення банку) та недепозитні (позичені).

Недепозитні залучаються у формі міжбанківських кредитів і кредитів Центрального Банку, операцій з цінними паперами на вторинному фондовому ринку, позик на ринку євродоларів.

4.

Активні операції комерційних банків

Активні операції полягають у діяльності, пов'язаній з розміщенням і використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій і підтриманні ліквідності. Активні операції: кредитні та інвестиційні.

Кредитні: проведення комплексу дій, пов'язаних з наданням і погашенням банківських позичок, здійснених відповідно до принципів

строковості, цільового характеру, забезпеченості та платності кредиту. Рішення про надання кредиту приймається колегіально. Кредити надаються в межах наявних ресурсів з урахуванням кредитоспроможності, фінансової стабільності, рентабельності, ліквідності позичальника. Загальний розмір кредитів не може перевищувати 8-микратного розміру власних коштів банку.

Для одержання кредиту позичальник звертається до банку з кредитною заявкою, що входить до складу певного пакету документів. У кредитному договорі передбачаються: мета, сума, строк, порядок, форма видачі і погашення кредиту, процентна ставка, порядок і форма сплати процентів і основного боргу, права, зобов'язання, відповідальність сторін щодо надання і погашення кредиту тощо.

Банківське кредитування здійснюється із застосуванням таких позичкових рахунків: простий (на ньому може бути тільки активне сальдо), спеціальний (застосовується в окремих випадках: при кредитуванні позичальника під заставу векселів; він є формою обліку позичок до запитання), контокорентний (це активно-пасивний рахунок, на якому обліковуються всі операції банку з клієнтом).

Основна передумова повернення банківської позички - одержання цільових грошових надходжень, доходу, прибутку об'єктом, що прокредитований. У банківській практиці використовують два види джерел погашення позичок - первинні і вторинні.

Використовуються такі форми забезпечення позичок: застава, гарантія, перевідступлення на користь банку вимог і рахунків до третьої особи, іпотека, страхова угода (поліс).

Інвестиційні активні операції комерційного банку означають вкладення коштів у цінні папери підприємства на відносно тривалий період часу. Інвестиційні цінні папери – боргові зобов'язання у вигляді акцій, облігацій, векселів, сертифікатів тощо. Функції банківських інвестицій полягають у створенні вторинних резервів для задоволення потреби у коштах. Здійснюючи інвестиційні операції, банки мають на меті: додержання безпеки грошових коштів, забезпечення їх диверсифікації, доходу та ліквідності.

Виділяють три фактори ризику: кредитний (фінансові можливості емітента зменшуються настільки, що він буде не в змозі виконати свої кредитні зобов'язання), фінансовий (у зв'язку з непередбаченими змінами на ринку цінних паперів привабливість деяких цінних паперів може бути частково втрачена), процентний (пов'язаний з фіксацією проценту за облігаціями в момент їх випуску: чим більше часу до погашення облігацій, тим вищий ризик).

Один з методів зменшення ризику - формування інвестиційного портфеля за рахунок багатьох видів цінних паперів, що мають різний рівень якості та різні строки погашення.

5.

Банківські послуги

Банківські послуги – такі дії банківських установ на замовлення

клієнтів, які не пов'язані із залученням додаткових ресурсів. Основна форма оплати банківських послуг – сплата комісійних.

Банківські послуги бувають:

- ліцензовані (їх надання потребує ліцензії НБУ: касове обслуговування, інкасація та перевезення грошових цінностей, залучення депозитів юридичних і фізичних осіб);
- неліцензійні, чисті (послуги, що не несуть будь-якого ризику для активів банку, крім ризику операційних помилок);
- сурогатні (послуги, кінцевий результат здійснення яких може вплинути на активи банку);
- комісійні (послуги, за надання яких банк стягує з клієнта плату у вигляді комісії);
- гонорарні (банк отримує від клієнтів обумовлену наперед плату: лізинг, трастові, консультаційні послуги);
- спредові (чисті доходи від них формуються як різниця між комісією, отриманою від клієнта та сплаченою при організації даної послуги);
- балансові (обліковуються на балансових рахунках: кредитні, інвестиційні, валютні), позабалансові (гарантії, поручительство, консультації) тощо.

6.

Стійкість банківської системи та механізм її забезпечення

Банківська стабільність означає постійну здатність банку відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі.

Найважливішим економічним нормативом є нормативи капіталу, зокрема мінімальний розмір статутного капіталу, норматив платоспроможності і норматив достатності капіталу.

Один із засобів мінімізації і запобігання ризиків є дотримання банком нормативів ризику. Прибутковість як елемент банківської стабільності залежить від співвідношення доходів і витрат. Найпоширеніші показники прибутковості банку: прибутковість банківських активів, прибутковість акціонерного капіталу та процентна маржа. Мінімізація рівня ризику дає змогу отримати стабільний прибуток, тому балансування між прибутковістю та ризиком - важливе і складне завдання управління банком.

Контрольні запитання

1. Що таке комерційний банк?
2. За якими ознаками класифікуються комерційні банки?
3. Коли виникли комерційні банки?
4. Етапи розвитку комерційних банків.
5. Функції комерційних банків.
6. Операції комерційних банків.
7. Спеціалізовані комерційні банки, специфіка їх діяльності.

8. У чому сутність пасивних операцій банків?
9. Склад власного капіталу комерційного банку.
10. Статутний фонд комерційного банку і порядок його формування.
11. З чого складаються депозитні ресурси комерційних банків?
12. Що належить до позичених коштів комерційних банків?
13. Кредитування комерційних банків центральним банком.
14. Як оформляються міжбанківські кредити?
15. У чому сутність активних операцій банків?
16. На яких умовах здійснюється банківське кредитування позичальників?
17. Які форми рахунків використовують банки при кредитному обслуговуванні клієнтів?
18. Що таке ліміт кредитування і кредитна лінія?
19. Що таке кредитний ризик?
20. Які існують засоби запобігання кредитному ризику?
21. Які існують форми забезпечення повернення кредиту?
22. Що таке кредитоспроможність позичальника?
23. Яким вимогам повинно відповідати забезпечення кредиту?
24. Процентна ставка за банківськими кредитами.
25. Що таке банківські інвестиції?
26. Які ризики притаманні банківським інвестиціям?
27. Які цілі інвестиційних операцій комерційних банків?
28. Які існують форми міжгосподарських розрахунків?
29. Принципи організації грошових розрахунків в Україні.
30. У чому полягає касове обслуговування банком своїх клієнтів?
31. Документальне оформлення приймання і видачі готівки банком.
32. Організація касової роботи в комерційному банку.
33. Визначення банківських послуг.
34. За якими ознаками класифікуються банківські послуги?
35. Що таке гарантійні послуги?
36. Трастові послуги банків.
37. Складові банківської стабільності.
38. Регламентація капіталу комерційних банків.
39. Регламентація банківської ліквідації.
40. Регламентація банківських ризиків.
41. Прибутковість банку і показники її вимірювання.
42. Становлення комерційних банків в Україні.
43. Розвиток комерційних банків в Україні.

Тестовий контроль

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. Чим відрізняється діяльність ощадних банків від діяльності комерційних банків:

- а) набором операцій, які вони виконують;
- б) орієнтацією на обслуговування фізичних осіб;

- в) відсутністю в переліку цілей;
- г) досягнення максимального прибутку.

2. До банків другого рівня відносять:

- а) центральний банк;
- б) кредитні союзи;
- в) ощадні каси;
- г) комерційні банки.

3. Вкажіть, які з названих положень, що діють в Україні, відносять до основних передумов видачі банківської ліцензії:

- а) згода місцевих органів влади;
- б) наявність бізнес-плану;
- в) відсутність в даному регіоні інших банків.

4. Які кредитні установи беруть участь в емісії депозитних грошей:

- а) центральний банк;
- б) трастові компанії;
- в) страхові компанії;
- г) комерційні банки?

5. Джерелом формування позичкового капіталу є:

- а) капітал;
- б) процент;
- в) нерозподілена частина прибутку;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді невірні.

6. У чому полягає головне завдання цінних паперів:

- а) обслуговувати комерційні банки;
- б) контролювати, чи дотримуються комерційні банки вимог чинного

законодавства;

- в) забезпечити сталість національних грошей;
- г) забезпечити фінансове обслуговування уряду?

7. Доповніть елемент кредитної системи як сукупності кредитних закладів:

- а) центральний банк;
- б) комерційний банк;
- в)

8. До закладів парабанківської системи відносять:

- а) комерційні банки;
- б) лізингові компанії;
- в) пенсійні фонди;
- г) центральний банк.

9. Доповніть фінансово-кредитні заклади небанківського типу:

- а) страхові, інвестиційні, фінансові, фінансові, лізингові компанії;
- б) пенсійні, благодійні фонди;
- в) ломбарди;

Теми рефератів

1. Характерні ознаки та види комерційних банків України.
2. Кооперативні банки: їх минуле і майбутнє.
3. Поточні банки та перспективи їх діяльності в Україні.
4. Інвестиційні банки та необхідність їх в Україні.
5. Формування ресурсної бази комерційного банку.
6. Активні операції комерційних банків.
7. Організація банками безготівкових розрахунків між господарюючими суб'єктами.
8. Банківські послуги – перспективне джерело зростання доходів комерційних банків.
9. Проблеми стабільності комерційних банків в Україні.
10. Формування та розвиток комерційних банків в Україні.
11. Сучасний стан комерційних банків в Україні та шляхи його зміцнення.

Список рекомендованої літератури

1. Долан Є.Дж., Кэмбелл К.Д., Кэмбелл Р.Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. – М.-Л.: Профино, 1991.
2. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К.: Основи, 1999.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996.
4. Жуков Е.Ф. Общая теория денег и кредита. – М.: Банки и биржи, 1995.
5. Гроші та кредит. Підручник/ Відп.ред.М.І.Савлук. - К.: Либідь, 1992.
6. Гриньова В.М., Проскура О.Ю. Гроші і кредит: Навчальний посібник. – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2003.
7. Матвієнко П.В. Розвиток грошово-кредитних відносин у трансформаційній економіці України. – К.: «Наукова думка», 2004. – 253с.

Тема 22. Спеціалізовані кредитно-фінансові установи

Зміст

1. *Поняття і основні види спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів.*
2. *Страхові компанії.*
3. *Пенсійні фонди.*
4. *Інвестиційні фонди, фінансові компанії.*
5. *Кредитні спілки, міжбанківські об'єднання, ломбарди.*

1.

Поняття і основні види спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів

Окрім банківських установ, важливе місце у кредитних системах переважної більшості країн належить спеціалізованим кредитно-фінансовим

інститутам, які в останні десятиліття набувають усе більшого розвитку та починають складати серйозну конкуренцію для комерційних банків на ринку фінансових послуг.

Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути являють собою установи кредитної системи небанківського типу, що акумулюють грошові доходи, капітали та заощадження населення, підприємств, держави, спеціалізуючись на виконанні кількох операцій або обслуговуючи обмежене коло клієнтури.

Хоча спеціалізовані кредитно-фінансові інститути діють, як і банки, у різних секторах ринку позичкових капіталів, вони не виконують усіх основних банківських функцій, а найважливішою рисою, яка їм притаманна та відрізняє від банківських установ, є вузька спеціалізація. Законодавством багатьох країн світу проводиться чітке розмежування сфер діяльності банків і небанківських установ, що в значній мірі обумовлено історичними особливостями розвитку виробництва і кредитної системи.

Об'єктивні передумови становлення і розвитку кредитно-фінансових інститутів пов'язані з необхідністю обслуговування тих секторів ринку позичкових капіталів, де необхідні спеціальні знання й особливі технічні прийоми і які з тих чи інших причин (наприклад, економічна невідповідність або законодавча заборона) не обслуговуються комерційними банками.

Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути у сучасному розумінні, як окрема ланка кредитної системи, почали формуватися у ХІХ ст., хоча деякі їхні операції виконувались кредитними установами і раніше.

У першій половині ХХ ст. значного розвитку набули насамперед страхові компанії, а в подальшому – пенсійні фонди і кредитні спілки, які поступово почали займати значні сектори ринку позичкових капіталів. Цей процес був зумовлений рядом об'єктивних причин.

По-перше, економічний ріст у ряді країн в післявоєнний період супроводжувався зростанням доходів і заощаджень різних верств населення, а потреби у їх прибутковому використанні зумовлювали необхідність у відповідних фінансових послугах.

По-друге, зростання життєвого рівня населення та оптимізація структури виробничих витрат підприємств викликали необхідність у створенні ефективної системи соціального страхування та пенсійного забезпечення. По-третє, зростання обсягу операцій на ринку цінних паперів зумовлювало потребу у функціонуванні спеціалізованих фінансових посередників, що полегшують рух капіталів в економіці та забезпечують довгострокове інвестування коштів.

Останній момент є особливо важливим у процесі розвитку спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів та набуття ними сучасної ролі в економічній системі. Їх здатність акумулювати значні суми коштів на тривалі строки була однією з основних причин стимулювання урядами ряду країн у післявоєнний період активного розвитку тих кредитних установ, які здійснювали інвестиції на відновлення господарства. По завершенні відновлення держава стимулювала інвестиційні процеси вже суто як такі, що пов'язані з потребами економічного росту, у чому важлива роль належала

спеціалізованим кредитно-фінансовим інститутам.

У цілому ряді розвинутих країн такі інститути були створені самою державою з метою фінансування інвестицій у провідні галузі економіки, стимулювання росту споживчого попиту, фінансування програм розвитку порівняно відсталих регіонів. При цьому участь держави виявлялась не лише у заснуванні спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, але й наданні гарантій уряду за їх зобов'язаннями, а в окремих випадках і бюджетних субсидій на розвиток і розширення операцій.

Основні напрями діяльності сучасних спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів пов'язані з: акумуляцією заощаджень населення шляхом залучення коштів на вклади, випуску власних акцій, облігацій, продажу страхових полісів; кредитуванням певної сфери економіки, виду господарської діяльності, групи населення; наданням іпотечних кредитів; організацією пенсійного та соціального забезпечення населення; здійснення операцій в рамках кредитної взаємодопомоги.

Залежно від обраної сфери діяльності розрізняють різні види спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, функції і назви яких, а також обсяги і типи операцій, роль у кредитній системі та економіці значно відрізняються у різних країнах. Найбільш характерними і поширеними у промислово розвинутих країнах видами спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів є: *страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні фонди, фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди.*

2.

Страхові компанії

Страхові компанії – це спеціалізовані інститути, що виконують функції страхування, тобто за рахунок підприємств, організацій, населення формують цільові фонди грошових коштів та здійснюють виплати з них при настанні певних подій (страхових випадків).

Мобілізація коштів страховими компаніями здійснюється шляхом залучення страхових внесків (страхових премій) юридичних та фізичних осіб на основі укладених з ними договорів про відшкодування збитків або виплату певної суми у разі настання страхового випадку. При цьому страхові компанії відшкодовують збитки, завдані тому чи іншому видові майна внаслідок стихійних лих або інших несприятливих явищ, а також виплачують громадянам чи їх сім'ям певні суми при настанні різних подій у їхньому житті (наприклад, досягнення певного віку або втрата працездатності).

Страхові компанії є основою інституційної та територіальної структури страхового ринку.

Усі компанії страхового ринку України можна поділити наступним чином:

- 1) *за формою власності* (приватні, акціонерні, взаємні, державні, урядові тощо);
- 2) *за характером операцій* (спеціалізовані, універсальні та перестраховальні);

3) *за територіальними критерієм* (місцеві, регіональні, національні і транснаціональні);

4) *за величиною статутного капіталу* та обсягами нагромадження страхових платежів (великі, середні, малі).

Розрізняють такі організаційно-правові форми страхових компаній: державна страхова компанія; акціонерні страхові товариства; товариства взаємного страхування; страховий пул.

Серед нових господарсько-організаційних форм страхової справи, які, на жаль, ще не набули достатнього розвитку в Україні, можна виділити такі:

1) **концерн** – об'єднання підприємств, включаючи страхове товариство, що здійснюють сумісну діяльність;

2) **господарські асоціації** – договірні об'єднання підприємств та страхової компанії, утворені для сумісного здійснення однієї чи кількох функцій;

3) **консорціум** – тимчасові договірні об'єднання виробничих підприємств та страхових компаній для розв'язання конкретних завдань, реалізації великих цільових програм та проектів.

Обов'язковим складовим елементом страхового ринку є спеціалізовані консалтингові фірми (компанії) страхових експертів.

На особливу увагу заслуговує розгляд питань щодо створення, функціонування, реорганізації та ліквідації страхової компанії в Україні.

Страхові компанії здебільшого спеціалізуються на якомусь одному виді страхування, серед яких прийнято розрізняти:

– майнове (або загальне) страхування, об'єктом якого виступають різноманітні цінності – будинки, споруди, обладнання, машини та інше майно. Окрема роль у цьому виді належить транспортному страхуванню – морському, автомобільному, авіаційному;

– особове страхування, при якому об'єктом страхових відносин є події у житті фізичних осіб (вік, здоров'я, працездатність людини), а саме страхування служить як матеріальною допомогою при несприятливих обставинах, так і формою організації заощаджень до певного віку, встановленого строку або на певні цілі;

– страхування відповідальності, предметом якого є відповідальність перед третіми особами за можливими зобов'язаннями по відшкодуванню збитків (наприклад, гарантії банкам і фінансовим компаніям у випадку неплатоспроможності позичальника);

– перестраховання, що полягає у страхуванні вже застрахованих об'єктів з метою зниження ризику та перерозподілу відповідальності по оплаті страхових збитків.

Окрім зазначених форм страхування та відповідно видів страхових компаній, що їх здійснюють, існують також змішані компанії, які поєднують різні види діяльності (найчастіше страхування майна та особове страхування).

За формою організації страхові компанії поділяються на акціонерні та взаємні. Капітал акціонерної страхової компанії формується шляхом випуску

акцій, які розміщуються серед юридичних та фізичних осіб і дають право на отримання пропорційної частки доходу компанії у вигляді дивідендів. У цьому відношенні організація страхової справи практично нічим не відрізняється від акціонерних форм організації бізнесу в інших галузях економіки. Акціонерні страхові компанії здійснюють практично усі види страхування.

На відміну від акціонерних, капітал взаємних страхових компаній формується за рахунок страхових платежів індивідуальних страхувальників. Це означає, що власниками компанії можуть бути лише ті особи, які в ній застрахувались, а страховий внесок є одночасно і вступним паєм до компанії. З придбанням страхового полісу страхувальник набуває права не лише на страхове відшкодування, але й на частину прибутку від діяльності страхової компанії у вигляді дивідендів на поліс. Взаємні страхові компанії займаються переважно особовим страхуванням.

Особливе місце серед організаційних форм діяльності страхових компаній належить структурі зразка британської страхової корпорації “Ллойд’с”, яка хоч і має статус компанії, але всі операції проводяться окремими синдикатами індивідуальних страховиків, тисячі яких вона об’єднує. Члени синдикату вносять депозити, від розмірів яких належать масштаби їх діяльності, та добровільно формують групи для здійснення тих чи інших страхових операцій. В цілому корпорація “Ллойд’с” очолюється комітетом, що здійснює контроль за діяльністю синдикатів та приймає нових членів. Пріоритетною сферою діяльності “Ллойд’с” є морське страхування, хоча компанія здійснює також операції з усіх інших видів страхування.

Особливістю діяльності страхових компаній у багатьох країнах є те, що страхові договори між страхувальником та страховиком укладаються не безпосередньо, а за участю страхових агентів або брокерів. При цьому страхові агенти діють, як правило, в рамках довгострокового договору з певною фірмою-страховиком, продаючи поліси від її імені. Брокери діють переважно від імені страхувальника, маючи завдання укласти договір з тією страховою компанією, умови якої найбільше влаштовують клієнта.

Залучені у формі страхових внесків кошти, а також власний капітал страхової компанії вкладають в акції і облігації приватних корпорацій, а також у державні боргові зобов’язання. На сьогодні це головні статті активів страхових компаній. У зв’язку з тим, що строки нагромадження коштів страховими компаніями (особливо пов’язаними з особовим страхуванням) є дуже тривалими й рахуються на роки, страхові компанії виступають основними постачальниками довгострокових капіталів на фінансових ринках.

Окрім цінних паперів, страхові компанії можуть використовувати свої ресурси для видачі довгострокових кредитів підприємствам різних галузей економіки (переважно у формі іпотеки), а також вкладень у нерухомість. У зв’язку з цим страхові компанії вступають у конкурентну боротьбу з інвестиційними банками, фондами та іншими інститутами кредитної системи, що оперують на ринку довгострокових капіталів.

3.

Пенсійні фонди

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові установи, основним завданням яких є збір і акумуляція грошових коштів, призначених для пенсійного забезпечення громадян при досягненні ними певного віку.

За формою власності пенсійні фонди можуть бути приватними або державними.

Приватні пенсійні фонди створюються різними фірмами і корпораціями для виплати пенсій та допомог своїм робітникам і службовцям. Кошти цих фондів формуються за рахунок регулярних відрахувань із заробітної плати працівників, відрахувань з прибутку підприємств, а також за рахунок прибутку від операцій самих фондів.

Пенсійні фонди можуть функціонувати як самостійні юридичні особи, однак частіше вони знаходяться під контролем корпорацій, що їх створили, або перебувають у довірчому управлінні траст відділів комерційних банків чи страхових компаній. Якщо страховій компанії доручається не лише управління акумульованими коштами фондів, тобто їх активними операціями, але й врегулювання усіх зобов'язань за пасивами, то такий пенсійний фонд вважається застрахованим. В усіх інших випадках фонд є незастрахованим.

Як і діяльність страхових компаній, операції пенсійних фондів пов'язані з нагромадженням значних сум коштів на тривалі строки, що надає широкі можливості у здійсненні довгострокових інвестицій. Дані обставини визначають структуру активів пенсійних фондів, основна частина в яких належить цінним паперам приватних підприємств, а також державним борговим зобов'язанням. Досить часто значна питома вага у вкладеннях пенсійного фонду належить акціям і облігаціям тієї корпорації, яка його створила, що дозволяє впливати на її політику.

У зв'язку з тим, що майбутні виплати пенсійних фондів у значно більшій мірі піддаються чіткому розрахунку та плануванню, ніж виплати за пасивами страхових компаній, пенсійні фонди відзначаються значно вищим рівнем фінансової стійкості, що надає їм можливість підтримувати власну ліквідність на мінімальному рівні.

У свою чергу це сприяє формуванню пенсійними фондами активної інвестиційної політики, спрямованої на досягнення більшої дохідності за вкладеннями, причому не лише у цінні папери, але й за рахунок довгострокових кредитних операцій.

Державні пенсійні фонди створюються за ініціативою центральних та місцевих органів влади, а їх ресурси формуються за рахунок відрахувань з бюджетів різних рівнів, а також внесків працівників державних структур. Як правило, розміщення активів державних пенсійних фондів здійснюється на основі більш обережної інвестиційної політики, ніж приватних і передбачає вкладення коштів здебільшого в облігації державних позик.

4.

Інвестиційні фонди, фінансові компанії

Інвестиційні фонди

Інвестиційні фонди – являють собою особливий вид фінансово-кредитних установ, що забезпечують посередництво в інвестиційному процесі. Шляхом випуску власних цінних паперів інвестиційні фонди акумулюють грошові кошти приватних інвесторів (переважно населення) та вкладають їх в акції і облігації різних підприємств у своїй країні та за кордоном.

У зв'язку з тим, що значна частина інвесторів не має можливості і належних знань для того, щоб регулярно слідкувати за станом ринку цінних паперів та приймати ефективні інвестиційні рішення щодо вкладення своїх заощаджень у різні види фондових інструментів, вони звертаються до спеціалізованих організацій ³/₄ інвестиційних фондів. Інвестор, який бажає, щоб інвестиційний фонд взяв на себе управління його коштами, повинен придбати цінні папери, що випускаються фондом (як правило, акції).

Це гарантує вкладникам розміщення їх заощаджень у професійно сформовані портфелі цінних паперів, тобто розподілені досвідченими фахівцями між різними напрямками інвестицій у багато інструментів фондового ринку. Завдяки цьому досягається суттєва мінімізація ризику інвесторів внаслідок широкої диверсифікації акумульованих фондом коштів, вкладених у цінні папери десятків різних емітентів. Інвестиційний фонд відповідно до ситуації на ринку здійснює постійну купівлю і продаж цінних паперів, перерозподіляючи капітали у найбільш перспективні підприємства і галузі. Вкладникам фонду, як правило, надається можливість вибору між кількома портфелями цінних паперів, кожен з яких має свої інвестиційні особливості й переваги.

Перші інвестиційні фонди з'явилися у Бельгії в 1822 р. У 60-х рр. XIX ст. вони виникли в Англії з метою придбання цінних паперів колоніальних компаній, а пізніше набули поширення в США. У 1899 р. в США утворюється перший інвестиційно-консультаційний фонд. Однак найбільший розвиток інвестиційних фондів припадає на період після другої світової війни, що пов'язано з розширенням інвестиційної активності широких верств населення. В цих умовах інвестиційні фонди вже починають складати конкуренцію на ринку капіталів крупним банкам та іншим фінансовим інститутам.

За формою організації інвестиційні фонди можуть бути відкритого або закритого типу.

Інвестиційні фонди відкритого типу випускають власні акції у необмежених кількостях відповідно до попиту, що на них пред'являється. При цьому допускається вільне повернення акцій фонду їх власникам. Закриті інвестиційні фонди випускають акції тільки у певній наперед визначеній кількості. І хоча вони можуть вільно обертатися на ринку цінних паперів, та їх власники не мають можливості пред'являти ці акції інвестиційному фонду для викупу.

У розвинутих країнах більш поширеною є відкрита форма організації

інвестиційних фондів, оскільки їх акції володіють високим рівнем ліквідності, що приваблює потенційних інвесторів. Такі фонди ще називають взаємними. У США, наприклад, їм належить третє місце за обсягами акумульованих коштів після страхових компаній і пенсійних фондів.

Окреме місце серед відкритих інвестиційних фондів належить взаємним фондам грошового ринку, які вперше з'явилися у США в 1971 р. Вони випускають акції, що можуть бути погашені інвестором, а акумульований капітал вкладають у короткострокові цінні папери (казначейські векселі, комерційні папери, депозитні сертифікати). Фонди відкривають власникам своїх акцій чекові рахунки, за якими можуть здійснюватися платежі. Величина рахунку відповідає вартості акцій фонду. Перевагою такого рахунку є більш високий дохід, ніж за звичайними поточними і ощадними рахунками в банках. Власник акцій взаємного фонду отримує не проценти за своїм поточним рахунком, а доходи від інвестицій у формі дивідендів за випущеними акціями.

Акумульовані шляхом випуску акцій кошти відкриті і закриті інвестиційні фонди вкладають у різні види цінних паперів – переважно акції й облігації приватних корпорацій, а також деякі види державних цінних паперів. Як правило, інвестиційний фонд самостійно обирає той тип цінних паперів, згідно якого він визначає напрям своєї спеціалізації, а принцип диверсифікації активів стосується насамперед різних емітентів.

У багатьох країнах з метою захисту інтересів вкладників та усунення невиправданих ризиків накладаються певні законодавчі обмеження на формування активів інвестиційними фондами. У США, наприклад, заборонено вкладати більше 5% активів інвестиційних фондів у цінні папери однієї компанії. При цьому частка акцій, придбаних фондом, не повинна перевищувати 10% усіх акцій з правом голосу, випущених компанією. Так само і у ФРН інвестиційні фонди можуть вкладати не більше 5% своїх активів у цінні папери одного емітента. За певних умов ця частка може бути збільшена до 10%.

Таким чином, інвестиційні фонди пропонують своїм клієнтам диверсифіковані портфелі інвестицій, які важко сформувати одному дрібному інвестору. Маючи апарат досвідчених фахівців, інвестиційні фонди можуть здійснювати відносно ризиковані але водночас і високодохідні інвестиції, структура яких постійно перебуває під професійним контролем. Прибуток інвестиційних фондів утворюється як різниця між доходами за операціями з цінними паперами (дивіденди за акціями, проценти за облігаціями, зростання курсу) та виплатами, що здійснюються фондами за власними акціями. Ринкова вартість акцій інвестиційного фонду безпосередньо залежить від ринкової вартості його активів. Інакшими словами, якщо зростає ринкова вартість цінних паперів, якими володіє інвестиційний фонд, то зростає і ринкова вартість акцій самого фонду, і навпаки.

Діяльність інвестиційних фондів у розвинутих країнах, як правило, є об'єктом ретельного законодавчого регулювання і контролю. Це стосується

зокрема складання статуту фонду та публікації його умов у проспектах для інвесторів. Статутом повинні бути передбачені типи цінних паперів, якими оперує фонд, розміри комісійних, механізм розподілу доходів та ін. Інвестиційні фонди зобов'язані регулярно публікувати звіти про свої операції, а також доводити до відома широкого загалу інформацію про ціни на власні акції.

Кредитні спілки

Кредитна спілка є юридичною особою, що засновується фізичними особами, які досягли 18-річного віку, незалежно від громадянства, але за умови їх постійного проживання на території України, які не обмежені судом у дієздатності та не перебувають у місцях позбавлення волі.

Кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. (Частина перша статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1096-IV (1096-15) від 10.07.2003).

Кредитна спілка є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг.

Крім того, бажаючих створити таку організацію має об'єднувати якась ознака (місце праці, місце проживання, професійна ознака та ін.). Кредитні спілки діють на підставі статуту, маючи місцевий статус, вони легалізуються шляхом реєстрації в управліннях Міністерства юстиції України з тією лише особливістю (стосовно інших громадських організацій), що їхній статут підлягає погодженню з питань кредитування та розрахунків з управлінням Національного банку України.

Створена в такий спосіб громадська організація має кредитний характер, оскільки в основі її діяльності, як і банку, лежить функція залучення, акумулювання тимчасово вільних коштів та їх перерозподіл відповідно до потреби. Підпункт 2 пункту 11 передбачає, що кредитна спілка розподіляє доходи на вклади членів спілки, пропорційно до внесених ними коштів. Пункт 17 Положення тлумачить вклад члена спілки як вступний та членські внески. Статус таких вкладів містить ознаки ощадного вкладу і служить засобом залучення коштів.

Разом з тим, такий вкладник набуває своєрідних “корпоративних прав”: право на участь в управлінні справами кредитної спілки через загальні збори як найвищий керівний орган; право на виділення належної частки в майні спілки в разі її ліквідації або виходу з неї. Крім того, вкладник дістає право на кредит.

Кредитна спілка як юридична особа, самостійний суб'єкт цивільних відносин, виконує, зокрема, функцію посередника між фізичними особами, які володіють тимчасово вільними коштами, і такими, що відчують їх тимчасову недостатність.

Суб'єктами кредитної угоди виступають кредитна спілка як кредитор і член спілки як позичальник. Елементи кредитування присутні у відносинах

між особою, яка передає в розпорядження юридичної особи свій внесок (вклад), та спілкою, яка на такі вклади розподіляє частину свого доходу. Специфіка посередницької діяльності кредитних спілок полягає також в тому, що надання таких послуг не має на меті прибутку.

Як стороні кредитного договору, спілці належать відсотки за позику, але отримані нею доходи в основному розподіляються на вклади членів пропорційно до їх розмірів. При цьому засновники кредитних спілок ніяких переваг порівняно з іншими членами не мають. У процесі здійснення банком операцій у справі залучення коштів і розміщення кредитів різниця між відсотками за кредит і відсотками по вкладах становить його дохід. Кредитна спілка отримує дохід, але не залишає собі прибутку, оскільки є неприбутковою організацією.

В статуті кредитної спілки визначаються можливі шляхи спрямування доходів, крім розподілу їх по вкладах членів, що відповідно поповнює і позиковий фонд. Зокрема, такі доходи можуть скеровуватись на формування інших фондів (видавничих, навчальних, культурно-освітніх), на реалізацію другорядних видів діяльності (благодійництва, проведення навчальних семінарів, культурно-масових заходів, заснування засобів масової інформації тощо).

Загалом процес кредитування спілками схожий з банківським. Водночас кредитні угоди, що укладаються цими організаціями, мають окремі особливості:

- 1) позичальником може бути лише фізична особа – член спілки (крім надання позик іншим кредитним спілкам);
- 2) забезпечення вимагається лише на частину суми кредиту, що перевищує вклад;
- 3) низькі відсотки;
- 4) наслідком неповернення кредиту може бути не лише договірна відповідальність, але й виключення із членів спілки.

Аналогічно до кредитних угод, де кредитором виступає банк, позика спілки повинна використовуватись за цільовим призначенням і є строковою, оплатною і забезпечуваною.

Законодавство не містить спеціальних правил відповідальності в разі нецільового використання кредиту, тому слід застосовувати норми, закріплені в статуті. Питання пролонгації кредиту теж відносять на розсуд самої кредитної спілки, в статуті якої має бути визначено, який саме орган компетентний це вирішувати.

Умови отримання позики для всіх членів спілки однакові, отже, такий договір містить ознаки публічності. Його можна також охарактеризувати як договір про приєднання, оскільки члену спілки пропонують типову кредитну угоду, і в разі відсутності заперечень чи уточнень з боку позичальника він може приєднатися до неї.

Кредитні спілки поступово займають належне місце в економіці України.

Фінансові компанії

Фінансові компанії – це небанківські інститути кредитної системи, що спеціалізуються на кредитування продаж споживчих товарів з відстрочкою платежу.

В останні роки зберігається тенденція до більшої універсалізації діяльності кредитних спілок у розвинутих країнах. Зокрема вони надають брокерські послуги по операціях з цінними паперами, випускають кредитні картки (систем “Віза” і “Мастер-кард”), надають консультації з інвестиційних питань і комерційної діяльності.

5.

Кредитні спілки, міжбанківські об'єднання, ломбарди

Ломбарди

Ломбард – кредитна установа, що здійснює видачу позик під заставу рухомого майна (різного роду цінних речей).

Перші ломбарди виникли ще у XV ст. у Франції, а їх засновниками стали лихварі з однієї із провінцій Італії – Ломбардії. Пізніше подібні установи отримали поширення в інших країнах Європи. Основною сферою діяльності ломбардів на початкових етапах розвитку було надання лихварського кредиту, за користування яким стягувались високі проценти. Починаючи з XVI ст. ломбарди створюються деякими органами міського самоврядування, що являло собою один із заходів боротьби держави проти лихварства. В подальшому цей процес перейшов у безпосереднє створення ломбардів державними структурами, що призвело до функціонування нарівні з приватними ломбардами і державних.

Нині основою спеціалізації ломбардів є надання споживчого кредиту фізичним особам під заставу рухомого майна, яке можна легко реалізувати. При цьому вартість майна, відданого у заставу, як правило, перевищує суму кредиту на 20-50%. Позичальник зберігає право власності на заставлене в ломбарді майно протягом певного періоду. Це право підтверджується заставною квитанцією або іншим документом, який засвідчує факт внесення того чи іншого майна в заставу та по суті замінює кредитний договір. У тому разі, якщо кредит не буде повернено в строк, ломбард має право реалізувати заставлене майно, виручка за яке має компенсувати суму боргу разом з нарахованими процентами.

Специфіка позичкових операцій ломбардів полягає у видачі невеликих сум позик на відносно короткі строки (переважно до трьох місяців).

Іншою сферою діяльності ломбардів є приймання речей на зберігання за певну плату (в основному приймаються ювелірні вироби та антикваріат).

Для здійснення усіх своїх операцій ломбарди окрім власних коштів можуть користуватися кредитами комерційних банків.

Міжбанківські об'єднання

Міжбанківські об'єднання – відіграють все помітнішу роль в діяльності банківської та кредитної системи. Вони утворюються банками та іншими установами за участю банків з метою координації і узгодження дій,

підвищення ефективності своєї політики, для захисту своїх професійних інтересів і т.п.

Перші міжбанківські об'єднання виникли як результат появи величезних монополій в промисловості (концентрації промислового капіталу) та внаслідок розвитку конкурентної боротьби між банками.

Основними шляхами створення міжбанківських об'єднань стали:

- а) “злиття” самостійних банків;
- б) “поглинання” одним банком своїх конкурентів.

Сьогодні у світі існує велика кількість різноманітних міжбанківських об'єднань. Їх утворення базується як на добровільному об'єднанні самостійних банків (“злиття”), так і на правах власності контролю і централізованого управління, прямого підпорядкування та залежності (“поглинання”).

Умовно, виходячи із різних критеріїв класифікації, міжбанківські об'єднання поділяються

а) в залежності від складу учасників:

- чисто банківські об'єднання;
- об'єднання змішаного типу, учасниками яких виступають як підприємства та організації, один чи кілька банків.

б) виходячи із цілей об'єднання:

- комерційного типу, діяльність яких орієнтована на отримання і максимізацію прибутку;
- некомерційного типу, основною метою діяльності яких є надання різних видів послуг своїм членам;

в) в залежності від строків діяльності:

- об'єднання, створені на певний строк;
- безстрокові об'єднання, що діють постійно.

г) в залежності від ступеня залежності та підпорядкування окремих структур:

- асоціативні добровільні об'єднання, членами яких виступають рівноправні по статусу самостійні банки, які за своїм бажанням делегують виконання окремих функцій створеному ними об'єднанню та його апарату;
- корпоративні, основані на відносинах власності і системі участі в капіталі об'єднання, які мають жорстку ієрархічну структуру, відносини залежності між головним банком (що володіє контрольним пакетом акцій) і залежними від нього банками.

Найбільш характерним є розподіл міжбанківських об'єднань на асоціативні і корпоративні.

Характерними рисами об'єднань асоціативного та корпоративного типу являються:

- 1) добровільний характер членства на підставі спільних інтересів;
- 2) велика ступінь залежності та близькі зв'язки між учасниками;
- 3) вільний вибір організаційної форми об'єднання та виходу із складу учасників;

4) відсутність можливостей та повної свободи вибору партнерів, бо партнером стає власник паю чи акції, які продаються і купуються;

5) делегування ряду повноважень асоціативному об'єднанню на підставі рішень, що приймаються його членами;

6) велика ступінь централізації управлінських та контрольних функцій

7) демократичний характер управління (стосується в основному асоціативних об'єднань некомерційного типу);

8) договірна форма організації відносин між учасниками та організацією.

Головними представниками міжбанківських об'єднань є:

– асоціативного комерційного типу – консорціуми та картелі;

– корпоративного типу – концерни та трести.

Саме ці об'єднання і будуть розглянуті далі.

Банківський консорціум – тимчасове об'єднання на договірній основі кількох банків для спільного проведення кредитних, гарантійних або інших банківських операцій. Організуються під головуванням найбільшого банку (голови консорціуму), який діє від імені і в інтересах всіх учасників консорціуму. При цьому об'єднанні юридична самостійність банків, що входять до складу консорціуму, не втрачається.

Головна мета консорціуму – збільшення обсягів операцій шляхом концентрації ресурсів.

Розподілення ризиків, що дає можливість обмежити втрати для кожного учасника консорціуму в разі неплатежів учасників.

Часто консорціальні об'єднання банків називають банківськими синдикатами, а кредити, що надаються консорціумом банків $\frac{3}{4}$ консорціальними або синдикативними. В банківській практиці синдикатами називають тимчасові банківські об'єднання, створені для розміщення значних випусків цінних паперів, обслуговування емісійно-засновницької діяльності клієнтів.

Наприклад, в 1973 р. “Рабобанк” (Нідерланди) та “Бенк оф Америка” утворили консорціум “Рабоамерика інтернешенел бенк” для фінансування різних проектів.

Банківський картель – об'єднання крупних банків, в основі якого $\frac{3}{4}$ угода про розподіл сфер діяльності (узгодження і проведення єдиної політики при встановленні відсоткових ставок та виплати дивідендів, умов кредитування тощо). Умови угоди, як правило, не “афішуються”. Незалежність банків, що входять до складу картелі, зберігається.

Банківський концерн – це монополістичне об'єднання акціонерних банків, при якому крупний банк (головне акціонерне товариство) володіє контрольним пакетом акцій юридично самостійних банків (дочірних товариств), тим самим фактично встановлює фінансовий контроль за їх діяльністю.

Головне і дочірні акціонерні банки утворюють банківський концерн.

Як відомо, доля акцій, зосереджена в руках одного власника, що дає можливість здійснювати фактичний контроль над акціонерним товариством

(контрольний пакет акцій) теоретично складає 50% випущених акцій + 1 акція. На практиці ця доля значно менша, оскільки частина акцій не має права голосу, а дрібні власники акцій, як правило, не беруть участі в загальних зборах акціонерів.

До складу банківського концерну, крім банків, можуть входити також акціонерні товариства з різною специфікою діяльності, не залежні одне від одного, але об'єднані під єдиним керівництвом контролюючого акціонерного товариства, якому належать контрольні пакети акцій всіх акціонерних товариств концерну. Таке об'єднання отримало назву банківської холдинг-компанії.

Банківські холдинг-компанії є об'єднаннями змішаного типу. До їх складу, крім банків, входять різні парабанківські установи (страхові, лізингові, факторингові та інші компанії). Банківські холдинги стали дуже поширеними в останні роки, вони утворюються на величезних територіях, їх називають “супермаркетами” банківських і небанківських послуг.

Основна мета холдингу – направляти, контролювати діяльність всього об'єднання і кожної його складової окремо, оптимізуючи прибуток.

Серед банківських холдингових компаній виділяють одnobанківські та багатобанківські холдингові компанії.

Одnobанківські холдингові компанії (фінансові концерни) складаються з одного банку, який виконує функції холдингу, а також певної кількості парабанків.

Багатобанківські холдингові компанії контролюють два або більше банків. Найчастіше головною холдинговою компанією в цьому об'єднанні виступає інвестиційна або фінансова корпорація, створена на базі промислових підприємств та банків.

Банківський трест – це монополістичне об'єднання банків, яке утворюється шляхом об'єднання власності банків, що входять до його складу. При цьому останні втрачають юридичну, комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління. На відміну від концерну, трест базується не на акціонерній, а на пайовій формі власності.

Контрольні запитання:

1. Сутність фінансових посередників.
2. Місце фінансових посередників у структурі фінансового ринку.
3. Спеціалізовані небанківські установи.
4. Назвіть причини, які впливають посиленню впливу спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових установ.
5. Основні напрями діяльності спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових установ у економіці держави.

Тестовий контроль

ЗНАЙДІТЬ ПРАВИЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ

1) <i>ІПОТЕЧНИЙ БАНК</i>	1) фінансовий посередник, який виконує три базові функції: залучення вкладів і
--------------------------	--

	депозитів, надання кредитів та розрахунково – касове обслуговування своїх клієнтів, і на цій підставі приймає участь в емісії грошей.
2) <i>ДЕРЖАВНИЙ БАНК</i>	2) банк, що спеціалізується на наданні кредитів, забезпечених іпотекою.
3) <i>ПОХІДНІ ЦІННІ ПАПЕРИ</i>	3) неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.
4) <i>КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК</i>	4) сукупність кредитних інституцій і пов'язаних з ними кредитних відносин. Складається і з банків і кредитних установ небанківського типу.
5) <i>КРЕДИТНА СИСТЕМА</i>	5) банк, що надає банківські послуги своїм клієнтам з метою отримання прибутку в інтересах своїх власників, самого банку і його персоналу.
6) <i>ЕМІСІЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ</i>	6) значною мірою стандартизований контракт, який вимагає або відстроченої поставки якого – небудь із базових активів, або остаточного розрахунку наявними грошима відповідно до чітко встановленого правила.
7) <i>БАНК</i>	7) встановлена законодавством послідовність дій емітента щодо випуску та розміщення емісійних цінних паперів.
8) <i>Ф'ЮЧЕРС</i>	8) банк, 100% статутного капіталу якого належить державі
9) <i>КРЕДИТНА СПІЛКА</i>	9) цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів.

Кожному із наведених нижче положень знайдіть відповідний термін:

1. До банків другого рівня відносять:

- а) центральний банк;
- б) кредитні союзи;
- в) ощадні каси;

г) комерційні банки.

2. Доповніть фінансово-кредитні заклади небанківського типу:

- а) страхові, інвестиційні, фінансові, фінансові, лізингові компанії;
- б) пенсійні, благодійні фонди;
- в) ломбарди, кредитні спілки, міжбанківські об'єднання;
- г) НБУ, комерційні банки, цільові страхові фонди.

3. До закладів парабанківської системи відносять:

- а) комерційні банки;
- б) лізингові компанії;
- в) пенсійні фонди;
- г) центральний банк.

4. Чим відрізняється діяльність ощадних банків від діяльності комерційних банків:

- а) набором операцій, які вони виконують;
- б) орієнтацією на обслуговування фізичних осіб;
- в) відсутністю в переліку цілей;
- г) досягнення максимального прибутку.

5. Які кредитні установи беруть участь в емісії депозитних грошей:

- а) центральний банк;
- б) трастові компанії;
- в) страхові компанії;
- г) комерційні банки.

Теми рефератів

1. Класифікація і характеристика фінансових посередників.
2. Функції фінансових посередників.
3. Страхові компанії та пенсійні фонди.
4. Суть небанківських кредитних установ.
5. Ломбарди, лізингові компанії, факторингові компанії та інші фінансово-кредитні установи.

Список рекомендованої літератури

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121 – III // Урядовий кур'єр. – 2001. – №8. – 17 січня.
2. Інструкція НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28 серпня 2001 року № 368. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 травня 1998 р. за № 323/2763.
3. Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця та проф. А.М. Герасимовича. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 384 с.
4. Банківська справа: Навч. посібник / За ред. проф. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.
5. Гроші, банки та кредит. / За ред. Б.Л. Луців: Навч. посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – 232 с.
6. Гроші та кредит. / За ред. Б.С. Івасів: Підручник. - Тернопіль: Карт-

бланш, 2000. – 510с.

7. Москаленко В.В. Гроші. Кредит. Банк. – Харків:ТОРСІНГ ПЛЮС. 2008. – 48 с.

8. Гроші та кредит: Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – К.: кнеу, 2001. – 602 с.

9. Тим, хто нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / За ред. Г.Г. Мумінової-Савіної. – К.: Факт, 2001. – 448 с.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

1. Предмет і метод фінансової науки.
2. Суть фінанси як економічної та історичної категорії.
3. Функції фінансів, їх характеристика.
4. Сутність і механізм дії розподільчої функції фінансів.
5. Суть контрольної функції фінансів та реалізація її в практичній діяльності?
6. Поняття та основні риси фінансової системи.
7. Внутрішня побудова фінансової системи.
8. Організаційна структура фінансової системи.
9. Фінансова політика як важлива сфера діяльності держави.
10. Фінансовий механізм і його складові елементи.
11. Фінансове планування: суть, принципи, методи та завдання.
12. Фінансовий контроль: суть, види, форми.
13. Нормативно-правове забезпечення фінансової діяльності в Україні.
14. Суть та роль фінансового механізму.
15. Економічна сутність та функції податків.
16. Принципи побудови податкової системи України.
17. Основи класифікації податків.
18. Принципи і методи оподаткування.
19. Характеристика основних податків податкової системи України.
20. Проблеми удосконалення податкової системи України.
21. Основні види прямих та непрямих податків і зборів, особливості їх оподаткування.
22. Соціально-економічна суть і види місцевих та загальнодержавних податків і зборів.
23. Бюджет як економічна і правова категорія.
24. Функції та призначення бюджету.
25. Бюджетна система: поняття, структура і принципи побудови.
26. Основи бюджетного устрою. Види бюджетів.
27. Бюджетний процес і його складові етапи. Бюджетне право.
28. Економічна сутність доходів бюджету і джерела їх формування.
29. Характеристика видатків державного бюджету. Бюджетне фінансування.
30. Види та форми бюджетного дефіциту.

31. Причини виникнення та джерела покриття бюджетного дефіциту.
32. Сутність і значення державного кредиту.
33. Форми та види державного кредиту.
34. Сутність, характеристика державних видатків.
35. Структура видатків Державного бюджету.
36. Економічна сутність і структура фінансового ринку.
37. Функції фінансового ринку.
38. Класифікація фінансового ринку.
39. Інструменти фінансового ринку.
40. Ринок грошей та ринок капіталів, економічна природа й структура.
41. Класифікація суб'єктів фінансового ринку.
42. Сутність і функції фінансів суб'єктів господарювання.
43. Фінансові ресурси підприємств, їх склад і джерела формування.
44. Методи організації фінансової діяльності підприємств.
45. Економічна сутність прибутку. Розподіл та використання прибутку на підприємстві.
46. Сутність, функції та фінансові ресурси домогосподарств
47. Доходи та витрати домогосподарств
48. Фінанси домогосподарств в зарубіжних країнах
49. Суть і призначення міжнародних фінансів.
50. Міжнародні фінансові інституції, їх завдання і сфери діяльності.
51. Міжнародний фінансовий ринок та його сутність.
52. Фінанси міжнародних організацій.
53. Походження грошей. Роль держави у створенні грошей.
54. Поняття про функції грошей та їх еволюція.
55. Еволюція форм грошей. Причини та значення демонетизації золота.
56. Сутність грошей. Гроші як гроші та гроші як капітал.
57. Походження грошей. Роль держави у створенні грошей.
58. Поняття неповноцінних грошей та характеристика їх різновидів – паперових і кредитних грошей.
59. Сутність та економічна основа грошового обороту. Модель грошового обороту.
60. Структура грошового обороту за формою платіжних засобів та за економічним змістом.
61. Грошова маса: сутність, склад та фактори зміни обсягу і структури.
62. Сутність, особливості функціонування та інструменти грошового ринку
63. Інституційна модель грошового ринку
64. Структура грошового ринку за окремими критеріями. Характеристика та взаємозв'язок окремих сегментів ринку
65. Сутність, призначення та основні елементи грошової системи.
66. Характеристика основних видів грошових систем та їх еволюція.
67. Створення та розвиток грошової системи України.
68. Характеристика основних видів грошових систем та їх еволюція.
69. Створення та розвиток грошової системи України.

70. Поняття валюти та валютних відносин. конвертованість валюти, її суть, види та значення.
71. Валютний ринок: суть та структура, чинники, що визначають кон'юнктуру валютного ринку.
72. Функції та операції валютного ринку.
73. Класична кількісна теорія грошей, її сутність, характеристика основних постулатів.
74. Вклад М.І.Туган-Барановського у розвиток монетаристської теорії.
75. Вклад Дж.М.Кейнса у розвиток кількісної теорії грошей.
76. Загальні передумови та економічні причини, що визначають необхідність кредиту
77. Сутність кредиту, його структура, еволюція та зв'язок з іншими економічними категоріями
78. Форми, види та функції кредиту
79. Суть і структура кредитної системи.
80. Інститути кредитної системи.
81. Кредитні системи різних країн.
82. Становлення та основні напрями діяльності Національного банку України.
83. Центральні банки: сутність, призначення, правовий статус, організаційна структура. Характеристика функцій центрального банку.
84. Походження та розвиток центральних банків. Створення Європейської системи центральних банків.
85. Поняття, призначення та класифікація комерційних банків.
86. Основи організації та діяльності комерційних банків в Україні.
87. Операції та послуги комерційних банків.
88. Поняття і основні види спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів.
89. Страхові компанії, пенсійні фонди та фінансові компанії.
90. Кредитні спілки, міжбанківські об'єднання, ломбарди.

ТЕМАТИКА ІДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ СТУДЕНТІВ ТА МЕТОДИЧНИХ ВКАЗІВОК ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Індивідуальні навчально-дослідні завдання з дисципліни „Фінанси, гроші та кредит” є видом самостійної роботи студента і передбачає систематизацію, закріплення, а також розширення теоретичних і практичних знань в даній сфері.

Мета індивідуальних навчально-дослідних завдань полягає в наступному:

- самостійне вивчення частини матеріалу дисципліни;
- застосування теоретичних знань при вирішенні конкретних виробничих ситуацій;

– розвиток навичок самостійної роботи з нормативно-інструктивними матеріалами, літературними джерелами та статистичною звітністю, що стосується основних фінансово-економічних показників розвитку України.

За своїм змістом індивідуальні навчально-дослідні завдання є завершеною письмовою роботою у межах навчальної програми курсу, яка складається з теоретичної та практичної частин і виконується на основі, як навичок одержаних у процесі лекційних та практичних занять так і знань набутих під час самостійної роботи.

Практичні розрахунки здійснюються на основі аналізу статистичних даних фінансово-економічних показників розвитку України.

Вибір варіанту індивідуальних навчально-дослідних завдань

Варіант ІНДЗ обираються студентом індивідуально або призначається кафедрою. Завдання виконується на основі як навичок одержаних у процесі лекційних та практичних занять, знань набутих під час самостійної роботи та аналізу статистичних даних по фінансово-економічних показниках розвитку України.

Структура індивідуального навчально-дослідного завдання

Вступ (обґрунтовується обраний напрямок дослідження, зазначається його актуальність, вказується мета, завдання та об'єкт дослідження). *Орієнтовний розмір до 2 сторінок.*

1. Обґрунтування теоретичні аспекти у відповідності до напрямку дослідження (систематизується нормативна база та наукові пошуки вітчизняних і зарубіжних вчених). *Орієнтовний розмір 5-10 сторінок.*

2. Розкриття практичних особливостей вирішення обораної проблеми (проводяться практичні розрахунки та здійснюється аналіз на основі статистичних даних об'єкту дослідження). *Орієнтовний розмір 5-10 сторінок.*

Висновки (узагальнюються теоретичні та практичні сторони проведеного дослідження, надаються пропозиції по удосконаленню у відповідності до теми). *Орієнтовний розмір до 3 сторінок.*

Список використаних джерел. *Орієнтовний розмір до 20 літературних джерел.*

Перелік варіантів індивідуальних навчально-дослідних завдань

1. Особливості побудови показників грошової маси в Україні.
2. Валютні відносини та їх державне регулювання в Україні.
3. Податкова система України, основні етапи її становлення.
4. Фактори, що визначають структуру державних видатків.
5. Оцінка фінансового сектору та його значення в економічному розвитку України.
6. Фінансовий ринок як складова фінансової системи держави.
7. Фінансова стійкість страхових компаній в умовах глобалізації.
8. Резерви підвищення ефективності податкової політики як непрямого методу макроекономічного регулювання.
9. Характеристика базових грошей та грошових агрегатів.

10.Вартість грошей. Чинники, що обумовлюють вартість неповноцінних грошей. Форми прояву вартості грошей.

11.Національний банк України: його завдання, функції та історія розвитку.

12.Особливості формування державного боргу та управління його складовими.

13.Незбалансованість бюджету: чинники, наслідки.

14.Валютний курс і зовнішня торгівля: теоретичні й емпіричні аспекти взаємозв'язку.

15.Особливості інфляційного процесу в Україні. Характеристика основних грошових реформ, здійснених в Україні.

Рекомендовані завдання для практичної частини ІНДЗ

Варіант 1

Проаналізувати структуру грошової маси та динаміку її рівня й рівня монетизації в Україні за останні 5 років. Визначити основні проблеми інвестування в Україні та шляхи підвищення якісних показників господарської діяльності на мікро- й макрорівнях. Проілюструвати результати аналітичної інформації додатково графічно. Зробити відповідні висновки.

Орієнтоване оформлення аналітичної інформації:

Таблиця 1. Динаміка грошової маси й рівня монетизації, млрд. грн.

Показник	200_	200_	200_	200_	20__
Номінальний ВВП					
Грошова маса:					
M_1					
M_2					
Рівень монетизації					

Варіант 2

Проаналізувати в динаміці рівень доларизації економіки України в 2006-2010 рр. Визначити вплив іноземного капіталу на економічні процеси в Україні. Охарактеризувати шляхи стабілізації національної економіки. Проілюструвати результати аналітичної інформації додатково графічно. Зробити відповідні висновки.

Орієнтоване оформлення аналітичної інформації:

Таблиця 1. Рівень доларизації економіки України у 2006-2010 рр.

Показник	200_	200_	200_	200_	20__
Депозити, залучені в іноземній валюті, млрд., грн.					
Частка у загальній структурі депозитів, %					
Кредити, надані в іноземній валюті, млрд.,					

грн.					
Частка у загальній структурі виданих кредитів, %					

Варіант 3

Провести порівняльну характеристику структури податків та обов'язкових платежів в Україні і країнах ЄС. Охарактеризувати основні недоліки та визначити пріоритетні напрямки розвитку податкової системи України. Проілюструвати результати аналітичної частини графічно (обов'язково врахувати наступні показники: податок з доходів фізичних осіб; податок на прибуток; податки на товари й послуги; платежі підприємств з обов'язкового соціального страхування; платежі найманих працівників з обов'язкового соціального страхування). Зробити відповідні висновки.

Варіант 4

Провести порівняльну характеристику структури державних видатків в Україні і країнах ЄС. Визначити основні недоліки та пріоритетні напрямки розвитку в сфері державних видатків України.. Проілюструвати результати аналітичної частини графічно (обов'язково врахувати наступні показники: забезпечення діяльності держави; освіта; охорона здоров'я; соціальне забезпечення й допомога; інші види). Зробити відповідні висновки.

Варіант 5

Проаналізуйте динаміку активів фінансового сектору України за 2006-2010 рр. Визначити головні проблеми української фінансової системи, та напрями їх забезпечення. Проілюструвати результати аналітичної частини графічно. Зробити відповідні висновки.

Варіант 6

Провести аналіз структури активів фінансового сектору України за 2010 рік. Визначити потенційний вклад фінансового сектору в економічне зростання країни. Проілюструвати результати аналітичної частини графічно (обов'язково врахувати наступні сегменти: банківський сектор; страхові компанії; кредитні спілки; недержавні пенсійні фонди; Фінансові компанії). Зробити відповідні висновки.

Варіант 7

Проаналізувати види страхування в Україні. Графічно зобразити частку кожного в порівнянні з середніми показниками країн Є.С. Визначити основні напрями забезпечення попиту на страхові послуги. Зробити відповідні висновки.

Варіант 8

Провести аналіз структури надходжень податків і зборів (обов'язкових платежів) до місцевих бюджетів у 2006-2010 роках у відсотках. Переваги нововведеного податкового кодексу. Зробити відповідні висновки.

Орієнтоване оформлення аналітичної інформації:

Таблиця 1. Структура надходжень податків і зборів (обов'язкових платежів) до місцевих бюджетів у 2006-2010 роках, %

Показник	200_	200_	200_	200_	20__
Податкові навантаження, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Податок з доходів фізичних осіб					
Податок з власників транспортних засобів					
Плата за землю					
Інші податки					

Варіант 9

Проаналізувати структуру грошової маси та динаміку її рівня й рівня монетизації в Україні в порівнянні з середніми показниками країн ЄС. Визначити основні недоліки структури грошової маси в Україні. Проілюструвати результати аналітичної інформації додатково графічно. Зробити відповідні висновки.

Орієнтоване оформлення аналітичної інформації:

Таблиця 1. Динаміка грошової маси й рівня монетизації, млрд. грн.

Показник	Україна	Середні показники країн ЄС
Номінальний ВВП		
Грошова маса:		
M_0		
M_1		
M_2		
M_3		
Рівень монетизації		

Варіант 10

На основі статистичної інформації за три минулі роки (2008, 2009, 2010 рр.) визначити споживчий кошик родини, що складається з 5 членів сім'ї за рік. Кількість позицій необхідних товарів – не менше 15. На основі вхідних даних визначити індекси цін та вартість грошей в 2009 році відносно 2008 року, та в 2010 році відносно 2009 року. Зробити відповідні висновки.

Варіант 11

Провести аналіз показників, що характеризують грошово-кредитну політику НБУ за останні шість місяців 2010 року. Навести позитивні та

негативні чинники умов реалізації грошово-кредитної політики. Зробити відповідні висновки.

Орієнтоване оформлення аналітичної інформації:

Таблиця 1. Динаміка показників, що характеризують грошово-кредитну політику НБУ за липень-грудень 2010 р.

Показник	07/10	08/10	09/10	10/10	11/10	12/10	Зміни (+,-)
Монетарна база, млн. грн.							
темп приросту,%							
Грошова маса, млн. грн.							
темп приросту,%							
Інтервенції НБУ на валютному ринку («+» продаж, «-» купівля), млн. грн.							
Середньозважена процентна ставка за операціями рефінансування НБУ, %							
Середньомісячний офіційний курс гривні за 100 дол. США, грн.							
Індекс споживчих цін, % до попереднього місяця							

Варіант 12

Провести аналіз бюджетного сальдо України в порівнянні з іншими країнами Великої двадцятки (Аргентина, Австралія, Канада, Франція, Німеччина і т. п.) у 2008-2010 рр. Розрахунки у % до ВВП. Навести основні чинники посилення макроекономічної нестабільності в Україні. Зробити відповідні висновки.

Варіант 13

За даними Закону України «Про державний бюджет (за останній рік)» визначити величину дефіциту бюджету та проаналізувати джерела його покриття. Зробити відповідні висновки.

Варіант 14

На основі даних платіжного балансу України, Бюлетеня НБУ та Міжнародного валютного фонду за 2007-2010 рр. провести аналіз показників зовнішньої торгівлі України й обмінного курсу гривні. Обов'язково врахувати наступні показники: сальдо торговельного балансу; експорт товарів і послуг;

імпорт товарів і послуг; темп приросту експорту та імпорту товарів та послуг, відношення експорту та імпорту до ВВП та індекс реального обмінного курсу. Зробити відповідні висновки.

Варіант 15

Розрахувати темпи зростання та темпи приросту інфляції за останні 5 років. Проаналізувавши основні грошові реформи в Україні, докладно розробити власний план грошової реформи, використовуючи основні стабілізаційні методи. Визначити напрями антиінфляційної політики та початковий ефект від планової реформи. Зробити відповідні висновки.

Вимоги до оформлення ІНДЗ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) може бути виконане від руки, чітким розбірливим почерком, без виправлень, або віддрукована на комп'ютері (на одній сторінці аркуша білого паперу формату А4 (210x297 мм) шрифтом Times New Roman, 14 пт., міжрядковий інтервал 1,5).

Текст розміщується на сторінці, обмеженій полями: ліве – не менше 30 мм, праве – 15 мм, верхнє 25 мм, нижнє – 20 мм; відстань між заголовком і текстом – в межах 15-20 мм. У друкованому варіанті на сторінці передбачається не більше 29-ти рядків тексту по 57-60 знаків у кожному з них.

ІНДЗ починається з титульного аркуша, який оформляється у відповідності до встановленого зразка. Далі подаються зміст ІНДЗ, текст теоретичної частини, практичні розрахунки, висновки, список використаних джерел та додатки.

Нумерація сторінок має бути наскрізною, починаючи з титульного аркуша і до останньої сторінки, арабськими цифрами у верхньому правому кутку сторінки. Титульний аркуш вважається першою сторінкою і номер на ньому не проставляється. Зміст роботи викладають на другій сторінці. У ньому послідовно перелічують всі розділи роботи, біля кожної назви праворуч ставлять номер сторінки, з якої ця частина починається. Назви розділів у змісті й тексті роботи мають бути тотожними.

Вступ, теоретичний, практичний розділ і висновки, які наведені у вказаній послідовності, починають із нової сторінки.

Текстова частина роботи (якщо вона не друкується на принтері) має бути написана чорним чорнилом (чорною пастою). Розділи починаються арабськими цифрами, а параграфи нумеруються цифрою розділу і параграфа через крапку (1.1, 1.2 і т. д.). Теоретична частина має бути стилістично опрацьованою, ілюстрованою відповідними схемами та рисунками. Практичні розрахунки, як правило мають бути представлені у вигляді таблиць.

В тексті не можна припускати скорочення та виправлення. Дозволяються лише загально вживані скорочення (аббревіатури). Умовні позначки, таблиці, ілюстрації та формули оформляються згідно зі стандартами. Посилання на літературні джерела вказують порядковими

номерами (даються, наприклад, у квадратних дужках: [18]) відповідно до списку використаної літератури. Якщо наводиться цитата, то в кінці її після лапок ставиться порядковий номер джерела, номер сторінки, звідки взята цитата (наприклад: [18, с. 30]). Цитати в роботі, що наведені дослівно, беруться у лапки.

Цифровий матеріал, як правило, подається в таблиці. Таблиця повинна мати тематичний заголовок, що відображає її зміст. Всі таблиці слід нумерувати. Праворуч, на 8 мм вище від тематичного заголовка, з прописної букви пишуть слово „Таблиця” та її порядковий номер. Знак „№” перед цифрою не ставиться. Номер таблиці складається з номера розділу й порядкового номера таблиці в даному розділі (наприклад: Таблиця 1.1 - перша таблиця першого розділу).

Таблицю розміщують після першого посилання на неї в тексті. Постанови в тексті повинні бути на всі таблиці (наприклад: табл. 2.1). Таблиця розміщується, як правило, уздовж сторінки. Кожну таблицю розміщують, як правило, на одній сторінці. Перенесення її на наступну сторінку за необхідністю допускається, якщо в ній зміщуються взаємопов'язані характеристики об'єкта дослідження. При перенесенні таблиці у правому верхньому кутку слід написати „Продовження табл. -..”. При цьому обов'язково передбачають нумерацію граф таблиці. Кожна таблиця повинна мати посилання на джерело, на базі якого вона розрахована.

Наявність у ІНДЗ ілюстрацій, які називаються рисунками (схеми, діаграми, графіки тощо), дає змогу викласти матеріал більш доказово, наочно, полегшує його сприйняття.

Всі рисунки нумеруються послідовно в межах розділу арабськими цифрами. Номер рисунка повинен складатися з номера розділу і через крапку порядкового номера рисунка (наприклад: рис. 2.3). Рисунки розміщуються після посилання на них (наприклад: рис. 1.2) і підписуються внизу.

Формули, на які є посилання в тексті, нумеруються в межах розділу арабськими цифрами. Номер формули може складатися з номера розділу та порядкового номера формули, розмежованих крапкою (наприклад: 2.5). Якщо формули нумеруються наскрізь у межах всієї роботи, то позначаються однією цифрою. Номер формули слід взяти в дужки і розмістити у правому полі на рівні нижньою рядка.

Значення символів формули подається з нового рядка у тій послідовності, у якій вони йдуть у формулі. Перший рядок починається словом „де” без двох крапок після нього. Наприклад:

$$M_f = M_n$$

(1)

де M_f – фактична маса грошей в обігу;

M_n – необхідна грошова маса;

У формулах перенос допускається на знаках (-, =, +, X). У такому випадку знаки повторюються на початку і в кінці рядка.

Бібліографія в роботі розміщується відповідно до встановлених правил і складається з переліку літературних та інших джерел, використаних при

виконанні ІНДЗ. При цьому вказуються за реквізитами – прізвище та ініціали автора (авторів, якщо їх не більше трьох), назва роботи, місце видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок. Якщо використані роботи із зібрання творів, збірок, журналів і газет, то вказуються прізвище та ініціали автора, найменування статті, назва джерела за реквізитами титульного аркуша, рік видання, номер, сторінки.

Список використаної літератури оформляють у наступній послідовності:

1. Закони й законодавчі акти держави (у хронологічній послідовності);
2. Нормативно-правові документи (положення, інструкції, вказівки міністерств та відомств) - у хронологічній послідовності;
3. Спеціальна економічна література та інші джерела (в алфавітному порядку прізвищ авторів або назв робіт). Сюди включаються й виробничо-фінансові плани, бізнес-плани, госпрозрахункові завдання, бухгалтерські та статистичні звіти.

Всі джерела, включені до списку використаної літератури нумерують послідовно (наскрізна нумерація).

Додатки – це форми первинних і зведених документів, форми бухгалтерської та статистичної звітності тощо. В додатках наводяться також великі розрахунки, виконані під час досліджень, зміст яких відображено в таблицях основного розділу роботи.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТІВ

№ п/п	Зміст завдання
1.	<p>Сутність та функції фінансів</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Історичні етапи становлення фінансів. 2. Розвиток фінансової науки. 3. Становлення та розвиток фінансової науки. 4. Розвиток фінансової науки в Україні. Історія української фінансової думки. 5. Сучасна світова наукова фінансова думка.
2.	<p>Фінансова система України</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Фінансова світова криза. 2. Вплив світової фінансової кризи на економіку України.
3.	<p>Податкова система держави</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Історія розвитку податків. 2. Досвід зарубіжних країн в побудові податкової системи. 3. Податкова політика України. 4. Шляхи реформування системи оподаткування в Україні.
4.	<p>Бюджет і бюджетна система держави</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Структура бюджетної системи: зарубіжний досвід.

№ п/п	Зміст завдання
	<p>2. Проблеми удосконалення бюджетного процесу в Україні.</p> <p>3. Причини виникнення бюджетного дефіциту, його сутність та класифікація.</p> <p>4. Основні джерела покриття бюджетного дефіциту.</p>
5.	<p>Державні доходи та видатки</p> <p>1. Доходи місцевих бюджетів.</p> <p>2. Видатки місцевих бюджетів.</p> <p>3. Видатки на соціальний захист.</p>
6.	<p>Державний кредит</p> <p>1. Причини виникнення та джерела погашення державного боргу.</p> <p>2. Проблеми покриття внутрішнього і зовнішнього боргу в Україні.</p> <p>3. Види державного боргу і методи його фінансування.</p>
7.	<p>Фінанси суб'єктів господарювання та неприбуткових організацій</p> <p>1. Необхідність застосування фінансового менеджменту на підприємстві.</p> <p>2. Економічна сутність, джерела формування та призначення фінансових ресурсів і фінансових резервів у фінансуванні відтворювальних процесів підприємств різних форм власності.</p> <p>3. Фінанси профспілок.</p>
8.	<p>Фінанси населення</p> <p>1. Сутність, функції та фінансові ресурси домогосподарств.</p> <p>2. Доходи та витрати домогосподарств.</p> <p>3. Фінанси домогосподарств в зарубіжних країнах.</p>
9.	<p>Фінансовий ринок</p> <p>1. Історія виникнення векселя.</p> <p>2. Похідні цінні папери.</p> <p>3. Українські фондові біржі.</p>
10.	<p>Міжнародні фінанси</p> <p>1. Форми і методи залучення іноземного капіталу в українську економіку.</p> <p>2. Діяльність міжнародних фінансових інститутів.</p>
11.	<p>Сутність та функції грошей</p> <p>1. Необхідність та сутність грошей.</p> <p>2. Гроші в завершеній моделі ринкового кругообороту.</p> <p>3. Сучасні форми грошей.</p> <p>4. Форми грошей та їх еволюція.</p>
12.	<p>Грошовий оборот і грошові потоки</p> <p>1. Грошовий оборот та грошові потоки в Україні.</p> <p>2. Основні ринки, що взаємо пов'язуються грошовим оборотом.</p> <p>3. Закони грошового обігу та використання їх вимог в Україні.</p>

№ п/п	Зміст завдання
13.	<p>Грошовий ринок</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Особливості формування попиту на гроші в сучасній вітчизняній економіці. 2. Особливості формування пропозиції грошей в сучасній вітчизняній економіці. 3. Фінансове посередництво на вітчизняному грошовому ринку.
14.	<p>Грошові системи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Грошова система та її елементи в Україні. 2. Грошова система економіки ринкового типу. 3. Процес створення грошової системи в Україні.
15.	<p>Інфляція та грошові реформи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Поняття, цілі та види грошових реформ. Світовий досвід проведення грошових реформ. 2. Особливості проведення грошової реформи в Україні. 3. Сучасна інфляція в Україні, її особливості та основні індикатори.
16.	<p>Валютні відносини та валютні системи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Особливості курсоутворення в Україні та використання досвіду інших країн. 2. Порівняльний аналіз Бреттон-Вудської та Ямайської валютної системи. 3. Розвиток валютної системи України. 4. Характерні риси Європейської валютної системи.
17.	<p>Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Суть кількісної теорії грошей та причини її виникнення. 2. „Трансакційний варіант” кількісної теорії грошей. 3. „Кембріджська версія” кількісної теорії грошей. 4. Вклад Джона Мейнарда Кейнса у розробку кількісної теорії грошей. 5. Монетаризм і його сучасне застосування.
18.	<p>Кредит у ринковій економіці</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Кредитна система та її складові. Особливості кредитної системи в Україні. 2. Дискусії щодо визначення функцій кредиту. 3. Співвідношення функціональних меж кредиту і меж на мікро- та макрорівнях. 4. Сучасні альтернативні методи кредитування.
19.	<p>Кредитні системи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Особливості розвитку кредитних систем ЄС. 2. Особливості розвитку кредитної системи США.

№ п/п	Зміст завдання
20.	<p>Центральний банк та його роль в економіці</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Основні напрямки сучасної облікової політики НБУ. 2. Грошово-кредитна політика Центрального банку держави та особливості її здійснення в сучасних умовах. 3. Механізм управління державним боргом, який використовує Центральный банк. 4. Порівняльний аналіз організаційних форм і виконуваних функцій. Центральных банків економічно розвинених країн світу.
21.	<p>Комерційні банки як основна ланка кредитної системи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сучасні банківські послуги. 2. Ліквідність комерційного банку та шляхи її забезпечення. 3. Пасивні і активні операції комерційного банку. 4. Стан і перспективи розвитку кредитних операцій комерційних банків України.
22.	<p>Спеціалізовані кредитно-фінансові установи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Функції фінансових посередників. 2. Страхіві компанії та пенсійні фонди. 3. Суть небанківських кредитних установ.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Аваль – вексельна порука (зобов'язання, гарантія), надане третьою особою (стороною), котра перебирає на себе обов'язки (повну відповідальність) за зобов'язання, означені у векселі його першим власником перед будь-якою фізичною чи юридичною особою – наступним власником векселя – акцептантом, індосантом, векселедавцем.

Аварійний комісар – це особа, яка на прохання страховика з'ясовує причини настання страхового випадку та розмір збитків (у страхуванні переважно транспортних ризиків).

Ажіо – **1.** різниця між курсами валют. **2.** комісія, що здійснює обмін паперових грошей на монету чи слабкої валюти на сильну.

Актурій – це офіційно вповноважена особа, яка, маючи відповідну фахову підготовку, за допомогою методів математичної статистики обчислює страхові тарифи, і на яку покладається відповідальність за те, щоб сума страхових виплат, страхових ризиків і страхових премій не перевищувала страхові фонди на момент, коли компанії доведеться виконувати свої зобов'язання за виданими полісами.

Акцепт – згода на оплату або гарантування оплати документів. **1.** Згода прийняти умови, що містяться у пропозиції вступити в договір. **2.** Форма розрахунків, за якої платіжна вимога, виписана постачальником, оплачується банком тільки після згоди боржника. **3.** Акцепт векселя — підпис платника на переказному векселі, що засвідчує його згоду на сплату поданого векселя. Акцепт чека або комерційного векселя банком означає, що банк гарантує

його оплати.

Акція – цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право її власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Андеррайтер – банк (може бути і фізична особа), що гарантує емітенту розміщення його цінних паперів за визначену винагороду.

Андеррайтинг – попередній викуп цінних паперів емітента якою-небудь юридичною або фізичною особою за власний рахунок.

Ануїтет – 1. фінансова рента, що становить рівновеликі грошові виплати (чи надходження) через однакові проміжки часу протягом певного періоду;

2. один з видів довготермінової державної позики, за якою щороку виплачують відсотки та погашають частину боргу. Ануїтети були розповсюджені вже в XVII-XIX століттях. Відрізняли довічні та строкові ануїтети.

Б

Банківський акцепт – форма короткострокового банківського фінансування, при якому банк бере на себе відповідальність за своєчасну оплату переказного векселя, якщо у векселедавця будуть труднощі.

Банківський портфель цінних паперів як сукупність цінних паперів усіх видів, якою володіє банк у певний момент, забезпечує ліквідність і стійкість банку.

Бенефіціар – особа, яка отримує дохід зі своєї власності (майна) при наданні її в управлінні та використанні іншій особі (наприклад, в оренду).

Бізнес-план – план реалізації певного проекту або угоди, в якому дається характеристика проекту (угоди), а також обґрунтовується доцільність їх реалізації і розраховується фінансовий результат.

Брокер – біржовий посередник, що сприяє здійсненню операцій між зацікавленими сторонами – клієнтами біржі.

Бюджет поточний – у ньому зосереджені усі витрати, обумовлені діючими нормами і сформовані рівнем соціальної забезпеченості

Бюджет розвитку – у ньому передбачаються витрати, що спрямовуються на фінансування пріоритетних соціально-економічних заходів.

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна система – сукупність бюджетів країни, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетне планування – планомірний процес упорядкування, розгляду, затвердження і виконання бюджету. Це комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів щодо визначення обсягів прибутків і

суми витрат бюджетів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Бюджетне прогнозування – визначення ймовірних показників прибутків і витрат на перспективу. Це науково-аналітична стадія розробки бюджету, у процесі якої формується концепція, шляхи її вирішення й основні цілі, що мають бути досягнуті.

Бюджетне регулювання – надання коштів з Державного бюджету України місцевим бюджетам з метою збалансування доходів і видатків кожного бюджету.

Бюджетне фінансування – надання коштів з бюджетів на безповоротних засадах.

Бюджетний дефіцит – перевищення видатків над доходами бюджету.

Бюджетний період – термін, протягом якого діє складений і затверджений бюджет.

Бюджетний процес – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

Бюджетний устрій – організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

В

Валовий внутрішній продукт – сума валових продуктів усіх галузей економіки.

Валовий національний продукт – сумарна вартість товарів та послуг, які надходять у розпорядження країни за певний період часу, як правило, за рік. Включає вартість кінцевих продуктів. Відрізняється від валового внутрішнього продукту на: 1) сальдо зовнішньоекономічних операцій, включаючи сальдо експорту й імпорту товарів і послуг; 2) сальдо переказу заробітної плати іноземних робітників; 3) сальдо переказу прибутку від вивезеного за межі країни капіталу.

Валютна інтервенція – дії Національного банку на валютному ринку, спрямовані на підтримку курсу національної грошової одиниці. Припускає “викидання” на валютний ринок іноземної валюти (як правило, найбільш стабільної на даний момент – американського долара) із метою утримати курс національної валюти.

Валютна конвертованість національної грошової одиниці – обіговість національної грошової одиниці.

Валютний курс – це ціна, за якою валюта однієї країни обмінюється на валюту інших країн.

Варант – вид цінних паперів, що надає право покупцю облігацій або привілейованих акцій купувати прості акції за визначену раніше ціну.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Видатки розвитку – витрати бюджетів на фінансування інвестиційної

та інноваційної діяльності, таких як фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, фінансування структурної перебудови народного господарства, субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

Відкрита інфляція – інфляція грошової одиниці, за котрої ціни і прибутки вільно формуються в основному під впливом попиту і пропозиції.

Г

Галопуюча інфляція – прискорене знецінення грошової одиниці, швидке подіння її купівельної спроможності.

Гарантія – підтвердження того, що третьою стороною буде погашена заборгованість або будуть виконані зобов'язання.

Гіперінфляція – інфляція грошової одиниці, при наявності якої знецінення грошей стає само підтримуваним і неконтрольованим процесом, а темпи зростання цін і грошової маси стають винятково високими (більш 1000% у рік).

Глобалізація – перетворення певного явища на світове, планетарне, це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації.

Гофмаклер – старший маклер на товарній або фондовій біржі; обирається на певний термін із числа біржових маклерів, входить до складу біржового комітету.

Д

Девальвація – зниження офіційного курсу національної валюти стосовно іноземних валют.

Депозитарії – суб'єкти, які спеціалізуються, головним чином на виконання депозитарних функцій (зберігання цінних паперів, облік прав власності на цінні папери, облік руху цінних паперів).

Депозитарій – організація, що займається збереженням цінних паперів.

Депозитне свідоцтво – це цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, та має право на одержання дивідендів, а також на частку активів цієї корпорації у разі її ліквідації. Депозитні свідоцтва забезпечують доступ корпорації на іноземні фондові ринки.

Депозитні сертифікати – видані банками та іншими депозитними інститутами цінні папери.

Державні цільові фонди – фонди, які створені відповідно до законів України, формуються за рахунок податків і зборів з юридичних і фізичних осіб.

Дериватив – стандартний документ, що свідчить права і (або) обов'язки придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також гроші, на визначених у даному документі умовах у майбутньому.

Дефіцит бюджету – перевищення видаткової частини бюджету над доходною.

Дефіцит платіжного балансу – перевищення валютних платежів країни за кордон над надходженнями в країну.

Дефолт – визнання неплатоспроможності країни або іншого позичальника по його зобов'язаннях. Об'являється або самим позичальником або кредиторами. Умови виникнення ситуації дефолту обумовлюються в кожній конкретній угоді про позику.

Диверсифікація – наявність в інвестиційному портфелі різних видів цінних паперів з різним ступенем ризику – прибутковістю і ліквідністю. Мета диверсифікації – утримати ризик портфеля інвестицій у межах інвестиційної політики яку провадить банк.

Дивіденд – частина загальної суми чистого прибутку акціонерного товариства, що розподіляється між акціонерами відповідно до наявних в їх розпорядженні акцій.

Дисконт – 1) облік векселя; 2) обліковий відсоток при обліку цінних паперів; 3) знижка з ціни товару.

Дисконт векселя – один із видів операцій комерційного банку по викупу векселів у їхніх власників по визначеній ціні, що залежить від їхньої суми, термінів погашення, ризику неповернення боргу і середньої облікової вексельної ставки.

Дисконтна ставка (облікова ставка) – розмір відсотку, на підставі якого здійснюється реалізація кредитних ресурсів Національного банку комерційним банкам.

Диспашер (джастер) – це фахівець у галузі морського права, який здійснює розрахунки з розподілу витрат за загальною аварією між судном, вантажем і фрахтом.

Ділер – фізична або юридична особа, що здійснює біржове або торговельне представництво.

Доміцилювання векселя – сплата векселя за дорученням клієнта, яке по попередній домовленості з банком указує місце, де буде робитися платіж.

Дотації – кошти, які виділяються з вищестоячого бюджету нажчестоячому на безповоротній основі і не мають цільового призначення.

Е

Емісійна премія – різниця від продажу акцій по ринковій ціні та їх номінальній вартості.

Емісія – випуск в обіг грошей або цінних паперів.

Емітент – юридична особа, що від свого імені випускає цінні папери і зобов'язується виконувати обов'язки, що впливають з умов їхнього випуску.

Є

Євро – валюта країн Європейського Союзу, що включає (має замінити собою): німецьку марку, голландський гульден, австрійський шилінг, бельгійський франк, французький франк.

Єрвалюта – будь-яка конвертована валюта, депонована в закордонному банку.

З

Застрахований — юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування у разі настання страхового випадку. У договорах особистого

страхування — особа, на користь якої укладений договір страхування і яка має право отримати компенсацію при настанні страхового випадку чи викупну суму за дострокового розторгнення договору. Застрахований може бути одночасно і страхувальником, якщо уклав договір стосовно себе і сплатив страховий внесок.

Закріплені доходи бюджету – доходи, які повністю надходять в певний бюджет.

Зведений (консолідований) бюджет – сукупність усіх бюджетів, що входять у бюджетну систему по прибутках і витратах (в Україні – це державний бюджет, бюджет АР Крим, бюджети областей і місцеві бюджети).

Змінний курс – курс валюти, що вільно підвищується і знижується в залежності від попиту і пропозиції; це припускає наявність механізму валютного регулювання.

Зовнішнє страхування – форма страхування господарських ризиків підприємства, здійснюваного страховими компаніями – страховиками.

Зовнішньоторговельні банки – різновид банків спеціального призначення, мобілізують фінансові ресурси держави для здійснення її зовнішньоекономічної діяльності.

І

Індосамент – передавальний надпис на переказному векселі, що вказує перехід прав по цінному паперу до іншої особи.

Інкасація – оплата пред'явлених банківському закладу векселів або чеків.

Інкасування векселя – виконання доручення векселедержателя по отриманню в термін платежів за векселем; при не поступленні платежу вексель повертається кредитору з протестом, а у випадку недогляду протесту банк відповідає за наслідки.

Інфляція – збільшення кількості паперових грошей в обігу, що призводить до знецінення грошової одиниці.

Іпотечні банки – фінансові заклади. Що здійснюють операції з нерухомістю.

Інвестиційні сертифікати – це цінні папери, що випускаються виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їх власнику на отримання доходу у вигляді дивідендів. Інвестиційні сертифікати можуть бути іменними та на пред'явника.

Інвестори – громадяни та юридичні особи, суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення цінностей в об'єкти інвестування.

Індекс Доу-Джонса - середній показник курсів акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі. Являє собою арифметичну середню (не зважену) щоденних котувань групи 30 головних компаній США на момент закриття біржі.

Індекс Ніккей - середній показник курсів акцій на Токійській фондовій біржі. Являє собою арифметичну середню (не зважену) щоденних котувань групи 225 головних компаній Японії на момент закриття.

К

Казначейство – спеціалізований фінансовий орган, що відає виконанням державного бюджету. Організує збір прибутків державного бюджету, надає кошти на передбачені в ньому витрати.

Казначейські зобов'язання – вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно серед населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання доходу.

Казначейські облигації держави – вид розташованих на добровільній основі серед населення державних цінних паперів, які засвідчують внесення їхніми держателями коштів у бюджет і дають право на одержання фіксованого прибутку протягом усього терміну володіння цими цінними паперами.

Капітал номінальний – встановлена засновниками сума, на яку передбачається випустити акції аби розпочати підприємницьку діяльність.

Капітал обіговий – частина капіталу, вартість якого повністю переноситься на випущений товар і повертається у грошовій формі після його реалізації.

Капітал основний – частина капіталу, що багаторазово бере участь у виробництві товару та переносить свою вартість на новий продукт частинами протягом певного часу.

Капітал позичковий - грошовий капітал, наданий його власниками у вигляді позики іншим підприємцям на певний період з умовою повернення за плату у вигляді процентів.

Капітал резервний – частина власних коштів підприємства, утворена за рахунок відрахування від прибутку, що використовується для покриття витрат на оперативну діяльність, поповнення основного капіталу та в інших випадках; порядок утворення та використання К. р. регламентується статутом підприємства.

Капітальний державний борг – включає всю суму заборгованості по раніше випущених позиках.

Капітальні витрати – грошові витрати, пов'язані з вкладеннями в основний капітал і приріст запасів.

Капітальні вкладення – сукупність витрат матеріальних, трудових та грошових ресурсів, скерованих на розширене відтворення основних фондів підприємства.

Касова система виконання бюджету – здійснення обліку надходження прибутків і фінансування витрат Державного бюджету на основі реєстрації фактичних грошових потоків.

Квота - частка участі у виробництві, збуті, експорті або імпорті будь-якого товару; вартісні або кількісні обмеження імпорту чи експорту, що вводяться на певний період часу щодо окремих товарів, послуг, країн чи груп країн.

Квота в страхуванні - частка участі (ризик) страхувальника в страхуванні певного об'єкта, який страхують одночасно декілька страхувальників у порядку співстрахування; частка участі

перестраховальника в перестрахованні певного об'єкта.

Квотові податки - податки, ставки яких встановлюють у процентах до одиниці обкладання доходу чи майна в грошовому виразі.

Кластер-аналіз - багатомірний статистичний аналіз, який дає можливість розбивати досліджувану сукупність елементів таким чином, щоб елементи одного класу знаходились на невеликій відстані один від одного, а різні класи розміщувались на досить значній відстані один від одного.

Кліринг - система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери чи послуги, заснована на зарахуванні взаємних вимог та зобов'язань: розрізняють К. міжбанківський, внутрішній та К. міжнародний.

Кредит – певний тип економічних відносин між суб'єктами господарської діяльності, сутність яких полягає в наданні на основі зворотності фінансових ресурсів і звичайно з виплатою відсотка.

Крос-курс – співвідношення між двома валютами, що визначається на основі курсу цих валют стосовно якоїсь третьої валюти (наприклад, визначається курс марки стосовно долара, курс ієни стосовно долара, а потім здійснюють зіставлення марки та ієни на основі різниці в доларовому еквіваленті).

Курсова вартість акції – поточна ціна акції, що складається на фондовому ринку.

Л

Лізинг – підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виняткове користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Ліквідність – ринкова здатність щодо реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей в готівку; елементи основного чи оборотного капіталу підприємства, які можуть бути швидко і легко реалізовані; можливість перетворення статей активу в гроші для оплати зобов'язань по пасиву.

Ліквідність банків – здатність банків забезпечити своєчасне виконання своїх зобов'язань.

Ліквідність підприємств – здатність підприємства своєчасно погасити свої боргові зобов'язання; залежить від величини заборгованості, а також обсягів ліквідних засобів.

Лістинг – занесення акцій товариства до переліку акцій, що котируються на певній біржі.

Ліцензійна угода – акт комерційної ліцензії на купівлю-продаж, складений між двома зацікавленими країнами, фірмами, компаніями, юридичними особами, з яких одна сторона передає іншій належне право першості на використання у виробництві винаходу, товарного знака, науково-технічної розробки.

Ліцензія – надання юридичними особами згідно з чинним

законодавством України на певних умовах належних їм прав на використання винаходів, промислових зразків, товарних знаків, ноу-хау іншим товаровиробникам як всередині держави, так і зарубіжним юридичним особам.

Ліцітатор – особа, яка веде земельний аукціон.

Ломбард – кредитна установа, що надає позики під заклад рухомого майна.

Лот – партія чи частина певного товару, який поставляють згідно з угодою.

М

Маклер – посередник при здійсненні операцій на фондових та товарних біржах; в сучасних умовах посередництво здійснюють брокери; особа, що має місце на біржі і здійснює операції від свого імені і за свій рахунок.

Маржа – різниця між курсами купівлі й продажу валюти комерційним банком.

Митний тариф – перелік товарів згідно з певною класифікацією із зазначенням ставок мита. Розрізняють одноколонкові і багатоклонкові М. т., яких переважна більшість.

Мито – грошовий збір, який стягується при ввезенні або вивезенні товарів за межі митної території країни. Розмір М. називають ставкою М. Ставки мита містяться у митному тарифі. Мита поділяються на ввізні (імпортні), вивізні (експортні) і транзитні (при слідуванні товарів через територію країни у третю країну). Від способу стягання М. діляться на специфічні (стягуються з одиниці виміру кількості товарів - тонни, штуки тощо) і адвалорні (стягуються у вигляді проценту з ціни товару).

Міжбанківський ринок – частина ринку позикових капіталів, де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ банки залучають і розміщують між собою, переважно у формі міжбанківських депозитів, на короткі терміни.

Міжнародна валютна ліквідність – забезпеченість платіжними засобами міжнародних торгово-економічних та кредитно-фінансових відносин, взаємоприйнятих для країн-партнерів.

Місцеве самоврядування в Україні – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду кількох сіл, селищ, міста - самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах конституції і законів України.

Місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні місцевих органів самоврядування.

Монополія (від грецького монос- один, єдиний і полео - продаю, торгую) – ситуація на ринку, коли всю пропозицію товарів чи послуг зосереджено в руках одного продавця. Тим самим підприємство - монополіст одержує можливість самостійно регулювати ціни, якість продукції, обсяги збуту та інші параметри своєї діяльності.

Мультиплікатор – економічна категорія, означає, що з приростом загальної суми капітальних вкладень національний дохід зростає на величину в “а” разів більшу, ніж приріст капіталовкладень. Величина “а” називається мультиплікатором. Мультиплікатор починає діяти в зворотному напрямі - скорочується виробництво, зменшується зайнятість, виникає спад і безробіття. Для підтримки балансу фірми і компанії замінюють застаріле обладнання і технології, що означає ріст інвестицій і реалізації продукції на тих же виробничих ресурсах.

Н

Надлишок торговельного балансу – перевищення експорту товарів і послуг держави над їх імпортом.

Національний банк – центральний банк України, її емісійний центр.

Національний дохід – визначається, як сума всіх прибутків; може бути обчислений: валовий національний продукт, вироблений у державі, мінус загальна сума амортизаційних відрахувань мінус загальна сума непрямих податків.

Нетто-ставка – показник страхових внесків з однієї грошової одиниці (із 100, 1000 грошових одиниць) страхової суми, що передбачає рівновагу фінансових зобов'язань страхувальників і страховика в розрахунку на весь період дії договору страхування. Встановлюється на основі середньої багаторічної ймовірності страхового випадку; повинна забезпечити страховику створення фонду, достатнього для виплати відшкодування.

Номінальна вартість облігацій – ціна, позначена на цінному папері яка засвідчує, що вона представляє визначений капітал, використовуваний емітентом даного цінного паперу.

Нерухомість – ділянка землі разом з будівлями та іншими об'єктами, які постійно зв'язані з землею, що становить відповідно зіндентифікований у визначених межах об'єкт відокремленої власності та інших речових прав. Н. може бути частиною будинку або квартирою, якщо вони є об'єктом відокремленої власності.

Неустойка – грошова сума, обумовлена договором або законом, яку одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити іншій (кредиторові) в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання. Розрізняють договірну і законну Н., тобто встановлювану договором або законом. Законодавство передбачає випадки, коли Н. стягується на користь держави, а не кредитора.

О

Облігація – цінний папір, що підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати власнику цінного паперу її номінальну вартість у встановлений термін із сплатою фіксованого відсотка, якщо інше не передбачено умовами випуску.

Овердрафт – 1) сума, отримана по чеку понад залишку на поточному рахунку; 2) перевищення суми кредиту в банку, наданого в межах коштів на рахунку або на депозиті клієнта.

Операції “своп” - (англ. Swap) - угода по купівлі (продажу) якого-небудь активу на умовах негайної поставки (угода “своп”) з одночасним укладенням зворотної угоди на певний строк. Існують різні види О. с., наприклад, валютні, процентні та ін.

Операції валютні - угоди по купівлі і продажу іноземних банкнот, казначейських білетів, монет і платіжних документів, виписаних в іноземних валютах (чеків, векселів, телеграфних та поштових переказів, акредитивів тощо).

Опціон - 1) угода з премією - особливий вид біржових операцій з обмеженим, порівняно із звичайними ф'ючерсними угодами, ризиком; 2) договірне зобов'язання купити чи продати певний вид цінностей або фінансових прав за встановленою у момент укладання угоди ціною у межах узгодженого періоду часу.

Опціон – угода, об'єктом якої служить зобов'язання (право) купити або продати визначене число ф'ючерсних контрактів або наявних контрактів по заданій ціні протягом визначеного терміну.

Ощадні сертифікати – письмові посвідчення кредитних закладів про депонування коштів, що засвідчують право вкладника на одержання, після закінчення встановленого терміну, депозиту і відсотків по ньому.

П

Підтримуюча інфляція – інфляція грошової одиниці, за якої зростання цін на товари і послуги не торкається витрат на енергоносії та товари першої необхідності.

Платіжний баланс – статистичний звіт, у якому відбиваються всі зовнішньоекономічні операції за визначений період часу між резидентами держави і закордонними партнерами. Платіжний баланс характеризується співвідношенням валютних надходжень у країну через держкордон і платежів країни за кордон за визначений період.

Повзуча інфляція (помірна) – інфляція грошової одиниці, що складає не більш 10% у рік.

Податок – обов'язків платіж, що сплачується юридичними та фізичними особами за послуги державі.

Поточний державний борг – включає витрати держави, пов'язані з виплатою сум виграшів, відсотків по поточних тиражах державних лотерей (облігацій), а також незапитаних сум виграшів по раніше проведених тиражах.

Преференції – пільгові умови, які надаються за договором (наприклад, пільгове мито, яке встановлюється для всіх, або деяких товарів окремих країн та не розповсюджується на товари інших країн).

Привілейовані акції – дають власникам переважне право на одержання дивідендів, а також право на пріоритетну участь у розподілі майна акціонерного товариства у випадку його ліквідації.

Прихована інфляція – інфляція грошової одиниці, яка проявляється не в підвищенні цін, а в хронічному дефіциті товарів і послуг, розвитку

тіньової економіки.

Прості акції – дивіденди по них можуть бути як більше, так і менше, ніж по привілейованих акціях, однак вони надають право їх власникам брати участь в управлінні акціонерним товариством.

Профіцит бюджету – перевищення доходної частини бюджету над видатковою (властиво місцевим бюджетам).

Р

Ревальвация – підвищення офіційного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Реєстр – звіт даних про кількісну та якісну характеристику об'єктів, що реєструються і їх правовий статус.

Рента – дохід (прибуток) з капіталу чи земельної ділянки, що не потребує від своїх отримувачів підприємницької діяльності.

Рефакція – знижка з оптових цін або ваги товару, якість якого має відхилення від договору або стандарту. Ця скидка може мати місце при продажу великої партії товару.

Рефінансування державного боргу – розміщення нових державних позик для погашення заборгованості по раніше випущених облігаціях державної позики.

Ринкова вартість – найбільш вірогідна ціна товару на ринку.

Ринкові відносини – система економічних відносин, що склались між виробниками, продавцями, покупцями в сфері виробництва, обміну, біржової діяльності, при реалізації цінних паперів, товарів; порядок розрахунку в умовах повної конкуренції, підприємницької свободи та конкурентоспроможності. Розрізняють такі ринки: товарний (ринок товарів і послуг); фінансовий (ринок цінних паперів); трудовий (ринок робочої сили). Існують відкриті та закриті ринки, професійні і чорні. Відкритий ринок регулює реалізацію непроданих товарів, біржову торгівлю і аукціони, чорний ринок - нелегальну торгівлю. Головними елементами ринку є попит, пропозиція, ціна. Вони тісно взаємодіють.

Рівень дефіциту бюджету – відношення абсолютного розміру дефіциту до обсягу бюджету або до об'єму валового внутрішнього продукту. Прийнятна межа – не більше 3% (до об'єму ВВП).

Роялті – 1) ліцензійна винагорода в якості періодичних відрахувань від прибутку або суми продаж продукції, виробленої за ліцензією; 2) авторський гонорар; 3) орендна плата за право промислової розробки надр.

С

Самострахування – комплекс заходів, спрямованих на запобігання ризикам, створення резервних фондів матеріальних і фінансових ресурсів, призначених покривати збитки, пов'язані зі страховими ризиками.

СВОП – продаж або купівля валюти з зобов'язанням її купити або продати через деякий час.

СПОТ – 1) вид угоди на товар, у тому числі при біржовій торгівлі, що передбачає негайну оплату; 2) покупка вже виробленого товару за готівку,

при котрій даний товар негайно доставляється покупцю.

Стагнація – застій в економіці, пов'язаний із зростаючим безробіттям та безперервним ростом цін.

Стагфляція – інфляція грошової одиниці, що характеризується проявом стагнації економіки й одночасного зростання цін на товари і послуги.

Страхова сума – сума, на яку страхується об'єкт при складанні договору страхування; основний показник страхування, що визначає розмір страхового забезпечення при настанні страхового випадку. Визначається за згодою між страхувальником і страховиком і виплачується страхувальнику при настанні страхового випадку.

Страхове відшкодування – фактично зроблені виплати, що компенсують збиток, який виникає при настанні страхового випадку.

Страховий платіж (страхова премія) – ціна страхування: винагорода, яку страхувальник виплачує страховику за взятий на себе ризик.

Страховий портфель – число укладених договорів страхування.

Страховий ризик – страховий випадок, що не наступив, але ймовірність настання якого відома (ймовірність дожиття або смерті, ймовірність аварії з транспортним засобом, ймовірність пожежі).

Страховий тариф (страхова премія, платіж) - сума, яку страхувальник виплачує страховику за одержувані страхові послуги.

Страховик – юридична особа, що займається створенням і використанням фондів страхування на основі отриманої ліцензії.

Субвенція – фінансові ресурси, що виділяються з вищестоящого бюджету нижчестоящому на фінансування передбачених Державним бюджетом витрат на основі пайової участі, мають суворо цільовий характер; виділяються переважно по бюджету розвитку.

Субсидія – фінансові ресурси, що виділяються з вищестоящого бюджету нижчестоящому на фінансування конкретних заходів або закладів, мають цільовий характер; виділяються в основному по поточному бюджету.

Сюрвейєр – це експерт, інспектор, агент страховика, який оглядає, вантажі та інше майно, що приймається на страхування.

Т

Торговельний баланс – різниця між експортом і імпортом товарів і послуг держави в національній валюті.

Трансферт – 1) переведення іноземної валюти або золота з однієї країни в іншу; 2) передача права володіння іменними цінними паперами.

Трансферти – фінансові кошти, що передаються з державного бюджету або з місцевих бюджетів вищого рівня в бюджети нижчого рівня у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій та інших форм.

Тратта – фінансовий документ (вексель), оплачуваний по пред'явленні або на визначену дату.

Ф

Фіксований курс – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, засноване на визначених у законодавчому порядку

валютних паритетах.

Фінанси – особлива, специфічна форма виробничих відносин, зв'язана з процесом розподілу і перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту, утворенням і використанням на цій основі цільових централізованих і децентралізованих грошових фондів суспільного призначення.

Фінанси місцеві – система економічних відносин, при посередництві яких місцеві органи влади мобілізують, розподіляють і використовують фінансові ресурси у відповідності до покладених на них законом та договорами обов'язків.

Фінансова політика – спосіб впливу фінансових відносин на економічний і соціальний розвиток суспільства.

Фінансова система держави – сукупність обмежених, але взаємозалежних між собою ланок фінансових відносин, що виникають у різних сферах виробничої і невиробничої діяльності в процесі вартісного розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу з метою формування, розподілу і використання фінансових ресурсів для задоволення суспільних інтересів і потреб.

Фінансове планування – діяльність по формуванню, розподілу і використанню централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів.

Фінансовий лізинг – форма лізингу з передачею майна після повної сплати його вартості лізингоодержувачу.

Фінансовий механізм – сукупність економіко-організаційних і правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави, що функціонують у процесі формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів.

Фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності – сукупність форм і методів управління фінансово-кредитними і валютними відносинами, які виникають між окремими державами і регламентуються ними в правовому порядку.

Фінансовий ринок – особливий тип ринку, предметом куплі-продажу на якому виступають різні фінансові інструменти. Система сучасного фінансового ринку складається із п'яти основних складових, якими є банківський ринок, ринок цінних паперів (фондовий ринок), валютний ринок, ринок дорогоцінних металів, ринок страхових послуг.

Фінансові важелі – інструменти формування і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів.

Фінансові інститути місцевих органів влади – сукупність закладів, установ, утворень, які є суб'єктами фінансових відносин у сфері компетенції місцевого самоврядування. До складу фінансових інститутів місцевого самоврядування входять позабюджетні валютні та цільові фонди, муніципальні банки, ощадні каси, страхові товариства, пенсійні фонди, фонди сприяння та інші структури, які мають відповідний правовий статус.

Фондова біржа – організована форма постійно діючого оптового ринку

цінних паперів на якому здійснюються біржові угоди по їх куплі-продажу, а також формуються ціни на цінні папери.

Форвардний договір – попередня реалізація продавцем продукції, що ще не вироблена.

Франшиза – мінімальна, така що не компенсується страховиком частина збитку, понесеного страхувальником.

Ф'ючерсний договір – вид договору про купівлю акцій або товару з їх оплатою через певний період часу за ціною, зафіксованою в даному договорі. Ф'ючерсний контракт може заключатися на продаж неіснуючого товару (наприклад, сільгосппродукції).

Х

Хайринг – середньостроковий лізинг без права наступної передачі майна лізингоодержувачу.

Хеджер – особа, що страхує ціну й прибуток шляхом перенесення ризику зміни ціни з себе на іншу юридичну чи фізичну особу, в загальному випадку – реалізуючи йому товар за ціною, нижчою за очікувану ринкову ціну.

Холдинг – акціонерна компанія, яка володіє контрольними пакетами акцій інших фірм з метою контролю та управління.

Ц

Цінні папери – грошові документи, що засвідчують майнові права або відносини позики; визначають відносини між особою, що їх випустила та їх власником і припускають, як правило, виплату прибутків у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передачі грошових і інших прав, що впливають із цих документів, іншим особам.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Найменування літератури	Шифр за каталогом у бібліотеці	Кількість екземплярів	
		бібліотека	кафедра
1	2	3	4
Основна література			
1. Фінанси: [навч. посіб. за кредитно-модульною системою навчання] / [Аранчій В.І., Капаєва Л.М., Краснікова О.М., Борисова І.С.]; під заг. ред. В.І.Аранчій. – Полтава: АСМІ, 2009. – 592 с.	65.9 (4 Укр) 29	70	10
2. Алексеев І.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник./ І.В.Алексеев, Колісник М.К. – К.:Знання, 2009. – 253 с.			

1	2	3	4
3. Александрова М.М. Гроші. Фінанси. Кредит.:навч.-метод. посібник. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. / М.М. Александрова, С.О. Маслоva. – К.:ЦУЛ, 2002. – 336 с.			
4. Аранчій В.І. Гроші та кредит: [навч. посіб.] / Аранчій В.І., Бойко Л.М., Черненко Л.В. – Полтава: АСМ, 2010. – 300 с.			
5. Аранчій В.І. Фінанси: [навч. посіб.] / Аранчій В.І., Краснікова О.М., Черненко Л.В. – П.: РВВ ПДАА, 2009. – 216 с.	65.9 (4 Укр) 29	150	20
6. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник / О.Д.Василик. - К.: НІОС., 2001.- 416 с.	65.9 (4 Укр) В19	100	1
7. Василик О.Д. Державні фінанси України: підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.	65.9 (4Укр) 26я73 В-19	100	-
8. Гроші та кредит: [навч. посіб.]; за ред. Б.С. Івасіва. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000.			
9. Гроші та кредит: [навч. посіб.]; за ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2001. – 602 с.			
10. Теорія фінансів: [навч. посіб.] / під загальною ред.. О.Д.Василика. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.		-	1
11. Кириленко О.П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): [навч. посіб.] / О.П.Кириленко. – Тернопіль: Астон, 2002. – 212с.	65.9 (4Укр) 26 К43	50	-
12. Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія): [навч.посіб.-2-ге вид., доп. І перероб.] / В.М.Опарін. – К.:КНЕУ, 2001.-240 с.	65.26я73 0-60	150	1
13. Петровська І.О. Фінанси (з елементами статистики фінансів). [навч. посіб.] / І.О. Петровська, Д.В. Клиновий. – К.: ЦУЛ.- 2002.- 300 с.	65.9(4Укр)26 П30	100	-
14. Романенко О.Р. Фінанси: підручник / О.Р.Романенко. – К.:Центр Навчальної Літератури, 2003. – 312 с.	65.9 (4 Укр) 26 Р69	150	-
15. Фінанси: [навч. посіб. 2-ге вид., перероб, і доп.] / В.І.Оспіщев, Л.І.Лачкова, О.П.Близнюк та ін.]; під ред. В.І. Оспіщева. – К.: Знання, 2008. – 366 с.		-	3

1	2	3	4
16. Фінанси: [навч. метод. посіб. для самост. вивч. Дисципліни, 2-ге вид., перероб. і допов.] / [Романенко О.Р., Огородник С.Я., Зязюн М.С., Славкова А.А.] – К.:КНЕУ, 2006. – 387 с.		-	2
17. Азаренко Г.М., Фінанси: [практикум] / Г.М. Азаренко, І.І. Борисенко – К.:Знання, 2008. – 279 с.		-	3
Додаткова література			
18. Аранчій В.І. Фінанси підприємств: [конспект лекцій] / Аранчій В.І., Чумак В.Д., Черненко Л.В. – К: ВД “Професіонал”, 2004. – 400 с.	65.9 (4 Укр.) 29	250	10
19. Аранчій В.І. Гроші та кредит: [навч. посіб.] / Аранчій В.І., Бойко Л.М., Черненко Л.В. – Полтава: АСМП, 2010. – 300 с.	65.9 (4 Укр.) 29	100	5
20. Боринець С.Я. Міжнародні фінанси: [підручник, 2-ге вид., перероб. і доп.] / С.Я. Боринець – К.: Знання, 2006. – 494 с. – (Вища освіта ХХІ століття).			
21. Василик О.Д. Бюджетна система: [підручник] / О.Д.Василик. - К.: ЦУЛ, 2004. – 200 с.			
22. Злупко С.М. Економічна історія України: [навч. посіб.] / С.М.Злупко – К.: Знання, 2006. – 367 с.			
23. Карлін М.І. Фінанси зарубіжних країн: [навч. посіб.] / М.І.Карлін – К.: Кондор, 2004. – 384с.			
24. Смолянська О.Ю. Фінансовий ринок [навч. посіб.] / О.Ю. Смолянська. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 384 с.	65.9 (4 Укр.) 262.29	50	5
25. Ситник Л.С. Фінансовий менеджмент: [навч. посіб.] / Л.С. Ситник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 352 с.			
26. Фінанси: курс для фінансистів: [навч. посіб.] / за ред. В.І. Оспіщева. – К.: Знання, 2008. – 567 с.			
27. Фінанси: [навч. посіб.] / [Загорський В.С., Вовчак О.Д., Благун І.Г., Чуй І.Р.]. – К.: Знання, 2006. – 247 с.			
28. Фінанси: [підручник]./ за ред. С.І.Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.			
29. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент: [підручник]. / В.М. Шелудько. – К.: Знання, 2006. – 439 с.			

1	2	3	4
Законодавчо-нормативна база			
Бюджетний кодекс України від 21.06.01р. № 2542-III. // Українська Інвестиційна Газета. Нормативна база. – 2001. – 50 с.	-	1	1
Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Вісник податкової служби України. – 2010. – № 46. – С. 2-232.	-	1	1
Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2756.			
Фахові періодичні видання			
Журнал „Фінанси України”			
Журнал „Економіка АПК”			
Журнал „Вісник податкової служби України”			
Журнал „Все про бухгалтерський облік”			
Журнал „Облік і фінанси в АПК”			
Журнал „Дебет-кредит”			